

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ**

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ**

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE**

**«МЕРОСИ ШАРҚ»
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)
№ 4 (6), 2023**

**«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»
(НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)
№ 4 (6), 2023**

**«EAST HERITAGE»
(SCIENTIFIC JOURNAL)
No. 4 (6), 2023**

ДУШАНБЕ - 2023

«МЕРОСИ ШАРҚ»

Муассис:

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ
Маҷалла соли 2022 таъсис ёфтааст.
(Ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мегардад)

САРМУҲАРИИР:

Давлатов Раҳматқарим

Мирзокаримович – н.и.т., директори Маркази мероси хаттӣ

МУОВИНИ САРМУҲАРИИР:

Ғиёсиев Меҳриддин – н.и.п., мудири шуъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуни
Шарқи Маркази мероси хаттӣ

МУҲАРИРИ МАСЪУЛ:

Мухаммадиев Алӣ – н.и.ф., мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва навири мероси хаттӣ Маркази
мероси хаттӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Раҳимӣ Фарҳод Қодир – академик, Президенти АМИТ

Мухаммад Абдурахмон – ноиби Президенти АМИТ, д.и.с., профессор

Қосимшо Искандаров – д.и.т., Саркотиби илмӣ АМИТ

Парвона Ҷамшед – д.и.ф., профессор

Умар Сафар – д.и.ф., профессор

Ҳочамуродов Олимҷон Ҳамроевич – д.и.ф., профессор

Муллоҷонов Сайфулло Кӯчакович – д.и.т., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.т., профессор

Суфизода Шодимуҳаммад – д.и.ф., профессор

Мухаммадиев Алӣ – н.и.ф

Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф

Ғиёсиев Меҳриддин Илёмиддинович – н.и.п

Ализода Сайидхоҷаи Саидумар – н.и.ф

Қодиров Ғиёсиддин – н.и.т

Шарифов Амриддин Нуриддинович – н.и.т

Байзоев Азим – н.и.ф., дотсент

Раҳматулоева Заррина – н.и.ф., дотсент

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Франссис Ришар – (Франса), Шариф Шукуров – (Россия),

Александр Хейзер – (Германия), Садрид Саъдиев – (Ўзбекистон),

Комилҷон Раҳимов – (Ўзбекистон).

«Мероси Шарқ»

Маркази мероси хаттии

назди Раёсати АМИТ

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги

Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №249/мҷ-97, аз 02.06.22

ба қайд гирифта шудааст.

Тел.: (+99237) 221-32-02

Нишонии мо: 734025, ш. Душанбе,

кӯчаи Ш. Хусейнзода 35.

Маркази мероси хаттии назди

Раёсати АМИТ, хучраи 14, Идораи

маҷаллаи “Мероси Шарқ”,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»

Учредитель:

Центр письменного наследия
при Президиуме НАНТ

Журнал основан в 2022 г.

(Издаётся на трёх языках: таджикский, русский и английский)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Давлатов Раҳматкарим

Мирзокаримович – к.и.н., директор ЦПН НАНТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Гиёсиев Мехриддин – к.п.н., заведующий отделом информации, научной связей и изучения культуры Востока ЦПН НАНТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

Мухаммадиев Али – к.ф.н., заведующий отделом текстологии, исследование и изучение письменного наследия ЦПН НАНТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Раҳими Фарҳод Кодир – академик, Президент НАНТ

Мухаммад Абдурахмон – вице-президент НАНТ, д.п.н., профессор

Косимшо Искандаров – д.и.н., гл. ученый Секретар НАНТ

Парвона Джамшед – д. ф. и., профессор

Умар Сафар – д.ф.н., профессор

Ходжамуродов Олимджон Хамроевич – д.ф.н., профессор

Муллоджанов Сайфулло Кучакович – д.и.н., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.н., профессор

Суфизода Шодимухаммад – д.ф.н., профессор

Мухаммадиев Али – к.ф.н

Шарифов Махмадёр – к.ф.н

Гиёсиев Мехриддин Илёсиддинович – к.п.н

Ализода Сайидходжаи Саидумар – к.ф.н

Кодиров Гиёсиддин – к.и.н

Шарифов Амриддин Нуриддинович – к.и.н

Байзоев Азим – к.ф.н., доцент

Рахматулоева Заррина – к.ф.н., доцент

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Франссис Ришар – (Франция), **Шариф Шукуров** – (Россия),

Александ Хайзер – (Германия), **Садри Садиев** – (Узбекистан),

Комилджон Рахимов – (Узбекистан).

«Наследие Востока»

Центр письменного наследия
при Президиуме НАНТ

Журнал зарегистрирован Министерством
культуры Республики Таджикистан
№249/жр-97, 02.06.22

Тел.: (+99237) 221-32-02

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул.
Ш. Хусейнзода 35.

Центр письменного наследия
при Президиуме НАНТ, каб. 14,
редакция журнала «Наследие Востока»,
E-mail: Merosisharqi@gmail.com

© MMX. 2023

«EAST HERITAGE»

Founder:

Center of the written heritage
under the Presidium of the NAST
The journal was founded in 2022.

EDITOR-IN-CHIEF:

Davlatov Rahmatkarim

Mirzokarimovich – *c.h.s., director of the Center of the written heritage*

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ghiyosiev Mehriddin – Candidate of Pedagogical Science Head of the Department of Information, Scientific Communication and Study of the Culture of the East of the Center for Written Heritage of the NAST

RESPONSIBLE EDITOR:

Muhammadiev Ali – candidate of philological sciences, Head of the Department of Textology. Preparation and publication of the written heritage of the Center for Written Heritage of the NAST

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Rahimi Farhod Kodir – academician, President of the NAST

Muhammad Abdurahmon – *Vice President of the NAST, d.p.s., professor*

Kosimsho Iskandarov – *d.h.s., Chief scientific secretary of the NAST*

Parvona Jamshed – *d.ph.s., professor*

Umar Safar – *d.ph.s., professor*

Khojamurodov Olimjon Hamroevich – *d.ph.s., professor*

Mullojonov Sayfullo Kucharovich – *d.h.s., professor*

Mirzoev Niyoz Mirzobadalovich – *d.h.s., professor*

Sufizoda Shodimuhammad – *d.ph.s., professor*

Muhammadiev Ali – *c.ph.s*

Sharifov Mahmadyor – *c.ph.s*

Ghiyosiev Mehriddin Ilyosiddinovich – *c.p.s*

Alizoda Sayidkhajai Saidumar – *c.ph.s*

Qodirov Ghiyosiddin – *c.h.s*

Sharifov Amriddin Nuriddinovich – *c.h.s*

Bayzoev Azim – *c.ph.s., associated-professor*

Rahmatuloeva Zarrina – *c.ph.s., associated-professor*

INTERNATIONAL IDITORIAL COLLEAGUE:

Francis Richard - (*France*), **Sharif Shukurov** - (*Russia*),

Alexander Haizer - (*Germany*), **Sadri Sadiev** - (*Uzbekistan*),

Komiljon Rahimov – (*Uzbekistan*).

East Heritage

Center of the Written Heritage
under the Presidium of the NAST
The journal was registered by the Ministry of
Culture of the Republic of Tajikistan
No. 249/mj-97 dated 02.06.2022
Tel.: (+99237) 221-32-02

Address: 734025, Dushanbe,
35 Sh.Huseynzoda Str.
Center of the Written Heritage under the Presidium
of the NAST, office №14, editorial office
of the journal “East Heritage”,
E-mail: Merosisharqi@gmail.com

© MMX. 2023

ТАЪРИХ

ЁДГОРИҲОИ КЌШОНИИ ТОҶИКИСТОН

Каримдодов М. З., Саидзода С.¹

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои водиҳо ва навоҳии доманпахн мебошад. Аз лиҳози доштани дарёву дарёчаҳои мусавфӣ, ки боиси доштани шароити хуби иқлим барои зиндагонӣ гаштааст, аз даврони қадим дар ин сарзаминҳо одамон маскун шуда буданд. Сар карда аз давраи қадимтарини мавҷудияти инсон дар рӯи замин - асри санг, одамон аллақай дар манотиқи мухталифи кишвари мо маскун шуда буданд. Барои мисол бошишгоҳҳои асри сангӣ Тоҷикистонро дар мисоли Кӯлдарраи Ховалинг, Хонақо, Ошхонаи Бадахшон, Қаратов, Лоҳутӣ, Оби Мазор ва дигарон дидан мумкин аст. Дар даврони аҳди биринҷӣ низ инсонҳо дар ин сарзимини муносиб барои зист ва тараққӣ ҳаёт ба сар бурдаанд. Ва минбаъд дар дигар даврҳои таърихӣ - аҳди Ҳахоманишиҳо, Ҳелинӣ ва бахусус дар замони ҳукумати Кӯшонӣ дар ин марзу бум ҳаёт хеле тараққӣ мекунад, ки матлаби мо рабте ба ин давраи пуршукӯҳи таърихӣ ниёкон дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ёдгориҳои даврони Кӯшонӣ хеле зиёд мебошад. Ин бозёфтҳои нодир нишонаи он аст, ки сарзамини мо яке аз манотиқи ғайри замони Кӯшонӣ будааст. Замони Кӯшонӣро даврони гулгулшукӯиҳои халқи тоҷик гӯем ҳам хато намекунем, зеро дар ин давр маданияти шаҳрдорӣ ва шаҳрсозӣ, ҳунармандӣ, савдои дохилию беруни, дин ва дигар соҳаҳо ба авҷи баланди тараққиёт расида буданд.

Кӯшонӣ дар таърихи давлатдорӣ халқҳои ориёӣ, аз ҷумла халқи тоҷик мақоми хос доранд. Он қорро, ки парфияҳо дар барқарорсозии давлатдорӣ ва фарҳанги милли - ориёӣ дар ғарби Эрон баъди истилои юнониён иҷро карданд, Кӯшонӣ ин қорро дар шарқи Эрон, аз ҷумла Осиёи Миёна анҷом доданд. Онҳо, ки худ ориёнаҷод (сақӣ-массагетӣ) буданд, ба ҳукмронии қариб 200-солаи юнониён дар Бохтар хотима бахшида, ҳокимияти сиёсии ориёӣ (сақӣҳо-массагетҳо ва бохтарӣҳо)-ро дар ин минтақа аз нав барқарор сохтанд. Ҳиндустонро ба давлати худ ҳамроҳ карда, таъсири Бохтарро дар ин кишвар афзуданд ва барои ҳамбастагӣ ва инкишофи ҳамкорӣ ин ду халқи ориёӣ заминаи мустақам гузоштанд [11, 182].

Аз Кӯшонӣ то имрӯз дар сарзамини Тоҷикистон бисёр ёдгориҳои муҳими таърихӣ мавҷуд аст. Аз инҷо бар меояд, ки сарзамини имрӯзаи мо, яке аз ҳудудҳои ғайри замони Кӯшонӣ будааст. Шаҳрсозӣ ва маданияти шаҳрӣ дар замони Кӯшонӣ хеле инкишоф ёфта буд. Бостоншиносон дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон даҳҳо шаҳр қалъахоро кашф карда, мавриди тадқиқ қарор додаанд [8, 169].

Аз ҳафтиёи бостоншиносӣ бармеояд, ки бисёр шаҳрҳое, ки дар замони Юнону-Бохтар ва аз он ҳам пештар пайдо шуда буданд, дар замони Кӯшонӣ обод буданд. Ба ин қатор Бохтар (Балхи асрмиёнагӣ), Самарқанд, Марв, димнаҳои Саксанохур, Таҳти Сангин ва баъзе шаҳрҳои дигар дохил мешаванд. Дар баробари онҳо бисёр шаҳрҳои нав низ бунёд шуданд. Бозёфтҳои бостоншиносӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар ин давра, нисбат ба давраи Юнону Бохтарӣ дар Осиёи Миёна шумораи шаҳрҳои шаҳракҳо хеле меафзояд.

Бостоншиносон дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр ёдгориҳои замони Кӯшонӣро кашф кардаанд, ки аксарияти онҳо дар водии Ҳисор, Вахш, ҳавзаи дарёи Сурхоб ва минтақаи Кӯлоб ҷойгиранд. Ин ёдгориҳо танҳо шаҳрҳои деҳқадаҳо ва қалъаҳо мебошанд, ки дар китоби мақолаҳои номи онҳо ё маълумоти мухтасар дар бораи онҳо дарҷ гардидааст. Мавриди қайд аст, ки агар аз тарафи муассисаҳои пажӯҳишӣ-тадқиқотӣ ва ё Вазорати Фарҳанг як экспедицияи калони ҷустуҷӯӣ гузаронида мешуд, эҳтимоли зиёд меравад, ки аз ин ҳам бештар ёдгориҳои замони Кӯшонӣ пайдо ва мавриди омӯзиш қарор мегирифтанд.

1. Каримдодов Миралӣ Замонович – унвонҷӯи соли сеюми Институту таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АМИТ. Саидзода Савриддин – сармутахассиси шӯбаи таърихи бостон ва асрҳои миёнаи Осорхонаи милли

Дар ин мақола асосан тавсифи мухтасари ёдгориҳои бостонии даврони кӯшонӣ аз рӯи тартиби ҷуғрофӣ – дар водиҳо ва вилоятҳои кишвар дода мешавад.

ВОДИИ ҲИСОР

Сарзамине, ки ҳамакнун ноҳияи Ҳисор дар он ҷой дорад, дар садаҳои миёна «Шумон» ном доштааст ва дар асарҳои ҷуғрофӣ ва таърихномаҳои қадим ёд шудааст. Аз ҷумла дар асари ҷуғрофии «Худуд-ул-олам минал машрик илал мағриб» омада: «Шумон шаҳрест устувор ва дар атрофаш кӯҳ ниҳода ва гирди ӯ борае кашида ва ўро куҳандизест бар сари кӯҳ ниҳода ва андар миёни куҳандиз чашмаи обест бузург. Аз вай заъфарон хезад бисёр» [10, 110]. Шумон дар қисмати болооби рӯди Кубодиён ва шимоли Пули Сангин ва шаҳри Вошчирд (Висагирд, акнун - Файзобод) воқеъ буд, ки ба гуфтаи Истаҳрӣ ба андозаи Тирмиз вусъат дошт ва ба масофати андаке дар ҷануби он қалъаи бузурги Шумон воқеъ буд. Муқаддасӣ дар «Аҳсан ут-тақосим» гӯяд: «Шумон маконе пурҷамъият ва ободу некӯ аст» [7, 468]. Шоёни ёдоварист, ки вожаи «ҳисор» арабӣ ва маънояш «диж» ва «қалъа» аст. Қалъае, ки ҳамакнун дар шимолу ғарбии шаҳри Душанбе қарор дорад, бозмонда аз ҳамоно шаҳри Шумон аст, ки дар садаҳои XV – XVII м. «Ҳисори Шодмон», яъне «қалъаи Шодмон», номида мешуд. Бар асари қасрати талаффуз «Шодмон» аз он афтоду «ҳисор» монд ва исми хос - «Ҳисор» – гашт ». Мо суханро ба дарозо накашида рӯйхати ёдгориҳои ин водии доманпахро, ки аз мақолаву адабиётҳои илми ҷамъоварӣ намудаем, пешкаш менамоем.

Ҷадвали 1. Ёдгориҳои Кӯшонии водии Ҳисор

№	Номи ёдгори	Ҷойгиршавӣ	Намуди ёдгори
1	Кампирқалъа	н. Ҳисор	деҳқада
2	Чимқурғон	н. Шаҳринав	шаҳр
3	Курганҷ	н. Ҳисор	деҳқада
4	Ўзбеконтеппа	н. Ҳисор	
5	Ҳучилдиёри Поён	н. Ҳисор	
6	Мадрасаи Нав	н. Ҳисор	
7	Сталинобод	н. Ҳисор	деҳқада
8	Ката-Джелаил	н. Ҳисор	Деҳқадаи бузург
9	Қалъаи Шодмон	н. Ҳисор	қалъа
10		Водии Ҳисор	
11	Эсамбой	н. Рӯдакӣ	
12	Чимтеппа	н. Рӯдакӣ	
13	Чормағзак	Роҳи Душанбе – Кулоб	деҳқада
14	димнаи Шаҳринав	н. Шаҳринав	шаҳр
15	Кунябай	Соҳили чапи Кофарниҳон	деҳқада
16	Душанбеи қадим	ш. Душанбе	шаҳр
17	Хоки Сафед	н. Ҳисор	шаҳрак
18	Нагор-теппа	н. Ҳисор	кушк
19	Теппаи беном	Водии Ҳисор	кушк
20	Теппа	Дар шимоли дарёи Элок	кушк
21	Ду шаҳраки беном	Дар шимоли дарёи Элок	Деҳқадаи бузург
22	Деҳқадаи беном	н. Ҳисор	деҳқада
23	Теппаи Ғозиён	н. Ҳисор	деҳқада

24	Даюбтепа	д. Навобод, н. Турсунзода	шаҳрак
25	Чилонтеппа	д. Пахтаобод, н. Турсунзода	шаҳрак
26	Гулязилтеппа	к. Курбонқус (Исмоили Сомонӣ), н. Турсунзода	
27	Марҳаматтеппа	10-солаги Истиқлолият, н. Турсунзода	қалъа
28	Гаравтеппа	ҷ/д. Регар, н. Турсунзода	қалъа
29	Кутантеппа	ҷ/д. Регар, н. Турсунзода	
30	3 тепаи беном	150м шарқтари Кутантеппа, н. Турсунзода	
31	Оққурғонтеппа	д. Оққурғон, н. Турсунзода	қалъа
32	Яхшиобод	ҷ/д Сешанбе, н. Турсунзода	шаҳрак
33	Нуратеппа	ҷ/д Сешанбе, н. Турсунзода	шаҳрак
34	Дурбентепа	к. Дурбент, н. Турсунзода	кушк
35	Чалалитеппа	к. Буйробоф. н. Ҳисор	шаҳрак
36	Мавлонҷар	ҷ/д. Ҳайдар Мирон н. Ҳисор	шаҳрак
37	Карамкул	ҷ/д. М.Турсунзода . н. Ҳисор	шаҳрак
38	Хоки Сафед	ҷ/д Ҳисор. н. Ҳисор	шаҳрак
39	Ниёгон (Карапечак)	д. Карапечак. н. Ҳисор	шаҳрак

ВОДИИ ВАХШ

Қисми зиёди ҷануби Тоҷикистонро водии Вахш дар бар мегирад. Аз шимол ба ҷануб бештар аз 100 км, аз ғарб ба шарқ аз 7 то 30 км тӯл мекашад. Се тарафи водиро кӯҳҳои на он қадар баланд ихота кардаанд. Аз ғарб кӯҳҳои Оқтау ва аз шарқ қаторкӯҳҳои Қаратоғ ва аз шимол низ қаторкӯҳҳои начандон баланд. Соҳили чапи дарёи Вахш аз бисёр ҷиҳат ба Қофарниҳони поён ва ҷануби Сурхондарё монандӣ дорад. Дар ин ҷо якҷанд ёдгориҳоро пайдо кардаанд, ки аксарияти онҳоро муҳаққиқон ба давраи Юнону Бохтар ва Қўшонӣён нисбат додаанд.

Ҷадвали 2. Ёдгориҳои Қўшонӣи водии Вахш

№	Номи ёдгорӣ	Ҷойгиршавӣ	Намуди ёдгорӣ
1	Шаҳраки беном	н. Ёвон	Деҳқадаи бузург
2	Хоҷа-қалъа	н. Ёвон	Деҳқадаи куҳистони
3	Қизиллар-теппа	Водии Вахш	деҳқада
4	Навобод-Қалъа	Водии Вахш	
5	Қизил-Кетман	Водии Вахш	
6	Янгиобод	н. Ёвон	

7	Кӯҳна-Қалъа	н.Дустӣ	
8	Ҳалқачар	н. Хуросон	шаҳр
9	Гаравқалъа	н.Ёвон	шаҳр
10	Тамошо-теппа	н.Ёвон	шаҳр
11	Дастгирак	н.Ёвон	деҳкада
12	Чироғчи-теппа	н.Ёвон	деҳкада
13	Файзобод-Қалъа	н.Панҷ	
14	Болдай-теппа	ш. Бохтар	деҳкада
15	Болдаи Боло	ш.Бохтар	деҳкада
16	Турткул 2	н. Ҷ. Балхӣ	қалъа
17	Қалъаи беном	н.А. Ҷомӣ	Маҷмуаи бузурги бостон-шиносӣ
18	Клич-Дувол	н.Ёвон	деҳкада
19	Ҷаман-булоқ	Водии Вахш	Деҳкадаи куҳистонӣ
20	Сайёдақалъа	н.А. Ҷомӣ	шаҳрак
21	Тахти Сангин	Водии Вахш	шаҳрак
22	Қалъаи Сарқамиш	н.Ёвон	кушк
23	Чор-гул	Водии Вахш	ноъмалум
24	Кум-теппа	н. Ҷ. Балхӣ	қалъа
25	Шур-теппа	н. Ҷиликул	деҳкада
26	Урта-Боз 2	н.Вахш	қалъа
27	Эшон-теппа ва Яздон-Келдӣ	н.Сарбанд	деҳкада
28	Иски-теппа	н. Ҷ. Балхӣ	кушк
29	Заргар-теппа ва Шор-теппа	н. Ҷ. Балхӣ	кушк
31	Каун-теппа	н. Ҷ. Балхӣ	Деҳкадаи бузург
32	Кофир қалъа	н. Ҷ. Балхӣ	шаҳрак

ВОДИИ БИШКЕНТ ВА КОФАРНИҲОН

Водии Бишкент аз ғарб бо Арактау пайвастагӣ дорад. Ин водихо зич бо ҳамдигар алоқаманданд. Дар шимолу ҷануб ин ду водӣ бо ҳам пайваст мебошанд. Водии Кофарниҳони поён аз шимол ба ҷануб 65 км масоҳат дошта, паҳноияш 10 км ро ташкил медиҳад. Водии Бишкент бошад, ду маротиба кӯтоҳтар ва маҳдудтар аст. Водии Бишкент аз сатҳи баҳр 300-400 м баландӣ дошта, ҳавои бисёр гарм дорад. Дар ин водӣ дарёҳо ҳам кам ба назар мерасанд, якчанд чашмаҳо ҳастанду халос. Дар ин водихо бостоншиносони маъруфӣ Шуравӣ, М.М. Дьяконов, Т.И. Зеймал, Ю. Ёқубов, Е.А Давидович ва дигарон ҳафриётҳо гузаронида, зиёда аз 18 ёдгории замони Кӯшониёро мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Ҷадвали 3. Ёдгориҳои кӯшониҳои водии Бишкент ва Кофарниҳон

№	Номи ёдгорӣ	Ҷойгиршавӣ	Намуди ёдгорӣ
1	Айвадҷ	н.Н.Хусрав	шаҳр
2	Қалъаи Мир	н.Н.Хусрав	шаҳрак
3	Кайкубодшоҳ	н. Н.Хусрав	шаҳрак
4	Доки-Юнус	н. Н.Хусрав	Деҳкадаи бузург

5	Шаҳраки беном	Дар чануби деҳаи Ян-ги-юл	Дехкадаи бузург
6	Хон-газа	Водии Бишкент ва Кофарниҳон	Дехкадаи бузург
7	Шаҳраки беном	Водии Бишкент ва Кофарниҳон	деҳкада
8	Мунҷак-теппа	Водии Бишкент ва Кофарниҳон	деҳкада
9	Ду қасри беном	Водии Бишкент ва Кофарниҳон	Маҷмуаи ёдгории археологӣ
10	Лангар-теппа	н. Н.Хусрав	шаҳрак
11	Теппаи беном	Водии Бишкент ва Кофарниҳон	шаҳрак
12	Сангова	н. Н.Хусрав	шаҳрак
13	Тош-теппа	н. Н.Хусрав	шаҳрак
14	Ок-мазор	н.Н.Хусрав	кушк
15	Шаш теппаи беном	н. Н.Хусрав	кушк
16	Чимғалиш-теппа	Водии Бишкент ва Кофарниҳон	кушк
17	Се теппаи беном	Водии Бишкент ва Кофарниҳон	кушк
18	Оқ-теппа	Водии Бишкент ва Кофарниҳон	кушк

ҲАВЗАИ СУРХОБ

Дар шарқи водии Вахш дар байни кӯҳсори на он қадар баланд, ёдгориҳои соҳили Сурхоб (Сурхоб) ба қайд гирифта шудааст. Ёдгориҳои ин водиро асосан ба ду қисм ҷудо мекунам: соҳили чапи Сурхоб – Тоирсу ва соҳили рости Сурхоб – Ёхсу. Ин дарёҳо асосан камоб буда, Тоирсу бошад баъзе вақт пурра нест мешавад.

Бештари ёдгориҳои Кӯшони минтақаи Кӯлоб дар ноҳияҳои Данғара ва Фархор ҷойгиранд. Ёдгориҳои ба замони Кӯшониён тааллуқдошта дар ноҳияи Фархор бештарашон дар соҳили рости дарёи Сурхоб ба қайд гирифта шудааст.

Яъне, қайд кардан бамаврид аст, ки шаҳру деҳкадаҳои ба замони Кӯшониён мансуб дошта, дар водии Сурхоб бештарашон дар замони Юнону Бохтар алақай сохта шуда буданд. Масалан, яке аз шаҳракҳои, ки дар замони Юнону Бохтар сохта шуда, то замони Кӯшониён арзи вучуд кардааст, ин шаҳраки Саксанохур (масоҳат 5га) мебошад, ки дар ин ёдгори сафолӣ замони Кӯшониён дида мешавад. Ба ҳамин монанд кушкҳои Ғоибшаҳид ёдгории пеш аз кӯшонӣ буда, аммо дар замони кӯшониён низ арзи ҳасти намуудааст [9, 73].

Дар ноҳияи Фархор якчанд ёдгориҳои хурду бузурге мавҷуд мебошад, ки муҳаққиқон онҳоро ба замони кӯшониён нисбат додаанд. Шаҳраки Шӯр-теппа / Мазор-теппа масоҳаташ 10 га бо қаср, дар 1,5 километри ҷанубу ғарбии Саксанохур, Шаҳр-теппа/ Гулобод-теппа дар 4,5 километрии шимоли Саксанохур, Чоргул - теппа масоҳат 3,6 га дар шимолу ғарбии Фархор ҷойгиранд [9, 71].

Дар шимоли Данғара Қаълаи Турткул масоҳаташ 3 га бо қасри на он қадар калон ва Теппаи-Киёвшаидӣ / Дашти поёнии Оксу ҷойгиранд, дар ин ёдгориҳо низ намунаи сафолӣ замони кӯшониён дида мешавад [5. 165]. Инчунин дар наздикии деҳаи Пушинг шаҳраки Қаълаи Чилхучрадарун ба қайд гирифта шудааст, ки ба замони кӯшониён тааллуқ дорад.

Ҷадвали 4. Ёдгориҳои Кӯшони минтақаи Кӯлоб (Ҳавзаи Сурхоб)

№	Номи ёдгорӣ	Ҷойгиршавӣ	Намуди ёдгорӣ
1	Қалъаи Мир	шаҳри Кулоб	Дехқадаи калон?
2	Саксанохур	н. Фархор	шаҳрак
3	Шур-теппа	н. Фархор	шаҳрак
5	Олимтой	н. Восеъ	
6	Чоргул-теппа	н. Фархор	Дехқадаи калон
7	Қаълаи Турткул	н. Данғара	Дехқадаи калон
8	Деҳаи Пушинг	н. Данғара	Намунаи ёдгориҳои кӯшониён ёфт шудааст
9	Теппаи Киёвшади	н. Данғара	Намунаи ёдгориҳои кӯшониён ёфт шудааст
10	Иғрони боло	н. Данғара	Намунаи ёдгориҳои кӯшониён ёфт шудааст
11	Ай-Хонум 2?	ҳавзаи Сурхоб	шаҳр

Чи гунае ки дар аввал зикр намудем, замони ҳукмронии сулолаи Кӯшониён айёми гулгулшукуфии фарҳангу маданият ва санъати шаҳрсозӣ дар Осиёи Миёна ва, махсусан, Бохтари Шимолӣ ба ҳисоб меравад. Далели равшани ин гуфтаҳо мавҷудияти шумораи зиёди ёдгориҳои замони Кӯшонӣ дар ҳама водии ҷануби Тоҷикистон мебошад. Ковишҳои бостоншиносон дар ин минтақа собит намуданд, ки дар замони Кӯшониён шаҳрҳо ва деҳқадаҳои бузургӣ замони Юнону Бохтари обод буданд ва ҳатто рушд намуданд. Ғайр аз ин шаҳрҳо, деҳқадаҳои бузург ва кушкҳои нав ба вучуд омаданд.

Дар маҷмӯъ метавон ёдгориҳои замони кӯшони ҷануби Тоҷикистонро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд:

1. Шаҳрҳо;
2. Деҳқадаҳои калон ё худ шаҳракҳо;
3. Деҳқадаҳо;
4. Кушкҳо;
5. Қалъа ва дидбонгоҳҳо.

Навбӣ аввали ёдгориҳои замони Кӯшонӣ, яъне шаҳрҳои бузург нисбати дигар ёдгориҳо камтар мебошанд. Аммо дар он замон нақши асосиро ҳам дар тичорат ва ҳам дар пешрафти ҷомеа ҳамин шаҳрҳои калон иҷро мекарданд. Зеро онҳо ҳамчун марказҳои иқтисодӣ-фарҳангӣ ва сиёсӣ ба шумор мерафтанд. Дар ҳар як водӣ як ё ду шаҳри калон арзи ҳастӣ мекард ва дар атрофи он шумораи зиёди кушкҳо, деҳқадаҳои хурд бузург ва дидбонгоҳҳо қомат меафростанд, ки бо шаҳрҳои марказӣ тобеъ буда, дар ҳама самтҳо аз ин шаҳрҳо вобастагӣ доштанд. Шаҳрҳои калон бо сохти меъморӣ, таркиб ва андозаи худ фарқ мекарданд. Масалан, дар водии Ҳисор мавқеи марказиро Шаҳринав ишғол мекард. Худуди ин шаҳр зиёда аз 350 га буда, атрофи он пурра бо деворҳои муҳофизатӣ ихота гардида буд, ки дарозии он ба 7 км баробар аст. Шаҳр аз ду қисмати асосӣ: диж ва шаҳристон иборат буд. Диж, ки макони шохнишин буд бо девори алоҳидаи муҳофизатӣ ихота гардида буд. Ҳам деворҳои муҳофизатии шаҳр ва ҳам деворҳои муҳофизатии диж бо бурҷҳо ва тиркашҳо мучахҳаз гардида буданд. Бурҷҳои девори муҳофизатии шаҳр шакли росткунҷа дошта, андозаи ҳар яки он ба 9,4x5,4 м баробар буд. Бурҷҳо аз ҳам дар масофаи якхела ҷойгир гардида буданд. Дар маҷмӯъ дар атрофи шаҳр 280 бурҷ мавҷуд буд, ки баландии онҳо то 8 м мерасид [6, 68]. Табиист, ки дар ин гуна шаҳрҳо навъҳои гуногуни ҳунармандӣ ривҷ доштанд ва роҳҳои тичорат асосан аз ҳамин шаҳрҳо мегузаштанд.

Деҳқадаҳои калон аз лиҳози сохт ва шакл ба шаҳрҳо наздикӣ доштанд. Онҳоро агар шаҳрак низ гӯем хато намекунем. Аммо андозаи онҳо нисбатан хурдтар буда, аз 1 то 5 га – ро ташкил менамуданд. Намунаи чунин шаҳракхоро мо метавонем дар мисоли шаҳраки Сайёд нишон диҳем. Ин ёдгори дар ноҳияи А. Ҷомӣ воқеъ гардида, андозаи он тахминан 1,5 га – ро ташкил медиҳад. Қисмати шимолу шарқии шаҳрак дар масоҳати 42x53 м нисбат ба қисмати ҷанубу ғарбиаш баландтар мебошад ва он бо эҳтимоли зиёд диж, яъне ҷои ҳокимнишин аст. Қисмати пасттари он шахристон, яъне ҷои зисти сокинони шаҳрак будааст. Мавзеи бостонӣ аз се тараф бо ҷариҳои чуқуриашон 11-15 м ва аз тарафи шимолу шарқӣ 4-5 м ихота шудааст. Ин ҷариҳои табиӣ вазифаи дифоиро иҷро мекарданд. Хонаҳои шаҳраки Сайёд аз хишти хоми чоркунҷаи андозаашон 40x40x10 см, 38x38x10 см ва росткунҷаи андозаашон 37x18x10 см ва баъзан 40x20x10 см ва поҳса сохта шудаанд. Дар баъзе маврид аз санг низ истифода бурдаанд. Ғафсии деворҳо аксаран 0,8-1,2 м мебошад. Деворҳои биноҳо аз фарш то баландии 1-1,6 м боқӣ мондаанд ва аз ин боло таҳриб шудаанд. Деворҳо бо гил андова ва аз болои он бо оҳак ё гач сафед карда шудаанд [4, 9].

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки дар шаҳракҳо низ маданият то ҷое пеш рафта буд ва ҳатто ҷои ҳокимони он алоҳида сохта мешуд. Ба сохтори мудофиавии он низ диққати махсус зоҳир мешуд. Барои ҳимояи шаҳрак аз мавзеҳои хуби табиӣ ва аз девори ҳимояви истифода мекарданд.

Деҳқадаҳо ин шакли ёдгориҳо асосан дар доманаҳои кӯҳ ва талу тепаҳо арзи ҳастӣ мекарданд. Онҳо аз лиҳози андоза хеле хурд буданд. Шугли бошандагони деҳқадаҳо асосан чорводорӣ ва кишоварзӣ буд. Дар ҳаёти маданӣ ба шаҳракҳо ва шаҳрҳо вобаста буданд. Масалан, деҳқадаи Курганча дар соҳили дарёи Ширкент дар баландии 50 м аз сатҳи дарё воқеъ гардидааст. Худуди он ҳамагӣ 0,2 га буда, аз 3 теппа иборат аст. Ду теппа шакли дарозрӯя дошта, теппаи маркази доирамонанд аст [1, 179].

Кушк ё қаср – ин навъи иншооте мебошад, ки хеле бошукӯҳ аз ҷониби оилаҳои сарватманд сохта мешуданд ва бо мурури замон дар атрофи он биноҳои нав барои истиқомати ҳодимон ва хизматгорони ашрофҳо ба вучуд меомад. Чунончи, аз тадқиқотҳои бостоншиносони тоҷик дар Миси Айнак мушоҳида мешавад, дар ин ёдгори шумораи кушкҳо хеле зиёд кашф шудаанд. Бостоншиноси тоҷик Д. Довудӣ яке аз онҳоро чунин тасвир намудааст: “Бино тарҳи чоркунҷа дошта, дар болои теппа сохта шудааст. Он аз 7 ҳуҷра иборат буда, аз чор тарафаш деворҳои мудофиавӣ дорад. Паҳноии деворҳои мудофиавӣ 1,6-2 м мебошанд. Андозаи ҳуҷраи аз ҳама калон 3x4,8 м ва ҳуҷраи аз ҳама хурд 1,8x2,8 м мебошанд. Ҳамаи 7 ҳуҷра бо ҳам тавассути даромадгоҳҳо пайваست шудаанд. Сохтмон ба кушк монанд буда, даромадгоҳи ягона дорад, ки аз тарафи ҷануб ҷойгир аст” [3, 13].

Дар ҳудудҳои имрӯзаи Тоҷикистон низ, микдори зиёди кушкҳо таҳқиқ шудаанд. Дурбентеппа яке аз намунаҳои ин кушкҳо буда, дар водии Ҳисор воқеъ гардидааст. Ин кушк шакли мураббаъ дошта, андозааш 34x34 м мебошад. Дар қисмати ҷануби даромадгоҳ мавҷуд аст, ки 24 м дарозӣ ва 8 м паҳноӣ дорад. Дар қисмати шимолӣ бошад айвон воқеъ гардидааст. Дарозии он 24 м ва бари он 4 м мебошад [2, 112].

Қобили зикр аст, ки сохтмони кушкҳо дар замони Кӯшониён хеле ривочу раванг ёфта буд. Онҳо қариб дар тамоми воҳаҳои Бохтари Шимолӣ ба назар мерасиданд. Ташаккулёбии ин навъи иншоот ба замони Кӯшониён рост меояд.

Қалъа ва дидбонгоҳҳо – ин навъи иншоотҳо махсус барои мудофия сохта мешуданд. Онҳо гарчанде андозаи калон надоштанд, аммо дар давлатдорӣ нақши калон доштанд. Қалъа ва дидбонгоҳхоро дар баландӣ ва ҷойҳои дастнорас месохтанд. Одатан ҳангоми таҳдиди хатар қалъаҳо мавриди истифода қарор мегирифтанд. Дидбонгоҳҳо дар чунин вазъият вазифаи ҳабаррасониро иҷро менамуданд. Масалан Оққургонтеппа шакли росткунҷа дошта, андозааш 100x70 м мебошад. Аз тарафи ғарбии он ҷарии касногузар мавҷуд аст, ки 12 м баландӣ дорад. Ин навъи ҷарӣ дар қисмати шарқ низ мавҷуд аст, вале он 7 м пасттар мебошад. Дар қисмати ғарбӣ баландие мушоҳида мешавад, ки андозаи он ба 35x15 м баробар аст. Эҳтимолан, ин баланди қаравулхона аст. Ҳамин навъ баландӣ бо андозаи 5x25

м дар қисмати шимолу шарқ низ мушоҳида мешавад, ки баландии он ба 6 м баробар буд. Даромадгоҳи қалъа дар самти ҷануб воқеъ гардидааст.

Албатта, қалъа бидуни девори мудофиавӣ буда наметавонад. Дар мисоли Тали Ҳамтӯда мо метавон хеле возеҳ ба сохтори мудофиавии қалъаҳо шинос шавем. Натиҷаи кӯшишҳои нишон доданд, ки ин ёдгориҳо бо бурҷҳои мудофиавӣ ихота шуда буд. Бурҷҳои ин қалъа бо тиркашҳо мучахҳаз гардида буданд. Тиркашҳои он шакли тирмонанд дошта, қисмати тирмонанди онҳо аз 2 хишти андозаашон 40x40x10см сохта шудааст ва чуқурии ин қисмат 30-40см – ро ташкил медиҳад. Пахноии тиркашҳо дар ин ёдгориҳо 0,16-0,20 см мебошанд. Тиркашҳо дар масофаи якхела ҷойгир буда, фосилаи байни онҳо 1,6 м мебошад [12, 140].

Ба таври ҳулосавӣ метавон гуфт, ки кашф гардидани шумораи зиёди ёдгориҳои замони Кӯшонӣ аз рушди ҳунари меъморӣ, санъати шаҳрсозӣ ва рушди иҷтимоии мардуми он давра шаҳодат медиҳанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Атахонов Т.М. О работе Гиссарского археологического отряда в 1971 г. [Текст] / Т. М. Атахонов // АРТ. – Душанбе, 2015. – 266 с.
2. Атахонов Т.М. Археологическая карта Таджикистана Гиссарская долина [Текст] / Т. М. Атахонов. – Душанбе, 2015. – 334 с.
3. Довудӣ Д. Шаҳри бостонии Миси Айнак [Матн] / Д. Довудӣ. – Душанбе, 2017. – 236 с.
4. Довудӣ Д. Шаҳраки кӯшонии Сайёд [Матн] / Д. Довудӣ. А. Шарифзода. – Душанбе, “Эр-граф” 2017. – 113 с
5. Денисовым Е. П. Обследованы в 1972 г. АРТ [Текст] / Е. П. Денисовым. – Душанбе, “Дониш” 1972. – 217 с.
6. Зеймаль Е. В. Раскопки на Шахринауском городище [Текст] / Е. В.Зеймаль // АРТ. – Душанбе, “Дониш” 1976. – 354 с.
7. Лестренж Г. Сарзаминҳои Хилофати шарқӣ [Матн] / Г. Лестренж. – Техрон, 1336 ҳ.ш. = 1958 м. – 520 с.
8. Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ [Матн] / Э. Раҳмонов. – Душанбе, 2006. – 164 с.
9. Ставиский Б.Я. Кушанская Бактрия [Текст] / Б.Я. Ставиский. – Москва, 1977. – 287 с.
10. «Худуд-ул-олам мин-ал-Машриқ илал-Мағриб» (соли 372 ҳиҷрии қамарӣ = 982 милодӣ) [Матн] . Вироиши доктор Манучеҳр Сутуда. Техрон: Китобхонаи Таҳури, Ширкати офсети «Гулшан». 1983. – 290 с.
11. Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик [Матн] / Н.Ҳотамов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷонов, М. Исоматов. – Душанбе, 2015. – 586 с.
12. Курбонов Ш. Ф. Тали Ҳамтӯда [Матн] /Ш. Ф. Курбонов // Археологические вести. – Санкт-Петербург, 2004. – 285 с.

ЁДГОРИҲОИ КҶШОНИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллифон кӯшиш ба ҳарч додаанд, ки ёдгориҳои замони Кӯшонии ҷануби Тоҷикистонро мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор диҳанд. Бинобар сабаби ба воқеаи ҷудо шудани қисмати ҷануби Тоҷикистон, муаллифон сараввал дар бораи ҳар як водӣ маълумоти мухтасари таърихӣ додаанд. Сипас, дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ, ёдгориҳои Кӯшонии ҳар як водиро ҷамъоварӣ ва ҷадвалбандӣ намудаанд. Муаллифон дар ҷадвалҳои тартибдодашуда, номи ёдгориҳо, макони ҷойгиршавӣ ва намуди ёдгориҳоро нишон додаанд.

Бинобар сабаби мавҷудияти шумораи зиёди ёдгориҳои замони Кӯшонӣ дар водии Ҳисор, муаллифон ин водиро низ таҳқиқ намуда, чи гуна тавсиф шудани ин водиро дар сар-

чашмаҳои таърихӣ аз ҷониби таърихнависон нишон додаанд. Ёдгориҳои Кӯшониин ин водиро низ ба мисли дигар водии ҷануби Тоҷикистон ҷадвалбандӣ намудаанд.

Масъалаи дигаре, ки дар ин мақола мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст, ин нишон додани намудҳои ёдгориҳои замони Кӯшонӣ мебошад. Муаллифон дар натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқоти худ ба хулоса омадаанд, ки ёдгориҳои замони Кӯшонӣ ёро метавон ба 5 намуд, яъне, шаҳрҳо, деҳқадаҳои бузург ё шаҳракҳо, деҳқадаҳо, кушкҳо ва қалъаю дидбонгоҳо ҷудо намуд.

Дар мақолаи мазкур ҳар як намуди ёдгориҳои замони Кӯшонӣ бо нишон додани як ё ду мисол тавсиф шудаанд. Масалан, барои тавсиф намудани шаҳрҳои замони Кӯшонӣ муаллифон Шаҳринавро ҳамчун намуна нишон додаанд. Онҳо зикр менамоянд, ки Шаҳринав аз диҷ ва шаҳристон иборат буда, диҷ бо девори мудоғиавии алоҳида ва атрофи шаҳр бо девори умумии ҳимоявӣ ихота гардида буданд. Ғайр аз ин, девори ҳимоявии шаҳр бо бурҷҳо ва тиркашҳо мучаҳҳаз шудааст. Масоҳати шаҳр беш аз 350 га мебошад.

Ба ҳамин тарз муаллифон намудҳои дигари ёдгориҳои замони Кӯшониро тавсиф намуда, сохтор, андоза, вазифа ва аҳаммияти онҳоро нишон додаанд.

Калидвожаҳо: шаҳр, шаҳрак, қалъа, ёдгорӣ, кӯшонӣ, деҳқада, андоза, шакл, кушк, водӣ, бостоншинос, девор, бурҷ, Ҳисор, Вахш, ҷануб, мавқеъ, баландӣ.

Маълумот дар бораи муаллифон: Каримдодов Миралӣ Замонович–унвонҷӯи соли сеюми Институту таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АМИТ. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Сино .

Тел: +992989016151

E-mail: mkarimdodov@mail.ru

Саидзода Савриддин – сармутахассиси шӯбаи таърихи бостон ва асрҳои миёнаи Осорхонаи миллӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Исмоили Сомони, 11.

Тел: +992918586804.

E-mail: savriddin.saidzoda.98@mail.ru

КУШАНСКИЕ ПАМЯТНИКИ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье авторы попытались изучить и исследовать памятники кушанской эпохи на юге Таджикистана. В связи с делением южной части Таджикистана на долины авторы сначала дали краткие исторические сведения о каждой долине. Затем на основе исторических источников были собраны и сведены в таблицы кушанские памятники каждой долины. В подготовленных таблицах авторы показали названия памятников, их расположение и тип памятников.

В связи с наличием большого количества памятников кушанской эпохи в Гиссарской долине, авторы также исследовали эту долину и показали, как эта долина описывалась в исторических источниках историками. Кушанские памятники этой долины, как и других долин на юге Таджикистана, сведены в таблицу.

Еще один вопрос, который рассматривается в данной статье, заключается в том, чтобы показать типы памятников кушанского периода. В результате изучения и исследования авторы пришли к выводу, что памятники кушанского периода можно разделить на 5 типов, то есть города, большие поселения или городище, поселение, кушки и крепости и сторожевые башни.

В данной статье каждый тип памятника кушанского периода описан с указанием одного-двух примеров. Например, для описания городов кушанского периода авторы привели в качестве примера Шахринав. В них упоминается, что Шахринав состоял из цитадели и шахристана, причем цитадель была окружена отдельной оборонительной стеной, а предместья города были обнесены общей оборонительной стеной. Кроме того, оборонительная стена города была оборудована башнями и бойницами. Площадь города составляет более 350 га.

Таким же образом авторы описали и другие типы памятников кушанского периода и показали их строение, размеры, функции и значение.

Ключевые слова: город, городище, крепость, памятник, кушанский, поселение, размер, форма, кушк, долина, археолог, стена, башня, Гиссар, Вахш, юг, положение, высота.

Сведения об авторах: Мирали Замонович Каримдодов - соискатель третьего курса Института истории, археологии и этнографии НАН РТ. Адрес: 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр, Сино .

Тел: +992989016151 **E-mail:** mkarimdodov@mail.ru

Саидзода Савриддин, главный специалист отдела древней и средневековой истории Национального музея. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, Исмоили Сомони, 11.

Тел: +992918586804. **Email:** savriddin.saidzoda.98@mail.ru

KUSHAN MONUMENTS OF TAJIKISTAN

In this article, the authors tried to study and explore the monuments of the Kushan era in the south of Tajikistan. In connection with the division of the southern part of Tajikistan into valleys, the authors first gave brief historical information about each valley. Then, on the basis of historical sources, the Kushan monuments of each valley were collected and tabulated. In the prepared tables, the authors showed the names of the monuments, their location and type of monuments.

Due to the presence of a large number of monuments of the Kushan era in the Gissar valley, the authors also explored this valley and showed how this valley was described in historical sources by historians. The Kushan sites of this valley, as well as other valleys in the south of Tajikistan, are tabulated.

Another issue that is considered in this article is to show the types of monuments of the Kushan period. As a result of their study and research, the authors came to the conclusion that the monuments of the Kushan period can be divided into 5 types, that is, cities, large settlements or settlements, settlements, kushki and fortresses and watchtowers.

In this article, each type of monument of the Kushan period is described with one or two examples. For example, to describe the cities of the Kushan period, the authors cited Shahrinav as an example. They mention that Shahrinav consisted of citadel and shahristan, and the citadel was surrounded by a separate defensive wall, and the outskirts of the city were surrounded by a common defensive wall. In addition, the defensive wall of the city is equipped with towers and loopholes. The area of the city is more than 350 hectares.

In the same way, the authors described other types of monuments of the Kushan period and showed their structure, size, functions and significance.

Key words: city, ancient settlement, fortress, monument, Kushan, settlement, size, shape, kushk, valley, archaeologist, wall, tower, Gissar, Vakhsh, south, position, height.

Information about the authors: Mirali Zamonovich Karimdodov - third-year applicant at the Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue, Sino.

Тел: +992989016151 **E-mail:** mkarimdodov@mail.ru

Saidzoda Savriddin, chief Specialist of the Department of Ancient and Medieval History of the National Museum. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ismoili Somoni, 11.

Тел: +992918586804. **Email:** savriddin.saidzoda.98@mail.ru

СИККАЗАНӢ ВА МУОМИЛОТИ ПУЛИИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН ДАР БАРРАСИҲОИ АКАДЕМИК Б. ҒАҒУРОВ

Шарифзода А. Қ. Шарифзода А. А¹

Академик Бобочон Ғафуров асосгузори таърихнигории академии Тоҷикистон буда, давлати Сомониён яке аз мавзуҳои марказии ғаёлияти илмиаш мебошад ва ин мавзӯ аз ибтидои ба кори илмӣ даст задан диққати ӯро ҷалб менамуд. Дар навбати худ сикказанӣ ва муомилоти пулии давлати Сомониён яке аз мавзуҳои муҳимми таърихнигории асрҳои миёна ва замони муосир ба ҳисоб рафта, баррасии мавзӯи мазкур аз мадди назари ин олими маъруф дур намондааст. Таҳқиқи ин мавзӯ барои ғаёлияти осорхонаҳои ҷумҳурии низ пурахамият мебошад. Зеро дар осорхонаҳои ҷумҳурии миқдори зиёди сиккаҳои сомонӣ ҷамъоварӣ шудаанд. Хушбахтона бузургтарин ганчинаи сиккаҳои сомони Тоҷикистон дар МД “Осорхонаи милли”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳфуз ва бо номи “Ганчинаи Кӯлоб” машхур аст.

Бояд зикр намуд, ки як вижагӣ ва муҳимияти мавзӯи мазкур ҳамин аст, ки он дар осори таърихнигон ва ҷуғрофинависони маҳаллӣ ва хориҷии ҳамзамони Сомониён ва даврҳои баъди онҳо, монанди Ибни Хурдодбех [1], Наршахӣ [2] Ибни Фазлон [3], Истахрӣ [4], Ибни Ҳавқал [5], Макдисӣ [6], Ёкути Ҳамавӣ [7], Гардезӣ [8], Ибни Халдун [9] ва дигарон таҷассум ёфтааст. Иттилои муаллифони мазкур ва умуман сикказанӣ ва муомилоти пулии Сомониёро дар асрҳои XVIII-XIX ва нимаи аввали асри XX олимони шаҳире чун О. Тихсен (1758-1815) Я. Кер (1692-1740) [10], Х.Д. Френ (1782-1851) [11], П. Савелев (1814-1861) [12], В.В. Григорев (1816-1881) [13], В.Г. Тизенхаузен (1825-1902) [14], Грунтовский (?) [15], А. Марков (1858-1920) [16], П. Лерх (1828-1884) [17], В.В. Бартолд (1869-1930) [18], М.Е. Массон (1897-1986) [19], Р. Фасмер (1888-1938) [20], Биков (1896-1977) [21] мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор додаанд. Ин маънои онро надорад, ки олимони аврупоӣ аввалин шуда ба муайянсозии сиккаҳои сомонӣ машғул шуданд. Зеро Закарийи Қазвинӣ дар “Осору-л-билод ва ахбору-л-ибод” иттилоъ медиҳад, ки ҳанӯз дар асри XI, аниқтараш дар соли 1083 Аҳмади Тартушӣ дар шаҳри Майнси соҳили дарёи Рейн катибаи ду сиккаро хонда, муайян менамояд, ки онҳо дирҳамҳои сомонӣ буда, дар шаҳри Самарқанд бо амри Наср ибни Аҳмад зарб шудаанд. Ҳамчунин ин дар айни ҳол нахустин иттилоъ доир ба мавҷудияти дирҳамҳои сомонӣ дар Аврупо ба шумор меравад [22]. Аммо таҳқиқи сиккаҳои сомонӣ ва муомилоти пулии Сомониён ба маънои толаш дар Аврупо ва Россия ташаққул ва тақомул ёфтааст. Яке аз сабабҳои асосии ин ба миқдори зиёд кашф шудани сиккаҳои сомонӣ ва ташкил шудани марказҳои шарқшиносӣ дар ин минтақаҳои хориҷ аз қаламрави давлати Сомониён мебошад.

Сиккаҳои сомонӣ, махсусан дирҳамҳо на танҳо дар тичорати дохилӣ, инчунин дар тичорати байналмилалӣ бо кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва Шимолӣ васеъ истифода мешуданд. Дар ин хусус садҳо ганчинаҳои мухталифи ин дирҳамҳо, ки дар саросари кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва Шимолӣ – Россия, Украина, Беларусия, кишварҳои назди баҳри Балтик, Полша, Германия, Дания, Финландия, Шветсия ва Норвегия ёфт шудаанд, аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дирҳамҳои сомонӣ нақши аъсои байналмилалиро иҷро менамуданд.

Ганчинаҳо шомили даҳҳо, садҳо ва ҳазорҳо дирҳам буданд. Масалан, дар вилояти Муромски Россия соли 1868 ганчинаи калоне ёфт шуд, ки дорои 11 ҳазору 77 дирҳам буд ва дирҳамҳои сомонӣ дар ин ганчина 91%-ро ташкил медоданд [23].

Шумораи умумии ганчинаҳои дар Аврупо ёфтшударо то ҳол касе дақиқ муайян накардааст ва шояд теъдоди он ҳудуди 1500 адад бошад. Дар феҳристи А. Марков, ки бо

1. Абдували Шарифзода – номзоди илмҳои таърих – мудири шуъбаи таърихи илм ва техникаи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониши АМИТ;

Абдурахмон Шарифзода – ходими пешбари илмӣ шуъбаи бостоншиносӣ ва сиккашиносӣ Осорхонаи милли Тоҷикистон, унвонҷӯи ИТБМ ба номи Аҳмади Дониши АМИТ

зефтҳои то соли 1896-ро дар бар мегирифт ва соли 1910 чоп шуд, 972 ганчинаи хурду калони дирҳамҳои кӯфӣ ва сомони дар Аврупо ёфтшуда ворид шудааст [16]. Аз он сол то ба имрӯз бозёфти ганчинаҳои сиккаҳои кӯфӣ ва сомонӣ хеле афзуд.

Танҳо дар Россия зиёда аз 400 ганчинаи дирҳамҳои кӯфӣ, аз ҷумла сомонӣ ёфт шудааст ва ҳамасола теъдоди онҳо меафзояд. Мувофиқи феҳристи Г. Респлинг дар Шветсия 62 ганчинаи дирҳамҳои кӯфӣ, аз ҷумла сомонӣ ёфт шудааст, ки аз 38807 сикка иборат аст [24]. Мувофиқи маълумоти сиккашиносии олмонӣ Себастиан Бразер дар Аврупо зиёда аз 100 000 дирҳами кӯфӣ, аз ҷумла сомонӣ ёфт шудааст [25]. Дирҳамҳои сомони дар ганчинаҳои дар Аврупо ёфтшуда, ки ба асри X тааллуқ доранд, аксариятро ташкил медиҳанд. Маҳз бозёфти ҷунин ганчинаҳои сиккаҳо дар Аврупо сабаб гардид, ки дирҳамҳои сомонӣ нисбат ба дигар сиккаҳои исломӣ барвақттар мавриди омӯзиши сиккашиносон қарор гирифтанд.

Феҳристи мукаммали ганчинаҳои дирҳамҳои кӯфӣ ва сомони дар Аврупои Шарқӣ баъди наشري феҳристи А.Марков ва то соли 1971 ёфтшударо В.В. Кропоткин мураттаб намуда, нашр кард. Муаллиф дар ин мақола 202 ганчинаро тавсиф мекунад [26]. Дар Феҳристи А. Марков теъдоди 367 ганчинаи сиккаҳои кӯфӣ ва сомони дар Россия ёфтшуда, тавсиф шудааст. Агар шумораи дар феҳристи В.В. Кропоткин зикршударо ба он изофа намоем, маълум мешавад, ки то соли 1971, яъне то як сол қабл аз наشري китоби “Тоҷикон”-и Б. Ғафуров дар Россия 569 ганчинаи дирамҳои кӯфӣ ва сомонӣ ёфт шудааст. Доир ба ганчинаҳои алоҳида ва ё гурӯҳи ганчинаҳои дар вилоятҳои ҷудогонаи Аврупои Шарқӣ ёфтшуда, мақолаҳои зиёде нашр шуданд ва рӯйхати қисми зиёди онҳо дар мақолаи номбаршудаи В.В. Кропоткин зикр ёфтаанд [27].

Дар Аврупои Марказӣ (Лаҳистон, Олмон) ва Шимолӣ (Дания, Шветсия, Норвегия ва Финляндия), тавре ки дар боло гуфтем, омӯзиши дирҳамҳои кӯфӣ ва сомонӣ ҳанӯз дар охири асри XVIII оғоз шуда, дар асрҳои минбаъда густариш меёбад [27]. Доир ба ин мавзӯ бо забонҳои – англисӣ, олмонӣ, лаҳистонӣ, шведӣ, финландӣ ва ғайра феҳристҳо, китобҳо ва мақолаҳои сершумор чоп шудаанд. Рӯйхати қисми зиёди ин асарҳо дар мақолаи таҳлилӣ – ҷамъбастии сиккашиносии олмонӣ Себастиан Бразер оварда шудааст [28].

Қаламрави Сомониён ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистонро ҳам фаро мегирифт ва табиист, ки ёфт шудани сиккаҳои сомонӣ ва сиккаҳои роиҷи замони Сомониён аз Тоҷикистон амри воқеист. Академик В.В. Бартолд соли 1894 аз Шаҳристони Истаравшан як фалси сомониро аз сокинони маҳаллӣ харидорӣ карда, баъдтар муайян менамояд, ки он соли 286 ҳ.к. (мусодиф ба соли 899 масеҳӣ) аз номи Исмоил ибни Аҳмад дар зарробхонаи Шош зарб шудааст. Соли 1935 аз маркази шаҳри Исфара ганчинаи сиккаҳои кӯфӣ кашф шуданд ва онро А.А. Биков таҳқиқ карда, соли 1940 доир ба ганчинаи мазкур дар Эрмитажи давлатӣ гузориш медиҳад ва каме дертар, соли 1945 натиҷаи таҳқиқашро бо номи “Новый клад медных куфических монет из Таджикистана” (Ганчинаи нави сиккаҳои кӯфӣ аз Тоҷикистон) ин ганчинаро нашр менамояд. Аз ин мақолаи ӯ ошкор мешавад, ки аксари сиккаҳои ин ганчина фалсҳои сомонӣ мебошанд [21]. Ду сол баъд аз ин мақола, яъне соли 1947 аввалин асари ҷудогонаи академик Б. Ғафуров бо номи “Таърихи мухтасари халқи тоҷик” ба нашр мерасад [29]. Соли 1948 М. Дяконов барои асари мазкур нақди илмӣ навишта, нахустин асари илмӣ доир ба таърихи халқи тоҷик буданашро таъкид карда, онро асари муҳимми илмӣ меҳисобад [30, 107-110].

Академик Б. Ғафуров бобҳои X-XII-и “Таърихи мухтасари халқи тоҷик”-ро ба давлати Сомониён бахшида бошад ҳам, дар он сикказанӣ ва муомилоти пулии Сомониён баррасӣ нашуда, муаллиф бештар ба муомилоти молии он замон тавачҷуҳ намудааст [28, 133-134]. Ӯ дар бахши “Ҳаёти маданӣ” бо “се танга” китоб харидани Абуалӣ ибни Сино, бо таъя ба як байти Унсурӣ барои ба риштаи назм кашидани китоби “Калила ва Димна” ба Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ 40 ҳазор дирҳам инъом намудани Наср ибни Аҳмад, ба халифаи фотимии Миср 119 ҳазор динар товодон додани ҳамин амири Сомонӣ ва 40 ҳазор динари ин товодонро аз худ кардани пешвои исмоилиҳо - Нахшабиро зикр менамояд [28, 162-163]. Соли 1949 асари навбатии Б. Ғафуров таҳти унвони “История таджикского народа в краткой изложении с древнейших времен до Великой Октябрьской Социалистической Революции 1917 г.” ба чоп

расид [30]. Дар ин асар ҳам доир ба сикказанӣ ва муомилоти пулии Сомониён матлабе вучуд надорад. Асари мазкур бори дуюм соли 1952 ва навбати сеюм соли 1955 бо ислоҳ ва иловаҳо ба чоп мерасад ва доир ба мавзуи мадди назари мо боз сухане гуфта намешавад [31], [32].

Соли 1964 чилди дуҷуми китоби дастаҷамъии “История таджикского народа” зери таҳрири Б. Ғафуров ва А. Беленитский рӯи чоп омада, дар боби дуҷуми ин асар, ки муаллифаш Н. Неъматов мебошад, бори нахуст дар таърихнигории тоҷик мавзуи сикказанӣ ва сиккахои сомонӣ ба таври мухтасар, вале мушаххас мавриди баррасӣ қарор мегирад [33,174-175]. Аз баррасиҳои Неъматов Н. маълум мешавад, ки ӯ дар нигориши ин мавзӯ як мақолаи Е. Массон ва ду мақолаи Е.А. Давидовичро истифода бурдааст [33,447]. Ба андешаи мо дар асари мазкур инъикос шудани мавзуи сикказанӣ ва муомилоти пулии Сомониён бо ҷаҳолияти илмӣ асосгузори сиккашиносии Тоҷикистон Е.А. Давидович робитаи ногустастанӣ дорад [34]-[41].

Маҳсусан, мақолаи ин олими нуктасанҷ ва пуркор, ки соли 1966 бо номи “Денежное обращение в Мавераннахр при Саманидах” (Муомилоти пулии Мовароуннаҳр дар замони Сомониён) дар маҷаллаи бонуфузи “Нумизматика и эпиграфика” чоп мешавад, саҳифаи нав ва муҳиме дар таърихнигории муомилоти пулии Сомониён мекушояд [41,103-133]. Осори илмӣ марбути сикказанӣ ва муомилоти пулии Сомониёни Е.А. Давидович ва дигарон ба таърихнигории Сомониён, аз ҷумла ба инъикоси ин мавзӯ дар осори баъдинаи Б. Ғафуров таъсири амиқ гузоштааст. Ин масъала дар таҳқиқи китоби бунёдии соли 1972 ба русӣ chopшудаи “Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асримиёнагӣ” ошкоро ба назар мерасад. Академик Б.Ғафуров аз оғози ҷаҳолияти илмӣ танҳо дар ин асараш ба сикказанӣ ва муомилоти пулии Сомониён рӯ меоварад ва мавзуи мазкурро ба таври академӣ дар бахшҳои “Тичорат ва муомилоти пулӣ”, “Рентаи феодалӣ, ҳаёти деҳқонон ва нахзатҳои халқӣ”-и боби панҷуми ин асари бунёдӣ баррасӣ менамояд [42,360-363, 368-369]. Ӯ бо таъя ба иттилои Наршахӣ бозорхоро маркази асосии тичорат ва гардиши пул ҳисобида, сиккахо, сикказаниҳои рушдёфта ва вижагии дақику таърихии муомилоти пулии Сомониёнро шояд вазъият, дараҷаи инкишоф ва хусусиятҳои бозори дохилӣ медонад [42,360]. Б. Ғафуров дар китоби “Тоҷикон” яке аз масъалаҳои муҳими сикказанӣ ва муомилоти пулии Сомониён- зарби динор ва муомилоти онро мавриди баррасии ҷиддӣ қарор додааст. Тибқи навиштаи академик Б. Ғафуров сиккахои зарин-динорҳо “дар давраи Сомониён хеле бисёр бароварда мешуд, вале миқдори зиёди онҳо берун аз ҳудуди Осиёи Миёна зарб мезаданд. Сиккахонаҳои Осиёи Миёна бошад, танҳо гоҳ-гоҳ динор мебароварданд. Аммо вижагии асосӣ ин аст: динорҳои тиллоӣ тибқи иттилои сарчашмаҳо “ҳамчун мол”, яъне на ҳамчун сиккахои асил дона-дона, балки вазнбайъ муомила мешуданд ва ин иттилои сарчашмаҳо-ро вазни номунтазами динорҳо тасдиқ менамояд [42,361]. Олим бо истинод ба Истахрӣ ва иттилои муфассали Ибни Фазлон доир ба сиккахои роиҷи замони Сомониён таъкид менамояд, ки дар асрҳои IX-X динорҳо амалан вазифаи воситаи муомилоти пулиро иҷро намекарданд. Пули асосии Сомониён будани дирҳам ва чун мол будани динорҳои онҳо академик В.В. Бартолд низ зикр карда буд [43,83]. Аммо олими амрикоӣ Р. Фрай бо истинод ба теъдоди зиёди динорҳои сомонӣ дар коллексияҳои ИМА ин назарро қабул надорад [44,39]. Вобаста ба муомилоти динорҳои сомонӣ ҳаминро бояд хотиррасон намуд, ки матни сарчашмаҳои хаттӣ дар ин мавзӯ яқсон нестанд. Чунончи Истахрӣ доир ба роиҷ будани зар дар муомилоти пулии Самарқанд иттилоъ додааст [45,78]. Иттилои Ибни Фазлон доир ба ниёиши як тоҷири рус ҳам метавонад далели истифодаи динорҳои сомонӣ дар муомилоти пулии он замон бошад [45,77]. Инчунин бояд ба назар гирем, ки муаллифи гумноми “Ҳудуду-л-олам” дар бораи зар як рӯз дар бозори Марсмандаи Дизак ба миқдори 10 ҳазор динор хариду фурӯш шудани мол хабар додааст [45,81]. Гузашта аз ин вазири Сомонӣ-Ҷайхонӣ дар “Ашқолу-л-олам” иттилоъ медиҳад, ки дар муомилоти пулии Бухоро динорҳо истифода мешуданд [46,185]. Ибни Ҳавқал доир ба роиҷ будани динорҳои сомонӣ дар Илоқ ба таври равшан иттилоъ додааст [45,80].

Вижагии дигари ин мавзӯ дар осори академик Б. Ғафуров ин аст, ки ӯ нақши динорҳои

сомонӣ дар муомилоти пулии Мовароуннахрро баррасӣ карда, ин мавзӯро вобаста ба муомилоти пулии Хуросони асрҳои IX-X баррасӣ накардааст. Дар поёни чигунагии баррасии динорҳои сомонӣ аз ҷониби аллома Бобочон Ғафуров ба тарзи илова гуфтан лозим меояд, ки соли 2020 муаррихи маъруфи тоҷик Ҳ. Пирумшоев доир ба динорҳои сомонӣ андешахоро чунин иброз менамояд: “Динор... на танҳо дар ҳудуди давлати Сомониён, балки берун аз он ба сифати мол харидорӣ мешуданд ва арзиши ҳар донаи онро аз рӯи вазн (гуногунвазн буданд)” муайян мекарданд. Бесабаб нест, ки динорҳои тиллоии Сомониён бештар дар дигар мамлакатҳо низ пайдо мешаванд... қимати баланд доштани динорро ба назар гирифта, онро танҳо дар хазина нигоҳ медоштанд ё ба сифати моли ниҳоят арзишманд ба бозаргонони хориҷӣ мефурӯхтанд. Онҳо ин динори тиллоиро чун дастоварди гаронбаҳо ба ватанашон мебурданд” [47,133]. Чунонки мебинем, тибқи хулосаи Ҳ. Пирумшоев динорҳои сомонӣ дар муомилоти пулии дохилӣ истифода намешуданд ва онҳоро чун “моли ниҳоят арзишманд” ва “дастоварди гаронбаҳо” ба хориҷи қаламрави Сомониён содир менамуданд. То имрӯз берун аз ҳудуди Сомониён (аз Аврупои Шарқӣ, Федератсияи Русия, Украина, Беларусия ва ғ.) кашф шудани ганҷинаи динорҳои сомонӣ маълум нест. Ба ҳар ҳол аллома Б. Ғафуров дар осори илмиаш чунин фикрҳоро иброз накарда буд. Дар умум, то имрӯз дар бораи нақши динорҳои сомонӣ дар муомилоти пулии Сомониён фикри ягона вучуд надорад. Метавон гуфт, ки динорҳои сомонӣ дар муомилоти пулии Мовароуннахр Хуросон истифода мешуданд ва инчунин онҳоро чун молу сарват меандӯхтанд.

Зарби дирҳам ва нақши ин навъи сикка дар муомилоти пулии давлати Сомониён масъалаи дигари муҳим ва муҳиммест, ки аллома Б. Ғафуров ба он таваҷҷуҳи хос намудааст. Ин олими маъруф ва ташкилотчии мумтози илм баъд аз баррасии динорҳо дирамҳои роиҷи замони сомониёро мавриди баҳс қарор дода, менависад, ки “Воситаи асосии муомилоти пулӣ дар Осиёи Миёна дар асрҳои IX-X дирамҳое буданд, ки дар маъхазҳо **хоразмӣ, мусайябӣ, муҳаммадӣ ё китрифӣ (дурусташ “ғитрифӣ”, Ш.А.) номида шудаанд**. Ин тангаҳо бар ҳилофи дирамҳои исмоилӣ хеле кам хат, вале хеле зиёд сурат доштанд. Сурати асосии рӯи ин тангаҳо чунин буд, дар як тарафаш сурати аз миён болои подшоҳ ва дар тарафи дигари он назрҳои муқаддас бо оташу посбонон. Ин суратҳо тасвири схематикӣ суратҳои тангаҳои яке аз шоҳони Сомониён мебошад, ки дар асри V ҳукм меронд. Яке аз хусусиятҳои иқтисодӣ он давра ҳамин буд, ки хироч маҳз бо ҳамин се хели тангаи суратдор дода мешуд, вале ҳар як вилоят ҳақ надошт, ки бо қадом намуди ин тангаҳо хоҳад, бо ҳамон хирочи худро диҳад, балки ҳар як вилоят уҳдадор буд, ки хирочи худро фақат бо ҳамон навъи тангаҳо диҳад, ки барои он вилоят муқаррар шудааст” [48,482]. Бояд гуфт, ки хирочи баъзе шаҳрҳои марказии Мовароуннахр бо сиккаҳои мусайябӣ, муҳаммадӣ ва ғитрифӣ ҷамъоварӣ мешуд ва ин навъи сиккаҳои замони Сомониён дар Хуросон роиҷ набуданд. Ин се сиккаи бухорхудоӣ ҳудуди муайяни гардишро доштанд ва дар ҳар шаҳру вилоят қурби онҳо ҳар хел буд. Илова бар ин академик Б. Ғафуров ба фарқияти байни дирҳамҳои мусайябӣ, муҳаммадӣ ва ғитрифӣ аҳамияти ҷиддӣ дода, бо таъяни ба иттилои Истаҳрӣ, Ибни Ҳавқал ва таҳқиқоти А. Марков, П. Лерх, Валкер, М.Е. Массон, М.Е. Давидович фарқияти асосии ин сиккаҳоро дар хатти арабӣ ва таркиби филизи ин се навъ сиккаи роиҷи замони Сомониёнро дида, оид ба вижагии онҳо чунин менигорад: “... яке аз хусусиятҳои аҷоибии муомилоти пулии асрҳои IX-X ин аст, ки ҳар се тангаи номбурда аз тангаи нукраи давлатии исмоилӣ бақурбтар ба ҳисоб мерафтанд, яъне ҳатто тангаи биринҷии китрифӣ (ғитрифӣ) аз тангаи исмоилӣ бақурбтар ҳисоб мешуд ва ба он бисёртар чиз харидан мумкин буд” [48,483].

Аллома Бобочон Ғафуров моҳияти сиккаҳои умумидавлатии Сомониён – дирҳамҳои исмоилиро мавриди баррасии ҷиддӣ қарор дода, вобаста ба иттилои сарчашмаҳои хаттӣ ва сиккаҳои сомони то соли 1972 кашфшуда доир ба дирамҳои исмоилӣ менависад: “Дар асри IX, ба вижа дар асри X зарби дирамҳои нукрагии умумидавлатӣ мунтазам шуд. **Дар ин сиккаҳо ягон тасвир нест**, танҳо катибаи кӯфии арабӣ ҳасту бас. Ин сиккаҳоро дар асри X аз номи Исмоили Сомонӣ “исмоилӣ” ном гирифтанд. Аҷоибаш ҳамин, ки сиккаҳои «исмоилӣ» дар ҳудуди Осиёи Миёна кам ёфт шудаанд, ҳол он ки дар Европайи Шарқӣ ва дар

ноҳияҳои Назди Балтик садҳо ганчинаҳои дирҳамҳои исмоилӣ ёфт шудаанд”[42,361].

Академик Б. Ғафуров дар давоми баррасиҳои кашфи зиёди ганчинаҳои дирҳамҳои исмоилиро дар хориҷи Осиёи Миёна далели дар навбати аввал пулии ҷаҳонии замон будани ин дирҳамҳо медонад. Ҳамчунин нақши дирҳамҳои исмоилиро дар рушди тиҷорати хориҷӣ, ба вижа дар тиҷорат бо рус муҳим медонад. Ин ҷо илова кардан лозим меояд, ки дар асри X Сомониён анъанаҳои сикказании Ҳахоманишиён ва Сосониёнро эҳё намуданд. Зеро дарикҳои ҳахоманишӣ ва дирамҳои сосонӣ низ ҳамчун пули ҷаҳонӣ истифода мешуданд. Бобоҷон Ғафуров бо таъкиди мақоми ҷаҳонии дирҳамҳои исмоилӣ қайд менамояд, ки ин дирҳамҳо дар ҳаёти иқтисодии дохилӣ низ нақши муайн доштанд. Барои иҷрои ду нуктаи боло иёри соф ва вазни дирҳамҳо нақши муҳим доштанд. Кашфи ганчинаҳои дирҳамҳои сомонӣ дар солҳои охир аз ҳудуди Осиёи Миёна ин андешаҳои ӯро тақвият мебахшанд. Инчунин аз кашфиёти солҳои охир баъзе хулосаҳои илмӣ академик Б. Ғафуров тағйир меёбад. Масалан, ӯ вобаста ба дастовардҳои сиккашиносии замони ҳеш навишта буд, ки дар дирҳамҳои исмоилӣ ба ҷуз катибаи арабӣ бо хатти кӯфӣ ягон тасвире нест. Гап сарӣ ин аст, ки илова ба хатти кӯфӣ дар дирамҳои исмоилӣ, хатти насх, нақшҳои гуногуни ҳандасӣ ва исломӣ низ мавҷуданд. Гузашта аз ин олимони англис Л. Тредвел аз фонди осорхонаи Ашмолаи донишгоҳи Оксфорд соли 1999 дирҳами сомониеро кашф мекунад, ки он соли 358 х.к. бо амри Мансури II ибни Нух дар Бухоро зарб шуда, дар он илова ба катибаҳои кӯфӣи арабӣ, катибаи паҳлавӣ ва тасвири нимтани шоҳи тоҷбарсар мавҷуд мебошад [49, 80]. Як дирҳами дигари монанд ба сиккаи мазкур 26.10. 2022 дар музоядаи шаҳри Лондон бо нархи 15 ҳазор доллари амрикоӣ фурӯхта мешавад [50]. Зарур ба ёдоварист, ки дирҳами сомонӣ тасвирдори ҷопнамудаи Тредвел аз ҷониби баъзе олимони туркгаро барои турк ҳисобидани насаби Сомониён мавриди истифодаи васеъ қарор гирифт [51]. Аммо ба чунин навиштаҳои муҳаққиқони муғриз ва туркгаро олимони тоҷик, аз ҷумла Л. Бойматов, Д. Довудӣ ва Ҳ. Пирумшоев ҷавоби сазовор ва мустанад додаанд [52; 53; 47].

Вобаста ба воҳиди асосии пули замони Сомониён ин нуктаро илова кардан лозим аст, ки доир ба ин мавзӯ дар шарҳу тавзеҳи мухтасари илмӣ оммавии “Тоҷикон”-и Б. Ғафуров чунин омада, ки “Дирҳами исмоилӣ ҳамчун воҳиди асосии пул дар саросари қаламрави Сомониён-Моваруннаҳр, Хуросон ва қисман Эрон дар гардиш буд” [54,256].

Яке аз нишонаҳои рушди иқтисодии ҳар як давлат танзими савдои чакана мебошад. Бобоҷон Ғафуров сиккаҳои мисии сомонӣ-фалсҳоро воситаи муҳимми савдои чакана ҳисобида, дар асоси иттилои Ибни Фазлон таносуби қурби онҳоро аниқ карда менависад, ки соли 921 як дирҳам баробари 24 фалс арзиш дошт. Фалсҳо дар ҳудуди шаҳр ё вилояти зарбшудаашон нисбат ба дигар ҷойҳо арзиши баланд доштанд ва берун аз макони зарбшудаашон арзиши онҳо поин мерафт. Масалан, бо як “фулус”-и (дурусташ “фалс”, Ш.А.) Самарқанд дар Бухоро аз се ду ҳиссаи он чизеро харидан мумкин буд, ки ба як сиккаи мисии Бухоро фурӯхта мешуд [48, 483] Б. Ғафуров бо баррасии масоили муомилоти пулии замони Сомониён вазъи иқтисодии Осиёи Миёнаро чунин баҳогузорӣ менамояд: “Вижагиҳои муомилоти дирҳамҳои мусайябӣ, муҳаммадӣ, ғитрифӣ ва сиккаҳои мисӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳатто дар давлати ба қадри кофӣ мутамаркази Сомониён Осиёи Миёна аз ҷиҳати иқтисодӣ ягонаву том набуд [42, 362].

Масъалаи дигаре, ки академик Б. Ғафуров дар иртибот ба мавзуи мақолаи мазкур таҳлилу хулосагирӣ кардааст, ба таъсири муносибатҳои молиқу пулӣ ба рентаи феодалӣ иртибот мегирад. Ӯ чунин менависад, ки “давлат микдори муайяни хирочро дар вақташ ғундошта мегирифт ва ҳатто дар як сол аз ҳисоби соли оянда ду бор ҳам хироч мегирифт. Ва ниҳоят дар асрҳои IX-X равангу ривочи пуравчи муносибатҳои пулиро молӣ ҳам боиси хеле вусъат ёфтани рентаи замин гардид... Мувофиқи маълумоти маъхазҳои асрҳои IX-X хирочи вилоятҳои гуногуни Осиёи Миёна ...ба шакли пул ҳисоб карда мешуд. Ба қавли Наршахӣ хирочи Бухоро аввалҳо аз 200 ҳазор дирами нукра андак зиёд будааст. Вақте ки дирами китрифӣ баромад, муқаррар карданд, ки як дирами нукра ба 6 дирами китрифӣ (дурусташ ғитрифӣ, Ш.А.) баробар аст, пас маълум мешавад, ки хирочи Бухоро ҳам қариб 1200 ҳазор

дирами қитрифӣ будааст [48,491].

Масъалаи дигари муҳим ин пулӣ ё молӣ будани хирочи замин дар давлати Сомониён мебошад. Дар ин масъала Б. Ғафуров ба иттилои Наршаҳӣ дар бораи аз ҷониби Хусайн ибни Тоҳир дар соли 874 бо дирҳами ғитрифӣ чамъ намудани хирочи Бухоро така намуда, ҳамфикри А.Ю. Якубовский буда, бо пул пардохт намудани хирочро ҷонибдорӣ мекунад, аммо онро ба тамоми қаламрави Сомониён саҳеҳ намедонад. Ў бо пул пардохт кардани хирочро танҳо ба вилояти Бухоро марбут дониста, огоҳ мекунад, ки: “Дар асоси маълумоти як вилоят дар бораи тамоми Осиёи Миёна ҳукм баровардан кори дуруст нест, фақат ҳаминро аниқ гуфтан мумкин, ки дар вилоятҳои гуногуни Осиёи Миёна хироч ба намудҳои гуногун гирифта мешуд” [48, 492]. Чи тавре ки маълум шуд, академик Бобочон Ғафуров дар ин ҷо муассир будани муносибатҳои пулиро дар инкишофи муносибатҳои заминдорӣ ба таври амиқ таҳлил намудааст.

Ҳамин тавр, аллома Бобочон Ғафуров масъалаҳои марбут ба сикказанӣ ва муомилоти пулии давлати Сомониёнро дар маҳдудии Осиёи Миёна ва хориҷ аз қаламрави Хуросон дар асоси иттилои сарчашмаҳои ҳаттӣ ва адабиёти илмӣ дастрас таҳлил намуда, дар доираи ин баррасиҳо нақши динор, дирҳами исмоилӣ, дирҳамҳои хоразмӣ, мусайябӣ, муҳаммадӣ, ғитрифӣ ва фалсҳои сомониёро дар муомилоти пулии дохилӣ, хориҷӣ ва таъсиргузориҳои онҳоро дар инкишофи рентаи феодалӣ муайян карда, ҳулоса менамояд, ки вижагиҳои муомилоти пулии давлати Сомониён ба он далелат менамоянд, ки новобаста аз мутамарказ будани ин давлат, Осиёи Миёна аз ҷиҳати иқтисодӣ воҳид набуда, тичорат ва сикказанию муомилоти пулӣ ба ҳам таъсири мутақобилаи судманд доштанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ибни Хурдодбех. Ал- масолику-л-мамолик [Матн] / Таҳрири М. Де Гук. – Ледин, 1306 – 548 с.
2. Аўбакр Муҳаммад ибни Ҷаъфари Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро [Матн] / Мураттибон: Ғоибов Ғ., Олимов К., Амиршоҳӣ Н.-Душанбе, 2012. - 736 с.
3. Ибни Фазлон. Рихлату Ибни Фазлон [Матн] . – Димишқ, 1960- 221 с.
4. Истаҳрӣ Иброҳим. Масолик ва мамолик [Матн] / Иброҳим Истаҳрӣ. Бо кӯшиши Э. Афшор –Техрон, 1340 ҳ.ш. – 495 с.
5. Ибни Ҳавқал. Сурату-л-арз [Матн] . – Бейрут, 1992 – с. 439
6. Макдисӣ, Муҳаммад ибни Аҳмад. Аҳсану-т-тақосим фи маърифати-л-ақолим [Матн] / Тарҷумаи Алинакии Мунзавӣ.-Техрон, 1385.– 810 с.
7. Ҳамавӣ Ёқут. Муъҷаму-л-булдон [Матн] – Ёқут Ҳамавӣ . – Бейрут, 1995. –540 с.
8. Гардезӣ, Абдусаммад Абдулҳай. Зайну-л-ахбор [Матн] / Абдусаммад Абдулҳайи Гардезӣ. Ба қирлӣ баргардони Қ. Рустам дар асоси матни Ризозода Малик. -Душанбе,2014. – С. 191-197.
9. Ибни Халдун. Китобу-л-ибар. Таърих [Матн] / Сомониён дар оинаи таърих.-Хучанд, Ҷ. 2,1998.- с. 457
10. Тизенгаузен В.Е. Обзоръ совершенныхъ въ России трудовъ по Восточной нумизматике [Текст] / Труды третьяго международнаго сьезда орьеталистовъ въ С.-Петербургъ 1876 - С.Петербургъ, томъ первый,1879-1880. – С. 3-31.
11. Ch. M. Fraehn. Das Muhammedanische Münzkabinett des Asiatischen Museums der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg- St. Petersburg, 1821- С.24- 31, Ch. M. Fraehn. Recensio numorum muhammedanorum Academiae imp. scient. inter prima Academiae imp. saecularia edita-Petropoli. – Petropoli, 1826. – 743 с.
12. Савельев П. Топография кладовъ съ восточными монетами и изделиями VII, VIII, IX, X и XI века, въ России и При-Балтийскихъ странахъ, объясненная историческими свидетельствами о торговле северо-востока Европы въ эпоху основания и утверждения Русскаго государства [Текст] / П. Савельев. - Санктпетербургъ, 1846. – 180 с.

13. Григорьев В.В. О куфических монетах находимых в России и Прибалтийских странах, как источниках для древнейшей отечественной истории [Текст] / В.В. Григорьев // Туркестанский сборник. Собрание сочинений о Туркестанском крае вообще и сопредельных с ним стран Средней Азии. Составляемый В.И. Межовым-Санктпетербургъ, 1878, Томъ 119. – С.107-169.

14. Тизенгаузен В. О саманидских монетах [Текст] / В. Тизенгаузен // Труды восточного отделения Императорского археологического общества-Санкт-Петербург, Часть первая, 1853. – 520 с.

15. Грутовский В. Каталог восточных монет [Текст] / В. Грутовский. – Москва, выпуск III, 1886. – 153 с.

16. Марков А.К. Инвентарный каталог мусульманских монет Имп. Эрмитажа [Текст] / А.К. Марков.- Санкт-Петербург, 1896.- 879 с.

17. Лерх П.И. Монеты Бухар-худатов [Текст] / П.И. Лерх // Труды Восточного отделения Императорского Русского археологического общества.-Санкт-Петербург, 1909. - С. 12.

18. Бартольд В.В. Неизданный саманидский фелс [Текст] / В.В. Бартольд // ЗВОРА-О-Санкт Петербург, т. 7, вып. 1–5, 1894.-С.317-318. Он же: Бартольд В.В. О Некоторых самаркандских дирхемах ЗВОРАО, т.8, вып1-6 [Текст] / . – Санкт- Петербург 1894. – С. 222-223. Он же: Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения- Москва,Т.І.,1963. – С. 43-597.

19. Массон М.Е. Монетные находки в Средней Азии в 1917- 1927 гг. / М.Е. Массон // Известия Средназкомстариса .вып.III, Ташкент. 1928.- С.280-285, Кладик саманидских дирхемов конца X в. из пригорода старого Мерва. Эпиграфика Востока, вып. XVII, 1966. – С. 101-110.

20. Фасмер Р. Р. Клад куфических монет, найденный в Новгороде в 1920 году / Р.Р. Фасмер // Известия Российской академии истории материальной культуры. - 1925. - Т. 4. –С. 242-276; Фасмер Р. Р. Об издании новой топографии находок куфических монет в Восточной Европе // Известия АН СССР: серия VII, отделение общественных наук. -Л., 1933. - № 6-7. – С. 473-484.

21. Быков А.А. Новый клад медных куфических монет из Таджикистана [Текст] / А.А. Быков // Труды Отдела нумизматики ГЭ. Т.1. – М., 1945. – С. 87-113.

22. Шарифзода А. Инъикоси сикказанӣ ва муомилоти пулии давлати Сомониён дар сарчашмаҳои хаттии арабӣ ва форсӣ-тоҷикӣ [Матн] / А. Шарифзода // Муаррих –Душанбе,№1 (29), 2022. – С.69-88.

23. Калинин В.А., Петров П.Н. Кладик куфических монет из под г. Муром [Текст] / В. А. Калинин, П.Н. Петров // Древности Поволжья и других регионов. Выпуск III. Нижний Новгород, 2000. -С.215; Янин В.Л. Денежно – весовые системы русского средневековья (Домонгольский период) [Текст] / Л.В. Янин. М., 1956, сводная таблица кладов. – 207 с.

24. Rispling G. Katalog samanidischen dirhams in schwedischen Funden und diversen Samlungen.Unvero Aentlicht, 2001.

25. Sebastian Brather. Frühmittelalterliche Dirham-Schatzfunde in Europa. Probleme ihrer wirtschaftsgeschichtlichen Interpretation aus Archäologischer Perspektiv. ZAM Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Jahrgang 23/24,1995/96, Seite 73-153.

26. Кропоткин В.В. Новые находки сасанидских и куфических монет в Восточной Европе [Текст] / В.В. Кропоткин // ЭВ, т. IX. - М., 1971. –С.76-97.

27. Федоров-Давыдов Г.А. Новые находки восточных монет VIII – XIIIвв. На территории Восточной Европы [Текст] / Г.А. Федотов-Давыдов // ЭВ, т. XXIII. М., 1985. -С.44-47; Спасский И.Г. Русская монетная система, Л., 1970. - С.33-40; В.Л.Янин. Денежно весовые системы русского средневековья. М., 1956. Рябцевич В.Н. Два монетно-вещевых клада IX в. из Витебской области // Нумизматика и эпиграфика, т. V. М., 1965. – С.121-160.

28. Sebastian Brather. Frühmittelalterliche Dirham-Schatzfunde in Europa. - p.145-153.

29. Гафуров Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик [Матн] / Б. Гафуров. – Сталинобод, Ҷ.И, 1947. – 385 с.
30. Гафуров Б. Г. История таджикского народа в кратком изложении с древнейших времен до Великой Октябрьской Социалистической Революции 1917 г. [Текст] / Б. Гафуров - Москва, 1949. – 475 с.
31. Гафуров Б. Г. История таджикского народа в кратком изложении с древнейших времен до Великой Октябрьской Социалистической Революции 1917 г [Текст] / Б. Гафуров. - Москва, 1952. – 503 с.
32. Гафуров Б. Г. История таджикского народа в кратком изложении с древнейших времен до Великой Октябрьской Социалистической Революции 1917 г. [Текст] / Бафуров. - Москва, 1955. – 475 с.
33. Негматов Н. Экономика Мавераннахр и Хорасана в IX-X вв. // История таджикского народа- Москва, Т. II, 1964. – С. 160-175.
34. Давидович Е.А. Нумизматические материалы для истории развития феодальных отношений в Средней Азии при Саманидах [Текст] / Е.А. Давидович // Труды АН ТаджССР - Сталинабад, т. 27, 1954 – С. 69-117
35. Давидович Е.А. Владетели Насрабада (по нумизматическим данным) [Текст] / Е.а. Давидович // Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии наук СССР - Ташкент, вып. 61, 1956 – С. 107-113.
36. Давидович Е.А. Ферганские Саманиды по нумизматическим данным [Текст] / Е.А. Давидович // Эпиграфика Востока – Москва, Ленинград, В. XI, 1956 –С. 14-26.
37. Давидович Е.А. Ибн Фадлан и Наршахи о медных деньгах Бухары / Е.а. Давидович // Рудаки и его эпоха – Сталинабад, 1958 – С. 198-208.
38. Давидович Е.А. Саманидские монеты Кубы [Текст] / Е.А. Давидович // Советская археология – Москва, №2, 1960 – С. 254-257.
39. Давидович Е.А. О загадочных дирхемах мусейяби, мухаммеда и гитрифи. Из истории монетного дела в Средней Азии IX–X вв. [Текст] / Е.А. Давдович // Труды двадцать пятого конгресса востоковедов. Москва 9-16 августа 1960.- Москва, Т.60, 1963 – С. 89-95.
40. Давидович Е.А. Нумизматические данные по социально-экономической и политической истории Средней Азии X-XVIII вв. [Текст] / Е.А. Давидович // Автореферат докторской диссертации – Душанбе-Москва, 1964. – 42 с.
41. Давидович Е.А. Денежное обращение в Мавераннахр при Саманидах [Текст] / Е.А. Давидович // НЭ, VI, 1966. С.- 103-133.
42. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история [Текст] / Б.Г. Гафуров. – Москва, 1972. – 425 с.
43. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана [Текст] / В.В. Бартольд. – Ленинград, 1927. - 256 с.
44. Fraye R. N. Notes on the early coinage of Transoxiana- New York NNM, № 113, 1949. - 50 p.
45. Шарифзода А. Инъикоси сикказанӣ ва муомилоти пулии давлати Сомониён дар сарчашмаҳои хаттии арабӣ ва форсӣ-тоҷикӣ [Матн] / А. Шарифзода // Муаррих – Душанбе, № 1 (29), 2022 – С. 69-88
46. Абулқосим ибни Аҳмади Чайхонӣ. Ашқолу-л-олам [Матн] // Ба форсӣ тарҷумаи Алӣ ибни Абдуссаломи котиб – Техрон, 1365 ҳ.ш. – 323 с.
47. Пирумшо Ҳ. Давлати Сомониён дар тарозуи таърихнигорӣ [Матн] / Ҳ. Пирумшоев. –Душанбе, 2020. – 432 с.
48. Гафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна [Матн] / Б.Ғ. Гафуров. – Душанбе, китобм якум, 1983. – 704 с.
49. Treadwell W.L. A Unique Portrait Medallion from Bukhara dated 969 AD - Ashmolean, 1999. – p. 9-10.
50. <http://CNG Islamic Auction 2, Lot-288> аз 27.10.2022.

51. Камолиддин Ш.С. Медальон Мансура ибн Нуха // Archivum Eurasiae medii aevi-Wiesbaden, 16 (2008-2009) – С. 113-120.

52. Бойматов Л. Медальон Мансура ибн Нуха. Тюркская сага [Текст] / Л. Бойматов // Иран-наме, 2019, № 1-2 (49-50) – С. 366-393.

53. Довуди Д. Сказки узбекского учёного Ш. Камолиддина о происхождении Саманидов [Текст] / Д. Довуди // Туран-наме- Суед, №1, 2021- С. 103-126.

54. Гафуров Бобочон. Тоҷикон. Таърихи қадиматрин, қадим, асри миёна ва давраи нав (Шарху тавзеҳи мухтасари илмию оммавӣ) [Матн] / Бобочон Гафуров. – Душанбе, 2023. – 446 с.

СИККАЗАНИҶ ВА МУОМИЛОТИ ПУЛИИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН ДАР БАРРАСИҶОИ АКАДЕМИК Б. ҒАФУРОВ

Нақши академик Бобочон Гафуров дар таърихнигории тоҷик ва дигар халқу миллатҳо бузург аст. Ӯ ба таърихнигории академии Тоҷикистон асос гузошт. Дар таърихнигории Б. Гафуров давлати Сомониён ҷои марказиро ишғол менамояд. Яке аз мавзӯҳои мубрами таърихи давлати Сомониён сикказанӣ ва муомилоти пулӣ мебошад. Инъикоси ин мавзӯ ҳанӯз дар замони Сомониён оғоз шуда, баъд ҳам идома ёфта, дар осори Ибни Хурдодбех, Наршахӣ, Ибни Фазлон, Истахрӣ, Ибни Ҳавқал, Макдисӣ, Ёқут, Гардезӣ ва дигарон инъикос ёфтааст. Иттилои сарчашмаҳои ҳаттӣ доир ба сикказанӣ ва муомилоти пулии давлати Сомониён дар асрҳои XVIII-XX мавриди таҳқиқи олимони дигар (аз О. Тихсен то Е.А. Давидович) қарор гирифт. Таҳқиқи мавзуи мазкур ҳоло ҳам идома дорад.

Сикказанӣ ва муомилоти пулии давлати Сомониён дар ибтидо диққати академик Б. Гафуровро ҷалб накарда буд. Аммо ин мавзӯ дар шоҳасари ӯ- “Тоҷикон” ба таври академӣ инъикос ёфтааст. Аллома Б. Гафуров дар ин асараш ба сикказанӣ ва муомилоти пулии давлати Сомониён аҳамияти ҷиддӣ дода, онро ҳаматарафа баррасӣ менамояд. Ба ин қор ҷаъолияти илмӣ асосгузори сиккашиносии Тоҷикистон Е.А. Давидович таъсири амиқ гузоштааст.

Бобочон Гафуров масъалаҳои марбут ба сикказанӣ ва муомилоти пулии давлати Сомониёнро дар маҳдудаи Осиёи Миёна ва хориҷ аз қаламрави Хуросон дар асоси иттилои сарчашмаҳои ҳаттӣ ва адабиёти илмӣ дастрас таҳлил намуда, дар доираи ин баррасиҳо нақши динор, дирҳами исмоилӣ, дирҳамҳои хоразмӣ, мусайябӣ, муҳаммадӣ, ғитрифӣ ва фалсҳои сомониҳо дар муомилоти пулии дохилӣ, хориҷӣ ва таъсиргузориҳои онҳоро дар инкишофи рентаи феодалӣ муайян карда, ҳулоса менамояд, ки вижагиҳои муомилоти пулии давлати Сомониён ба он далолат менамоянд, ки новобаста аз мутамарказ будани ин давлат, Осиёи Миёна аз ҷиҳати иқтисодӣ воҳид набуда, тичорат ва сикказанию муомилоти пулӣ ба ҳам таъсири мутақобилаи судманд доштанд.

Каливожаҳо: Бобочон Гафуров, Сомониён, сикказанӣ, сиккаҳои сомонӣ, халқ, миллат, муомилоти пулӣ, динор, фалсҳои сомонӣ, сарчашмаҳои ҳаттӣ, дирҳамҳои сомонӣ, таърих.

Маълумот дар бораи муаллифон: Абдувалӣ Шарифзода – номзади илмҳои таърих, мудири шуъбаи таърихи илм ва техникаи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониши АМИТ,

Тел.: +992-900-55-75-75,

Е-mail: abduvali05@mail.ru;

Шарифзода Абдурахмон Абдувалӣ – ходими пешбари илмӣ шуъбаи бостоншиносӣ ва сиккашиносии Осорхонаи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи ИТБМ ба номи Аҳмади Дониши АМИТ.

Тел.: +992 900-24-27-84,

Е-mail: abdurahmon.sharifzoda@mail.ru

АНАЛИЗ ВОПРОСОВ МОНЕТНОГО ДЕЛА И ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ ГОСУДАРСТВА САМАНИДОВ В ТРУДАХ АКАДЕМИКА Б. ГАФУРОВА

Велика роль академика Бобожана Гафурова в историографии таджиков и других народов. Он заложил основу академической историографии Таджикистана. В научном наследии Б. Гафурова государство Саманидов занимает центральное место. Одной из важнейших тем истории этого государства является монетное дело и денежное обращение.

Отражение этой темы началось еще во времена Саманидов, а затем продолжилось и нашло отражение в трудах Ибн Хурдодбека, Наршахи, Ибн Фадлана, Истахри, Ибн Хавкала, Макдиси, Якута, Гардези и других. Сведения письменных источников о монетном деле и денежном обращении Саманидского государства были предметом исследования других ученых в XVIII-XX веках (от О. Тихсена до Е.А. Давидовича).

Монетное дело и денежные операции Саманидского государства первоначально не находились в центре внимания академика Б. Гафурова. Но данная тема академическим образом отражена в его капитальном труде - «Таджики». В этой работе Б. Гафуров придает серьезное значение монетному делу и денежному обращению государства Саманидов и рассматривает его всесторонне. На это оказал огромное влияние научная деятельность основоположника таджикской нумизматики Е.А. Давидовича.

На основе письменных источников и доступной научной литературы Бабаджон Гафуров проанализировал вопросы, связанные с монетным делом и денежным обращением государства Саманидов в Средней Азии и за пределами территории Хорасана, и в рамках этих анализов определил роль динара, дирхам исмаили, дирхеми харезми, мусайяби, мухаммади, гитрифи и медные монеты-фельси во внутреннем и внешнем денежном обращении, и их влияние на развитие феодальной ренты, и приходит к выводу, что особенности денежных обращений государства Саманидов свидетельствуют о том, что, несмотря на централизованности этого государства, Средняя Азия не являлась экономически единой, а торговля, монетное дело и денежное обращение имели взаимовыгодные последствия. Поэтому, исследования этой темы продолжают до сих пор.

Ключевые слова: Бабаджон Гафуров, государства Саманидов, монетное дело, народ, нация, динар, саманидские фалси, источники, денежные обращения, история.

Сведения об авторах: Абдували Шарифзода – кандидат исторических наук, заведующий отделом истории науки и техники Института истории, археологии и этнографии им А. Дониша НАНТ.

Тел.: +992-900-55-75-75.

E-mail: abduvali05@mail.ru;

Шарифзода Абдурахмон Абдували- ведущий специалист отдела археологии и нумизматики Национального музея Таджикистана, соискатель Института истории, археологии и этнографии имени Ахмад Дониша Национальной академии наук Таджикистана

Тел.: +992-900-24-27-84,

E-mail: abdurahmon.sharifzoda@mail.ru

ANALYSIS OF ISSUES OF MINITY AND MONETARY CIRCULATION OF THE SAMANID STATE IN THE WORKS OF ACADEMICIAN B. GAFUROV

The role of academician Bobozhan Gafurov in the historiography of Tajiks and other peoples is great. He laid the foundation for academic historiography in Tajikistan. In the scientific heritage of B. Gafurov, the Samanid state occupies a central place. One of the most important topics in the history of this state is coinage and money circulation.

The reflection of this topic began during the times of the Samanids, and then continued and was

reflected in the works of Ibn Khurdodbeh, Narshahi, Ibn Fadlan, Istakhri, Ibn Havkal, Makdisi, Yakut, Gardezi and others. Information from written sources about the coinage and monetary circulation of the Samanid state was the subject of research by other scientists in the 18th-20th centuries (from O. Tikhzen to E.A. Davidovich).

Coinage and monetary transactions of the Samanid state were not initially in the focus of attention of Academician B. Gafurov. But this topic is academically reflected in his major work - "Tajiks". In this work, B. Gafurov attaches serious importance to the coinage and monetary circulation of the Samanid state and examines it comprehensively. This was greatly influenced by the scientific activity of the founder of Tajik numismatics E.A. Davidovich.

Babajon Gafurov, based on written sources and available scientific literature, analyzed issues related to the coinage and monetary circulation of the Samanid state in Central Asia and outside the territory of Khorasan, and within the framework of these analyzes he determined the role of the dinar, Ismaili dirham, Kharezmi dirham, Musayabi, Muhammadi, gitrifi and copper feli coins in internal and external monetary circulation and their influence on the development of feudal rent, and comes to the conclusion that the peculiarities of monetary circulation of the Samanid state indicate that, despite the centralization of this state, Central Asia was not economically unified, and trade, coinage and money circulation had mutually beneficial consequences. Therefore, research on this topic is still ongoing.

Key words: Babajon Gafurov, Samanid state, monetary circulation, money and monetary circulation, history,

Information about the author: Abduvali Sharifzoda - Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History of Science and Technology of the A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences.

Tel.: +992-900-55-75-75.

E-mail: abduvali05@mail.ru;

Sharifzoda Abdurahmon Abduvali - Leading specialist of the department of archeology and numismatics of the National museum of Tadjikistan, applicant of the Ahmad Donish Institute of history, archeology and ethnology Tajikistan National academy of sciences.

Tel.: +992-900-24-27-84,

E-mail: abdurahmon.sharifzoda@mail.ru

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ ИЗ ИСТОРИИ ТАДЖИКско-КАЗАХских ВЗАИМОотношений

Шарифов А.¹

Таджики, чья история насчитывает тысячелетия, по своему происхождению относятся к арийцам и являются коренными жителями Центральной Азии. На всем протяжении исторического пути таджики не раз сумели доказать свою приверженность к созидательному, творческому труду, науке и просвещению, к добрососедским отношениям с другими странами, уважению к понятию независимости [17, 216]. В период укрепления государственности таджикского народа во время правления династии Саманидов принцип мирного сосуществования стал государственной политикой, что вполне отвечало духу и традициям миролюбивого таджикского народа. Из исторического опыта таджикского народа, не раз подвергавшегося насилию со стороны иноземных завоевателей, но никогда не изменявшего своему национальному «кредо», мы можем извлечь урок неизменной приверженности дружбе и добрососедству. К этому таджиков всегда обязывало их богатое духовное наследие, культура, преемственность традиций. Ни при каких обстоятельствах они не роняли своей чести и национальному достоинству [17, 218].

Необходимо особо отметить, что таджикский народ всегда был верен настоящим друзьям на протяжении своей истории. Одним из друзей таджикского народа является казахский народ. Чтобы подробно изучить историю взаимоотношений этих двух народов необходимо также знать историю 1500 летнего сосуществования таджикских (иранских) и тюркских племён. С установлением Тюркского Каганата наблюдается проникновение тюркских племён на территории нынешней Центральной Азии. В начале «новой эры» на территории Средней Азии соседствовали и взаимообогащались два этнических элемента восточно-иранский и тюркский [16, 17].

Пришедшие в Среднюю Азию тюрки принимали активное участие в религиозной жизни и создание культурных ценностей, являясь вместе с исконными жителями творцами культурного фонда, который является общим достоянием среднеазиатских народов. Уже в рассматриваемую эпоху не только начинается, но и интенсивно проникает синтез обычаев, верований, обрядов и культур ираноязычных и тюркоязычных народов средней Азии [6, 233]. С учетом вышеназванных фактов таджикско-казахские взаимоотношения лежат на основе многих объективных и субъективных факторов.

В истории взаимоотношений таджикского и тюркского (предки казахов) народов ярко выражается влияние ираноязычной культуры на кочевые тюркские племена. В XI-XII веков согдийцы являлись самым культурным и развитым народом в регионе и имели большое социально-политическое и культурное влияние на тюркские и монгольские племена. Благодаря им среди тюркских и монгольских племен распространились христианство, манихейство, буддизм, а затем и ислам. Основными миссионерами и распространителями ислама среди тюркских народов являлись именно согдийцы [14, 31].

По поводу принятия ислама казахскими высокопоставленными чиновниками (ханами и султанами) есть интересный рассказ в книге Мухаммад Хайдара (1499-1551) «Та`рихи Рашиди», который написан на таджикском языке о жизни тюркских правителей. В книге рассказывается, что правитель Могулистана Туглук Тимур принял ислам от шейха Аршададдина, сына шейха Джамалуддина, таджика по происхождению. Аршададдин выполняя завещание своего покойного отца, обещавшего молодому Туглук-Тимуру посвятить его в ислам, когда он станет правителем Могулистана, прибывает ко двору хана. Хан Туглук-Тимур принимает решение стать мусульманином. Шейх велел хану умыться, и просветил его об истинной вере

1. Шарифов Амриддин Нуриддинович – кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики РТ ТНУ.

(то есть ислам). После принятия ислама Туглук-Тимур призывает своих эмиров посвятить себе исламу. Первым вызывается эмир Тулак. Когда он вошел в юрту, увидел, что хан беседует с одним таджиком. Когда шейх и хан призывали его стать мусульманином, он со слезами на глазах ответил, что уже три года является мусульманином, и от боязни хана не решался открывать свою тайну. Таким образом, только за один день 160 высокопоставленных служителей хана приняли ислам. [19, 12-14].

Научно доказано, что в далёкие исторические времена древняя казахская земля была местом культурного общения между народами. «Географическое положение Казахстана - между Востоком и Западом, караванные пути, которыми была пересечена в далёкие времена казахская земля, создавали благоприятные условия для общения. Много веков назад на нынешней территории Казахстана существовали города Отрар, Сайрам, Тараз, сохранившие следы высокой культуры. Эти города имели оживленные связи во всех сферах человеческой деятельности с развитой Согдианой, Бухарой и Самаркандом, населенными преимущественно таджиками [21]. И естественно, что при культурном взаимодействии двух элементов таджикского и тюркского возникают и развиваются литературные связи [16, 37].

Одним из древнейших средств интеграции считается Великий Шёлковый Путь, что служил в качестве регулярного торгового и дипломатического проводника [15, 110]. Великий Шелковый путь не только стимулировал развитие торговли, но и явился трансформатором передовых идей в области науки и культуры.

По Шелковому пути распространялись и религиозные идеи, а миссионеры разносили свою веру в заморские страны [9, 86].

Ярким примером взаимовлияния культурных ценностей двух народов в X-XI веках является факт из жизни Ибн Сины, рассказанный им в своей автобиографии. Много раз молодой учёный читал и перечитал «Метафизику» Аристотеля, но не в силах был понять её глубокий смысл; пока не нашёл случайно рукописи своего знаменитого предшественника Абу Насра Фараби (уроженец Отрара, что на территории нынешнего Казахстана). В свою очередь философские воззрения Ибн Сины повлияли на крупных тюркоязычных учёных и поэтов, в том числе и на знаменитого Юсуфа Хас Хаджиба Баласагунского [16, 39].

История цивилизации казахов это, прежде всего история судьбы столетних взаимоотношений с соседними народами, в том числе и с таджиками. Ещё в XI веке знаменитый Юсуф Баласагунский писал, что «в руках наших мудрецов всегда находились книги таджикских ученых», и может быть вдохновение от этих книг помог ему в классификации «Нового тюркского словаря» [15, 9].

Примечательно то, что в те времена Юсуфу Баласагунскому, крупному ученому, поэту, знатоку многих наук, было известно о таджиках.

В поэтическом предисловии своего труда «Кутадгу билик» Благодатное знание автор пишет:

Да, книг у арабов, таджиков немало.

А нашею речью сия – лишь начало [5, 27].

Это является одним из первых упоминаний о таджикском языке, о существовании этого термина наравне с фарси [5, 40].

История свидетельствует, что таджикские и тюркские народы преимущественно жили в дружбе и учились друг у друга. Многие казахские средневековые ученые и правители достаточно хорошо знали таджикский язык, как язык науки, поэзии, делопроизводства большинства государств Центральной Азии [15, 246].

Этот факт ещё раз убедительно доказывает, что таджики и после их завоевания кочевниками продолжали играть роль цивилизаторов по отношению к своим завоевателям [3, 318].

В этой связи уместно вспомнить слова Президента РТ Э. Рахмона о взаимовлиянии культур. «Признавая уникальность культуры каждого народа, мы в то же время не отказываемся от культуры всей Средней Азии. Это определяет наши искренние дружественные отношения ко всем населяющим его народам. Нет ни одного народа, который не испытывал бы влияния

извне, влияния другой цивилизации или политики, культуры или экономики» [18].

Согласно сведениям Арминия Вамбери, который по поручению Венгерской академии с научной целью путешествовал в Хиву, Бухару и Самарканд под видом дервиша, в Хиве правительство монгольского происхождения, но метер – родь майордома, заведывающий внутренним управлением двора и страны, он непременно должен происходить из сартов, т. е, из первобытного персидского населения Хивы [4, 279].

Представители тюркских народностей, учась в медресах Самарканда и Бухары, в дальнейшем распространяли богатую культуру таджикского народа среди народов степи и кочевников. Говоря словами Президента Казахстана «Истоки дружбы между нашими народами уходят в глубокое средневековье. Общая культура, история, традиции казахов и таджиков являются той прочной основой, на которой строится наше многоплановое сотрудничество, как в двустороннем, так и многостороннем форматах» [6, 3].

Ко второй половине XV века в регионе начался процесс консолидации народов кочевой степи, сложившихся из многообразных этнокультурных субстратов на основе общей ментальности и образа жизни.

Следует отметить, что для более полного и объективного изучения взаимоотношений двух народов необходимо изучать общие процессы развития отношений между народами Центральной Азии. В данный период (XV-XVII веков) во время формирования народностей Центральной Азии (кроме таджиков, которые формировались как единый народ в IX-х вв., уже во время правления династии Саманидов) происходит процесс разграничения этнических территорий и установлении власти, которые сопровождались захватническими войнами. Этому процессу также способствовало падение династии Шейбанидов. Постепенно казахское ханство по мере укрепления расширяет свою территорию, ведя жизнь скотоводов кочевников [12, 193].

В XVII веке внутривосточная жизнь в Казахстане не отличалась стабильностью. Казахское ханство все более распадалось на части, усиливались феодальные распри. Различные группы кочевой знати соперничали между собой. Во второй половине XVII века происходит соперничество казахов и джунгар за преобладание над городами Семиречья и Южного Казахстана. В набегах джунгары перерезали важные торговые пути, наносили большой ущерб хозяйству мирного населения. Хану Тауке (1600-1718) удалось несколько нормализовать политическую ситуацию в распадавшемся ханстве. Он предпринял ряд мер для поднятия авторитета ханской власти, преодоления сепаратизма знати, консолидации народа. При нём был составлен свод норм обычного права «Жеты-Жаргы» определивший основные принципы правопорядка и государственного устройства. Он искал пути союза и мирных отношений с соседними государствами [9, 156].

Но дальнейшие события - набеги джунгар в 1710\11, 1713 и 1718 годах, когда джунгары разгромили города Туркестан и Ташкент и год Великого бедствия (1723) разметал часть казахов далеко за пределы их этнической территории. Хотя казахский народ сумел отбить натиск джунгар (1727 в битве у реки Буланты, и в 1729 году при Анракайской битве), в котором решающую роль сыграли всеказахские съезды, деятельность народных батыров Кабанбая, Богенбая, Наурызбая, Карасая и полководческий талант Абылая, в этот трудный экономической и политической ситуации встал вопрос о вхождении в состав России; этот процесс продолжался 150 лет [11, 7].

Развитие взаимных отношений таджиков и казахов в дальнейшем разделяется на два этапа: 1) Отношение в рамках центральноазиатских государств;

2) Отношение после присоединения региона в состав Российской империи.

1) С формированием на территории нынешней Центральной Азии трёх государств - Хивинского ханства, Бухарского эмирата и Кокандского ханства [13] внешняя политика этих государств в основном выражалась в захватнических войнах между ними. Например, таджикский город Уратюбе находился между молотом и наковальней: Бухарский эмират и Кокандское ханство за преобладанием над этим стратегическим городом вели между собой непре-

рывные войны. Вообще в XIX веке в течении шести с половиной десятилетия над Уратубой была осуществлена 50 военных походов, сменилось 25 правителей. В каждые полтора года город и его окрестности превращались в руины [7, 101].

Несмотря на жестокость и причиняемые народу страдания, эти события показывают, что в данных районах действовали интегрирующие силы, которые на данной стадии общественного развития могли проявляться только в этой форме.

В отношениях между двумя народами особенно выделяется их взаимоотношения в рамках Кокандского ханства. Подробное описание существования Кокандского ханства отражено в книге «Та`рихи Шахрухи» автора Мухаммада Хайдара [2, 55].

Анализ материалов «Та`рихи Шахрухи» и история Кокандского ханства свидетельствуют о тесных и разнообразных связях между народами Средней Азии, Казахстана и Восточного Туркестана. Заметная роль принадлежала в этом Кухистану (то есть горные районы современного Таджикистана).

Известно, что таджики играли большую роль в истории Кокандского ханства. Знатнейшие духовные лидеры, имамы, муллы и преподаватели в медресе были таджиками. При дворе монарха Умар-хана возник своеобразный литературный кружок, который придерживался, многовековых канонов, таджикско-персидской и чагатайской литератур [2, 18].

Представители таджикского народа преобладали большим военным влиянием в Кокандском ханстве. Ещё в начале XIX века в сформированное Алим-ханом новое войско вошли 3700 каратегинцев и жителей долины Вахья (вахьячи) и 2200 дарвазцев, бадахшанцев, шугнанцев, рушанцев и иранцев. Приведенные цифры свидетельствуют о значительном переселении таджиков Кухистана в Фергану как вынужденно, так и свободно [20, 43].

При Умар-хане отдельные таджики были включены в ряды гала-бахадуров (богатырей). Среди оставленных на ханские службы указаны свободные пришельцы из других областей и рабы, которых шахи Кухистана послали в Коканд в качестве дара. Отличившимся таджикам и бек-бачам он пожаловал должности [2, 101]. Необходимо отметить, что войска, составленные из таджикских горцев (кухистанцев) отличались храбростью, мужественностью и преданностью.

С помощью отрядов горцев Умар - хан продолжал захватническую политику на юге Казахстана и овладел в 1816 году Туркестаном. После подавления восстания казахских султанов (около 1821 года) кокандская власть укрепилась в присырдаринских районах Южного Казахстана. Впоследствии она распространилась на юго-восток Казахстана вплоть до Семиречья и поддерживалась построенной в районах зимовий цепью крепостей от Чимкента до реки Или. Используя межродовую рознь кочевников - казахов и ставя отдельные роды в более привилегированное положение кокандцы следовали принципу «разделяй и властвуй» [2, 19].

Поскольку своими успехами здесь Коканд был обязан формированием, укомплектованным из горцев (кухистанцев), Туркестан становится для них своеобразным уделом. Военачальники из их среды пользовались привилегиями на получении административных постов на юге Казахстана. Горцы и их потомки были здесь и среди других слоев, например, среди тех, кто вел караванную торговлю с Россией. Характерно, что найденные документы недавно в Туркестане архива кокандского периода написаны на каратегинском диалекте таджикского языка. Таким образом, в ходе развития Кокандского ханства сплотились и перекрещивались судьбы народов Казахстана и горного Таджикистана [2, 17].

В книге «Та`рихи Шахрухи» также отображены этнографические данные о поселениях Южного Казахстана и горного Таджикистана. По сведениям книги в Присырдаринские районы Казахстана входят 106 населенных пунктов, в таджикский Кухистан 131 населенных пунктов [2, 144].

Таким образом, до присоединения и упразднения Кокандского ханства в состав Российской империи (1878) вышеуказанные регионы двух стран имели между собой тесные взаимоотношения, перекрещивались судьбы двух народов путём военных походов, тесных экономическо-торговых и научно-культурных сношений.

2) Со второй половины XIX века начинается присоединение Средней Азии в состав Российской империи. Как отмечалось выше, некоторые районы Центральной Азии из числа казахских земель уже находились в состав России. Начало процессу включения земель собственно Средней Азии относится к 1847 году. В этом году войска царской власти приблизились к берегам Аральского моря. Здесь было создано крепость под названием Раим, который в последствии называлась Аральская крепость [10, С. 300]. С другой стороны группа войск, которая направлялась от Сибири к Средней Азии, достигли пределов Семиречья. Таким образом, войска царской власти с двух сторон – от Оренбурга и Омска приблизились к степным землям казахов и киргизов, захваченных Кокандским ханством [7, 164].

В 1853 году русские войска взяли Акмечеть, что положило процессу включении Средней Азии в состав Российской империи [20, 200].

Русский офицер и этнограф А. Д. Гребенкин в своей статье «Таджики» писал: с занятием в 1864 года города Туркестан мы вошли в страну таджиков. И чем дальше мы продвигались на восток и юг, тем больше встречали таджиков [1, 197].

Это объективное обстоятельство отмечено Мухаммадом Содикхочаи Гулшани в своем труде «Таърихи Хумоюн» (автор - один из видных ученых своего времени (1861-1910) служил советником при дворе Абдулахада (1885-1910)). Автор отмечает, что в окрестностях города Куляб живут четыре тысячи казахских семейств. Все они в шатрах и юртах, имеют верблюды и заняты перевозкой зерна и продовольствия посредством этого зарабатывают на жизнь [8, 144].

В книге также есть сведения, что в области Сарои Камар и окрестностях Лаби Оба с Джилликулем проживают 75 тысяч семейств тюркских и казахских семейств [8, С. 150].

Как известно, царской России вопреки противостоянии Великобритании удалось к 1870 году почти полностью подчинить себе этот регион (но, тем не менее, определение границ и сфер влияния между Российской империей и Великобританией растянулся до 1895 года). 19-февраля 1876 года, когда очаги сопротивления русскими войсками в Фергане были ликвидированы, был объявлен царский указ о включении территории Кокандского ханства под названием Ферганской области в состав Туркестанского края.

Но вместе ввиду многих факторов территория Бухарского эмирата не была включена в состав российской империи. Бухарский эмират в соответствии с Зирабулакским соглашением (23 июня 1868 года) обязалась выплатить 500 тысяч рублей за военные расходы России и лишалась самостоятельно вести внешнюю политику, превратившись в послушного вассала царской власти.

Хотя присоединение Средней Азии к России принесло народам региона новые методы эксплуатации, но вместе с тем как показал исторический опыт, оно стало поворотным моментом в судьбах народов данного региона. Она положила конец многовековой эпохи феодальных смут и междоусобиц, нашествий и набегов кочевников [2, 27]. Присутствие России в регионе и усилившийся интерес русских к Востоку, интенсивное научное изучение крупными русскими учеными языка, культуры и литератур народов Средней Азии и Таджикистана сказались и на взаимоотношениях таджикской и казахских литератур. С этого времени русский язык и русская литература начала играть роль посредника в этом процессе [16, 45].

В то же время деятельность таджикских и казахских просветителей вносили лепту во взаимоотношения двух народов. Просветители сыграли большую роль в развитии мировоззрения простых людей и интеллигенции Средней Азии и Казахстана. Ахмад Дониш (1827 -1897) и Садриддин Айни (1878-1956) воспевая гуманистические идеи, предлагали реформировать систему образования в соответствии с системой образования России. Кроме этого, А. Дониш критиковал аппарат власти и смог объединить вокруг себя группу таджикских просветителей XIX века [7, 280].

Ученый, исследователь и путешественник Чокан Валиханов (1835-1865) может по праву считаться просветителем казахского народа. Он был сыном султана Чингиза Валиева, правнуком хана Абылая [10, 374]. Его вклад в деле изучения история народов Средней Азии очень

велик. Соприкосновения с историей соседних народов помогало изучать древнюю и средневековую историю казахского народа.

Основоположник казахской письменной литературы Абай Кунанбаев (1845-1904) по духу был просветителем и реформатором. Стремление к прогрессивному развитию общества, где человека возвышают «разум, наука, воля», было одним из главных направлений творчества Абая. Следует отметить, что творческая деятельность Абая вдохновлялась и развивалась на основе влияния таджикско-персидской литературы [16, 47-48].

Таким образом, во взаимоотношениях двух народов в этот период сложились основные предпосылки, на котором успешно развиваются взаимоотношения двух государств в настоящее время.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ :

1. Бабаханов М. История таджиков мира [Текст] / М. Бабаханов. – Душанбе: Деваштич, 2004 – 574 с.
2. Бейсембиев Т. К. "Та'рих-и Шахрухи" как исторический источник мира [Текст] / Т. К. Бейсембиев. – АН КазССР, Ин-т истории, археологии и этнографии им. Ч. Ч. Валиханова мира [Текст]. – Алма-Ата: Наука КазССР, 1987. – 198 с.
3. Очерки Средней Азии мира [Текст] / А. Вамбери. – Москва: тип. А.И. Мамонтова и К°, 1868. – 362 с.
4. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии мира [Текст] / А. Вамбери. – 2-е изд. – М., 1874. 383 с.
5. Вклад эпохи Саманидов в культурное наследие Центральной Азии (Материалы международной конференции) мира [Текст]. – Душанбе. 1999. – 284 с.
6. Вместе рука об руку мира [Текст]. – Душанбе, 2002. – 56 с.
7. Гафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история Том 2 мира [Текст] / Б. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 394 с.
8. Гулшанӣ М.С. Таърихи хумоюн [Матн] / М.С. Гулшанӣ. – Душанбе: Дониш, 2006.
9. История Казахстана с древнейших времен до наших дней. Очерк [Текст] . – Алматы: ДҮуір, 1993. – 416 с.
10. История Казахской ССР. С древнейших времен до наших дней. 2-е изд. Т. 1 [Текст] . – Алма-Ата, 1949. 540 с.
11. Казахстан - Таджикистан: дружба на века. (Совместное издательство УИ МИД РТ и Посольства РК в РТ) [Текст] . – Душанбе, 2006. – 78 с.
12. Мамадазимов А. Политическая история таджикского народа [Текст] / А. Мамадазимов. – Душанбе: Дониш, 2000. – 360 с.
13. Из истории Кокандского ханства [Текст] / В.Н. Набиев. – Ташкент: Фан, 1973. – 385 с.
14. Назаров, Х. К истории происхождения и расселения племен и народов Центральной Азии [Текст] / Х. К. Назаров. – Душанбе, 2004. – 103 с.
15. Назарбаев Н. В потоке истории (на тадж. языке) [Текст] / Н. Назарбаев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 336 с.
16. Нуралиев А. Таджикско-казахские культурно-литературные связи конца XIX начало XX века [Текст] / Нуралиев А.. – Душанбе: Сурушан, 2001.
17. Рахмонов Э. Таджики в зеркале истории: От арийцев до саманидов, Кн. 1. [Текст] / Э. Рахмонов. – Лондон, 2001. – 240 с.
18. Рахмон Э. Тысяча лет в одну жизнь [Текст] / Э. Рахмон // Независимая газета. – 3. 08. 1999.
19. Таърихи Рашиди. Рукопись института востоковедения и письменного наследия АН РТ, № 475 [Текст] . – 356 лист. / 712 с.
20. Таърихи Шохрухи. Рукопись Института востоковедения и письменного наследия

АН РТ, №146 [Текст]. – Ташкент 1878. – 168 лист. / 333 с.

21. По этому поводу подробнее смотрите «Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье. Очерки истории» [Текст] // М.: ГРВЛ. 1988. – 456 с.

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ ИЗ ИСТОРИИ ТАДЖИКско-КАЗАХских ВЗАИМОотношений

Центральная Азия всегда считалась местом переплетения взаимоотношения заселявших его народов. В этом смысле отношения между таджикским и казахским народами не являются исключением. Казахский народ на протяжении полутора тысяч лет жил бок о бок с таджикским народом и их судьбы соприкасались в процессе межрегиональных отношений. Автор на основе множества материалов попытался раскрыть основные факторы и этапы взаимоотношений двух дружественных народов. Подчеркнуто, что взаимоотношения таджикского и казахского народов сложились не на пустом месте, а на твердой основе взаимовыгодных отношений. Также подчеркнута роль литературных связей в укреплении дружбы народов. В этой связи упоминания роли таджикских и казахских ученых-просветителей следует рассмотреть, как позитивный фактор

В целом автор описал историю становления и развития взаимоотношений двух народов со средних веков вплоть до октябрьской революции.

Ключевые слова: Таджикско-казахские взаимоотношения, история, Центральная Азия, Кокандское ханство, Россия, власть, просветители.

Сведения об авторе: Шарипов Амриддин Нуридинович, кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики РТ ТНУ. Адрес: 734025. Республики Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Тел.: (+992)988-50-10-11;

E-mail: amrsharif@mail.ru

МАЪЛУМОТИ НАВ АЗ ТАЪРИХИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКУ ҚАЗОҚ

Осиёи Марказӣ ҳамеша макони робитаҳои байни халқҳои суққони он маҳсуб мешуд. Ба ин маънӣ, дар ин раванд ҳамкории байни халқҳои тоҷику қазоқ низ истисно нест. Халқи қазоқ дар давоми якуним ҳазор сол бо халқи тоҷик паҳлу ба паҳлу зиндагӣ намуда, процесси ҳамкории байниминтақавӣ ба тақдири онҳо дахл кардааст, ки омилҳо ва марҳалаҳои асосии ҳамкории ду халқи дӯстро ошкор намояд. Таъкид мешавад, ки ҳамкории байни халқҳои тоҷику қазоқ на аз сифр, балки дар асоси таҳкими ҳамкории мутақобила инкишоф ёфтаанд. Нақши ҳамкории адабӣ дар мустаҳкам намудани дӯстии халқҳо низ қайд мегардад. Дар ин росто зикри нақши олимони маорифпарвари тоҷику қазоқро омил мусбат арзёбӣ қардан лозим аст.

Умуман, муаллиф таърихи ташаккул ва инкишофи ҳамкории ду халқро аз асрҳои миёна то инқилоби Октябр тавсиф кардааст.

Калидвожаҳо: ҳамкории тоҷику қазоқ, таърих, Осиёи Марказӣ, хониғарии Қўқанд, Россия, ҳокимият, маорифпарварон.

Маълумот дар бораи муаллиф. Шарипов Амриддин Нуридинович, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи дипломатияи ва сиёсати хориҷии ҚТ ДМТ. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992)988-50-10-11;

E-mail: amrsharif@mail.ru

NEW INFORMATION FROM THE HISTORY OF TAJIK-KAZAKH RELATIONS

Central Asia has always been considered a place of intertwining relationships between the peoples inhabiting it. In this sense, relations between the Tajik and Kazakh peoples are no exception. The Kazakh people lived side by side with the Tajik people for one and a half thousand years, and their destinies touched in the process of interregional relations. Based on many materials, the author tried to reveal the main factors and stages of the relationship between the two friendly peoples. It is emphasized that the relationship between the Tajik and Kazakh peoples did not develop from scratch, but on a solid basis of mutually beneficial relations. The role of literary relations in strengthening the friendship of peoples is also emphasized. In this regard, the mention of the role of Tajik and Kazakh educational scientists should be considered as a positive factor.

In general, the author described the history of the formation and development of relations between the two peoples from the Middle Ages until the October Revolution.

Key words: Tajik-Kazakh relations, history, Central Asia, Kokand Khanate, Russia, power, educators.

Information about the author: Sharipov Amriddin Nuridinovich, candidate of historical sciences, associate professor of department of diplomacy and foreign policy RT TNU.

Tel: (+992)988-50-10-11;

E-mail: amrsharif@mail.ru

ЗАБОНШИНОСИ

ПАЖЌҲИШИ МАТНҲОИ СУҒДӢ АЗ НАЗАРИ ЗАБОНШИНОСИ

Назарзода С.¹

Забони суғдӣ забони давраи миёнаи сокинони водии Зарафшон ва Истаравшан (дар аҳди бостон Усрушана) мебошад. Забони суғдӣ ҳамчавори забони бохтарӣ дар ҷануб, забони портӣ дар ҷануби ғарб, шимол ва шимолу шарқ сақой ва шимоли ғарбӣ – ҳоразмӣ дар аҳди миёна буд. Дар асрҳои VI-VIII забони суғдӣ ба ҷониби қаламравҳои турк ва Чин паҳн шуда, барои густариши хат ва тамаддуни ориёӣ дар ин минтақа нақши боризе гузоштааст.

Суғд яке дигар аз марказҳои асосии тамаддуни халқҳои эронӣ мебошад. Суғдиён аз даврони бостон дар рушду густариши халқи тоҷик саҳми босазое доранд. Аввалин ёдоварӣ аз минтақаи Суғд дар сарчашмаҳои хаттӣ ба қарни VI пеш аз мелод рост меояд. Мардуми ориёӣ дар ин минтақа дар ҳазораи аввали то мелод мардуми бумӣ ҳисоб мешуданд. Дар навиштаҳои меҳии даврони Ҳахоманишиён дар шакли Соғда ё Сугуда вомахӯрад. Дар асрҳои VI-IV қабл аз мелод Суғд дар ҳаёти шоҳаншоҳии Ҳахоманишиён дохил буд. Баъд аз ҳуҷум ва истилои Искандари Мақдунӣ ҳудуди густариши суғдиён васеъ мешавад ва онҳо охира-охира ба қисматҳои дигар, махсусан қад-қад роҳи Абрешим мекӯчанд ва дар он ҷойҳо бошишгоҳҳои ҳудро таъсис медиҳанд. Дар асри III то мелод онҳо бо Чин робитаҳои тижоратӣ барқарор мекунанд. Сарчашмаҳои чинӣ, туркӣ, тибетӣ, хутанӣ дар бораи фарҳангу тамаддуни суғдиҳо дар ин минтақаҳо маълумоти зиёде медиҳанд. Инчунин дар охири асри XIX ва аввали асри XX дар ин минтақаҳо осори зиёде ба забони суғдӣ ёфт шуд, ки барои пажӯҳиши забоншиносии ин забон роҳи васеъ кушод.

Суғдиён инчунин дар вилояти Фарғона низ дар асрҳои V-VI мелодӣ бошишгоҳҳои тижоратӣ зиёде доштанд ва аз ин ҷо то минтақаҳои Хитой маълумоти фаровоне аз онҳо боқӣ мондааст. Аз ҷумла, сайёҳи чинӣ Сюан Тсзан, ки солҳои 629-630 ба минтақаҳои Осиёи Марказӣ ва Шимоли Бохтар сафар кардааст, сарзаминҳои зиёдеро аз Суяб (Ҳафтрӯд) то Кеш (водии Қашқадарё) шомилӣ Сули (Суғд) медонад. Хат ва забони онҳоро низ суғдӣ меномад. Ҳамин тариқ, дар нимаи аввали асри VII мелодӣ суғдиён ва забони суғдӣ дар водии Зарафшон, водии Қашқадарё, минтақаҳои поёноби Сирдарё, Фарғона ва Ҳафтрӯд (то кӯли Исиқкул) паҳн буданд. Дар ҷануб забони суғдӣ бо забони бохтарӣ ҳамсарҳад буд. Сайёҳи дигари чинӣ Хой Чао дар соли 728 мелодӣ, тахминан баъд аз сад соли сафари Сюан Тсзан ба ин минтақа омада шаш мулки ин минтақаро (Бухоро (Ан), Усрушан (Тсао), Кеш (Ши), Чоч (Ши-ло), Маймарғ (Ми) ва Самарқанд (Кан)) Суғд номида, халқи онро суғдӣ номидааст. Осори бозёфта аз ин минтақаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки то асри IX мелодӣ суғдиён дар ин сарзамин аксарияти аҳолиро ташкил медоданд. Фақат бо истилои араб ва зерӣ таъсири унсурҳои идориву фарҳангӣ баъд аз ин давр забони суғдӣ ҷои ҳудро ба забони тоҷикӣ медиҳад. Дар асри X Суғд (Бухорову Самарқанд) ба маркази асосии рушди забони тоҷикӣ табдил меёбад, вале дар деҳоти атрофи ин шаҳрҳо ҳануз ба забони суғдӣ гуфтугу мекарданд. То асри XI ҷараёни ҷои забони суғдиҳо гирифтани забони тоҷикӣ тақрибан анҷом меёбад. Фақат дар минтақаҳои кӯхистонӣ ин забон то андозае боқӣ мемонад, ки забони яғнобӣ (аз номи дараи Яғноби ноҳияи Айнӣ) яке аз лаҳҷаҳои ин забон аст, ки то ба ҳол вуҷуд дорад. Дар сарзамини Ҳафтрӯд ҷои ин забонро забонҳои туркӣ мегиранд. Тавре Юсуфи Қошғарӣ иттилоъ додааст, дар Болосоғун суғдиён дузабона шуда, тамаддуну фарҳанги онҳоро қабул кардаанд. Ў менависад, ки аксари аҳолии Ҳафтрӯд аз Болосоғун то Исфичоб дузабона буда, ҳам бо суғдӣ ва ҳам бо туркӣ суҳбат мекунанд [12, 350; 7, 46-47].

Бояд гуфт, ки дар давраи миёнаи рушди забонҳои эронӣ забони суғдӣ бо забони бох-

1. Назарзода Сайфиддин – аъзои вобастаи АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири шуъбаи лексикография ва терминологияи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ.

тарӣ дар як ҳавзаи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва таърихӣ қарор дошта, бо ҳам таъсири мутақобила доштаанд. Аз оғози солшумории мелодӣ Суғду Бохтар вилоятҳои марказии шоханшоҳии Кушониён (Кушониёни Кабир, Кушониёни Сағир ва Ҳайтолиён) буда, танҳо баъд аз шикасти Ҳайтолиён дар набард бо туркони ғарбӣ дар наздикии Бухоро (солҳои 563-567 мелодӣ) вилояти Суғд ба дасти туркон афтода, Бохтар ӯ Тахористон ҳамчун давлат тобеи Сосониёни Эрон мегардад.

Осори забони суғдӣ ҳам аз лиҳози хусусиятҳои хоси ин марҳила ба матнҳои суғдии буддой, суғдии монавӣ, суғдии паҳлавӣ ва суғдии насронӣ тақсим мешавад, ҳар яки онҳо дорои хусусиятҳои фарқкунандаи ҳам хат (тарзи навишт ё алифбоҳои буддой, монавӣ, насронӣ) ва ҳам диниву суннатӣ ва фарҳангӣ доранд. Вале бояд тазакурр дод, ки ин хусусиятҳо бештар хосияти тарҷумавӣ ва ё тарҷумазадагӣ доранд ва хусусан ҳангоми таҳияи матнҳои суғдии буддой ба сохти матнҳои буддой ва сохти матнҳои ҷинӣ такя шуда, қолабҳои онҳо бетағйир ба забони суғдӣ ворид карда шудааст. Маълум аст, ки суғдиён асосан аз се шакли алифбо дар асоси хатти оромӣ, яъне алифбои суғдӣ, монавӣ ва оромӣ истифода мекарданд. Ба ин низоми алифбой боз матнҳои буддоиро низ, ки бо алифбои суғдии ба ном «хат-су-тр»-нимкурсивии суғдӣ, ки то асри X истифода мегардид, бояд шомил кард. Дар оғоз алифбои суғдӣ аз алифбои оромии иқтибосшуда фарқи зиёде надошт. Навишти курсив ё густариши хатти дастнависи суғдӣ ба миёнаҳои асри VII иртибот дорад. Ин тарзи навишт аз рӯи ҳуччатҳои пайдошуда аз қалъаи Муғ бештар маълум аст. Алифбои суғдӣ аз 23 ҳарф ва алифбои суғдӣ-монавӣ аз 29 ҳарф иборат буд. Аз рӯи сохтори вожагонӣ ва овой забони суғдӣ умумияти бештаре ба забони бохтарӣ дорад. Барои ҳамин дар бештари ҳолат барои муайян кардани ин ё он вомгирии вожагонӣ ё фарҳангӣ дар байни ин ду забони шарқии эронӣ душвориҳо ба миён меояд. Масалан, як қатор калимаҳо (вожаҳои «мул»- май, асал, «аспист» - юнучқа, «калон» - бузург) ҳарчанд эҳтимолан решаи бохтарӣ доранд, онҳо иқтибоси суғдӣ муайян шудаанд. Инчунин бояд қайд кард, ки забони портӣ барои суғдиёни монипараст забони ниёишу парастииш буд. Суғдиҳо барои осон хондани дуову ниёишҳо ба забони портӣ, онҳоро бо алифбо ва овонавишти суғдӣ менавиштанд. Матнҳои бад-ин тариқ навишта шуда барои муайян кардани талаффузи воқеии бархе аз садонокҳо ва ҳамсадоҳои портӣ аҳамият ва арзиши илмӣ зиёд доштанд [7, 46-47; 12, 153-157].

Дар пажӯҳиши матнҳои суғдӣ нақши донишмандони эроншиноси даврони шуравӣ, аз қабيلي Боголюбов М.Н., Смирнова О.И., Лившиц В.А., Хромов А.Л. ва дигарон хеле бузург аст.

Бозёфтҳои аввалин ба забони суғдӣ дар ибтидои садаи XX дар Туркистони шарқӣ (Турфон), ки дорои матнҳои буддой, насронӣ ва монавӣ мебошанд, пайдо шудаанд. Ин навиштаҳо бо се намуди хати оромӣ – хатҳои оромии суғдӣ, суриёни ва монавӣ навишта шудаанд. Соли 1933 дар куҳи Муғ (Тоҷикистон) як силсила санадҳои дигар, ки аз ҳуччатҳои ҳуқуқӣ, хоҷагӣ ва ғайра иборат буда, бо номи «Бойгонии Деваштич» низ маъруф аст, пайдо шуд. Ин навиштаҳо барои муайян кардани давраи инкишофи забони суғдӣ ва хусусиятҳои вожагониву дастурии он аҳамияти бузурге доштанд. Қадимтарин навиштаҳои забони суғдӣ бо номи «Номаҳои куҳан» ба асри IV ва боқимондаҳо ба асрҳои VII-X- и мелодӣ тааллуқ доранд.

Осори забони суғдӣ тақрибан дар тамоми қаламрави густариши ин забон ба даст омадааст. Аввалин намунаҳо аз асри I то мелод тангаҳои юнону бохтарие мебошанд, ки дар водии Зарафшон ёфт шудаанд. Вале пайдо шудани шумораи зиёди сарчашмаҳо ба охири асри XIX ва аввали XX рост меояд.

Дар ин давра аввал дар Туркистони Шарқӣ дастнависҳои зиёде ба хати номаълум ба даст омад. Мутахассисон онро аввал ба хати ўйғурӣ нисбат доданд. Вале Андреас Ф.К. ин навиштаҳоро бо осори дигар (аз ҷумла ба маълумотҳои «Осор ул-боқия»-и Берунӣ) муқоиса карда, ба ҳулоса омад, ки ин навиштаҳо ба забони суғдӣ тааллуқ доранд. Аз ҷумла, «Номаҳои куҳан» (нуҳ мактуб болои абрешим ва коғаз) дар ҳамин ҷо пайдо шуданд, ки онро баъзе олимони (Ҳеннинг В.Б) ба асри IV мелодӣ ва Я.Ҳарматта ба соли 196 мелодӣ мансуб

медонанд. Ин дастхатҳо бештар ба матнҳои буддой, монавӣ, насронӣ алоқамандӣ дошта, бештари онҳо ба асрҳои VII-VIII тааллуқ доранд. Дар ҳуди сарзамини Суғд солҳои 1931-1933 дар қалъаи Муғ (ноҳияи Айнии Тоҷикистон) бештар аз 74 санаду ҳуҷҷати суғдӣ пайдо шуд, ки он ба номи «Бойгонии Деваштич» маъруф аст. Забони ин навиштаҳо ба забони дастхатҳои дигари аз Туркистони шарқӣ пайдо шуда, наздик аст. Аз забонҳои минтақаи Осиёи Марказӣ забони суғдӣ аз ҳама зиёдтар мавриди таҳқиқи пажӯҳиши забоншиносон қарор гирифтааст.

Забони яғнобӣ, ки яке аз лаҳҷаҳои забони суғдиро дар худ таҷассум намудааст, дар зери ҳимояти давлат қарор дошта, ба ин забон китобҳои дарсӣ низ барои синфҳои ибтидоӣ нашр шудааст.

Алифбои забони суғдӣ ҳам баромади оромӣ дошта, дорои ҳузворишҳо мебошад. Масалан ҳиссаҳои инкории «не» дар забони суғдӣ бо идеограммаи L (портии L «не» ва форсии миёнаи L - nē) ифода шудааст. Хатҳои оромии суғдӣ, махсусан хати бо ном «суғдӣ» ба забони уйғурӣ низ гузашта дар асоси он хати уйғурӣ ба вучуд омадааст.

Хати забони суғдӣ хатҳои оромии суғдӣ, монавӣ ва суриёни мебошад. Хати суғдӣ аз 23 ҳарф иборат аст, ки 22 ҳарфи он аз алифбои оромӣ буда, 1 аломати махсус барои овози суғдӣ мебошад. Садонокҳои забони суғдӣ дар аввал аз 11 овоз (6 садонокӣ кӯтоҳ – а, і, е, у, о, э ва 5 садонокӣ дароз ā, ī, ē, ū, ō) иборат буда, инчунин чор садонокӣ мураккаб (ai, au, āi, āu) доштааст. Ҳамсадоҳо аз 19 овоз иборат аст. (k(g), x, č(j), š, ž, t(d) č, δ, s, z, п, p(b), f, β, m, w, y, r) [12, 347-373].

Баъдан садонокҳои суғдӣ аз овозҳои а, ā, і, u, ō, ē, э яъне ҳафт овоз иборат шуда, ки садонокҳои кӯтоҳи он а, і, u хеле ноустувор аст ва махсусан дар байни калима он қадар ҳис қарда намешавад. Садонокҳои мураккаб ё дифтонгҳо аз ai, au иборат мебошанд.

Масъалаи таҳқиқи осори хаттии забони суғдӣ баъд аз пайдо шудани бозёфтҳои тоза аз кӯҳи Муғи Тоҷикистон дар солҳои сиёми садаи бист вусъати тоза пайдо қард ва асарҳои зиёди пажӯҳишӣ оид ба ҳуҷҷатҳои кашфшуда аз кӯҳи Муғ навишта шуданд. Яке аз онҳо нашри савуми «Ҳуҷҷатҳои хоҷагидорӣ» аз қуҳи Муғ мебошад, ки он аз тарафи Институти халқҳои Осиёи Академияи илмҳои Шуравӣ соли 1963 чоп шудааст [1]. Ин бахши ҳуҷҷатҳои суғдӣ бозёфта аз қуҳи Муғ аз тарафи Боголюбов М.Н. ва Смирнова Ольга Ивановна таҳқиқ, бозхонӣ ва тафсир шудаанд. Бояд гуфт, ки таҳқиқи ҳуҷҷатҳои суғдӣ, ки дар ибтидои солҳои 30-уми қарни XX дар Тоҷикистон дар қуҳи Муғ пайдо шуда буданд, аз тарафи эроншиносони Шуравӣ ба таври муфасссал анҷом ёфтаанд. Бахши аввали пажӯҳиши ҳуҷҷатҳои суғдӣ ба қалами Фрейман А.А. тааллуқ дошта, ӯ солҳои 1934-1960 ин ҳуҷҷатҳоро таҳқиқ қардааст [15]. Бахши дуюми ин таҳқиқот аз тарафи Лившиц В.А. анҷом ёфта аст [6], ки он ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ ва дипломатиро дар бар мегирад. Ба таври умум таҳқиқи ҳуҷҷатҳои суғдӣ нишон медиҳад, ки онҳо аз се бахш иборат мебошанд:

1. Номҳои шохзодаҳо ва мансабдорони суғдӣ ва намояндагони онҳо, ки дарбаргирандаи мукотибаҳои дипломатӣ ва идоравӣ мебошанд.

2. Ҳуҷҷатҳои хоҷагидорӣ, ки аксари онҳо сабти воридоти молу маҳсулоти кишоварзӣ (ғалла, чав), машрубот, чорводорӣ (пӯст), ва силоҳҳои ҷангиро дар бар мегиранд.

3. Ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ, ки санадҳои шартномавӣ ва доду гирифти ҳуқуқиро ташкил медиҳанд [8, 138-143].

Бахши сеюми ин ҳуҷҷатҳо бо номи «Ҳуҷҷатҳои хоҷагидорӣ» 46- ҳуҷҷатро дар бар мегирад, ки қисмати асосии тамоми ҳуҷҷатҳоро ташкил медиҳад. Ин ҳуҷҷатҳо фақат ба як бойгонӣ дахл надоранд. Онҳо ҳадди ақал ба се манбаъ иртибот дошта, баъзеи онҳо ба бойгонии ҳукуматдорони Хохсар, Фурнамад, Кштут ва ғайра иртибот доранд. Ҳамаи ин ҳуҷҷатҳо ба як давра, ба чоряки аввали асри VIII-мелодӣ ва ба як минтақа, ба минтақаи Фалғар ё Парғар дар ҳуҷҷатҳои суғдӣ тааллуқ доранд.

Ҳуҷҷатҳое, ки дар асари «Ҳуҷҷатҳои хоҷагидорӣ» бозхонӣ ва тафсир шудаанд, дар бораи ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии як минтақаи Тоҷикистон дар давраи истилои Араб маълумоти фаровон медиҳад. Ин асар аз бахшҳои ҳуҷҷатҳои сабти даромад ва харчи маҳсулот,

забонхатҳо оид ба гирифтани ё додани чизе, фармоишҳо, гузоришҳо иборат аст. Дар бахши феҳристҳо, ки аз феҳристи номҳо, феҳристи номҳои ҷуғрофӣ, феҳристи ҳуҷҷатҳои баррасишуда ва вожанома иборат аст, метавон дар бораи шахсиятҳо ва номҳои сокинони ин минтақа, номи деҳаву маҳалҳо маълумоти муфиди илмӣ пайдо кард.

Дар бахши ҳуҷҷатҳои сабти даромад ва харчи молу маҳсулот санадҳои бозхонишуда ва тарҷума гардида аз се қисмат иборат аст:

1. Ҳуҷҷатҳои сабти даромад ва харчи маҳсулоти кишоварзӣ (Б2 ва Б8 ҳуҷҷатҳои аввалия ва умумӣ барои ғалла, машрубот ва ғайра; Б9-даромади машрубот; Б10 ва Б14 воридоти гандум ва чав; Б5-харч ва додани марҷумак ва В11R-харчи гӯшт).

2. Ҳуҷҷатҳои сабти молу амвол (1R ва V- сабти маҳсулоти чармӣ, ки барои Деваштич омода шудааст, ё аз тарафи шахсони алоҳида қабул шудаанд; В2, В6, В11V, А1V сабти чарм ва маҳсулоти чармӣ, ки ба шахсони алоҳида дода шудааст; Б1 ва Б12 –феҳристи амволи ҷангӣ ва силоҳ, чарм ва ғайра, ки ба шахсони алоҳида дода шудааст.

3. Ҳуҷҷатҳои пулӣ (Nov 6-феҳристи маблағҳои пулӣ бо дирҳам, ки барои хариди гандум ё фуруши он аз шахсони гуногун гирифта шудааст; А5 ва А11-феҳристи маблағҳо ба ҳисоби дирҳам, ки барои маоши шахсони алоҳида ва дигар талабот сарф шудааст; В9v- забонхат оид ба 6 яхонт (санги қиматбаҳо) бо нархи умумии 480 дирҳам, ки аз шахсони алоҳида гирифта шудааст, В 27-сабти рӯз ба рӯз ё рузмарраи харчи даромади пул бо фен (сиккаҳои биринҷӣ) барои муддати як моҳ, ки аввалу охири ин ҳуҷҷат вучуд надорад.

Дар бахши забонхатҳо 10 забонхат аз шахсони алоҳида дар бораи гирифтани чармҳои гуногун, силоҳҳо ва зиреҳҳои ҷангӣ ва чав бозхонӣ ва баррасӣ шудааст. Аз ҷумла, забонхати хазинадори Кштут барои силоҳҳои ҷанг (тасмабанди миён, гарданбанд, найзаи кутӯҳ, зини асп, намадзин (намад дар шакли nmt`k) бозхонӣ шудааст.

Масалан, ҳуҷҷати А 10, ки болои пӯсти чоркунча (8, 5X12-14) навишта шуда, аз 11 сатр иборат аст, забонхати як нафар ҳисобчӣ аст, ки бо дасти ҳудаш навиштааст ва замони навиштани он ҳам моҳи ҳафтуми солшумории суғдист. Дар бахши аввали он, яъне дар чор сутуни аввали он чунин омадааст: (Тарҷумаи тахтуллафз аз русӣ), «(1) Ва гирифтаман ман wуlmruk (яъне ҳисобчӣ ё номи у) (2) аз Кпlк-а (яъне табиб ё номи у) 10 пӯсти буз, (3) 5 пӯсти гов ҳам майда (4) ва ҳам калон ва як пӯсти хар.».

Дар бахши фармоишҳо ҳуҷҷатҳои А2, А3 ва А18 дар бораи додани сафархарҷӣ ва А16 дар бораи додани машрубот ва ҳуҷҷати А 13 додани маблағ ба сафорат мебошанд. Дар ҳуҷҷати А2, ки аз 10 сатр ё сутун иборат аст, дар бораи додани сафархарҷӣ сухан меравад, ки чунин аст: (1) Аз шоҳи Суғди Самарқанд (2) ҷаноби Деваштич ба фармондори (нан. wtt.y). Салом. Ва вақте (4) номаи маро мегирӣ, дар Рарзи боло (5) ба он одамон 300 (6) капич хурокаи сафар додан лозим аст ба ягон (7) хел таъхир набояд роҳ дод. (8) Аз шоҳи Суғди Самарқанд 9) ҷаноби Деваштич ба фармондор (10) (номи фармондор).

Дар бахши гузоришҳо ҳуҷҷатҳои бозхонӣ шудаанд, ки ба шахсони алоҳида ва баъзан номаълум (масалан ҳуҷҷати Б 19) тааллуқ доранд. Як ҳуҷҷат Б 6 аз номи сокинони деҳаҳои Дарх, Фатмаут, Пахут ва Варзи минтақаи Парғар навишта шудааст, вале, мутаассифона, ба ғайр аз номи деҳаҳо қисмати дигари матн боқи намондааст.

Тавре ки ба ҳамагон маълум аст, ҳуҷҷатҳои қалъаи Муғ дар 8-километрии деҳаи Кум бештар ба Деваштич, Афшини Панҷакат ва минбаъд Афшини Суғд (муддати ду сол) тааллуқ доранд. Бояд гуфт, ки деҳаи Кум ҷоест, ки дар он задухурд ва муҳорибаи охирини Деваштич бо арабҳо соли 722 мелодӣ рух додааст. Дар ин муҳориба сарбозони Деваштич шикаст хурда, ба қалъаи назди он паноҳ мебаранд. Ин ҳуҷҷатҳо дар харобаҳои ошёнаи якуми қалъаи Муғ дар шакли навиштаҳои болои қоғаз, пӯст ва ҷӯб пайдо шудаанд. Аз рӯи навиштаи ин ҳуҷҷатҳо муайян кардан мумкин аст, ки онҳо дар қучо навишта шудаанд. Бахше аз онҳо дар шаҳри Панҷакент ва қисмати дигаре аз онҳо дар минтақаи Фалғар таҳия шудаанд. Номҳои ҷуғрофӣ ин минтақа низ оварда шудаанд. Масалан: Деҳаҳои ноҳияи Фалғар дар шакли Моғиён, Кштут, Марғузар, Вешист, Мадм, Кум, Зароватк, Искодар, Хшикат, Варз ва деҳаҳои Болооби Зарафшон, Анзоб, Фатмев, Пахут, Шавкат, Вишап, Дарх, Ма-

друшкат дар ҳуччатҳои суғдӣ омадаанд. Ин маълумотҳо барои омӯзиши номҳои ҷуғрофии ин минтақа аҳамияти бузурги илми доранд.

Дар феҳристи номҳои ҷуғрофӣ муаллифони ин китоб дар бораи топонимикаи таърихӣ, яъне тафсири таърихӣ номҳои ҷуғрофии ин минтақа маълумоти муфасссал додаанд, ки имрӯз ҳам аҳамияти илмӣ ҳудро гум накардаанд. Масалан, Дарх ё ба шакли имрӯзӣ Дарғ чунин тафсир шудааст:

Ṣuyh: B15 (10)- деҳае дар Фалғар: яғнобии дарғ, бо хатти арабӣ (درغ), тоҷикии Дарғ.

Дарғи имрӯзӣ дар соҳили рости дарёчаи Матчо, байни деҳаҳои Вишап ва Обурдон ҷойгир аст: Дар давраи Бобур охирин маҳалли маскунӣ Фалғар ҳисоб мешуд. Дар асри XIX дар Дарғ 80 хонавор зиндагӣ мекард ва ду масҷиду ду осӣёб дошт» [1, 203]. Ҳамин гуна маълумоти муфасссалро дар бораи дигар минтақаҳои аҳолинишини ин ноҳия дар феҳристи номҳои ҷуғрофӣ пайдо кардан мумкин аст.

Аҳамияти бузурги дигари пайдо шудани ин ҳуччатҳо тарзи қабул, таҳия ва ҷобачогузории ҳуччатҳо дар бойгонӣ мебошанд. То пайдо шудани ин ҳуччатҳо дар бораи тарзи пешбурди коргузорӣ ва дафтардорӣ, қабули ҳуччатҳо, ниғахдории онҳо ва тартиби сабти онҳо дар минтақаи Осиёи Марказии пеш аз исломӣ маълумоте вучуд надошт. Албатта, баъзе санаду ҳуччатҳои ҷудогона мавҷуд буданд, вале онҳо ба ҷигунагии тартиби коргузорӣ дар ин давра маълумот намероданд. Дар асоси ҳуччатҳои аз куҳи Муғ пайдошуда, мо имрӯз метавонем бо боварии комил бигуем, ки гузаштагони мо дар пешбурди ҳуччатгузорӣ таҷрибаи бузурге доштаанд. Ҳуччатҳои хоҷагидорӣ дар забони суғдӣ аз рӯи ҳуччатҳои бозёфта аз куҳи Муғ ба як тартиби муайян таҳия мешуданд. Аз рӯи ин ҳуччатҳо маълум мешавад, ки ҳуччатгузории идоравӣ маҳалҳо се марҳиларо дар бар мегирад. Аввал ҳуччатҳое ҳастанд, ки бо номи ҳуччатҳои аввалия воридоти молу маҳсулотро ба таври умумӣ ва якҷо сабт мекунанд, баъдан дар асоси ин ҳуччатҳои аввалия ҳуччатҳои умумӣ тартиб дода мешаванд. Ин ҳуччатҳо молу маҳсулотро бахш ба бахш ва соҳа ба соҳа ҷудо карда, онҳоро ба як тартиби муайян бо нишон додани рӯзу моҳи ворид шудани мол ва сарфи он сабт менамоянд. Ин гуна ҳуччатҳо аз як моҳ то чанд солро дар бар мегиранд. Масалан: дар ҳуччатҳои умумӣ маҳсулот бо мол якҷоя наомадааст. Онҳо дар ин гуна ҳуччатҳо ба таври ҷудогона ҳам даромад карда мешаванд ва ҳам сарфи онҳо ё харчи онҳо алоҳида нишон дода мешаванд. Масалан, дар ҳуччати B2 маълумот роҷеъ ба даромад ва харчи маҳсулот (машрубот ва ғалла) дар муддати ним моҳ аз 28-уми моҳи дуҷуми гоҳшумории суғдӣ то 14-уми моҳи сеҷуми солшумории суғдӣ рӯз ба рӯз нишон дода шудааст. Инчунин дар ҳуччати B8 харҷи рӯз ба рӯзи маҳсулот сабт шудааст.

Як баҳши санадҳои хоҷагидориро ҳуччатҳои пулӣ ташкил медиҳанд. Ин гуна ҳуччатҳо онҳое мебошанд, ки дар онҳо маблағҳо дар шакли пулии дирҳам (сиккаҳои мисӣ) ва биринҷӣ (бо номи фен) нишон дода шудаанд. Ин ҳуччатҳо нишон медиҳанд, ки дар Суғди пеш аз исломӣ муносибатҳои пулӣ хеле ривож доштааст. Аз рӯи ин ҳуччатҳо муайян кардан мумкин аст, ки ҳаҷми мубодилаи маҳсулот дар як муддати муайян чӣ қадар маблағро ташкил медиҳад. Масалан муайян кардан мумкин аст, ки нархи чорво, маҳсулоти чорво, силоҳҳои ҷангӣ, пойафзол дар он давра чӣ қадаранд? Аз рӯи ҳуччатҳои A5 ва A11 мебинем, ки нархи як асп саворӣ 200 дирҳам будааст ё пойафзоле бо номи кафшӣ як ё ду дирҳам будааст, зиреҳи ҷанговарон 12 дирҳам, тоскулоҳ ду дирҳам. Аз рӯи ин санадҳо барои хидматҳои алоҳида низ маоши муайян таъйин мешудааст. Масалан аз рӯи санади пулии A5 барои харидаи асп 100 дирҳам, барои маоши руҳоние, ки рутбаи болотаре дорад, 50 дирҳам сарф шудааст. Бояд гуфт, ки сиккаи пули дирҳам дар Бохтар ҳам ба ҳамин шакли дирам воমেҳурӯд ва ин собит месозад, ки ҳам дар Суғд ва ҳам дар Бохтар низоми ягонаи пуливу арзӣ дар он замон вучуд доштааст. Дар як санади дигар таҳти рақами B15 дар бораи фармони Деваштич оид ба фиристондани ғӯсфандон (63-ғӯсфанд) ва инчунин аз тарафи фармондори ин минтақа ҷамъоварии мевачот сухан меравад.

Албатта, саҳми донишмандони ховаршиносии сатҳи ҷаҳонӣ дар бозхонии матнҳои суғдӣ бениҳоят бузург аст. Вале имрӯз ҷойи онҳо ҳолист. Имрӯз бояд Институти забон ва адаби-

ёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Китобхонаи миллии Тоҷикистон дар Конуни забони хеш ва дигар муассисаву марказҳои пажӯҳишӣ таҳқику бозхонии матнҳои бостониро на танҳо аз забони суғдӣ, балки забонҳои дигари эронӣ, ба монанди бохтарӣ, портӣ, хоразмӣ ба роҳ монанд. Масалан, дар солҳои охир осори гузаштагонӣ мо ба забонҳои суғдӣ ва бохтарӣ пайдо шуда ва онҳо дар марказҳои эроншиносии Ғарб (Берлин ва Лондон) бозхониву тафсир шуда истодаанд. Вале мо соҳибони аслии ин осор хомушем. Ҳол он ки донишмандони таърихи воқеии ин сарзамин аз донишмандони манзури фарҳангии ҷаҳон осори гузаштагонӣ мо сарчашма мегирад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Боголюбов М.И. Согдийские документы с горы Муг. (Языковые данные) [Текст] / М.И. Боголюбов // Труды XXV Международного конгресса востоковедов, Т. 2. – М., 1963.
2. Боголюбов М.И. и Смирновой О.И.. Хозяйственные документы. Чтение, перевод и комментарии [Текст] / М.И. Боголюбов., О.И. Смирновой. – М., 1963.
3. Лившиц В.А. Согдийские слова в таджикском языке [Текст] / В.А. Лившиц // Известия АН Таджикской ССР, 1957, №14.
4. Лившиц В.А. Согдийские документ В-4 с горы Муг [Текст] / В.А. Лившиц. – НВ, 1959, №6.
5. Лившиц В.А. Иранские языки народов Средней Азии [Текст] / В.А. Лившиц // Народы Средней Азии и Казахстана, Т. 1. – М., 1962.
6. Лившиц В.А. Юридические документы и письма. Чтение, перевод и комментарии [Текст] / В.А. Лившиц. – М., 1962.
7. Назарзода С. Имло ва забони адабӣ [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015.
8. Назарзода С. Пояҳои густариши забони миллии [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, ЭР-граф, 2016.
9. Назарзода С. Пажӯҳише дар таърихи забони тоҷикӣ [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, Дониш, 2021.
10. Оранский И.М. Иранские языки [Текст] / И.М. Оранский. – М., 1963.
11. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию [Текст] / И.М. Оранский. – М., 1960.
12. Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки [Текст] . – М., 1981.
13. Смирнова О.И. Корпус согдийских монет [Текст] / О.И. Смирнова. – М., 1978.
14. Стеблин-Каменский И.М. Бактрийский язык. Основы [Текст] / И.М. Стеблин-Каменский. – М., 1981, – С. 318
15. Фрейман А.А. Описание, публикации и исследование документов с горы Муг [Текст] / А.А. Фрейман. – М., 1962.
16. Tarn W.W. The Greeks of Bactria and India. – Cambridge, 1951, – С. 508-510.

ЗАБОНИ СУҒДӢ ВА ТАҲҚИҚИ МАТНҲОИ ОН АЗ НАЗАРИ ЗАБОНШИНОСӢ

Осори забони суғдӣ аз лиҳози хусусиятҳои хоси ин марҳила ба матнҳои суғдии буддӣ, суғдии монавӣ, суғдии паҳлавӣ ва суғдии насронӣ тақсим мешавад, ҳар яки онҳо дорои хусусиятҳои фарқкунандаи ҳам хат (тарзи навишт ё алифбоҳои буддӣ, монавӣ, насронӣ) ва ҳам диниву суннатӣ ва фарҳангӣ доранд. Вале бояд тазакурр дод, ки ин хусусиятҳо бештар хосияти тарҷумавӣ ва ё тарҷумазадагӣ доранд ва хусусан ҳангоми таҳияи матнҳои суғдии буддӣ ба сохти матнҳои буддӣ ва сохти матнҳои ҷинӣ такя шуда, қолабҳои онҳо беағайир ба забони суғдӣ ворид карда шудааст. Маълум аст, ки суғдиён асосан аз се шакли алифбо дар асоси хатти оромӣ, яъне алифбои суғдӣ, монавӣ ва оромӣ истифода мекарданд. Ба ин низоми алифбой боз матнҳои буддоиро низ, ки бо алифбои суғдии ба ном «хат-су-

тр»-нимкурсивии суғдӣ, ки то асри X истифода мегардид, бояд шомил кард. Дар оғоз алифбои суғдӣ аз алифбои оромии иктибосшуда фарқи зиёде надошт. Навишти курсив ё густариши хатти дастнависи суғдӣ ба миёнаҳои асри VII иртибот дорад. Ин тарзи навишт аз рӯи хуччатҳои пайдошуда аз қалъаи Муғ бештар маълум аст. Алифбои суғдӣ аз 23 ҳарф ва алифбои суғдӣ-монавӣ аз 29 ҳарф иборат буд. Аз рӯи сохтори вожагонӣ ва овой забони суғдӣ умумияти бештаре ба забони бохтарӣ дорад. Барои ҳамин дар бештари ҳолат барои муайян кардани ин ё он вомгирии вожагонӣ ё фарҳангӣ дар байни ин ду забони шарқии эронӣ душвориро ба миён меояд. Масалан, як қатор калимаҳо (вожаҳои «мул»- май, асал, «аспист» - юнучқа, «калон» - бузург) ҳарчанд эҳтимолан решаи бохтарӣ доранд, онҳо иктибоси суғдӣ муайян шудаанд. Дар шароити имрӯзӣ пажӯҳиши матнҳои забони суғдӣ аҳамияти бузурги илмӣ касб кардааст.

Калидвожаҳо: забон, забони суғдӣ, алифбо, хат, матн, дастнавис.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарзода Сайфиддин – аъзои вобастаи АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири шуъбаи лексикография ва терминологияи Институту забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 19.

Тел.: 98 562 4444.

E-mail: snazarzoda56@mail.ru

СОГДИЙСКИЙ ЯЗЫК И ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ СОГДИЙСКИХ ТЕКСТОВ

Письменные источники согдийского языка также с точки зрения особенных характеристик этой эпохи делятся на тексты согдийско-буддийские, согдийско-манихейские и согдийско-христианские. Каждый из них является носителем отличительных качеств культурно-исторического характера (письменность или алфавит, буддийский, манихейский, христианский, религиозная принадлежность, культура и т. д.). Известно, что согдийцы пользовались, в основном, тремя разновидностями письменности на основе арамейского письма: собственно согдийской, манихейской сирийской письменности. Сюда можно включить и буддийские тексты, написанные особым согдийским алфавитом, так называемое «письмо - сутр» - согдийский полукурсив, применявшийся вплоть до X в. Раннее согдийское письмо мало отличалось от исходного арамейского алфавита. Развитый курсив появляется к середине VII в. известен по многим согдийским письменным источникам, прежде всего по документам, найденных в крепости на горе Муг. Согдийский алфавит состоял из 23 букв, а согдийско-манихейский алфавит – из 29 букв. По лексическому составу и по фонетике согдийский язык имеет много общего с бактрийским языком. Поэтому, в большинстве случаев возникают трудности в определении принадлежности тех или иных лексических или культурных заимствований этим восточно - иранским языком. Например, ряд слов (слово «мул» - вино, мед, «аспист» - люцерна, «калон»-большой), вероятно, бактрийского происхождения, хотя они определены как заимствования из согдийского языка. Таким образом, в настоящее время научное лингвистическое исследование согдийских текстов приобретает большое научное значение.

Ключевые слова: язык, согдийский язык, алфавит, письменность, текст, рукопись.

Сведения об авторе: Назарзода Сайфиддин – член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана, доктор филологических наук, профессор, заведующий отдела лексикографии и терминологии Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект Рудаки 19.

Тел.: 98 562 4444.

E-mail: snazarzoda56@mail.ru

SOGDIAN LANGUAGE AND LINGUISTICS LEARNING OF SOGDIAN TEXTS

The written sources of the Sogdian language are divided into Sogdian-Buddhist, Sogdian-Manichaean and Sogdian-Christian texts from the point of view of the special characteristics of this era. Each of them is a carrier of distinctive qualities of a cultural-historical nature (writing or alphabet, Buddhist, Manichaean, Christian, religious affiliation, culture. It is known that Sogdians used mainly three varieties of writing based on Aramaic writing: actually Sogdian, Manichaean Syriac writing. This can include Buddhist texts written in a special Sogdian alphabet, the so-called "letter - sutras" – the Sogdian half-italic, which was applied up to the 10th century. Earlier Sogdian writing was not much different from the original Aramaic alphabet. The developed italics appears in the middle of the 7th century known by many Sogdian written sources, primarily by documents found in the fortress on Mount Mug. The Sogdian alphabet consisted of 23 letters, and the Sogdian-Manichaean alphabet consisted of 29 letters. In terms of lexical composition and phonetics, the Sogdian language has much in common with the Bactrian language. Therefore, in most cases, difficulties arise in determining the ownership of certain lexical or cultural borrowings in this East Iranian language. For example e, a number of words (the word “mule” – wine, honey, “aspist” – alfalfa, “kalon” – large) is probably of Bactrian origin, although they are defined as borrowings from the Sogdian language. Thus, at present, the linguistic study of Sogdian texts is of great scientific importance.

Keywords: language, Sogdian language, alphabet, writing, text, manuscript.

About the author: Nazarzoda Sayfiddin – Member - correspondent of NAS RT, Doctor of Philological Sciences, Professor, Leading Researcher at the Department of Lexicography and Terminology. Address: 734025, 21 Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan.

Tel: 98 562 4444.

E-mail: snazarzoda56@mail.ru

ВОЖАИ “АНДАРГОХ” ВА ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРИВУ МАЪНОИИ ОН

Мирзоев С., Сафарзода Х.¹

Аҳаммияти мавзуи таҳқиқ. Пажуҳиши калимаҳои таърихи куҳандошта, бавижа маводи сарчашмаҳои илмӣ забонҳои эронӣ бостону миёна ва матнҳои кӯҳани ин забонҳо яке аз масъалаҳои муҳимму арзишманд ба шумор мераванд, зеро муайян кардани маънӣ ва сохтори чунин навъи калимаҳои забон барои ошкор сохтани бисёр масъалаҳои таърихи забон, аз ҷумла этнолингвистика муфиду судманд арзёбӣ мешавад. Аз ин ҷиҳат, дар ин мақола танҳо як калимае, ки то ба ҳол мавриди пажуҳиши густурда (муфассал) қарор нагирифта таваҷҷуҳи вижа зоҳир шудааст.

Интиҳоби пажуҳиши ин калима, яъне **андаргоҳ** ҳам ба ҳайси як мақолаи ҷудогона мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор нагирифтани он робита дорад. Мусаллам аст, ки пажуҳиши ҳар як вожа, махсусан калимаҳои бунёди таърихи қадимадошта аз нигоҳи вазъ ё доираи истифодаи имрӯзаашон яке аз масъалаҳои актуалӣ дар соҳаи забоншиносӣ ба ҳисоб мераванд.

Инчунин баррасии чунин навъи калимаҳо барои омӯзиши суннат, расму русум ва ойини гузашта ва имрӯзаи мардумони эронитабор низ дорои арзиши вижа мебошанд. Таҳқиқи хусусиятҳои луғоти ҷудогонаи кӯҳанбунёд ташаккул ва таҳаввули таркиби луғавии забони тоҷикӣ, бавижа дар муқоиса ба маводи осори забонҳои эронӣ бостону миёнаро тайи беш аз 2 – 3 ҳазор сол муайян месозад.

Масъалаи аз ҳама муҳим он аст, ки имрӯз забон дар маркази таваҷҷуҳи бевоситаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад ва чунин ғамхорӣ ба рушду густариши забони адабии тоҷикӣ вусъату суръати тоза мебахшад ва таркиби луғавии он аз ҳисоби калимаву истилоҳоти нав, инчунин зинда намудани вожаҳои кӯҳани таърихӣ ва асолати тоҷикдошта меафзояд.

Ҳадафи пажуҳиш ва зарурати интиҳоби ин масъаларо таваҷҷуҳи махсуси муаллифони мақола оид ба таърихи пайдоиш ё фаромӯшшуда (таърихӣ) –и бархе аз калимаҳо ва ба риштаи таҳқиқ надаромадани онҳо аз нигоҳи таърихиву забоншиносӣ ба миён овард.

Навгони илмӣ таҳқиқи вожаи **андаргоҳ** дар он инъикос меёбад, ки дар забоншиносии тоҷик бори нахуст дар шакли як мақолаи ҷудогона ба риштаи таҳлилу таҳқиқи мукамал ва сохторию маъноӣ даромадааст.

Дар ин мақола вижагиҳои луғавиву маъноӣ ва сохтори вожаи **андаргоҳ** мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор мегирад.

Аҳаммияти мавзуи пажуҳиш дар он ифода меёбад, ки бидуни омӯзиши мукаммали таърихи забон, ташаккулу таҳаввули луғоти давраҳои таърихӣ забонҳои бостону миёна ва қолабҳои калимасозии онҳо дар муқоиса бо забонҳои давраи нави эронӣ, аз ҷумла забони тоҷикӣ, вазъи кунунӣ он, инчунин тамоюли ташаккули минбаъдаи онро муқаррар намудан ғайриимкон аст. Бинобар ин, ба таври дақиқ омӯختани сарчашмаҳои таърихӣ замонмон ба ин масъала мусоидат намуда, таҳлилу таҳқиқи луғоти забонҳои эронӣ бостон ва миёна, вижагиҳои маъноиву луғавӣ, сохториву семантикӣ ва қолабҳои вожасозии онҳо аҳаммияти вижаи илмӣ дорад.

Аз таърихи омӯзиши забонҳои форсии миёна то ба имрӯз пиромуни масъалаҳои гуногун онҳо дар эроншиносии ҷаҳон пажуҳишҳои зиёде ба анҷом расида бошанд ҳам, баррасии ҳамаи мавзӯҳо баробар сурат нагирифтааст. Таваҷҷуҳи бештари эроншиносон ба пажуҳиши масъалаи дастурӣ, овошиносӣ ва тарҷумаи матнҳо равон гардида ба масъалаи таҳқиқи луғот камтар таваҷҷуҳ шудааст.

Бо вучуди ин, донишманди тоҷик Д. Саймиддинов ба таҳқиқи луғоти забони форсии

1. Мирзоев Сайфиддин – мудири шуъбаи забони тоҷикӣ ИЗА ба номи Рӯдакии АМИТ, номзади илми филология;
Сафарзода Хатича – магистри соли дувуми забони тоҷикӣ ИЗА ба номи Рӯдакии АМИТ.

миёна машғул гардида, монография ё асараи пураарзише ба номи “Вожашиносии забони форсии миёна” – и худро соли 2001 ба нашр расонид, ки аз 6 боб иборат аст. Дар боби аввал осори форсии миёна, бахши дуюм гурӯҳҳои асосии луғавӣ, боби сеюм масъалаи калимасозӣ, боби чорум луғати феъл ва боби панҷуму шашум истилоҳот ва вожаҳои иқтибосӣ ба риштаи пажӯҳиш даромадааст.

Мусаллам аст, ки таҳлил ва таҳқиқи луғоти забони форсии миёна, бавижа забони паҳлавӣ яке аз масъалаҳои муҳимми эроншиносӣ ба ҳисоб меравад, зеро баррасии луғоти он барои таърихи забонҳои эронӣ ва ғӯйишҳои он арзиши вижа дорад.

Мо дар ин мақола танҳо як калима, ки таваҷҷуҳи моро ба худ ҷалб кард, ба риштаи пажӯҳиш даровардем. Бо вучуди он ки таҳлил ва таҳқиқи калима дар алоҳидагӣ кори хеле душвору заҳматталаб бошад ҳам, мо то ҷои имкон кӯшиш мекунем ба ин масъала комёб шавем. Вожаи мавриди пажӯҳиш **андаргоҳ** мебошад, ки имрӯз байни мардуми тоҷик роиҷ нест ва истифода ҳам намешавад.

Ин калима таърихи куҳан ва бунёди форсӣ – тоҷикӣ дошта, дар қолаби дастури калимасозии забони тоҷикӣ ба ин шакл даромадааст. Бо вучуди таърихи куҳан доштан ин вожа дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” [1969] сабт нашудааст.

Андаргоҳ истилоҳи илми нучум (ситорашиносӣ) буда, таърихи хеле куҳан дорад ва насли имрӯзаи тоҷик ба маънои он сарфаҳм намераванд, чунки ин калима дар тули давраҳои дуру дарози таърихӣ мақоми худро аз даст додааст. Маънои ин калимаро мо метавонем танҳо дар асоси маводи фарҳангҳо дарёбем.

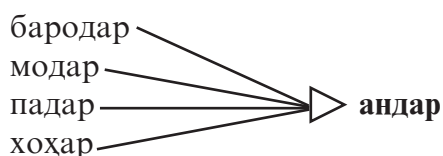
Ин калимаро мураттибони “Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ” сабт намудаанд, ки онро Абурайҳон Берунӣ дар “Китоб – ут - тафҳим”- и худ ба таври зайл тавзеҳ дода будааст: **Андаргоҳ** нуч. панҷ рӯзе, ки дар қадим ба солшумории эронӣ дар моҳи обон илова мекардаанд, ҳамсаи мустариқа.

Ин панҷ рӯзи дуздида, ки онро **андаргоҳ** хонанд, аз паси обонмоҳ ниҳоданд, то нишоне бошад он моҳро [ФМЗТ, 2011, 433].

Қолабҳои воҷасозии забони тоҷикӣ дар заминаи калимаҳои сохта ва мураккаби пайвасту тобеш ба вучуд омадаанд, ки тавассути пасванду пешвандҳо корбасти гардидани онҳо усули муҳимми калимасозӣ маҳсуб меёбад ва вожаи **андаргоҳ** низ аз ин гуна хусусият истисно нест.

Аз ҷиҳати сохт вожаи **андаргоҳ** аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст, яъне аз **андар** ва **гоҳ**. Ҷузъи аввал андар дорои маъноҳои гуногун буда, дар забони паҳлавӣ айнан дар ҳамин шакл ба маънои пешоянди “дар, дар миёни: ба даруни...” истифода мешудааст. Ё ин ки шакли дигари пешоянди дар буда, дар давраи Сомониён, яъне давраи ташаккули забони тоҷикӣ асосан бар ивази “дар” ба кор мерафтааст, ки бештар дар назм маълум мебошад. Барои маълумоти бештар мурочиат шавад ба ФМЗТ, ки ба ҳафт маънои он ишора шуда, ҳамчун намуна (шоҳид) аз адибони адабиёти классик ва муосир, аз ҷумла Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Ҷомӣ, Сайидо, Фаҳриддини Гургонӣ, Ибни Ямин, Тошҳоча Асирӣ, Лоҳутӣ, Лоик, Сорбон ва дигарон мисолҳо оварда шудааст [2011, саҳ. 430 - 431].

Яке аз хусусиятҳои ин калима дар он аст, ки он метавонад дар аввал, миёни ду калима ва охири он ояд. Масалан, ба ҷузъи охири бархе аз вожаҳо ҳамроҳ гардида, калимаи мураккаб месозад, ки дар забони тоҷикии муосир маъмуланд. Ин гуна калимаҳо асосан ба бахши вожаҳои хешовандӣ марбут буда, маънои “угай” - ро ифода мекунад: **модарандар** (модар + андар) “модари угай”, **падарандар** (падар + андар) “падари угай, падари ғайриҳамхун”, **хоҳарандар** (хоҳар + андар) “хоҳари угай, хоҳари аз падар ё аз модар ҷудо”. Ин навъи калимаҳо дар як қолаби камимасозӣ ба вучуд омадаанд, исм+исм, ки дар нақша метавон онҳоро ба таври зайл нишон дод:

Чузъи дуом – **гоҳ** мебошад, ки аз исм исми нав сохта, ба маъноҳои гуногун далолат намояд. Вожаи **гоҳ** бештар ба чузъи пасини калимаҳо пайваст шуда, маънои “ҷой, макон” –ро далолат мекунад ва таърихи қадима дорад. Вожаи **гоҳ** таваҷҷуҳи бархе аз муҳаққиқони соҳаи забоншиносиро ба худ ҷалб намудааст, аз ин рӯ, онҳо роҷеъ ба ин масъала фикру андешаҳои худро баён кардаанд.

Роҷеъ ба пасванди – **гоҳ** ва вазифаҳои калимасозии он донишмандони забоншинос, аз ҷумла Ш. Рустамов, Д. Саймиддинов, О. Қосимов, А. Қобилов ва дигарон андешаҳои худро дар асару мақолаҳои баён намудаанд. Чунончи Ш. Рустамов ба таҳқиқи калимасозии исм машғул гардида, ба таърихи пайдоиш ва вазифаҳои давраи баъдии он низ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, андешаи хешро дар бораи пасванди – **гоҳ** чунин ба қалам додааст: “**Гоҳ** аслан калимаи мустақилмаъно буда, бо мурури замон маънои мустақили лексикӣ худро гум карда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба суффикси сермахсул табдил ёфтааст” [1981, 132].

Муҳаққиқи забонҳои қадимаи эронӣ Д. Саймиддинов низ доир ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дар асари монографии хеш ба ҳайси унсури ифодакунандаи семантикаи замонӣ истифода гардидани пасванди – **гоҳ** – ро дар забони форсии қадим таъкид кардааст [2001, 101].

Дар баёни замон вожаи **гоҳ** дар забони форсии миёна маънои маҳдудтарро доштааст, ки инро метавон аз чанд мисол дарёфт кард: дар мавриди лаҳзаҳои ҷудогонаи шабу рӯз: *nēmšab gāh* “нимшаб, нимашаб”, *nēm rōz gāh* “нимрӯз, ҳангоми зуҳр”.

Инчунин дар забони форсии миёна ба воситаи пурсиш (таваҷҷути ҷонишини саволии ҷе “чӣ”) *gāh* метавонад ҳисса ва ё лаҳзаи маҳдудтарини вақтро бидуни таъхиси (бе муайян кардани) он ба таври умумӣ баён намояд: ҷе *gāh* – чӣ замоне?, чӣ лаҳзае? қадом вақт? ва ё чӣ соате?

Мусаллам аст, ки **гоҳ** дар асл таърихан вожаи мустақилмаъно ба ҳисоб меравад, вале бо гардиши айём он маънои луғавиашро аз даст дода, дар забони адабии тоҷикӣ ба баҳши пасвандҳо гузаштааст ва аз ҳиссаҳои номии нутқ исм месозад:

- 1) аз исм: дониш+**гоҳ**, ид + **гоҳ**, даст+**гоҳ** ва ғ;
- 2) аз сифат: ором+**гоҳ**, хилват+**гоҳ**;
- 3) аз феъл: ист+**гоҳ**, гузар+**гоҳ**, даромад+**гоҳ**, зод+**гоҳ**, хоб+**гоҳ** ва амсоли инҳо.

Ба ҳамин минвол, муаллифони “Грамматика ” роҷеъ ба масъалаи калимаи мустақил будани пасванди - **гоҳ** ибрози назар намуда ба пасванди калимасоз табдил ёфтани онро ба ташаккули забони тоҷикӣ марбут медонанд [1985, ҷ1, 141 - 142].

Дар робита ба ҳамин масъала муҳаққиқи “Шоҳнома” – и Фирдавсӣ О. Қосимов, дар он андеша мебошад, ки ӯ пасванди - **гоҳ** – ро дар забонҳои эронии бостон вожаи мустақилмаъно ҳисобида, ба суҳанҳои Ш. Рустамов тақвият бахшидааст ва бо нимванди – қада ҳамвазифа будани онро таъкид кардааст [2009, 12].

Донишмандони забоншинос ва фарҳангшиногон эронӣ низ дар асару мақолаҳо ва луғатҳои таҳиянамудаашон дар бораи пасванди **гоҳ** таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, ҳар яке андешаҳои худро оид ба маънои вазифаҳои ин пасванд баён кардаанд. Чунончи, дар “Ғиёс – ул - луғот” пасванди мавриди назар сабт гардида ва ба таври зайл тавзеҳ ёфтааст: “маънии таҳти подшоҳӣ,.. маънии вақту ҷой, хайма ва ба маънои дови қимор” [Ромпурӣ, 1987, 188]. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки ин пасванд ба ҷуз аз маъноҳои макониву замонӣ, инчунин дорои маъноҳои дигар ҳам будааст, ки дарёфти маъноҳои дақиқи он танҳо аз матн имконпазир мегардад.

Ҳамин тавр, паҷуҳишҳои минбаъда нишон медиҳанд, ки ба мафҳуми ҷой макон... чун воситаи (пасванди) воҷасоз бо калимаҳои дигар пайваста, бо пасвандҳои воҷасози – дон, - қада, - истон хусусияти синонимӣ пайдо намудааст, ки ин масъала дар забони тоҷикӣ аз сермахсул ва сервазифа будани он дарак медиҳад.

Яке аз забоншиносони шинохтаи эронӣ Алиашраф Содикӣ бар тақвияти андешаҳои зикршуда, ақидаи хешро ба таври зайл ба риштаи таҳқиқ қашидааст: “Бархе аз фарҳангши-

горони гузашта, аз қабилӣ соҳиби “Бурҳони қотей” дар робита ба ин вожа навишта:” ба маъноӣ ҷову маҳал ва мақом ҳам ҳаст, лекин ба ин маъно бидуни таркиб гуфта намешавад, ҳамчу боргоҳ, лашкаргоҳ, хаймагоҳ ва ғ” [III. 1371 (4), 21].

Муҳаққиқоне, ки ба таҳқиқи пасванди – гоҳ даст задаанд, бештари онҳо аз сермахсул будани он дар калимасозӣ дар забони форсӣ – тоҷикӣ маълумот додаанд. Ба ин масъала донишманди дигари эронӣ Х. Кишонӣ диққати вижа дода, дар асари илмӣ худ истифодаи пасванди – гоҳ – ро бо 266 калима ишора намудааст.

Ба тақвияти суханҳои Х.Кишонӣ муҳаққиқи тоҷик А.Қобилов, ки “Тарҷумаи тафсири Табарӣ” – ро таҳқиқ кардааст, пасванди – гоҳ аз назари ин донишманд низ пинҳон намондааст ва дар робита ба ҳамин масъала ақидаи худро дар яке аз мақолаҳои баён кардааст. Ӯ низ ин пасвандро пасванди пурмахсули калимасоз ҳисобида, чунин менигарад: “... пасванди – гоҳ дар калимасозӣ фаъол буда, он аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исмҳои нави ифодакунандаи мафҳумҳои макон ва замонро месозад” [2016, №1 (66), 91]. А.Қобилов, ки мақолаи хешро маҳз дар бораи калимасозии пасванди – гоҳ дар пояи маводи “Тафсири Табарӣ” бахшидааст, аз он шоядҳои зиёд ва мувофиқи матлабро барои тасдиқи андешаҳои хеш таҳлил намуда, вазифаҳову нақши онро дар калимасозӣ нишон додааст.

Аз осори гузаштагонамон маълум мешавад, ки пасванди калимасози – гоҳ асосан аз рӯи ду вижагии забонӣ: замонӣ ва маконӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор доштааст ва то ба ҳол дар забони адабии тоҷикӣ бидуни тағйирот ҳифз гардида, асолати бунёдиашро нигоҳ медорад.

Мураттиби “Фарҳанги забони форсӣ” пасванди – gāh- ро мутааллиқ ба забони паҳлавӣ доништа, чунин тавзеҳ додааст:

gāh- (گاه. گاه) I паҳл 1 тахти шохӣ; 2. маснад; пасв. ба сурати пасванд ва ба маъноӣ ҷо ва макон меояд: хобгоҳ, оромгоҳ.

II. 1. замон, вақт; 2. гоҳе; 3. аср, давра, замон; 4. пасв. ба сурати пасванди замон ба қор меравад: хурдангоҳ, размгоҳ, сахаргоҳ, гоҳ – гоҳ, баъзе аз мавқеъ; гоҳ ба гоҳ, баъзе вақтҳо; гоҳу бегоҳ, ҳамеша, ҳама вақт.

III. паҳл. 1. Дар мавриди мусиқӣ: оҳанг, овоз; 2. Ба сурати пасванд дар номи оҳангҳои мусиқӣ ба қор меравад: “сегоҳ, чоргоҳ” [Moshiri, 137, 872].

Вожаи andar низ аз рӯи баромад ба забони паҳлавӣ иртибот дошта, чунин тавзеҳ ёфтааст:

Andar اندر паҳл. (пешоянд) 1. дар:

Эй, ки гуфти марава андар пайи ҳубон Саъдӣ,
Чанд гӯйи мағас аз пеши шакар менаравад.

2. пасв. (инқорӣ) “но” бо “... хонд”:падарандар (нопадарӣ), модарандар (модархонда // мойиндар) [ҳамон ҷо, саҳ97].

Ҳамин тавр, дар натиҷаи ташаккули забони тоҷикӣ доираи истифодаи пасванди калимасози – гоҳ низ оҳиста- оҳиста васеъ гашта, аз ҳисоби он калимаҳои зиёди дархури замон ба вучуд омадааст, ки таркиби луғавии забонро заррае ҳам бошад, ғанӣ гардонидаанд.

Бештари вожаҳое, ки дар осори назмӣ шоирони адабиёти классикӣ ба қор рафтаанд, ҷою макон, дар мисоли гузаргоҳ, даргоҳ, ҷойгоҳ, пешгоҳ ва монанди инҳо ҷою маконро ифода мекунанд. Вале вожаи мавриди пажӯҳиши мо, яъне калимаи andargoh (андар+гоҳ) на маъноӣ ҷою макон, балки мафҳуми замонро далолат менамояд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи ташаккули забон доираи истифодаи пасванди – гоҳ низ васеъ гашта, маъноҳои нав ба вучуд овардааст. Аз ин ҷиҳат аз пажӯҳишҳои баъдӣ муайян карда мешавад, ки ба мафҳуми ҷою макон низ ҳамчун пасванди вожасоз бо бархе аз калимаҳо пайваста, бо пасвандҳои – дон, - қада, - истон вижагиҳои муродифӣ пайдо намудааст.

Вожаи мавриди пажӯҳиши мо andargoh (andar + goh) на маъноӣ ҷою макон, балки мафҳуми замонро ифода мекунад.

Мусаллам аст, ки калимасозӣ яке аз бахшҳои муҳимми ғанӣ гардонидани таркиби луғавии ҳар забон, аз ҷумла забони тоҷикӣ низ мебошад. Роҷеъ ба ин масъала донишманди рус А.Н.Тихонов андешаи худро ба таври зайл баён кардааст, ки хеле ҷолиб ва қобили қабул аст: “Хорошее знание правил словообразования, умение членить слово на составные компоненты, определить роль и значение частей слова помогает избежать многих ошибок, связанных с употреблением слова, способствует повышению грамотности и культуры речи” [1978, XI].

Як қисмати бисёр муҳим ва арзишманди таркиби луғавии забони тоҷикиро калимаву истилоҳоти бунёдие ташкил медиҳанд, ки решаи онҳо ба забонҳои давраи бостону миёна рафта мерасад. Бинобар ин, чунин навъи луғот мавқеи муайянеро ишғол намуда, баррасии онҳо аз нигоҳи решашиносӣ судманд ва барои омӯхтани таърихи забонҳои эронӣ мусоидат менамояд, ки вожаи мавриди пажӯҳиши мо - **andargāh** ҳам аз ин гуна вижагҳо истисно нест.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди. 1[Матн]. – Душанбе: Дониш, 1985. – 335 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1[Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 450 с.
3. Кишонӣ Х. Иштиқоқи пасвандӣ дар забони форсии имрӯз [Матн] / Х. Кишонӣ.- Техрон, 1371. – 128с [бо алифбои форсӣ].
4. Касымов О.Х. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси [Текст] / О. Х. Касымов. – Душанбе: ОАО Дониш, 2016. – 346 с.
5. Касымов О.Х. Лексические единицы када и goh в «Шахнаме» [Текст] / О.Х. Касымов // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Силсилаи филология ва шарқшиносӣ. – 2009. - №2. – С. 9 -14.
6. Қобилов А.А. Хусусиятҳои калимасозии пасванди гоҳ дар “Таврҷумаи “Тафсири Табарӣ” [Матн] / А.А. Қобилов // Аҳбори ДДХБСТ, 2016, №1 (66). – С. 87- 92
7. Рустамов Ш. Исм(категорияи грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ) [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220с
8. Ромпурӣ М.Ғ. Ғиёс –ул – луғот [Матн] / М.Ғ. Ромпурӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Пайванд, 1987. – 480с.
9. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001.- 310 с.
10. Содикӣ А.А. Шеваҳо ва имконоти вожасозӣ дар забони муосири форсӣ (4) [Матн] / А.А. Содикӣ. – Душанбе: Дониш, 1371, шумораи 69. – С. 21 -25 (бо алифбои форсӣ).
11. Тихонов А.Н. Школьный словообразовательный словарь русского языка [Текст] / А.Н. Тихонов. М.: Просвещение, 1978. – 727с
12. Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 (А). – Душанбе: Шарқи озод, 2011. – 829с
13. Mahshiri Moshiri. Persian Dictionary (alphabeticae - analogical). – Tehran: Soroush Press, 1990. – 1190pp

ВОЖАИ “АНДАРГОҲ” ВА ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРИВУ МАЪНОИИ ОН

Таҳлил ва таҳқиқи калимаҳо, махсусан луғоти алоҳидаи забонҳои эронии давраҳои бостон ва миёна яке аз масъалаҳои бисёр муҳим дар забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ҳамин масъала дар ин мақола яке аз истилоҳоти илми нучум (ситорашиносӣ) андаргоҳ, ки таърихи хеле қадим дошта, имрӯз аз ривож афтадааст, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Вожаи андаргоҳ дар заминаи маводи забони форсии миёна аз ҷиҳати хусусиятҳои сохториву маъноӣ ба риштаи таҳқиқ даромадааст, ки таҳлилу муқоисаи чунин навъи

калимаҳо барои омӯзиши оӣин ва расму русуми гузашта ва имрӯзаи мардумони эронитабор дорои аразиши махсус мебошад. Бинобар ин, таҳқиқи луғоти забонҳои эронӣ хеле арзишманд буда, ин бахши калимаву истилоҳот баёнғари давраҳои гуногуни ташаккул ва таҳаввули забон маҳсуб меёбанд.

Калидвожаҳо: андаргоҳ, пасванди – гоҳ, забонҳои эронӣ, забони форсии миёна, забони тоҷикӣ, пасвандҳои воҷасоз, калимаҳои куҳанбунёд, забоншиносӣ.

Маълумот дар бораи муаллифон: Мирзоев Сайфиддин - мудири шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ; Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21;

Тел.: +992919803820, **E-mail:** sayf_yagnob@mail.ru

Сафарзода Хадича - магистри соли 2 - юми шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ; Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21;

Тел.: 938863386, **E-mail:** khadicha.safarzoda.21@mail.ru

СЛОВО «АНДАРГОХ» И ЕГО СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Анализ и исследование слов, особенно отдельной лексики иранских языков древнего и среднего периодов, считается одним из важнейших вопросов в лингвистике. В связи с этим вопросом в данной статье исследуется один из терминов науки астрологии – “андаргох”, имеющий очень древнюю историю и вышедший из употребления на сегодняшний день. Слово андаргох изучено на основе среднеперсидского языкового материала с точки зрения структурных и семантических особенностей, причем анализ и сравнение таких слов имеет особое значение для изучения древних и современных обрядов и обычаев иранского народа. Поэтому изучение лексики иранских языков очень ценно, и этот раздел слов и терминов оставляет информацию разных периодов становления и эволюции языка.

Ключевые слова: андаргох, суффикс - гоҳ, иранские языки, среднеперсидский язык, таджикский язык, словообразовательные суффиксы, архаические слова, лингвистика.

Сведения об авторах: Мирзоев Сайфиддин - заведующий отделом языка Института языка и литературы имени Абуабдуллоҳ Рӯдаки НАНТ; Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рӯдаки, 21;

Тел.: +992919803820, **E-mail:** sayf_yagnob@mail.ru

Сафарзода Хадича - магистр 2-ого года отдел языка Института языка и литературы имени Абуабдуллоҳ Рӯдаки НАНТ; Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рӯдаки, 21;

Тел.: 938863386, **E-mail:** khadicha.safarzoda.21@mail.ru

THE WORD “ANDARGOH” AND ITS STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES

Analysis and study of words, especially specific vocabulary of Iranian languages of the ancient and middle periods, is considered one of the most important issues in linguistics. In connection with this issue, there was researched one of the terms of the science of astrology – “andargoh”, in this article which has a very ancient history and has fallen out of use today is not use in. The word “andargoh” has been studied based on Middle Persian language material from the of structural and semantic features point of view, and the analysis and comparison of such words have a particular importance for the study of ancient and modern mores it is known as the word and terms section which represented different periods of formation and development language and customs of the Iranian people. Therefore, the study of the vocabulary of Iranian languages is very valuable, and known as the section of words and terms provides information about different periods of the formation and evolution of the language.

Key words: andargokh, suffix - goh, Iranian languages, Middle Persian language, Tajik language, derivational suffixes, archaist words, linguistic.

Information about the authors: Mirzoev Sayfiddin - Head of Tajik Language Department of the Institute of Language and Literature named after Abuabduллоh Rudaki of NAST; Address: Republic of Tajiristan, 734025, Dushanbe City, 21 Rudaki Street;

Tel: +992919803820, **E- mail:** sayf_yagnob@mail.ru

Safarzoda Khadicha - magistr 2 - nd year Institute of Language and Literature named after Abuabduллоh Rudaki of NAST; Address: Republic of Tajiristan, 734025, Dushanbe City, 21 Rudaki Street;

Tel: +992919803820, **E- mail:** khadicha.safarzoda.21@mail.ru

ВОЖАВУ ИСТИЛОҲОТИ СОДАИ ЭТНИКӢ ДАР «ШОҲНОМА»

Ёрахматзода Ш.Р.¹

Яке аз масъалаҳои муҳимми илми забоншиносӣ, аз ҷумла забоншиносии тоҷик таҳқику таҳлили истилоҳот ва истилоҳгузинӣ маҳсуб меёбад. Барои дақику аниқ муайян кардани истилоҳоти этникӣ бояд ба сарчашмаҳои адабиёти истилоҳшиносии қадим ва имрӯз таъна намоём. Истилоҳот дар асоси қолабҳои воҷасозии забони тоҷикӣ сураат мегирад ва он яке аз роҳҳои ташаккул ёфтани истилоҳоти илмӣ-техникӣ маҳсуб меёбад.

Истилоҳсозии забони тоҷикӣ дар асоси роҳи усулҳои суннатии калимасозии забони тоҷикӣ сураат мегирад.

Албатта, истилоҳоти этникӣ низ монанди дигар вожаҳои забон аз ҷиҳати сохтор: а) сода, б) сохта, в) мураккаб ва г) таркибӣ ё истилоҳибора мешаванд.

Дар таркиби луғавии забон вожаҳои сода мавқеи хос дошта, фонди луғавии забонро ташкил медиҳанд. Вожа ва истилоҳоти содаи этникӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ серистеъмол ҳастанд, ки онҳоро аз ҷиҳати тобишҳои маъно ва ифодаи мафҳум ба ҷунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст:

а) Вожаву истилоҳоте, ки номи миллату қавмҳоро ифода мекунанд. Дар объекти таҳқиқ 44 номи қавму миллатҳо мушоҳида гардид, ки баъзеи онҳо имрӯз дар истеъмол нестанд: **пахлав, гавон/гевон, сағзиён, хузиён, ковиён** ва ғ.

Дар «Шоҳнома» вожаи содаи **пахлав** истифода гардида, ки дар фарҳангҳо ҷунин шарҳ дода шудааст: Вожаи «пахлав – пахлавони шӯҷоъ, далер, киноя аз Рустам; номи шаҳр» [7, 280]; «пахлав ба маънии шаҳр; ва забони пахлавӣ мансуб бад-он аст, чаро ки ин забон дар айёми қадим ба шаҳрҳо буд; ва ба маънии марди шӯҷоъ ва диловар ва марди соҳиби ҷоҳу ҷалол» [8, ҷ.2, 170]:

Бар он кӯҳ-бар хеши Кайхусрав аст,
Ки як мӯйи ӯ беҳ зи сад **пахлав** аст.
[15, ҷ.3, 405]

Дар асар вожаи **сағзӣ/сағзиён** мушоҳида гардид, ки ҷунин маънидод шудааст: «сағзиён-номи кӯҳи Рустам; ва забоне аз ҳафт забони порсӣ; ба маънои Систон, ҷи Систон ва Сағзистон гӯянд ва навиштаанд, ки таваллуди Рустам дар он ҷо шудааст» [8, ҷ.1, 431]:

Ду пури ту Нӯшозару Мехрнӯш,
Ба зорӣ ба **сағзӣ** супурданд хуш.
[15, ҷ.6, 469]

Барошuft бо **сағзӣ** он номдор,
Забонро ба дашном букшод хор.
[15, ҷ.6, 469]

Вожаи «сосон» ишора ба сулолаи **Сосониён** аст ва Сосон-номи писари Баҳман аст» [139, ҷ.1, 406]; асосгузори сулолаи сосониён; номи писари Баҳман, писари Исфандиёр; номи халфаи Сосони III [7, 341]:

1. Ёрахматзода Шодичон Рамазон – и.в. муовини директор оид ба корҳои илмӣ ва таълимии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

Ки Сосон ба пили жиён барнишаст,
Яке теги ҳиндӣ гирифта ба даст.
[15, ҷ.7, 532]

Дар «Шохнома» калимаву истилоҳоти ифодакунандаи номи қавму миллат, халқиятҳо дар қолаби сода корбаст гардидаанд, ки шарҳи баъзеи онҳо аз манфиат ҳолӣ нест: **рум, ҷухуд, ҳабаш, порс, тӯр, турк, курд, араб, кӯчу, балуч, кай, паҳлав** ва ғ.

Истилоҳоти этникии порс, рус, румӣ, ҷухуд, араб, ҳабаш, турк, курд, имрӯз низ мавҷуданд. Ин вожаҳо марбут ба халқу миллат ва ҷойи истиқомати онҳо ҳастанд. Фирдавсӣ ҳангоми тасвири ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ барои нишон додани симои ботинӣ, зоҳирӣ ва мушаххас баён кардан номи халқу миллатҳоро бо ҷойи истиқоматашон ишорат кардааст. Яке аз вожаҳои серистеъмол вожаи “румӣ” аст, ки ишора ба аҳли Рум мекунад. Дар асар ин вожа дар қолаби сода 442 маротиба истифода гардидааст. Вожаи **румӣ** сохта буда, аз топоними Рум ва пасванди –ӣ ба вуҷуд омадааст:

Яке **румие** буд, Мирин ба ном,
Сарафроз бо ганҷу бо рою ком.
[15, ҷ.6, 63]
Бар оини ин шуд пайафканда **Рум**,
Ту роҳе мағир андар обод бум.
[15, ҷ.6, 61]

Истилоҳи «**ҷухуд**» синоними вожаи **яхуд** мебошад. Дар «Шохнома» ин вожа 12 маротиба истифода гардидааст:

Ҷухудест дарвешу шаб гурсуна,
Бихуспад ҳаме бар замин барҳана.
[15, ҷ.9, 79]
Май овард, чун хӯрда шуд нон, **ҷухуд**,
В-аз он май варо шодмонӣ фузуд.
[15, ҷ.9, 79]

Вожаи «**турк**» ишора ба миллати туркнажод аст: Турк 1. «номи умумии халқҳои туркзабон; 2. туркистонӣ; аҳли Тӯронзамин» [11, 357]. «Туркҳо дар сарчашмаҳо бо номҳои гуногун маълуманд, вале бояд гуфт, ки ин номҳо ба ҳамдигар хеле айният доранд. Чиниҳо онҳоро туцзюе меғуфтаанд ва он ҳамон тюркют мебошад, ки он номи туркҳо дар забони жоғҳои муғулзабон аст. Мувофиқи катибаҳо худ тюрк меғуфтанд, сугдиёну порсҳо онҳоро турк меномиданд» [3, ҷ. 1, 286]. Вожаи **турк** дар «Шохнома» ба чунин маъниҳо омадааст:

1. номи миллат, халқ:

Бирафтанд **туркон** зи пеши муғон,
Кашиданд лашкар суи Домғон.
[15, ҷ.2, 23].

2. маҷ. маҳбуба, хушрӯй. 3. маҷ. ғоратгар; киноя аз чашм.

В-агарна саворони **туркону** Чин,
Ҳам аз Рум гурдони ҷўяндакин.
[15, ҷ.1, 156]
Камон **турки** гулрух ба зеҳ барниҳод,
Ба дасти чапи паҳлавон дарниҳод.
[15, ҷ.3, 277]

«**Курд**» яке аз халқҳои ориёинажод, ки асосан дар Эрон, Ироқ, Туркия, Сурия ва дар Қазғозу Осиёи Миёна зиндагӣ мекунанд:

Кунун **курд** аз он тухма дорад наҷод,
К-аз обод н-ояд ба дил бар-ш ёд.
[15, ҷ.6, 74]

Сипоҳе зи Истаҳр бемар бибурд,
Бишуд сохта-то кунад разми **курд**.
[15, ҷ.8, 586]

Вожаи «**озар**» дорои маъноҳои гуногун аст, ки дар маводи мо ба чунин маъноҳо истифода гардидааст:

1. оташ, оташи муқаддас:

Магар ҳафтсад марди оташпарасти,
Ҳама пеши озар бароварда даст.
[15, ҷ.5, 216]
Яке ҳафта меҳонд Устову Занд,
Ҳама гашт бар гирди озар наҷанд.
[15, ҷ.10, 196]

2. Номи моҳи нухуми соли шамсӣ, ки ба 22 ноябр-21 декабри соли мелодӣ рост меояд; муқ. Озармоҳ:

Кучо моҳи озар буду рӯзи дай,
Ҳақи оташу мурғи бирёну май.
[15, ҷ.10, 487]

3. Шакли кӯтоҳшудаи Нӯшозар, номи писари ҷаҳоруми Исфандиёр; кӯтоҳшудаи Озар-бодгон [Озарбойҷон] истифода гардида, дар асар ҳамаи маъноҳои он истифода гардидааст:

Чу Баҳром рух сӯи **Озар** ниҳод,
Фиристода омад зи қайсар чу бод.
[15, ҷ.8, 328]

4. Бути озарӣ: бути зебӣ, ки падари Иброҳими пайғамбар Озар тарошида буд:

Қудо гашт аз ӯ кӯдаке чун парӣ,
Ба ҷеҳра ба сони бути **озарӣ**.
Ба Зобулситон шуд ба пайғамбарӣ,
Ки нафрин кунад бар бути **озарӣ**.
[15, ҷ.5, 214]

5. Озарӣ-оташранг, сурхранг; сурх:

Зи хуне, ки буд баҳраи модарӣ,
Бичӯшиду шуд ҷеҳрааш **озарӣ**.
[15, ҷ.5, с.469]

Фирдавсӣ дар асараш вожаи содаи этникии арабро ҳам истифода намудааст:

Ба номи паричеҳрағони араб,
Кунун баркушоям ба шодӣ ду лаб.
[15, ҷ.1, 149]
Ҳар он кас кучо ёфтӣ аз араб,
Намондӣ, ки пешаш кушодӣ ду лаб
[15, ҷ.9, 74].

Вожаи «каён» дар асар серистеъмол аст. Калимаи каён дар сарчашмаҳо ҳамчун ифодакунандаи маънои шох, ҳоким, подшоҳ зикр гардидааст, ки тафсири баъзеи онҳо аз аҳаммиёт орӣ нест. «Кай» ба маънои баландмаком, сарвар, пешво, сардори ҳалқ ё миллате фаҳмида мешуд. Вожаи «кай» синоними калимаи «каён» мебошад. Дар «Шоҳнома» ҳамчун ифодакунандаи унвони силсилаи шоҳоне, ки баъди Пешдодиён ҳукмронӣ кардаанд, зикр ёфтааст.

Вожаи «каён» мансуб ба мамлакати тоҷикнажодон аст, ки ишора ба давлати каёниён мекунад. Каён ҳамчун лексикаи этникӣ дар асари безаволи «Шоҳнома» серистеъмол буда, ба воситаи он бо ёрии васлшавии калимаҳо ва пасвандҳои калимасозии забони тоҷикӣ калимаҳои сохта ва мураккаб, инчунин тариқи воситаҳои грамматикӣ ибораҳо сохта шудаанд.

Калимаи каён дар «Шоҳнома» дар шакли сода-каён- 257 маротиба, сохта каёнӣ-28 маротиба истифода гардидааст, ки дар таркиби ибораҳо истифода шудаанд. Дар қолаби калимаи мураккаб 8 маротиба мушоҳида гардид.

Дар байти зерин шоир ишора ба сулолаи Каёниён намудааст:

Бад-ӯ гуфт Бахроми чангӣ манам,
Ки беҳи каёнро зи бун барканам.

[15, ҷ.9, 34]

Дар «Шоҳнома» вожаи «кӯчу балуч» 9 маротиба мушоҳида шуд, ки ифодакунандаи номи мардумро дорад. Вожаи «балуч» аз ҷиҳати пайдоиш, ҳамчун як қавми эронинажод, аслу насаб мавриди таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқон қарор гирифтааст [ниг. Hughes A. 1877; Dames M. L. 1904; Ошанин Л.В., Зезнекова В.Я. 1953; Эрач А. 2001].

Дар мавриди пайдоиш ва аслу насаби балучҳо ақидаҳо мухталиф буда, бархе бар он андешаанд, ки балучҳо бо арабҳо муносибати хешӣ доранд [166, 18] бархе ононро аз нажодҳои турк ё рочпутҳои ҳиндӣ [13, 171-172] донистаанд.

М. Деймс муҳаққиқи машҳури англис бар он андеша аст, ки «балучҳо» аз шимоли Эрон (аз соҳилҳои ҷануби баҳри Хазар) ба сӯйи ҷануб ва ҷануби шарқ муҳоҷират кардаанд [14, с54-60]. Аммо аксарияти балучҳо [чи ғарбӣ, чи шарқӣ] худро бозмондагони аъроби навоҳии шаҳри Ҳалаби Сурия медонанд. Бештари муҳаққиқон бар он андешаанд, ки дар сиришти бархе аз қабоиلى балуч андаке аносири арабӣ вучуд дорад, ки ҳини иқомати балучҳо дар савоҳили Кирмон бо он омезиш ёфтанд, зеро дар ин минтақа, аъроб низ зист мекарданд.

М. Г. Пикулин, муаллифи китоби «Балучҳо» ин ақидаро пуч меҳисобад. Бо арабҳо пайванди таборӣ надоштани балучиҳоро М. С. Элфистон низ таъкид намудааст: «балучҳо чунон ки пиндошта мешавад, ҳаргиз бо араб пайванде надоранд» [3, ҷ.2, 8].

Сарчашмаи муътамаде, ки дар бобати аслу насаби балучҳо маълумоти мушаххас ва амиқ диҳад, мавҷуд нест.

Абдуллоҳ Носирӣ яке аз донишмандони муосири Эрон гуфтааст: «Забони балуч то ҳудуди зиёде ба лаҳҷаи курдӣ шабоҳат дорад... забони курдӣ барои балучҳо то андозаи зиёде мафҳум аст ва бисёрии луғатҳои курдӣ ва балучӣ яке аст. Шабоҳати зиёди забон ва либоси балучҳо ва курдҳо, ки ҳар ду қавм монанди порт либос мепӯшанд, ба хусус, шалвори курдҳо ва балучҳо, ки айнан либоси портӣ аст, чунин тасаввуреро ба вучуд меоварад, ки мардуми курду балуч ҳар ду қавми воҳиде будаанд, ки ба лиҳозе аз ҳам ҷудо шудаанд» [1, с. 404].

Ба ин гуфта бояд афзуд, ки «дар Балучистони шарқӣ се гурӯҳи қавмӣ дигар низ зиндагӣ мекунанд, ки забонашон порсӣ аст: аввал, ҳазораҳо, ки аз навоҳии марказӣ ва ҷанубии Афғонистон, дар давраи салтанати Абдурахмонхон (1880-1901) иҷборан кӯчонида шуда ва дар Балучистон мустақар гардиданд (гӯйиши ҳазорагии Балучистон аз забонх). Дувум, муқаддам бар ҳазораҳо, деҳворҳо (тоҷикҳо), ки дар Қалот, Кветта ва Макрон ва навоҳии марзӣ бо Эрон зиндагӣ мекунанд. Инҳо низ, аз бумиҳои минтақа мебошанд. Сеюм, дастаҳои муҳоҷирони ҷангҳои 30 соли ахири Афғонистон, ки забони миёнӣ (*lingua franca*) ҳамашон форсӣ-дарӣ аст. Забонҳои умдаи Балучистони ғарбӣ, балучӣ ва порсӣ-дарӣ аст» [1, 432].

Фирдавсӣ вожаи балучро 12 маротиба истифода намуда, ишора ба халқе намудааст, ки дар замони салтанати Ардашер зиндагонӣ кардаанд:

Бибуд эмин аз ранчи эшон ҷаҳон,
Балуче намонд ошкору ниҳон.
[15, ҷ.8, 740]

Зи гуфтори деҳқон барошуфт шох,
Ба сӯи балуч андаромад зи роҳ.
[15, ҷ.8, 738].

«Лӯрӣ-номи тоифаест, ки ба бозигарӣ ва сароидан ба кӯчаҳо пешаи эшон бошад» [8, ҷ.2, 215].

Чу Лӯрӣ биёмад ба наздики шох,
Бифармуд то баркушоданд роҳ [15, ҷ.7, 639].

Дар асар вожаи «рус» корбаст гардида, ки номи мулки васеъ дар иқлими шашум ва ҳафтум [8, ҷ.2, 379]; номи кишвар аз мардуми Русия; [10, с.385] фаҳмида мешавад. Дар «Шоҳнома» ҳам ба маънои миллат ва ҳам давлат омадааст:

Ба Рум андарун шох буд Файлақус,
Яке буд бо рои ӯ шоҳи рус.
[15, ҷ.6, 500]

Нахустин, ки бинҳод ганчи Арӯс,
Зи Чину зи Бартосу аз Ҳинду Рус.
[15, ҷ.9, 318].

Дар «Шоҳнома» қабилае бо номи «яъҷучу маъҷуч» мушоҳида гардид, ки ба қабилаи туркҳо рабт дорад. «Яъҷуч» ва «маъҷуч» ё «ҷуч» ва «маъҷуч» номи ду қабилаи «турк» аз насли Ёфис ибни Нӯҳанд, ки гӯшҳои дароз доранд, бар он гуна ки чун шаб фароз ояд, яке дар зер афкананд ва яке ба унвони лиҳоф ба рӯй кашанд. Ин қавм дар дунё фасод мекарданд ва чун Зулқарнайн (Куруши Кабир) ба диёри онҳо расид, мардум аз зулми яъҷучу маъҷуч ба ӯ паноҳ бурданд ва аз ӯ ёрӣ хостанд, ки инон диёри моро мунҳадим мекунанд ва кишти моро меҳӯранд ва чорпоёни моро медаранд» [10, 703]. Мураттиби «Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ» таъя бар сарчашмаҳо зикр намудааст, ки ин қавм мансуб ба татар (тотор) ва муғул аст. Муаррихони яҳуд маҳалли эшонро Қафқоз нишон додаанд [10, 704]:

Зи Яъҷучу Маъҷуч хастадилом,
Чунон шуд, ки дилҳо зи тан бугсилем.
[15, ҷ.7, 126]

Зи Яъҷучу Маъҷуч гетӣ бираст,
Замин гашт ҷойи нашиму нишаст.
[15, ҷ.7, с.129]

б) Номи шаҳру кишварҳои зиёде корбаст гардидаанд, ки дар мавриди зарурӣ ба маънои семантикии онҳо рӯй меорем. Кашмир, Кобул, Хутан, Эрон, Тӯрон, Ҳинд, Рум, Чин, Порс, Тур, Кашвод, Систон, Бохтар, Марв, Ховар, Яман, Мозандарон, Барбар, Миср, Шом, Хитой, Хоразм, Балх, Ироқ, Армения, Ому, Зам, Тирмиз ва ғ.

Вожаву истилоҳоте, ки номҳои ҷуғрофӣ, шаҳру деҳаҳо ро ифода мекунанд, дар асар зиёд мебошанд. Чунин вожаҳо аз ҷиҳати дараҷаи истеъмол ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст.

1) Вожаҳое, ки имрӯз дар истеъмол нестанд, дар асарҳои таърихӣ ва бадеӣ, ки дар гузаштаи дур таълиф гардидаанд, мушоҳида мегарданд. Мочин, Кӯс, Авлод, Чоч ва ғ.

Мочин: Чину Мочин-Хитой ва ғайри Хитой, Хитой ва мамлакатҳои ҳамсоии он:

Сипоҳ андарорад зи Мочину Чин,
Ба мо-бар кунад танг рӯи замин.
[15, ҷ.9, 701]

Шаби тира бояд шудан сӯи Чин
В-агар сӯи Мочину Мукронзамин
[15, ҷ.9, 474]

Вожаи «Чоч» номи қадимаи Тошкант буда, дар ду шакл: «Чоч» ва «Шош» истеъмол ме-гардид. «Чоч ноҳияест бузург ва ободон ва мардумоне ғозипеша ва чангкун ва тавонгар ва бисёрнеъмат» [6, с.67] сабт шудааст. Дар «Шохнома» ин вожа серистеъмол аст:

Гар эдун, ки равшан шавад рои шох,
Аз эдар ба Чоч андарорад сипох
[15, қ.5, 336]

Вожаи «Мочин» ба маънии Хитой ва ғайри Хитой, Хитой ва мамлакатҳои ҳамсояи он, ҳамчун Япония, Бирма омададааст:

Ҳама номдорони Мочину Чин,
Нишаста бари шоҳи туронзамин
[15, қ.5, с.232].

Суғд-Suγd ҳамчун дуҷумин кишвар дар қадимтарин қисматҳои «Авесто», ки ба авохи-ри асри ҳафт ва авоили асри шашуми пеш аз мелод тааллуқ доранд, дар боби аввали «Ви-девдат» дар сислсилаи «беҳтарин кишварҳо ва мамлакатҳои офаридаи Аҳурамаздо» номбар карда мешавад: «Auyranam vaija [Паҳнои Ориёно], Suguda Sayana (Сукунатгоҳи суғдиён), “گوہ Gvah – макони суғдиён”, “ماوروی Maurvy (ноҳияи Марв), тавоно, ростипараст”, “بهدي Bahdi (Бохтар), зебо бо дирафшҳои афроста”, “نيسية Nisya, ки байни Мауги ва بهدي Bahdi воқеъ аст”, نارايوا هَرَيَوَه (ноҳияи Ҳирот) ва навоҳии дигар то мавзеҳои Ҳинд ва هَرَخَوَتی Naraxvaty (Арахоziya) дар ҷануби шарқӣ, هَيْتومنتَه Haytumanta дар водии Hilmand (Ҳилманд) дар ҷануб, кишварҳои Гургониён ва Роғ (дар шимолу шарқи Мод) дар Ғарб» [5, 71].

«Суғд»-ноҳияест, ки андар навоҳии машриқ ҷое нест, аз он хуррамтар, бо обҳои раво ва дарахтони бисёр ва ҳавои дуруст ва мардумони меҳмондор ва омеҳанда ва неъмате фарох ва ободон ва мардумони нарми диндор бисёранд [6, 121]:

Ҳамэдун бирав то дари Суғд низ,
Наҷӯяд кас он подшоҳӣ ба чиз.
[15, қ.5, с.114]

Зи Суғду Қашонӣ сипаҳ баргирифт,
Ҷаҳоне бад-ӯ монда андар шигифт.
[15, қ.5, с.340]

«Suγd» ба ду маънӣ – «фишурда» ва «васеъ» истифода мешудааст. «Suγd» ба маънии ва-сеъ тамоми водии Зарафшон (баъзе навоҳии улӯи онро истисно мекарданд) ва водии Қашқа-дарё (Кешрӯд) мебошад. Ҳамзамон тасаввуроте низ маъмул буд, ки «Suγd» танҳо ноҳияи Самарқанд мебошад» [3, қ.1, 379].

«Суғд» номи кишвари мутеи Ҳахоманишиҳо [5, 176]. Суғд-замини нишеб, ки оби борон дар он ҷамъ шавад; номи шаҳрест наздики Самарқанд [8, қ.2. 426]. Дар «Шохнома» он ба маънои мамлакат, шаҳр омадааст:

Ба Суғд аст бо лашкар Афросиёб,
Сипоҳу сипаҳбад ба ин рӯи об.
[15, қ.2, 325]

Бухорову Суғду Самарқанду Чоч,
Сапечобу он кишвару тахти оч.
[15, қ.2, 326]

Маълумоти «Шохнома» бори дигар собит месозад, ки «Suγd» ва «суғдиён» ҳамчун яке аз пешиниёни миллати тоҷик таърихи бостониву тӯлонӣ дошта, аз замони Зардушту «Аве-сто» то кунун нақши худро дар ташаккули моддиву маънавии айнияти миллии тоҷикон хеле барҷаставу муассир гузоштааст.

Armina –Армения, Арманистон, муфради мардона [5,160]. Арманиҳои қадим аз аҳолии

қисми шимолу шарқии Осиёи Хурд пайдо шудаанд. Ин сарзамин дар навиштаҷоти хетҳо аз асрҳои XVI-XV то м. Арматан, баъдтар дар асрҳои XIV-XIII то м. Ҳайас номида мешуданд. Ачдоди арманиҳо, ки бо номи урумейҳо маълум буданд, дар асри XII то м. ба музофоти Шуприаи Ошур зада даромаданд. Аз ҳамин вақт ошурҳо низ Шуприаро Арме мегуфтагӣ шуданд. Он дар миёнаи асри XII то м. ба давлати Урарту бо номи Арме ё Урме ҳамроҳ шуд. Аҳолии ин вилоятҳо бо забони ҳиндуаврупоӣ – забони ачдодӣ, яъне арманӣ муошират мекарданд, ки бо мурури замон забони муоширати қабилаҳои калон гардид. Баъди забт ва торумори салҷуқиён муҳоҷирати арманиҳо ба дигар мамлакатҳо авҷ гирифт. Ҳоло арманиҳо дар кишварҳои гуногун, аз ҷумла ИМА, Эрон, Фаронса, Лубнон, Туркия, Озарбойҷон, Сурия, Ироқ, Бразилия, Лубнон, Юнон, Уругвай, Булғория, Ҳиндустон ва ғ. зиндагӣ мекунанд. Номи қадимии кишвари арманиҳо бо номи Айастон–кишвари арманиҳо истифода мегардид. Номи Арманистон дар сангнавиштаҳои даврони Ҳахоманишӣ дар шакли *Armina* омадааст, ки яке аз сатрапияҳои империяи Ҳахоманишӣ буд. Бояд зикр намуд, ки арманиҳо дар сарзамини Порс зиндагӣ ва ғайолият менамуданд. Аз ин сабаб дар «Шоҳнома» Ҳангоми тасвири ҳодисаи воқеаҳои Фирдавсӣ вожаи Армения, арманӣ-ро истифода намудааст. Дар байти зерин вожаи Армения ҳамчун ифодакунандаи мафҳуми ҷуғрофӣ истифода гардидааст:

В-аз Армения то дари Ардабил,
Бипаймуд бинодilu буми гил.
[15, ҷ.8, 75]

Чу омад ба Армения дар сипоҳ,
Сипоҳи Хазар баргирифтанд роҳ.
[15, ҷ.8, 476].

«Бобул» яке аз кишварҳои тобеи шоханшоҳии Ҳахоманишӣ; аккодӣ, бобулӣ [5, 165] маҳсуб меёбад. Бобул / Бобил–номи шаҳри қариби Куфа; ...номи шаҳрест аз Ироқ ва дар он ҷо хоҳест, ки Ҳоруту Морут дар он муаззабанд [8, ҷ.1, 112]. Мураттиби «Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ» дар мавриди вожаи мазкур чунин меафзояд: «Бобил (Babylon) ба маънии Боб-ул-лоҳ [Аъломи Куръон] номи шаҳре будааст бар канори Фурут, ки бинои онро ба Гаюмарс ва ё ба қавме аз Ҳушанг ва Намруд нисбат додаанд» [9, 103]:

Ба Эрону Бобул зи кишту дуруд,
Намондӣ худ аз буму бар тору пуд.
[15, ҷ.10, 665]

Varkana-Гургон номи вилоят, Gurgon-пахлавӣ [5, с.179]:

Деҳистону Гургону он буму бар
Бигирад, барорад ба хуршед сар.
[15, ҷ.5, 105]

Вожаи Фарҳор аз Brgh'r бохтарӣ ва маъхуз аст аз Wihāra санскрит ба маънии «дайр, маъбад, бутхона» (Фарҳори бузург):

Ҷаҳон гашт бар сони мушки сиёҳ,
Чу Фарҳор баргашт з-Эрон сипоҳ.
[15, ҷ.4, с.301]

Муаллифи «Фарҳанги Рашидӣ» дар мавриди вожаи «Рай» менависад: «Ва қарияест ба як фарсахи Сабзавор ва ба маънии мулки Рай // Роз наёмада, балки араб дар нисбати «Рай» тағйир дода «Розӣ» гӯяд» [2, 110].

Чу Гургини Милоду гурдони Рай,
Бирафтанд яксар ба фармони кай.

[15, ҷ.5, 264]

Сари ҳафтaro кард оҳанги Рай,
Ҳама роҳ бо ромишу руду май.

[15, ҷ.5, с.458]

«Ганг» номи шаҳре дар Туркистон аст, ки аз ғояти хуррамӣ ба Баҳорхона ва Гангбиҳишт ва ...биҳиштганг низ маъруф аст. Гӯянд шабу рӯз дар он якранг аст ва ҳавои он дар ниҳояти эътидол. Бархе онро номи бутхонае воқеъ дар Туркистон донистанд, ки бинои он ба Ковус мансуб аст ва ба назар мерасад, ки дар адаби порсӣ низ ба ҳамин мафҳум шинохта аст [10, 135]. Фирдавсӣ онро ба маънои кишвар, макон тавсиф намудааст:

Чу бар паҳлавонӣ забон ронданд,
Ҳаме Ганги Дижхӯхташ хонданд.

[15, ҷ.1, 102]

Бародар бувад Ҷаҳну ҷангӣ Пашанг,
Ки дар ҷанг дарё кунад кӯҳи Ганг.

[15, ҷ.1, с.293]

Ба маънои бутхона:

Чунин то расиданд наздики Ганг,
Ки он буд хуррамсарои диранг.

[15, ҷ.2, 304]

Дар «Шоҳнома» номҳои Гелон, Саруч, Рай, Чигил, Висагирд, Шукнон, Хазар, Ардаб-тол, Ҳайтол, Ғарча ва ғ. истифода гардидаанд, ки қисме имрӯз дар истеъмол нестанд.

Гелон // Гилон-номи мулкест ва номи деҳест наздики Бағдод мавлуди Ҳазрати Шайх Абдулқодир; ва Ҷелон муарраби он аст [8, ҷ. 1, 202]. «Гелон ноҳияест чудо миёни Дайламон ва Ҷибол ва Озарбодাগон ва дарёи Хазарон. Ва ин ноҳияест бар саҳро ниҳода миёни дарё ва кӯҳ бо обҳои равони бисёр. Ва яке рӯдест азим, Сапедрӯд хонанд, миёни Гелон бибурад ва ба дарёи Хазарон уфтад» [6, 26]. Ва ин Гелон ду гурӯҳанд: як гурӯҳ миёни дарё ва ин рӯданд ва эшонро «инсӯирӯдӣ» хонанд ва дигар гурӯҳ миёни рӯд ва кӯҳанд, эшонро «онсӯирӯдӣ» хонанд. Ва ин ноҳияи Гелон ноҳияе ободон ва бонемат ва тавонгар аст» [10, 81]. Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ҳам ба маънии номи дарё ва ҳам макон, ҷой омадааст:

Зи дарёи Гелон чу абри сиёҳ,
Думодум ба Сорӣ расид он сипоҳ.

[15, ҷ.1, 527]

Ҳам аз паҳлавӣ, порс, кӯчу балуч,
Зи Гелони ҷангиву дашти Саруч.

[15, ҷ.2, с.320]

«Тӯс» ноҳияест ва андар вай шаҳракхост чун Тӯрон ва Навқон, Баждегур (Баругун), Ройгон, Банвода, Ачам ва ғ.:

Баромад зи эронсипаҳ бӯку кӯс,
Бурун рафт Бахрому Гургину Тӯс.

[15, ҷ.2, 110]

Чу аз дашт биншаст овои кӯс,
Бифармуд, то пеши ӯ рафт Тӯс.
[15, ҷ.2, 110]

Хулоса, дар асар номвожаҳоро мушоҳида кардан мумкин аст, ки як қисми онҳо дар ин шакл имрӯз дар истеъмол нестанд.

в) Вожаву истилоҳоте, ки номи асбобҳои мусиқӣ ва мафҳуми дигарро ифода мекунанд: саргин, дурафш, гурзу кӯполи дебо, кулоҳ, шайпур, кӯпол, бурз, тахт, бўку кӯс, ханчар, чавшан ва ғ. Чунин вожаҳо имрӯз аз истеъмол баромадаанд ва ҳамчун инъикоскунандаи ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ қорбаст мегарданд. Мо ҳангоми таҳлил шарҳи маъноӣ баъзеи ин вожаҳоро зурур медонем:

«Саргин» ба маъноӣ қарнаӣ, қарраной [7, с.328] омадааст:

Бифармуд то Геву Гударзу Тӯс,
Бирафтанд бо ною саргину кӯс.
[15, ҷ.4, 110]

«Жӯбин»- навиё найза, найзаи кӯтоҳ. Он дар шакли «жӯпин» низ истифода шудааст:

Чу сиву се қангиву тухми Пашанг,
Ки жӯпин будӣ созашон рӯзи қанг.
[15, ҷ.3, с.344]

Қамонҳои қочиву тири ҳаданг,
Сипарҳои қиниву жӯпини қанг.
[15, ҷ.1, 39]

Кӯпол-гурз, ки ба гурӯҳи қалимаҳои архаистӣ шомил қардидааст:

Або қанги қаррину кӯполу теғ,
Хурӯшон ба қирдори қурранда меғ.
Зи қарғустувону зи тиру қамон,
Зи кӯполу аз қанҷари қиндувон.
[15, ҷ.5, 527].

г) Вожаҳои ифодакунандаи номи шохон ва паҳлавонон: Хумой, Қубод, Қайямрин, Найрам, Салм, Тӯр, Нӯзар, Гев, Виса, Қам, Истаҳр, Ашқ, Қубод, Гударз, Бежан, Қотифар, Қурдӯӣ, Шопур ва ғ.

«Шохнома» ҳамосаи қардуми эрониясл буда, тавсифу қорнамоеи шохони қардуми эронияслро инъикос менамояд. Ин қо мо он номвожаҳоро овардаем, ки аз қиҳати тарқиби морфологияшон сода мебошанд:

«Қаюмарс аз асли авестой «Қаюмартан» (қиндаи қиро), дар паҳлавӣ «Қаюқ қарт» ва дар қутуни мухталифи қорсӣ ва арабӣ ба қуратҳои «Қаюмарс», «Қаюмарт», «Қаюмарс», «Қаюмарз», «Қахумарс» (Балъамӣ), «Қаршох», «Қулшох» (Шоҳи қӯх), «Қӯшох» (Осор-ул-боқия), «Қарҳшох» «Малик-ул-қабал» ва «Малик-ул-тин» омадааст [10, 139].

Қаюмарс дар «Шохнома» нахустин шох аст, ки дар асар тасвири васеъ надорад, ба унвони нахустин подшоҳ қикр қардидааст:

Чунин қуфт, қ-«Оини тахту қулоҳ,
Қаюмарс оварду ӯ буд шох».
[15, ҷ.1, 35]

Гев ва Гургини Мелод аз паҳлавонони Эрон дар аҳди Ковус ва Кайхусрав буданд ва хангоме, ки Бежан довталаби ҷанг бо гурузон дар Армон шуд, Кайхусрав Гургинро раҳнамои ӯ кард. Фирдавсӣ Гургин ва Гевро дар радифи паҳлавонон ва озодагон ном бурдааст:

Ба Тӯсу ба Гударзи Гашводагон,
Ба Геву ба Гургин аз озодагон.
[15, ҷ.2, 147]

Чу Тусу чу Гударзи Кашводагон,
Чу Бахрому чун Геви озодагон.
[15, ҷ.2, 147]

Завора писари Зол ва бародари Рустам ва аз зумраи паҳлавонони Кайхусрав буд, дар ҷангҳо ҳама ҷо ҳамроҳи Рустам дар корзори ӯ буд. Фирдавсӣ ӯро дар майдони набард тавсиф намудааст:

Сӯи майсара номбардор шер,
Завора, ки буд аждаҳои далер.
[15, ҷ.3, с.21]

Гуроza сари тухмаи Гевгон,
Завора ниғаҳбони тахти Каён.
[15, ҷ.5, 34]

Сиёвуш (Сиёвахш) ба маънии «дорандаи аспӣ гӯшсиёх», ки дар «Авесто» мулаққаб ба Кӯй (шоҳ) аст, фарзанди Ковус буд. Бо фармони Афросиёб ба қатл расид [10, 487]:

Дареғо Фурӯди Сиёвуш, дареғ,
Ки бо зӯру дил буду бо гурзу теғ.
[15, ҷ.4, 8]
Зи бими Сиёвуш саворони ҷанг,
Гирифтанд орому хушу диранг.
[15, ҷ.3, 101]

Дар «Шоҳнома» ному насаби шоҳону паҳлавонони эронӣ аз ҷиҳати корбаст гардидаанд: Салм, Гударз, Фаридун, Ҷамшед, Ковус ва дигарон, ки шарҳи ҳамаи онҳо аз имкони мо берун аст:

Чаҳорум сипахро ба Гударз дод,
Бад-ӯ гуфт, к-Эй гурди паҳлавнаҷод.
[15, ҷ.5, с.16]

Ҳам аз гавҳари Салм дорад наҷод,
Падар бар падар ном дорад ба ёд.
[15, ҷ.5, с.68]

«Салм (Сарм, Шарм) номи писари миёнии Фаридун аст, ки ба ривояти «Маҷмаъ-ут-таворих в-ал қисас» бо Тур аз Шаҳрноз-хоҳари Ҷамшед буд. Вақте Фаридун чаҳонро миёни писарони худ тақсим кард, замини Руму Русу Алону Мағрибро ба Салм дод ва ӯро Қайсар (Сезар) ном кард. Бештари муаррихон қавми Салмро ҳамон тавойифи маъруфи сармат донистаанд, ки дар китоби аввали Ҳеродот аз онҳо ёд шуда ва дар шимолу шарқи байни Волга ва шимоли дарёчаи Арал зиндагӣ мекарданд ва аслан эронинаҷод будаанд» [9, 474]:

Ҳамон аз Манучеҳршоҳи бузург,
Чӣ омад ба Салму ба Тури сутург?
[15, ҷ.3, 114]

Ҳам аз гавҳари Салм дорад наҷод,
Падар бар падар ном дорад ба ёд.
[15, ҷ.5, 68]

Вожаву истилоҳи ифодакунандаи номи «Худо» ва муродифҳои он: «Яздон», «Кирди-гор»:

Битарс аз Худои ҷаҳнофарин,
Ки тахт офаридасту тоҷу нигин.
[15, ҷ.10, 697]

Зи хуршеди тобанда то тираҳок,
Гузар нест аз доди Яздони пок.
[15, ҷ.3, 365]

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу таснифи мухтасари истилоҳоти сохторашон сода маълум мегардад, ки бунёди асосии онҳо калимаҳои решагии забони тоҷикӣ-порсӣ ҳастанд. Онҳо дар нутқ хусусияти умумиистеъмоли зоҳир мекунанд. Дар баробари ин, онҳо имконияти маъноӣ истилоҳӣ зоҳир карданро низ доранд. Инчунин дар асар истилоҳоти зиёди этникӣ низ мавҷуданд, ки онҳо яқоя бо мафҳуми ашъи ифода мекардагашон аз истифода баромадаанд ва ба гурӯҳи вожаҳои кухнашудаи матруки забон гузаштаанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

Афшор, Эраҷ. Муқаддимае бар шинохти қавми Тоҷик // Тоҷикон дар масири таърих [Матн] / Эраҷи Афшор. – Душанбе, 2001. – 596 с.

2. Аҳадов, Х. «Фарҳанги Рашидӣ» ҳамчун осори лексикографӣ [Матн] / Х. Аҳадов. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 165 с.

3. Ғафуров, Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна [Матн] / Б. Ғафуров. Ҷ.1, 1983. – 700 с.; Ҷ.2, Душанбе: Ирфон, 1985. – 416 с.

4. Қосимов, О.Ҳ. Номвожаи Сууд дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ.//Роҳи Абреши ва робитаҳои байнифарҳангии Авруосиё [Матн] / О. Ҳ. Қосимов. – Душанбе, 2018. – С. 45-48.

5. Саймиддинов, Д. Форсии бостон [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2007. – 190 с.

6. Худуд-ул-олам. [Матн] Душанбе: Бухоро, 2014. – 565 с.

7. Ализода, И. Фарҳанги мухтасари Шоҳнома [Матн] / И. Ализода. – Душанбе: Адиб, 1992. – 492 с.

8. Ғиёсиддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот [Матн] / Иборат аз 3 ҷилд. / Муҳаммад Ғиёсиддин. – Душанбе: Адиб, Ҷ.1-1987. – 480 с.; Ҷ.2-1988. – 416 с.; Ҷ.3-1989. – 309 с.

9. Деххудо, Алиакбар. Луғатномаи Деххудо [Матн] / Ҷ.2. / Алиакбари Деххудо. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1987. – 128 с.

10. Деххудо, Алиакбар. Луғатномаи Деххудо. – [Матн] / Дар 15 ҷилд. / Алиакбари Деххудо. – Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, – Ривояти электронии №4.

11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн]. – Душанбе: Дониш, 2008. – Ҷ. 1. – 950 с.

12. Энциклопедияи советии тоҷик [Матн]. – Ҷ. 3. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик, 1981. – С. 170, 539.

13. Bellew, H. W., Inquiry in to the Ethnography of Afghanistan [Text] / H.W. Bellew. – London, 1891. – P.171-172.

14. Dames, M. L. The Baloch Race, a Historical and Ethnological Sketch [Text] // M. L. Dames. – London: 1904. – pp. 216.

15. Фирдавсӣ, Абулқосим Шохнома (иборат аз 10 чилд) [Матн] / Абулқосим Фирдавсӣ.-Душанбе: Адиб, 2007-2010 [ҳамин нусха ҷопи электронӣ-10 чилд].

ВОЖАВУ ИСТИЛОҲОТИ СОДАИ ЭТНИКӢ ДАР «ШОҲНОМА»

Дар мақолаи мазкур нақши вожаву истилоҳоти содаи этникӣ дар асари безаволи Ҳаким Фирдавсӣ “Шоҳнома” таҳлилу баррасӣ шудааст. Муҳаққиқ бо таъя ба сарчашмаҳои дастрас, ба таври умумӣ, истилоҳоти этникии содаро дар шоҳасар пажӯҳиш намуда, ифодаҳои маъноиву сохторӣ ва омории онҳоро нишон додааст. Инчунин, зикр шудааст, ки дар «Шоҳнома» калимаву истилоҳоти ифодакунандаи номи қавму миллат, халқиятҳо дар қолаби сода корбаст гардидаанд. Аз қабилӣ **ҷухуд, ҳабаш, порс, тӯр, турк, курд, араб, кӯчу балуч, кай, паҳлав** ва ғ.

Истилоҳоти этникии порс, рус, ҷухуд, араб, ҳабаш, турк, курд, имрӯз низ мавҷуданд. Ин вожаҳо марбут ба халқу миллат ва ҷойи истиқомати онҳо ҳастанд. Фирдавсӣ ҳангоми тасвири ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ барои нишон додани симои ботинӣ, зоҳирӣ ва мушаххас баён кардан номи халқу миллатҳоро бо ҷойи истиқоматашон ишорат кардааст.

Калидвожаҳо: Шохнома, Фирдавсӣ, сода, вожа, истилоҳ, порс, рус, ҷухуд, араб, ҳабаш, турк, курд, паҳлав, кай.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёрахматзода Шодиджон Рамазон, и.в. муовини директор оид ба корҳои илмӣ ва таълимии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода 35.

Тел: 900133141;

E-mail: shodijon26.11.93@mail.ru

ПРОСТЫЕ ЭТНИЧЕСКИЕ СЛОВА И ТЕРМИНЫ В «ШАХНАМЕ»

В данной статье анализируется и роль этнических терминов произведении Фирдоуси «Шахнаме». На основе доступных источников исследователь исследовал в шедевре простые этнические термины и показал их семантическое, структурное и статистическое выражение. Также отмечается, что в «Шахнаме» слова и термины, выражающие названия народов, наций и народностей, употребляются в простой форме. Такие как еврей, Хабаш, Перс, Тур, Турок, Курд, Араб, Куш и Белудж, Кай, Пахлав и т. д.

Этнические термины, такие как персидский, русский, еврейский, арабский, конкретными абиссинский, турецкий и курдский, также употребляются сегодня. Эти слова связаны с народом и местом их проживания. При изображении исторических событий Фирдоуси указывал названия народов и наций с местами их проживания, чтобы показать их внутренние, внешние и конкретные образы.

Ключевые слова: Шахнаме, Фирдоуси простой, слово, термин, персидский, русский, еврей, арабский, абиссинский, турецкий, курдский, пехлеви, кай.

Сведения об авторе: Ёрахматзода Шадиджон Рамазон, исполняющий обязанности заместителя директора по научной и просветительской деятельности Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, у. Гусейнзода 35.

Тел.: 900133141;

E-mail: shodijon26.11.93@mail.ru

SIMPLE ETHNIC WORDS AND TERMS IN "SHAHNAMEH"

In this article, the role of simple ethnic words and terms in the great work of sage Ferdowsi "Shahnameh" is analyzed and discussed. Based on the available sources, the researcher researched the simple ethnic terms in the masterpiece and showed their semantic, structural, and statistical expressions. Also, it is mentioned that in "Shahnameh" the words and terms expressing the names of peoples, nations, and nationalities are used in simple form. Such as Jew, Habash, Persian, Tur, Turk, Kurd, Arab, Kush and Baluch, Kai, Pahlav, etc.

Ethnic terms such as Persian, Russian, Jew, Arab, Abyssinian, Turkish, and Kurdish are also present today. These words are related to the nation and their place of residence. When depicting historical events, Ferdowsi indicated the names of peoples and nations with their places of residence to show their inner, outer, and concrete images.

Keywords: Shahnameh, Ferdowsi simple, word, term, Persian, Russian, Jew, Arabic, Abyssinian, Turkish, Kurdish, Pahlavi, Kai.

Information about the author: Yoramatzoda Shadijon Ramazan, acting deputy director for scientific and educational activities of the Center of Written Heritage under the Presidium of the NAST. Address: 734025, Dushanbe, Sh. Huseynzoda 35.

Tel.: 900133141; **E-mail:** shodijon26.11.93@mail.ru

АДАБИЁТШИНОСӢ

САРЧАШМАҲОИ ТАЪЛИФИ «ТАБАҚОТУ-С-СҶҶИЯ»-И ҲОҶА АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ

Очилова М.И.¹

Китоби «Табақоту-с-сҶҶия»-и Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар радифи «Кашфу-л-махҷуб»-и Абулҳасан Алӣ ибни Усмони Ҷуллобии Ҳучвирии Ғазнавӣ, тарҷумаву шарҳи форсии рисолаи ҷомеи Абубакр Муҳаммад ибни Иброҳими Бухороии Калободӣ (ваф. 385х.қ./995м.) «Китобу-т-таарруф ли мазҳаби-т-тасаввуф», ки шарҳи он аз тарафи Абуиброҳим ибни Исмоил ибни Муҳаммад ибни Абдуллоҳ ал-Мустамлии Бухорой (ваф. 434х.қ./1042м.) анҷом ёфтааст, тарҷумаи «ар-Рисолату-л-Кушайрия»-и Абдулкарим ибни Ҳавозини Кушайрӣ ба қалами Абуалӣ Ҳасан ибни Аҳмади Усмонӣ аз маноқиби аслии сҶҶия ба забони форсӣ маҳсуб меёбад.

Табиист, ки Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аз китобу расоили зиёде, ки доир ба тасаввуф навишта шудаанд, баҳраёб гардидааст.

Дар «Табақоту-с-сҶҶия» Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ номи машоихи зиёде бо зикри кутубу таълифоташон меоянд ва ин нукта муҳим аст, ки Пири Ҳирот аз бештари он расоилу мухтавои онҳо огоҳ аст. Масалан, дар «Табақоту-с-сҶҶия» Абӯмуҳаммади Виқол соҳиби «Китоби риоят», Аҳмади Хизравия мусаннифи «Дараҷоту-л-муқбилин», Абӯабдуллоҳи Ҳафиф муаллифи «Асмои машоихи Порс», Муҳаммад ибни Юсуф ибни Маъдон ибни Язид ибни Абдурраҳим ал-Банно ас-Сақай ас-СҶҶӣ нависандаи «Бӯстону-л-орифин» ва «Ас-санату фӣ аъмол», Абӯамри Навқонӣ нигорандаи «Муҳаббату-з-зарроф», Муҳаммад ибни Умар Ҳакими Тирмизӣ соҳиби «Олим ва-л-мутааллим» ва девони шеър, Абӯсаид ибна-л-Аъробӣ муаллифи «Китоби вачд», Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Иброҳим мусаннифи «Лумаъ», Шайх Абӯмансур Муаммар ибни Аҳмад ал-Исфаконӣ соҳиби «Нахчу-л-хос», «Арбаъини сҶҶиён» ва «Китоби ғурбат», Абуабдуллоҳи Рӯдборӣ нависандаи «Одоби факр», Абӯбакри Байкандӣ муаллифи «Таърих ва ҳикоят», Абӯсаъди Молинӣ мусаннифи «Арбаини машоих», Шоҳ Шӯҷои Кирмонӣ нигорандаи «Миръоту-л-ҳукамо», китобе бидуни ном дар радди Яҳёи Маозӣ Розӣ доир бар фазли ғано бар факр ва кутуби дигар муаррифӣ шудаанд ва ӯ номи машоихи дигари соҳибкутубро зикр намудааст.

Инчунин Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ Ҳориси Муҳосабӣ [китоб дар боби маърифат], Саҳли Осим (китоб дар боби зуҳд), Иброҳим ибни Аҳмад [Китоби эътиқод], Амри Усмони Макӣ, Абулҳасан ас-Сабиҳӣ, Муҳаммадалӣ ибни Бундори Сайрафӣ, Абӯяъқуби Сусӣ, Ибни Аъробиро бидуни зикри номи кутубу расоил ҳамчун нависандагон ёдовар мешавад ва ба мукотиботи Юсуф ибни Ҳусайни Розӣ, Алӣ ибни Саҳл ибни Азҳар ал-Исфаконӣ, Абӯбакр Кисоии Динаварӣ, Абӯбакр ал-Воситӣ ишора менамояд, ки бо Ҷунайди Бағдодӣ пайванди мурасалотӣ доштаанд.

Ин матолиб бозгӯӣ он аст, ки Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар баробари фароғии Куръону суннат, ҳифзу ташреҳу тадриси ин улум аз чавҳари осори нависандагони мутасаввифа низ огоҳии комил дорад. Асноди ёдшуда дигарбора шаҳодат медиҳанд, ки қабл аз таълифи «Табақоту-с-сҶҶия» Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ манобеи зиёде зерӣ дасти худ дошт ва чунин маҷмуи иттилоотро ҳангоми таълифи китоби хеш истифода намуд.

Ба тариқи маъмул аксари муҳаққиқон «Табақоту-с-сҶҶия»-и Абӯабдурраҳмон Муҳаммад ибни Ҳусейн ибни Муҳаммад ибни Мусои Суламии Нишопуриро (ваф. 412х.қ./1021м.) аз манобеи кори Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ бармешуморанд. Шояд далели зуҳури ин андеша аз ҳамномии осори ин нависандагон ва бархурдории Пири Ҳирот аз мазмуну мундариҷаи «Табақоту-с-сҶҶия»-и Суламӣ бошад.

1. Очилова Меҳринисо Илҳомовна – док.и.фил., дотсенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷикӣ факултети забонҳои шарки МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров».

Аз дигар чониб, иқтидои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ба Абуабдуррахмони Суламӣ бесабаб нест, зеро зиндагиномаву шахсияти маънавии ӯ, мисли соҳиби яке аз хонақоҳҳои Нишопур, пешдастиву пешвой дар тафсиру ҳадису улуми мухталиф ва ба қавле таълифи сад китобу рисола, инчунин шарафёбии вай ба устодии Абӯсаиди Абулхайру Абулқосими Қушайрӣ барин номоварони ояндаи тасаввуф аз омилҳои ҳастанд, ки Пири Ҳиротро маҷзуби гуфтору андеша ва таълифоти Суламӣ намудааст.

Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ё шогирде, ки аз рӯи гуфтори устодаш китоби «Табақоту-с-сӯфия»-ро навиштааст, аз Абуабдуррахмони Суламӣ ва китоби ҳамноми Пири Ҳирот ба нудрат ёд мекунад. Аз ҷумла, дар зикри Абулҳасан ас-Сабихӣ «Табақоту-с-сӯфия»-и Суламӣ нахустин манбаи муътамад арзёбӣ мешавад:

«Гуфтанд, ки номи вай Абулҳасан ибни Абдуллоҳ ибни Бакр аст ва кунияти у Абуабдуллоҳ ва гуфтанд, ки кунияти у Абуубайд буд ва номи вай Аҳмад ибни Муҳаммад. Ба Шуш дар ғӯр ва хилоф ё даромехтаанд. Аммо дурусттар, ки дар «Табақот» аст, номи вай Хусайн ибни Абдуллоҳ, куният Абуабдуллоҳ аз аҳли Басра буда, сӣ сол дар сарак [дар хилват будан, пинҳону мунзавӣ будан -О.М.] буд дар саройи худ, берун наёмад. Гуфтаанд, ки таом намехурд, тааббуд мекард ва иҷтиҳод» [2, 404].

Устод Абдулхусайни Зарринқӯб низ дар китоби «Қустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон» [фасли «Хуросон ва пиронаш»] дар хусуси маъҳази китоби Пири Ҳирот мегӯяд: «Ҳамин «Табақоту-с-сӯфия»-и Суламӣ аст, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ онро бо ҳазфи аснод дар маҷолиси ҳеш ба забони ҳиравӣ имло кард ва як тан аз шогирдонаш он амалиро тадвин кард, ки ба номи «Табақоту-с-сӯфия»-и Ҳиравӣ машҳур аст ва асоси қисмате аз «Нафаҳоту-л-унс»-и Ҷомӣ низ ҳамон аст» [7, 65].

Яке аз таҳиягарони матни «Табақоту-с-сӯфия»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ Муҳаммад Сарвари Мавлоӣ ба ин назар аст, ки ҳадафи Пири Ҳирот аз бозгӯии ин китоб иршоду таълими муридон буд. Дар идомаи суханаш ӯ таъйид месозад, ки маъҳази асосии Ансорӣ ҳангоми таҳияи «Табақоту-с-сӯфия», китоби ҳамноми Абуабдуррахмони Суламӣ, махсуб мешавад.

Мавлоӣ менависад: «Дуруст аст, ки бархе аз ҷумалот ба ҳангоми тарҷумаи ҳоли машоих дар «Табақоту-с-сӯфия» тарҷумаи ибороти арабии Суламӣ аст ва мушобихатҳои миёни ин ду китоб вучуд дорад, бо ин ҳама ин доварӣ, ки мабной кори Пири Ҳирот «Табақот»-и Суламӣ ё ба гуфтаи Пири Ҳирот «Таърихи Суламӣ» будааст, бидуни он ки тааммули шоиста дар «Табақоту-с-сӯфия»-и Пири Ҳирот ба амал омада бошад, нодуруст аст» [2, 1].

Ин гуфтор аз ҳамбастагии андеша ва бардошти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аз Абуабдуррахмони Суламӣ дар таҳияву тадвини «Табақоту-с-сӯфия» далолат менамоянд.

Бояд хотирнишон сохт, ки Ҳучвирӣ дар «Кашфу-л-махҷуб» ба ғайр аз «Табақоту-с-сӯфия» ду рисолаи дигари Абуабдуррахмони Суламиро ёдрас мешавад. Ӯ дар «Бобу-з-зикри аҳли-с-суффати», ҳангоми зикри саҳобагони пайғомбар (с) менависад:

«Ва шайх Абуабдуррахмон Муҳаммад ибни Хусайн ас-Суламӣ, разияллоҳу анҳу, ки наққоли тариқат ва каломи машоих будааст, таърихе кардааст мар аҳли суффаро муфрад ва маноқибу фазоилу асомӣ ва кунят биёварда» [2, 122].

Китоби дувумро Ҳучвирӣ дар «Бобу самоъи-л-асвоти ва-л-алҳони» ёдовар шуда, зимни шарҳи дурустиву макруҳияти самоъ суханони машоихро дар асоси ахбори китоби мазкур далел меорад. Дар идомаи ин гуфтор ӯ номи китоби дигари Суламиро зикр менамояд:

«Ва бисёре аз саҳоба, ризвонуллоҳи алайҳим, монанди ин овардаанд ва Шайх Абуабдуррахмони Суламӣ он ҷумларо ҷамъ кардааст андар «Китоби самоъ» ва ба ибҳоти он қатъ карда» [8, 586].

Китоби Абуабдуррахмони Суламӣ бо номи «Таъриху-с-сӯфия» [матни форсӣ-арабӣ] дар таълиф ва тарҷумаи дуктур Ғизол Муҳочиризода тавассути интишороти «Тухурӣ»-и шаҳри Техрон соли 1389/1969 дар ҳаҷми 176 сафҳа ба таъъ расида, ахбори тозаеро аз ин боб фароҳам меоварад.

Тарҷумони китоби ёдшуда дар хусуси мундариҷаи он чунин менависад: «Мавзуи ин китоб («Таъриху-с-сӯфия») иборат аз зиндагиву ақволи машоихи номдори сӯфия буда, ки Суламӣ онро пеш аз китоби «Табақоту-с-сӯфия» таълиф намуда буд ва бар асоси таҳқиқе, ки бар ин анҷом гирифта, бисёре аз машоихе, ки номашон дар ин китоб дарҷ шуда буда, дар «Табақот» наёмадааст. Абдулқодири Бағдодӣ теъдоди урафои мазкур дар ин китобро ҳазор тан доништа ва меғӯяд: Ҳеч кадом аз онҳо аҳли ҳаво набуданд, балки ҳамагӣ ҷуз се тан аҳли суннатанд» [2, 8].

Нуктаи ҷолиб аз баррасиҳои Ғизол Муҳочиризода ин аст, ки ӯ бо овардани гуфтори олимону муҳаққиқон ва санадҷӯӣ аз маохизи ирфониву мазҳабӣ аз таърихномаҳои зиёди сӯфия ёдовар мешавад ва дар қисмати тавзеҳот зерини унвони «Таврихи сӯфия» чанд расоилро бо ин ном, чун «Таърихи сӯфия»-и Абдулвоҳиди Шоҳи Шерозӣ, Абулаббоси Насавӣ, Ибни Сайиди Наққош ва ғайра хотирнишон месозад.

Ҳоча Абдуллоҳи Ансорӣ дар китоби хеш аз Абуабдуррахмони Суламӣ ва китоби ӯ зиёд ёд мекунад. Дар бисёр маврид муаллиф, аз ҷумла ба хотири собит сохтани гуфтораш доир ба ақволи машоих, чун Абуалии Сирвонӣ, Абулҳасани Ҳусарӣ, Абуабдуллоҳи Муқрӣ, Абу-муҳаммади Росибӣ, Абулҳасан Сирвонии Кеҳин, инчунин ба устодони ин шайх ҳам ишора менамояд. Дар «Табақоту-с-сӯфия» аз суханони Суламӣ низ ба унвони намунаҳо оварда шудаанд.

Бояд тазакурр дод, ки ахбори Пири Ҳирот роҷеъ ба лаҳзаҳои мухталифи зиндагонии Шайх Абуабдуррахмони Суламӣ дар таҳқиқи масоили таърихи ирфон хеле муҳим ба назар мерасад.

Аз ҷумла, ҳангоми зикри Шайх Абубакри Розии Баҷлӣ ӯ менависад, ки ин шайхи нишопурӣ устоди Суламӣ буда, ӯ «Таърих»-и худ бар мабнои «Таърих»-и вай навиштааст [2, 525].

Дар ҷумлаи зерин Ҳоча Абдуллоҳи Ансорӣ номи устоди дигари Абуабдуррахмони Суламиро ёдрас мешавад:

«Шайхулислом гуфт: Шайх Абулқосими Димишқӣ гӯяд, устоди Суламӣ: Аз Каттонӣ пурсидам, ки илми тасаввуф чист? Камина он аст, ки ту дарнаёбӣ» [2, 440].

Аз рӯи нақли Пири Ҳирот бармеояд, ки бобои Суламӣ Абуамр ибни Нучайд низ аз сӯфиёни маъруф будааст: «Номи вай Исмоил ибни Нучайд Аҳмад ибни Юсуф ибни Солим ибни Холид ас-Суламӣ чадди шайх Абуабдуррахмон ас-Суламӣ буд аз сӯи модар. Шогирди Абӯусмони Ҳирӣ ва аз меҳинони ёрони вай ва пасина кас аз ёрони вай» [2, 507].

Дар «Табақоту-с-сӯфия» ду маълумоти муҳим дар бораи китобҳои Суламӣ мавҷуд аст. Дар ин фикра ба «Табақот»-и Суламӣ ишора мегардад:

«Қассобро гуфтанд: Шайх Суламӣ табақот карда машоихро. Гуфт: Номи ман дар он наёварда? Гуфтанд: На! Гуфт: Ҳеч чиз накарда» [2, 372].

Санади поин, ки аз номи китоби Абуабдуррахмони Суламӣ хабар медиҳад, ҳамчунин мундариҷаи он дар мавриди овардани шарҳи ақволи ин ё он шайх мутталаъ месозад:

«Шайх Суламӣ вайро [Муҳаммади Тарсусӣ] дар «Таърих» наёварда, вайро дида ва аз акрони Шайх Сирвонӣ буд» [2, 373].

Шогирди Шайхулислом дар баробари имлои ёдвораҳои хеш инчунин ба маълумоти китоби «Табақоту-с-сӯфия»-и Абуабдуррахмони Суламӣ ва сароҳати он дар шарҳи баъзе нуқот така менамояд.

Аз ҷумла, дар зикри Абулҳасани Сабиҳӣ ин равишро ба қор мегирад:

«Гуфтанд, ки номи вай Абулҳасан ибни Абдуллоҳ ибни Бакр аст ва кунияти ӯ Абуабдуллоҳ ва гуфтанд, ки кунияти у Абуубайд буд ва номи вай Аҳмад ибни Муҳаммад. Ба Шуш дар ғӯр ва хилоф ё даромехтаанд. Аммо дурусттар, ки дар «Табақот» аст номи вай Ҳусайн ибни Абдуллоҳ, куният Абуабдуллоҳ аз аҳли Басра буда, сӣ сол дар сарак буд дар саройи худ, берун наёмад» [2, 404].

Аз қулли баррасиҳои мазкур равшан мегардад, ки воқеан Шайх Абуабдуррахмони Суламӣ доир ба манокиби орифон ва аҳли тасаввуф ду китоб – «Табақоту-с-сӯфия» ва «Таъриху-с-сӯфия»-ро иншо намудааст, ки Ансорӣ аз мазмуну мундариҷаи ин китобҳо воқиф буд.

Ин аснод низ далолат аз он доранд, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аз мазмуну муҳтаво ва сохтору мундариҷаи осори ирфонии пешиниён, баҳусус, Суламӣ баҳраҷӯӣ намудааст. Аммо ин маънои онро надорад, ки китоби Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ нукта ба нукта ҳамон гуфтори Абуабдуррахмони Суламӣ бошад.

Вақте ки Абуабдуррахмони Суламӣ «Табақоту-с-сӯфия»-ро дар соли 412 ҳиҷрӣ ба арабӣ таълиф кард, Хоҷа Ансорӣ (соли таваллудаш 396 ҳиҷрӣ) 16 сол дошт.

Ҳамчунин тафовутҳои дигаре миёни ин ду осор мавҷуд аст. Масалан, баъзе аз машоихи мутааххирини асари Суламӣ дар китоби Ансорӣ дар қатори мутақаддимин омадаанд, ё баръакс, монанди Абуҳамзаи Бағдодии Ал-Баззоз дар «Табақот»-и Суламӣ ҷузъи табақаи сеюм, дар асари Ансорӣ ҷузъи табақаи дуюм ва Абуусмони Мағрибӣ дар Суламӣ ҷузъи табақаи панҷум, дар Ансорӣ ҷузъи табақаи панҷуму шашум аст.

Дар сомонии интернетии www.noorportal.net дар фасли кӯтоҳе бо номи «Баррасии «Табақот»-и Пири Ҳирот» омадааст, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аз «Табақоту-с-сӯфия»-и Суламӣ ҳамчун сарчашмаи асосӣ барои тадрис истифода карда, ҳамзамон бар он вижагиҳои махсус изофа намудааст. Аз ҷиҳати сурату шакл, вижагиҳои фардӣ ва шиносонидани шахс аз ҳайси таъриху маҳалли таваллуд, теъдоди шогирдон, мусофиратҳо дар ду асар як хел аст.

Ҳамчунин дар ин манбаъ омадааст:

«Агар Суламӣ бо овардани суханҳои машоих иктифо карда бошад бар онҳо чизе наҷузуда бошад, Хоҷа Ансорӣ ба ҷои такрори он суханон дар аксар маворид ғайр аз овардани қавли тозаи орифон ба баррасии масъалаи ҷадид низ пардохтааст, ки ин падида дар асари Суламӣ дида намешавад».

Яке аз вижагиҳои барҷастаи асари Ансорӣ ақовили машоихро нақду таҳлил кардан мебошад, ки ин хусусият дар тазкираҳо дида намешавад. Ин вижагиҳо мувафакқияте мумтоз ба «Табақот» баҳшида, арзиши ирфонии онро боло бурдааст.

Фарқи дигари ин ду асар боз дар он аст, ки Суламӣ бештар ба «тартибу танзим»-и бузургони сӯфия кӯшиш ба харҷ дода бошад, Ансорӣ ин мавзӯро «такмилу баст» баҳшидааст.

Бояд таъкид дошт, ки иброи эҳсосоти ботинӣ тавассути ҷумалоти адибонаву орифона ва матолиби ирфонии мутааллиқ ба Ансорӣ низ аз нишонаҳои фарқкунанда махсуб меёбад, ки дар муноҷотҳои дар асараш омада ба ҷашм меҳӯранд.

Агар аз назари кулӣ ба равиши кори Суламӣ дар «Табақот» таваҷҷуҳ гардад, равшан мешавад, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ин асарро ба сифати феҳрастуна корбаст кардааст. Пири Ҳирот ҳарчанд аз китоби Суламӣ мустафид шуд, вале қомилан дар тасарруфи матолиб ва усули нигориш намонд.

Усули имло ва ифодаи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ чунин аст, ки ҳар як сарфасро, ки бо номи ягон шайх оғоз мешавад, дар алоҳидагӣ мавзӯи дарс баргузида, дар маҷлисҳо барои шогирдон матраҳ мекард. Шояд дар сароғози гуфтор аз навиштаҳои Суламӣ истифода менамуд, вале агар лозим донад, хангоми ифода бар он андешаҳои хешро меафзуд.

Дар қанори муқоисаи кӯтоҳи китоби «Табақоту-с-сӯфия» бо асари ҳамноми Абуабдуррахмони Суламӣ ҷустани умумияту қамият ва тафовути он бо «Кашфу-л-маҳҷуб»-и Алӣ ибни Усмони Ҳуҷвирӣ низ бамаврид аст. Табиист, ки дар баробари истифода аз сарчашмаҳои арабӣ Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аз манобеи ирфонӣ ба забони форсӣ низ истифода кардааст. Ҳамчунин Абулҳасан Алӣ ибни Усмони Ҷуллобии Ҳуҷвирии Ғазнавӣ чун Пири Ҳирот дар як сарзамин зода шудааст.

Зикри машоих дар қутуби қадим аз ҳама мухтасартар дар китоби «Кашфу-л-маҳҷуб» омадааст. Аҳбори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҳам он қадр зиёд нест, аммо Аттот дар «Тазкирату-л-авлиё» манокӣб, аҳволу орои аҳли тасаввуфро хеле муфасссал овардааст. Мазмунӣ аслии гуфтори Шайх Аттот дар мавриди зиндагиномаву таълимоти сӯфиён бо аслу ҷавҳари ҳикмати «Кашфу-л-маҳҷуб» ва «Табақоту-с-сӯфия» мувофиқат менамояд. Мо дар баррасии хеш асосан ягонагиву тафовути ҷузъии қутуби ёдшударо мавриди таҳлилу омӯзиш қарор додем. Масалан, зикри Зуннуни Мисрӣ дар «Табақоту-с-сӯфия», ки баъди Абуҳашими Сӯфӣ дувум меояд, ба чунин тарз аст:

«Халқ дарнаёфтанд вайро (яъне Зуннун) маҳчур карданд ва бархостанд бо инкор ва рондан, то он гоҳ ки аз дунё бирафт дар санаи хамса ва арбаъина ва миатайн (245 ҳ.қ./874м.).

Чун чанозаи вай бурданд, галаи мурғон, яъне чук бар сари чанозаи вай омаданд. Ва пар дарҳам бофтанд, чунонки ҳамаи халқу замин ба сояи худ бипӯшиданд, ки кас аз он мурғон надида буд пеш аз он, магар пас аз ҳуди вай бар сари чанозаи Музанӣ шогирди Шофей, раҳимаҳумуллоху.

Пас аз он Зуннунро қабул падида омад бағоят. Дигар рӯз бар гӯри вай навишта ёфтанд, чунонки ба хатти одамиён намониш, ки: Зуннун ҳабибуллоҳ мина-ш-шавқи қатилуллоҳ. Ҳар гоҳ он навишта битарошидандӣ, боз онро ҳамчунон навишта ёфтандӣ. Ва он сафари пасинаи вай на ба пой буда буд, ки бо ӯ на ба қадам раванд, ки ба ҳам раванд» [2,13].

Дар «Кашфу-л-маҳҷуб» бошад, ӯ аз рӯи тартиби зикри имомони тобеин 13-умин нафар аст.

«Роҳи бало сипардӣ ва тариқи маломат рафтӣ ва аҳли Миср бачумла он дар шаъни вай мутаҳаййиру ба рӯзгораш мункир буданд ва то вақти марг аз аҳли Миср касе ҷамоли ҳоли вайро нашинохт. Ва он шаб, ки аз дунё берун шуд, ҳафтад кас пайғамбар, алайҳиссалом, -ро ба хоб диданд, ки: «Дӯсти Худой, Зуннун ба хост омад. Ман ба истиқболи вай омадам». Ва чун вафот кард, бар пешонии вай навишта падида омад: «Ҳозо ҳабибуллоҳи фи ҳуббиллоҳи қатилуллоҳи».

Чун чанозаи вай бардоштанд, мурғони ҳаво ҷамъ шуданд ва бар чанозаи вай соя барафканданд. Аҳли Миср ба ҷумла ташвир хӯрданду тавба карданд аз ҷафо, ки бо вай карда буданд» [8,147].

Чое дигар, дар «Табақоту-с-сӯфия» маълумоти мухтасар дар мавриди маҳалли валодати Фузайли Аёз Абдуллоҳи Ансорӣ чанд далел меоварад: «Ва гуфтаанд ба асл аз Хуросон буда, аз ноҳияи Марв аз деҳи Фундин ва гуфтаанд: Вай ба Самарқанд зода ва ба Бовард бузург шуда ва кӯфиясл аст. Низ гуфтаанд, ки Бухориасл аст, валлоҳу аълам» [3,32].

Дар «Кашфу-л-маҳҷуб» аз ин боб сухане нест, вале дар мавриди сабаби тавбаи вай қиссаи ҷолиб зикр мегардад: «Ва андар ибтидо вай айёре буд ва роҳ доштӣ миёни Марву Бовард ва ҳама майл ба салоҳ доштиву пайваста ҳимматеву футуввате андар табъи вай будӣ, чунонки андар қофилае зане будӣ, гирди он нагаштӣ ва касеро, ки сармоя андак будӣ, колои вай насадӣ ва бо ҳар касе ба микдори сармояи вай чизе бимондӣ. То вақте бозаргоне аз Марв бирафт, вайро гуфтанд: «Бадрақе бигир, ки Фузайл ба роҳ аст». Гуфт: «Шунидам, ки вай марде худойтарсу огоҳ аст. Боке набувад». Қорӣ бо худ бурд ва бар сари уштур нишонд, то шабу рӯз «Қуръон» мехонд. То қофила бар чое расиданд, ки Фузайл, раҳматуллоҳи алайҳ, камин дошт. Би иттифоқ қорӣ бархонд, қавлуҳу таъоло: «А лам йаъни ли-л-лазина оману ан тахшаъа қулубухум лизикриллоҳи» (сураи ал-Ҳадид, ояти 16). Вайро, разияллоҳу анҳу, рикқате андар дил падида омад ва инояти азалии султони алтоф худ бар ҷони вай зоҳир гардонид. Аз он шуғл тавба кард ва ҳасмонро ном набаста буд, хушнудашон гардонид ва ба Макка рафту муддате он ҷо бибуд ва баъзе аз авлиёи Худованд таолоро биёфту ба Кӯфа бозомад» [8,165].

Қиссаи тавбаи ин сӯфии машҳур дар «Табақоту-с-сӯфия» наомада ва ҳатто ба он ишорае ҳам нашудааст.

Ҳикояи Маъруфи Кархӣ дар «Табақоту-с-сӯфия» ба тариқи зайл аст:

«Аз қадимони машоих аст. Устои Сарии Сақатӣ ва пири ӯ. Шайхулислом гуфт: Кунияти ӯ Абумаҳфуз аст, номи падари вай Фирӯз ва гуфтанд Фирӯзон ва гуфтанд Маъруф ибни Алӣ ал-Кархӣ аз-Зоҳид.

Падари вай мавло буда, дарбони Алӣ ибни Мусо Ризои Алавӣ, ки дар Машҳади Тӯс дар гӯр аст, гӯянд бар дасти вай мусалмон шуда буд. Вақте Алӣ ибни Мусо Ризо бор дода буд, издиҳом карданд, вай дар пой омад, дар он ҳалок гашт.

Маъруф аз ачиллаи машоихи қадим аст ба варау зуҳд ва футувват маъруф. Бо Довуди Той суҳбат карда буд ва Маъруф сайид буд аз худовандони вилоят ва каромоти зоҳир. Дар

санаи миатайн (200х.қ./828м.) бирафт аз дунё ва гӯри вай акнун ба Бағдод, ба он ҷо раванд ба дуо кардан ва ба табарруку зиёрат ва мучарраб аст, ки ҳар кӣ дуо кунад, мустачоб гардад» [2,38].

Шарҳи ҳоли ин ориф дар «Кашфу-л-махҷуб» чунин аст:

«Мутааллиқи даргоҳи Худо ва парвардаи Алии Ризо Абумахфуз Маъруф ибни Фирӯзи Кархӣ, разияллоҳу анҳу.

Аз қудамову содоти машоих буд ва маъруф ба футуввату мазкур ба вараъу инобат. Ва аз зикри вай муқаддам боястӣ аз ин тартиб, аммо ман бар мувофақати ду пири муқаддам, яке соҳиби нақл ва яке соҳиби тасарруф андар ин маҳал овардам. Яке аз он Шайхи муборак Абуабдуллоҳи Суламӣ, раҳматуллоҳ, ки китобаш бар ин тартиб аст ва дигар устод Абулқосим ал-Қушайрӣ, разияллоҳу анҳумо, ки зикри вай андар китобаш бар ин ҷумлат аст, андар ин мавзъе исбот кардам, аз он чи вай устоди Сарии Сақатӣ ва муриди Довуди Той будааст.

Ва андар ибтидо бегона будааст, бар дасти Алӣ ибни Мусо-ар-Ризо, ризвонуллоҳи алайҳим, ислом овард ва ба наздики вай саҳт азизу сутуда будааст. Ва вайро маноқибу фазоил бисёр аст ва андар фунуни илм муқтадои қавм будааст» [8,173].

Дар ду намунае, ки аз ду китоб перомуни Маъруфи Кархӣ омада, нуктаҳои ба ҳам монандро бозгӯӣ карда, пайванди андешаи нависандагон собит мешавад.

Муқоисаи маводи марбут ба Абусулаймони Доронӣ низ моро бо гуногунбаёнӣ соҳибони кутуб рӯ ба рӯ месозад. Масалан, дар «Табақоту-с-сӯфия» меояд:

«Номи вай Абдуллоҳи ибни Аҳмад ибни Атия ал-Унсӣ. Низ гӯянд: Абдуллоҳи ибни Атия аз меҳинон ва қадимони машоихи Шом буда, аз Дорӣ деҳест аз Димишқ. Имом аст ва сайид, назари Абдулазизи Димишқӣ ва устоди Аҳмад Булҳаворӣ, райҳонату-ш-Шом. Дар санаи хамса ашара ва миатайн (250х.қ./873м.) бирафта» [2,43].

Дар «Кашфу-л-махҷуб» асосан сифат ва мақоми маънавии машоих зикр меёбад ва ин тарзи нигоиш баёнӣ ҳадафҳои муаллиф дар нисбати шайхи мавриди назар ҳам риоят мешавад:

«Шайхи вақти худ ва мар тариқи Ҳақро мучаррад Абусулаймон Абдуллоҳи ибни Атияи Доронӣ, разияллоҳу анҳу.

Азизи қавм буд ва райҳони дилҳо буд. Ва вай ба риёзату муҷоҳадати саъб махсус аст. Ва олим буд ба илми вақт ва маърифати офоти нафс ва ба сабр, ба каминҳои он. Ва вайро каломи латиф аст андар муомалот ва ҳифзи қулубу риояти ҷаворех» [8,156].

Ба хоҳири ҳар чӣ бештар равшан сохтани ин масъала бо зикри ҳоли «Қассори Нишопурӣ» дар китобҳои «Табақоту-с-сӯфия» ва «Кашфу-л-махҷуб» иктифо меварзем.

Дар «Табақоту-с-сӯфия» чунин ахбор доир ба ӯ зикр мегардад: «Ал-Қассори Нишопурӣ кунят Абӯсолеҳ, шайху имоми аҳли маломат ба Нишопур. Тариқи маломатӣ вай нашр карда он ҷо. Аввал масъала ба Ироқ бурданд ва аҳволи эшон бигуфтанд. Саҳли Тустарӣ гӯяд ва Ҷунайд: Агар раво будӣ, ки пас аз Муҳаммад пайғамбарӣ будӣ, аз эшон будӣ.

Ҳамдун сайид буда, олиму фақеҳ, мазҳаби Саврӣ дошта ва тариқати ӯ устод Абдуллоҳи Манозил аст ва ҳеҷ кас аз шогирдони вай тариқати вай бинагирифт. Чун Ибни Манозил ва Ҳамдуни Гозур, суҳбат дошта бо Салим ибни Ҳасан ал-Борусӣ ва ба Абутороби Нахшабӣ ва Алии Насрободӣ, рафиқи Абухафс аст» [2,121].

Дар китоби Хуҷвирӣ ташреҳи мақоми маънавии Шайх Қассори Нишопурӣ чунин сурат гирифта:

«Абӯсолеҳ Ҳамдун ибни Аҳмад ибни Амморай Қассор, разияллоҳу анҳу.

Қудвай аҳли маломат ва дода ба бало саломат, Абӯсолеҳ Ҳамдун ибни Аҳмад ибни Амморай Қассор, разияллоҳу анҳу.

Аз қудамои машоих буд, мутаварреони эшон. Ва андар фикҳу илм ба дараҷаи аъло буд ва мазҳаби Саврӣ дошт. Ва андар тариқат муриди Абӯтороби Нахшабӣ буд ва аз он Алии Насрободӣ. Ва вайро румузи рақиқ аст андар муомалот ва каломи дақиқ андар муҷоҳадот» [8,121].

Гоҳо дар «Табақоту-с-сӯфия» Пири Ҳирот аз манобеи дигари гуфтораш ба сароҳат ишора менамояд:

«Шайхулислом гуфт: Хоча Яҳё имло кард бар мо аз Абулфазли Абӯимрон ба Макка аз Абӯбакри Даққӣ, аз Абубакр Зақоқи Мисрӣ аз Абӯсаиди Харроз, ки гуфт: Як рӯз дар Масҷиди Ҳаром нишаста будам. Шахсе аз осмон фуруд омад пеши ман, пурсид: Сидқу аломати дӯстӣ чист? Гуфтам: Вафодорӣ. Гуфт: Садақта ва рафт бар осмон» [2, 182].

Ин тарзи баён дар зикри Абухошими Сӯфӣ низ ёд мешавад: «Шайхулислом имло кард бар мо аз Муҳаммад ибни Ҷунайд» [2, 8].

Дар «Табақоту-с-сӯфия» Шайхулислом равиши тасҳеҳро низ пеш гирифтааст ва баъзан муриди нигоранда аз ихтилофи матолиб ёд мекунад.

Аз ҷумла, дар зикри Абулхусайни Нурӣ меҳонем:

«Номи вай Аҳмад ибни Муҳаммад ва ғӯянд: Муҳаммад ибни Муҳаммад ва Аҳмад дурусттар» [2, 190].

Хайри Нассоҷ аз орифони маъруф буда, дар хусуси зиндагии ӯ ҳикоятҳои зиёде навиштаанд. Дар гуфтори Ҳуҷвирӣ оид ба ин сӯфӣ бо навиштаҳои Пири Ҳирот монандиҳо ба мушоҳида расад ҳам, вале аз назари баён тафовутҳо дида мешавад.

Масалан, дар «Кашфу-л-маҳҷуб» ҷузъе аз аҳволи пандомӯзи Хайри Нассоҷ чунин омадааст:

«Ҳамеояд, ки вайро «Хайруннассоҷ» аз он хонанд, ки чун вай аз мавлудгоҳи худ ба Сомарра бирафт ба қасди ҳаҷ, гузараш бар Кӯфа буд. Ба дарвозаи Кӯфа хазбофе вайро биғирфт, ки: «Ту бандаи манӣ ва Хайр номӣ». Вай он аз Ҳақ дид ва вайро хилоф накард ва солҳои бисёр кори вай мекард. Ва ҳар гоҳ ки вайро гуфт: «Эй Хайр», вай гуфт: «Лаббайка», то мард аз кардаи худ пушаймон гашт. Вайро гуфт: «Бирав, ки ман ғалат карда будам ва ту на бандаи манӣ». Бирафт ва ба Макка шуд. Ва бад-он дараҷа расид, ки Ҷунайд гуфт: «Хайрун хайруно». Дӯсттар он доштӣ, ки вайро «Хайр» хондандӣ. Гуфт: «Раво набошад, ки марде мусалмон маро номе ниҳода бошад, ман онро бигардонам» [8, 221].

Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ ин қиссаро ба ин мазмун, вале ба шеваи хоси худ ибраз медорад:

«Шайхулислом гуфт: Вай на карбос бофтӣ, ки вай сухан бофтӣ, вайро Нассоҷ ном карданд ва гуфтанд: Аз баҳри онро Хайру Нассоҷ ном карданд, ки чун аз ҳаҷ бозгашт, марде вайро биғирфт ва дар Кӯфа гуфт: Ту бандаи манӣ ва номи ту Хайр аст ва ӯ сиёҳ буд, гуфт: Бингаристам, худро сиёҳ дидам. Дасти ман биғирфт ва дар коргоҳи нишонд. Дар коргоҳи хаз хаз мебофтам солҳо. Чун мегуфтед, ё Хайр! Ман мегуфтам: Лаббайка, то панҷ сол. Рӯзе он мард гуфт: Ман ғалат кардам, на ту ғуломи манӣ ва на Хайр номи туст. Ба он Хайр меҳонданд ва вай гуфт: Номи ман ҷуз ин макунед, ки мусалмоне маро ном кард Хайр» [2, 345].

Шеваи баёни Ансорӣ дар имло, тавзеҳ, нақд ва муқоисаи суханони машоих ва изхори назар дар бораи онҳо равшан аён мегардад. Вай асари тарҷумаиҳолӣ Суламиро дар баробари аз ҳисоби урафои муосираш афзудани теъдоди машоих бо коркарди вижаи худ ба пояи як асари таълимӣ боло бурдааст. Далели ин гуфта ҳикоят ё ашъоре, ки Ансорӣ дар маҷлисҳо бо зикри номи муаллиф ё ровии он барои шогирдон овардааст, мебошад. Аммо шогирдон ҳини иншо аз он ки бо номи ровиён ва муаллифони онҳо шинос буданд, аз зикри асомӣ дар матн худдорӣ карда, мухтасаран бо овардани ишораҳои «ал-қисса», «ал-байт», «ал-абёт», «ал-байтон» иктифо кардаанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ансорӣ, Абдуллоҳ. Табақоту-с-сӯфия [Матн] / Абдуллоҳи Ансорӣ. Бо тасҳеҳи Ҳусайни Оҳӣ.-Техрон: Интишороти Фурӯғӣ, 1380. –733 с.
2. Ансорӣ, Хоча Абдуллоҳ. Табақоту-с-сӯфия [Матн] / Хоча Абдуллоҳ Ансорӣ. Муқобалаву тасҳеҳ ва ҳавошию фаҳориси Муҳаммад Сарварӣ Мавлоӣ. –Техрон: 1362.– 968 с.
3. Зарринқӯб, Абдулхусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон [Матн] / Абдулхусайн Зарринқӯб.-Душанбе: Ирфон, 1992 -396 с.

4. Оқилова М. «Тазкирату-л-авлиё»-и Шайх Фаридуддини Аттор (нусхашиносӣ, сарчашмаҳо ва хусусиятҳои услубию бадеӣ) [Матн] / М. Оқилова // Рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология. – Хучанд, 2009. – 168 с.
5. Суламӣ, Абуабдуллоҳ. Таъриху-с-сӯфия (форсӣ-арабӣ) [Матн] / Абуабдуллоҳ Суламӣ. Таълиф ва тарҷумаи дуктур Физол Муҳочиризода. – Техрон: Тухурӣ, 1389. – 176 с.
6. Харақонӣ, Абулҳасан Алӣ ибни Аҳмад. Нуру-л-улум: Ҳамроҳ бо шарҳи аҳволу осор ва афкор [Матн] / Абулҳасан Алӣ ибни Аҳмади Харақонӣ. Ба кӯшишу нигориши Абдуллоҳи Ҳақиқат [Рафъ]. – Техрон: Бихчат, 1381. – 349 с.
7. Ҳодизода, Расул. Тасаввуф дар адабиёти форс-тоҷик [Матн] / Расул Ҳодизода. – Душанбе: Адиб, 1990. – 188 с.
8. Хучвирӣ, Алӣ ибни Усмон. Кашфу-л-маҳҷуб [Матн] / Алӣ ибни Усмон Хучвирӣ. Муқаддима, тасҳеҳу таълиқоти Маҳмуди Обидӣ. – Техрон: Суруш, 1383. – 1154 с.
9. Ҷомӣ, Абдуллоҳ. Нафаҳоту-л-унс мин ҳазароти-л-қудс [Матн] / Абдуллоҳи Ҷомӣ. Бо муқаддимаву тасҳеҳ ва таълиқоти доктор Маҳмуди Обидӣ. – Техрон: Интишороти Иттилоот, 1370. – 1214 с.
10. Шарипова М. Хусусиятҳои бадеӣ ва услубии «Муноҷотнома»-и Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / М. Шарипова // Рисолаи барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология. – Хучанд, 2007. – 152 с.

САРЧАШМАҲОИ ТАЪЛИФИ «ТАБАҚОТУ-С-СУФИЯ»-И ҲОҶА АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ

Мақолаи мазкур бозгӯи он аст, ки Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар баробари фарогирии Қуръону суннат, ҳифзу ташреҳу тадриси ин улум аз ҷавҳари осори нависандагони мутасаввифа низ огоҳии комил дорад. Асноди ёдшуда дигарбора шаҳодат медиҳанд, ки қабл аз таълифи «Табақоту-с-сӯфия» Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ манобеи зиёде зери дасти худ дошт ва чунин маҷмуи иттилоотро ҳангоми таълифи китоби ҳеш истифода намудааст. Ба тариқи маъмул аксари муҳаққиқон «Табақоту-с-сӯфия»-и Абуабдуллоҳи Муҳаммад ибни Хусейн ибни Муҳаммад ибни Мусои Суламии Нишопуриро аз манобеи қариб Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ бармешуморанд.

Калидвожаҳо: Қуръон, Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, «Табақоту-с-сӯфия», сарчашма, Суламӣ, иттилоот, ирфон, тасаввуф.

Маълумот дар бораи муаллиф: Оҷилова Меҳринисо Илҳомовна- доктори илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои форсӣ ва хитойӣ факултети забонҳои шарқ, Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров». Адрес: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, хиёбони Мавлонбеков, 1.

Тел.: (+992) 92-900-00-95

E-mail: ochilova.86@mail.ru .

ИСТОЧНИКИ «ТАБАҚОТУ-С-СУФИЯ» ХОДЖИ АБДУЛЛАХ АНСАРИ

Содержание данной статьи, что Ходжа Абдуллах Ансари, помимо освещения религии и сунны, сохранения, интерпретации и преподавания этой науки, также полностью осведомлен о произведениях суфийских писателей. Упомянутые книги еще раз свидетельствуют о том, что Ходжа Абдуллах Ансари до написания «Табақоту-с-суфия» имел в своем распоряжении множество источников и именно такой богатейшей информацией он воспользовался при написании своей книги. В целом большинство исследователей считают источником труда Ходжи Абдуллы Ансари «Табақоту-с-суфия» Абу Абдуллоҳа Муҳаммада ибн Хусейна ибн Муҳаммада ибн Мусы Сулами из Нишопури.

Ключевые слова: Коран, Ходжа Абдуллах Ансари, «Табақоту-с-суфия», источниковедение, Сулами, мистика, суфизм.

Сведения об авторе: Очилова Мехринисо Илхомовна - Худжандский государственный Университет имени академика Б.Гафурова, доктор филологических наук, доцент кафедры персидского и китайского языков, факультет восточных языков. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Мавлонбеков, 1.

Тел.: (+992) 92-900-00-95

E-mail: ochilova.86@mail.ru .

SOURCES OF «TABAKOTU-S- SUFIYA » BY KHOJA ABDULLAH ANSARI

The content of this article is that Khwaja Abdullah Ansari, in addition to covering religion and the sunnah, preserving, interpreting and teaching this science, is also fully aware of the works of Sufi writers. The mentioned books once again indicate that Khoja Abdullah Ansari, before writing «Tabakatus-s- Sufiya », had at his disposal many sources and it was precisely this wealth of information that he used when writing his book. In general, most researchers consider the source of Khoja Abdullah Ansari's work «Tabakotu-s-Sufiya» by Abu Abdurrahman Muhammad ibn Hussein ibn Muhammad ibn Musa Sulami from Nishopuri.

Key words: Khoja Abdullah Ansari, «Tabakotu-s-Sufiya», source study, Sulami, mysticism, Sufism.

Information about the author. Ochilova Mehriniso Ilhomovna - Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Doctor of Philology, Associate Professor of the Department of Persian and Chinese Languages, Faculty of Oriental Languages. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov avenue, 1.

Tel.: (+992) 92-900-00-95

E-mail: ochilova.86@mail.ru .

ПАНДНОМАИ «САД КАЛИМА»-И РАШИДУДДИН ВАТВОТ МУАРРИФГАРИ АДАБИЁТИ ТОЧИК ДАР ҶАҲОН

Одинаев А. С¹

Ҳикмати воло нишонаи камоли ақли шахс буда, шаъну эътибори ӯро баланд мебардорад, иззату манзалаташро дар назди дигарон боло бурда, муҳаббати мардумро нисбати ӯ афзоиш медиҳад ва ӯро маҳбуби қалбҳо месозад [3]. Аз ин лиҳоз ҳакимон инсонҳои хирадманд буда, бо таҷрибаҳои зиндагии худ ҳаёти дигаронро дуруст роҳнамоӣ мекунанд. Аз ин ҷост, ки файласуфи ҷунонӣ Арасту гуфтааст: «Ҳикмат сарвари дониш ва адабиёту ҳунар аст» [1].

Дар бораи мероси хаттии ниёгонамон устод Бобочон Ғафуров чунин гуфтаанд, ки дар баробари пешрафти назм дар адабиёти классикии форсии тоҷикӣ беҳтарин намунаҳои асарҳои насрӣ низ ба вуҷуд меоянд. Ӯ дар миёни дигар китобҳо ба яке аз асарҳои Рашидуддин Ватвот «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» ишора намуда, онро аз ҳамин қабил беҳтарин асарҳои адабиёти форсии тоҷикӣ мешуморад [12,2/142].

Дар радифи дастнависи «Сад калима», ки ҳамчун панднома унвон намудам, дар баробари китоби «Ҳадоиқ-ус-сеҳр»-и Рашидуддин Ватвот асарест [12,2/143], ки шаклҳои шеърӣ онвақта, алаҳхусус образҳо ва санъатҳои шеърӣ дар атрофи ҳикматҳо ва осори ниёгон дақиқона тадқиқ ва тавзеҳ намуда, фикру мулоҳизаҳои хеле муҳимми таълимиро дар бар мегирад, ҳамчунон нақши донишмандони барҷастаро дар адабиёти форсии тоҷикӣ ва арабӣ ибраз мекунад. Ва Низор Қаббонӣ – шоири миллии Сурия мегӯяд, ки «адабиёт аз раҳму шикебой ва заҳмату ранҷу ғам зода мешавад» [9,64]. Аммо дар маридаи шеър бошад Низор Қаббонӣ низ мегӯяд, «Шеър чеҳра ва намудори миллат аст. Бо дурахшиши миллат шеър низ медурахшад ва аз рангпаридагиву нотаҳои ӯ заиф мегардад» [9,64].

Бо омӯхтани матнҳои ҳикматҳои арабӣ ва тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ-форсӣ, илова бо абёти Рашидуддин Ватвот, ки сад ҳикмати ҳазрати Алӣ (р)-ро шарҳ медиҳад, наздиктар намуда, аз роҳи шеър таҷдиди байтҳои қадимро бо усули нав сайқал медиҳад ва аз ёд кардани онҳо барои калонсолон ва ҷавонон осонтар мегардад.

Агар хондан нишонаи тамаддун ва ба зиндагӣ амиқтар ворид шудан бошад, пас хондани адабиёт ба мо муомилаи нармаи дӯстона ва тарзи зиндагии шоистаро таълим медиҳад [14]. Инчунин ба густариши муошират, ҳамбастагӣ ва гуфтугӯро дар байни ҷомилони ҳамаи забонҳо, наҷодҳо ва фарҳангҳо мусоидат мекунад [15].

Таваҷҷуҳ ба мероси адабии бузурги форсии тоҷикӣ бо мақсади наздиксозӣ ва ҳамкорӣ бо ин мардуми наҷиб тавассути ҳикмати арабӣ диққати моро ба сӯи таҳқиқи дастнависи ҳикматҳои «Сад калима»-и Ватвот ҷалб намуд.

Шуҳрати Рашидуддин Ватвот:

Номи Рашидуддин Ватвот бештар дар робита бо дарбори давлати Хоразмшоҳиён ёд карда мешавад. Ӯ яке аз ҳамасрони Султон Санҷари Салҷуқӣ (479-551х./1086-1156м.) ва Султон Отсизӣ Хоразмшоҳӣ буда, дар он даврон мақому манзалати ҳосе дошт. Таваллуди Ватвот дар соли 480/1087 дар шаҳри Балх иттифоқ афтада [11,8/397], аммо бештари умри худро ӯ берун аз он, дар дарбори Хоразмшоҳиён сипарӣ намудааст.

Рашидуддини Ватвот яке аз шахсиятҳои аҷоибу нодири он асру ягонаи замони худ буд. Ӯ дар назму наср, нозуқиҳои нутқ, асрори сарфу наҳви арабӣ ва адабиёти арабу форс маъруфу машҳур буд. Ва овозаи маҳорату дониши ӯ дар саросари ҷаҳони ислом вирди забонҳо гашта буд [4,5/430]. Ӯ дар як замон метавонист дар як баҳр байте ба арабӣ ва дар баҳри дигар ба форсӣ шеър эҷод кунад ва ҳамзамон ҳардуро ҳам имло намояд [4,5/430].

1. Одинаев Абуҳалим Сиёҳмардович –ҳодими пешбари илмӣ Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Рашидуддин Ватвот маҳз аз он зумра адибонест, ки осори назмию насрии худро бо ду забон -арабӣ ва форсии тоҷикӣ ба мерос гузоштааст, яъне ӯ адиби зуллисонайн мебошад. Саид Нафисӣ дар ин маврид мегӯяд: «Рашиди Ватвот аз удабои пуркори Эрон дар забони порсӣ ва тозӣ буда, китобҳо ва расоили бисёре дар назму насри ин ду забон пардохтааст» [2,28]. Рашидуддин Ватвот дар навишт бо ин ду забон маҳорати баланди беназир дошт, ки дар эҷоди шеър метавонист бо ҳар як вазн ва бо истифода аз дилхоҳ санъатҳои лафзӣ маънавӣ истифода намояд.

Аз хусусиятҳои эҷодии Ватвот он аст, ки ӯ ҳам дар осори форсияш аз забони арабӣ истифода кардааст ва ҳам дар осори арабияш гоҳо калимоти форсиро кор фармудааст. Осори ӯ иборат аст аз девони шеъри форсӣ, ки иборат аз жанрҳои гуногуни назм аст, расоили форсӣ ва арабӣ ва осори омехтаи мансуру манзум, мисли рисолаи “Сад калима” ва таъкираи “Ҳадоиқ ус-сеҳр” мебошад. Адади он ҳама ба 22 номгӯи осори назмию насрӣ мерасад. Ҳамчуноне ки дар таҳқиқи Саид Нафисӣ омадааст, бархе аз осори Рашидуддин Ватвот ба забони арабӣ ва иддаи бештаре ба забони форсӣ нигориш ёфтаанд [2,28-39].

Шухрати Рашидуддин Ватвот то ҷое расид, ки соҳиби девони рисолати Хоразмшоҳон таъйин гардид. Зеро дар он замон девони иншо ё рисолатро ба касоне месупориданд, ки доно ва дар назму насри ду забон - порсӣ ва тозӣ - забардаст бошанд [6,74].

Шеваи омӯзиши дастхати «Сад калима»:

1. Ҳангоми интиҳоби дастнависи «Сад калима», ки ба забони арабӣ «Миату калима» номида мешавад ва он сад ҳикмати мансуб ба Алӣ ибни Абиталибро (р) Ҷоҳиз чамъ намуда, мақсад гузоштам, ки онро таҳқиқу баррасӣ намоям ва нақшу мавқеи онро дар адабиёти классикии араб ва форсии тоҷикӣ нишон диҳам. Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки ин асарро Рашидуддин Ватвот тарҷума ва ба забони форсии тоҷикӣ ба назм даровардааст. Банда дар таҳқиқи ин дастхат ба хоҳири ин ки калимаҳои хубтару фаҳмотар садо диҳанд, аз дигар сарчашмаҳо иқтибос карда, шаклу ҳаракатҳои калимаҳои ба забони арабӣ навишташударо пурра гузоштам, гарчанде баъзе шаклҳо ба сабаби пешу пас омадани ҳарфҳо, ки бо ибора мувофақат намекунанд ба мисли калимаи “Яному *يَنَامُ* – хоб мекунад” дар ҳикмати рақами 3: *النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا* - “Мардумон дар хобанд, пас чун бимиранд, бедор шаванд”), ки дар дигар дастхатҳо он “Ниём *نِيَامُ* - хуфтагон” омадааст, бинобар ин калимаи дурусти мувофиқи ибора ислоҳ карда шуд.

2. Барои дуруст намудани матн ва пурра намудани маъно, аз дигар сарчашмаҳо истифода бурда, ҷумлаи дурусташро ихтиёр намуда, бо навиштани калимаи “Бо тасарруф” дар поварақ ишора кардам.

3. Дар ин дастхат ҳикматҳои шумораи 56 ва 65 зикр нашудааст, бинобар ин аз дигар нусхаҳои “Сад калима” онҳоро кӯчонда матнро пурра намудаам. Инчунин тарҷумаи ҳикмати 67 навишта нашудааст, бо таъки ба дигар нусхаҳо онро навиштам. Ва барои фарқ намудани матни аслии дастхат ба ин шакл ([...]) аломат гузошта ва дар поварақ ишора намудам.

4. Тавассути пайгирии бар он огоҳ шудам, ки котиби нусха дар навиштани баъзе калимаҳо ба хато роҳ додааст, ки маънои ибораро дигаргун менамояд. Масалан, дар ҳикмати рақами 27: *(لا شفيع الحج من التوبة)*. Котиб аломати шаддари болои ҳарфи (ج-ج) гузоштааст, ки ин аз хатои боло ва маъно шаҳодат медиҳад. Аммо ибори дуруст: *(لا شفيع أنجح من التوبة)* ба маънои “Нест шафиъе ҳоҷат барорандатар аз тавба” мебошад. Инчунин дар ҳикмати рақами 63: *(الإحسان يقطع اللسان)* омадааст, аммо ибори дуруст *(الإحسان يقطع اللسان)* ба маънои “Некӯӣ кардан буррад забони бадгӯро” мебошад, зеро котиб ҳангоми навиштан ҳарфи (ط-ط) -ро партофтааст ва калимаи “бадгӯ” оварда нашуда, балки дар назар дошта шудааст.

5. Баъзе байтҳои Рашидуддин Ватвот дар аснои шарҳи ҳикматҳо зикр нашудаанд, аз ҷумла дар ҳикмати рақами 23: *(قُلُّبُ الْأَحْمَقِ فِي فِيهِ)* ду байти Ватвот зикр нагардидааст, аммо онро аз китоби дигаре оварда, дар ҳошия ба он илова намудем, то китоб муфидтар гардад.

6. Ғайр аз ин котиб калимаҳои менависад, ки бо матн ва ибора мувофақат намекунанд, ба монанди ҳикмати рақами 88: *(لا معقل أحسن من الورع)*, калимаи (أحسن) ба ҳарфи “син”, аммо дар дигар нусхаҳо (أحسن) ба ҳарфи “сод” омадааст ба маънои “қалъа” ва “мустаҳкам”,

зеро ин калима бо ҳарфи “сод” маънои ибора наздиктар аст.

7. Байни ҳикматҳои арабӣ ва форсии тоҷикӣ муқоиса шуд ва тарҷумаи онҳоро бодиккат омӯхтаву манбаъҳои дигарро аз назар гузаронида, фарқиятҳо дар хошия нишон дода шудаанд.

8. Барои тавзеҳи бештар дар зери ҳикматҳо шарҳи мухтасаре илова карда шуд, то ки ҳадаф аз он возеҳтар гардад, мақсаду маънои ҳикматҳо равшантар бароварда шавад. Ва барои ин тавзеҳот дар поварақ унвони “Шарҳи ҳикмат”-ҳо унвон гузоштам, то онҳо аз матни асли фарқ кунанд. Гумон мерафт, ки агар ин ҳикмат танҳо бо зикри абёти Рашидуддин Ватвот маҳдуд шавад, он гоҳ, дар назари аввал бетаъсир ва норавшан менамуд, алахусус дар хондани ғайримутахассисон. Аз ин рӯ, ин тавзеҳоту шарҳ мувофиқи ҳикматҳо дар ҳаҷм баробар намеомад ва ин бандаро водор кард, ки дар баробари абёти Рашидуддин Ватвот баъзан шарҳро тўлонтар намудам, то ки ҳадафи ҳикматро равшантар намоям.

9. Яке аз равишҳои, ки дар пажӯҳиши ин калимаҳо низ истифода шудааст, ин аст, ки хангоми таҳқиқи китоби “Сад калима” шарҳи муфасссали баъзе вожаҳоро барои равшан шудани мавзӯ илова кардам. Пас, он вожаҳоро барои хонандагон дар феҳристи ҷудогона дар охири китоб ҷой додам.

10. Дар тарҷумаҳои форсӣ-тоҷикии ҳикматҳо баъзе калимаҳои дар ҷумла навишташуда, барои хонанда маънои дуруст ва фаҳмишро баён намекунад. Аз ин рӯ, онро дуруст навишта ва дар поёни он бо ибораи “бо тасарруф” ишора намудам. Ба монанди тарҷумаи ҳикмати рақами 45.

11. Инчунин дар ин дастхат се байти ҳикматҳои 47, 56 ва 65 оварда нашудааст.

Тавсифи адабӣ ва забони «Сад калима»

“Сад калима”-и Рашидуддин Ватвот миёни донишмандону донишҷӯён шухрати зиёд дорад. Муаллиф дар ин асар ҳикматҳои ҳазрати Алӣ ибни Абитолибро ба риштаи назм кашидааст, ки имрӯз таваҷҷуҳи ноширон ва адибонро гирди худ ҷамъ овардааст. Рашидуддин Ватвот дар он 100 калимаеро, ки ал-Ҷоҳиз ба забони арабӣ ба наср ҷамъоварӣ карда буд, ба форсӣ ҳам ба наср ва ҳам ба назм тарҷума ва шарҳ додааст. Инчунин гуфта мешавад, ки Ватвот онро дар соли 553х/1158м ба хоҷаи Султон Маҳмуд ибни Хоразмшоҳ навишта, ба ӯ ҳадя кардааст. Дар хутбаи ин китоб изҳор доштааст, ки ӯ “Сад калима”-ро, ки адиби машҳури араб ал-Ҷоҳиз аз ҷумлаи гуфторҳои халифаи чорум Алӣ ибни Абӣ Толиб (р) интихоб карда, шарҳ додааст. Ҳар як калима аз ҷиҳати арзиши маънавӣ ба ҳазор калима баробар аст [7,3-4]. Як нусхаи дигари ҳаммонанд вучуд дорад, ки ба унвони «Матлубу кулли толиб мин каломи Алӣ ибни Абитолиб» мебошад ва муҳаққиқи он доктор Маҳмуд Обидӣ мегӯяд: «Нахустин рисолаи “Сад калима”-е, ки Рашиди Ватвот ба хоҳишу завқи дили худ шарҳ кард ва лозим дид, ки он “Сад калима”-ро, ки Ҷоҳиз баргузида буд, ба ду забон -туркӣ ва порсӣ- тафсир кунад ва дар охири тафсири ҳар калима ду байти шеър аз муншаоти хеш муносиб бошад, биёварад, ки он “Матлубу кулли толиб мин каломи Алӣ ибни Абитолиб” аст» [8,4]. Аммо ин дастхат, ки бо шарҳи арабӣ ва форсӣ ва дар дунболи он ду байти Рашидуддин Ватвот навишта шудааст, аз “Сад калима”-и Маркази мероси хаттии АМИТ фарқ мекунад. Бо ҳар роҳ ин дастхат дар китобхонаҳои мероси хаттии кишварҳои ҷаҳон бо забонҳои форсӣ, арабӣ, олмонӣ ва туркӣ паҳн шудааст.

Ҳамчунон муҳаққиқи олмонӣ Карл Броккельман ба он ишора намудааст, ки ҳамон “Сад калима” бо (100 ҳикмат ва масалҳо) ба забони арабӣ ва форсӣ бо тафсир ва шарҳи Рашидуддин Ватвот мебошад. Ин «100 ҳикмат» бо ду хошияи масал ва ҳикматҳои арабӣ мебошад, ки онро шарқшиноси олмонӣ Флешер ба забони олмонӣ тарҷума намуда, бо хошияҳо ва таълиқоташ дар шаҳри Лейпциг соли 1837 нашр намуда гуфтааст, ки ин дастхатро дигарон низ шарҳ додаанд. Масалан, дастхати шарҳи Хусайн ибни Муинуддин ал-Майбудӣ, ки дар осорхонаи Британия маҳфуз аст, дар аввали соли 1665 навишта шудааст. Ва шарҳи Муҳаммад ал-Умарӣ вучуд дорад, ки дастхати он дар Парис маҳфуз аст. Инчунин маҷмуаи Рашидуддин Ватвот низ дар китобхонаи Айя София ва Сулаймония бо шарҳи Ҷамол Хилватӣ ба унвони «Сад калима» ниғадорӣ мешавад. Инчунин дастхатти «Сад калима»-“Миату ка-

лима” бо шарҳу тафсири туркӣ ва форсӣ (мансуб ба Абдуррахмони Ҷомӣ) дар китобхонаи шаҳри Истанбул маҳфуз мебошад [10,1/179-180]. Аммо дар муқаддимаи дастхати Маркази мероси хаттии АМИТ навишта шудааст, ки “Хоча Рашиди Ватвот (рах) тарҷумаи онро дар силки назм кашидааст”.

Дастхатҳои «Сад калима» дар китобхонаҳои ҷаҳон ва Тоҷикистон

Бо вучуди шумораҳои зиёди дастнависи «Сад калима»-и Рашидуддин Ватвот дар марказҳои дастнависҳои ҷаҳон, нусхаи нодири дигаре дар ганҷинаи Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешавад, ки он низ аҳамияти таърихӣ хоси худро дорост, зеро иборат аз изофоти шеърӣ донишманди зулҳисонайн Рашидуддин Ватвот мебошад.

Нусхаи “Сад калима” миёни дастхатҳои машҳури ҷаҳон аз забони арабӣ ба забонҳои гуногун тарҷума шудааст. Рашидуддин Ватвот ин асарро аз арабӣ ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума намуда, ҳар як гуфтори ҳазрати Алиро (р) дар як ё ду байти шеър гунҷонидааст. Аммо дастхати Ганҷинаи Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дорои “қитъа”-ҳо мебошад, ки дар дигар дастхатҳо зикр шудааст. Дар он баъди тарҷумаи ҳикматҳо як шеъри дигар изофа гардида, ки ба ғайр аз дастхати Ганҷинаи Маркази мероси хаттии АМИТ дар дигар дастхатҳои он дида намешавад. Инчунин эҳтимоли мансубияти он ба Рашидуддин Ватвот бештар мебошад. Шояд шеъри “қитъа”-и офаридаи дувуми Рашидуддин Ватвот ба хоҳири такмили сурати ҳикмат як навъ зухуроти таваҷҷуҳ ба ҳикматҳои Алӣ (р) мебошад. Ҳикматҳои мансуб ба Алӣ (р) дар самти ташвиқу тарғиб ба фарҳанг, ахлоқ ва риояи одоби инсонӣ исломӣ мебошад. Дар асри IX ҷамъ овардани онҳо дар шакли сад калима, тарҷума ва тафсири он гуфторҳо дар асрҳои баъдӣ мақсади муайяне дошт, ки он ҳам бошад ҳам бо хонандагони араб ва ҳам форсу тоҷик расонидани арзишҳои воқеӣ инсонӣ дар қолаби мақолу масал буд. Бинобар ин Ватвот низ ба ин восита афқору ақоиди ахлоқӣ худро баён доштааст.

Бояд қайд намуд, ки ҳангоми баррасии китоби «Фарҳанги дастнависҳо дар бораи имом Алӣ ибни Абӣ Толиб (р)», ки аз ҷониби Маркази рӯйхати таҳқиқоти компютери Исфаҳон маълум гардид, ки «Сад калима» дар боби ҳарфи «Сод» зикр шудааст. Дар он ҷо зикри дастхатҳои «Сад калима» ҳама ба наср ва ҳама ба назм дар 16 китобхона ва донишгоҳҳои Эрон, Лондон, Туркия ва Қоҳира, бидуни зикри Тоҷикистон омадааст [5,221-223], инҳоянд:

1: Сад калима аз калимоти мухтасари Ҳазрати Алӣ (а), дар китобхонаи Остони Қудси Разавии Машҳад, таҳти рақами 3/877 маҳфуз аст.

2: Сад калимаи Амир-ул-муъминин (а), Гавҳарӣ, дар китобхонаи Ҷамъияти умумии Техрон таҳти рақами 12/6449 нигоҳдорӣ мешавад..

3: Сад калимаи Амир-ул-муъминин (а), номаълум, “Сад ҷавҳария” номида шудааст.

4: Сад калимаи Амир-ул-муъминин (а), (ба забони туркӣ) дар Китобхонаи Миллии Техрон, таҳти рақами 2849 маҳфуз аст.

5: Сад калимаи Амир-ул-муъминин Алӣ ибни Абитолиб (алайҳиссалом), номаълум, дар китобхонаи мактаби Ҳиндустон дар Лондон-Англия (Indian office), таҳти рақами 139 нигоҳдорӣ мешавад.

6: Сад калимаи ҳазрати Алӣ (а), Сайид Мустафо Иззат Афандӣ, дар китобхонаи тарҷумонҳо дар Ислонбул, таҳти рақами 158 маҳфуз аст.

7: Сад калимаи ҳазрати Алӣ Амир-ул-муъминин (а), номаълум, Дорул-кутуби Мисрӣ дар Қоҳира, зери номи ТСЭ нигоҳдорӣ мешавад.

8: Сад калимаи ҳазрати Алӣ Амир-ул-муъминин (а), номаълум, Китобхонаи давлатии Боязид дар Ислонбул, таҳти рақами 1235 маҳфуз аст.

9: Сад калимаи ҳазрати Алӣ Амир-ул-муъминин (а), номаълум, китобхонаи донишгоҳи Ислонбул, таҳти рақами 5.849 маҳфуз аст.

10: Сад калимаи ҳазрати Алӣ Амир-ул-муъминин (а), номаълум, китобхонаи Коллеҷи донишгоҳи диншиносии Техрон. Таҳти рақами 9/551 маҳфуз аст.

11: Сад калимаи Алӣ ибни Абитолиб (а), номаълум, китобхонаи Маҷлиси Аъёни (собик)

дар Техрон, тахти рақаи 66/6 нигоҳдорӣ мешавад.

12: Сад калимаи манзум, номаълум. Китобхонаи Маҷлиси Шурои Исломи дар Техрон, тахти рақаи 773.

13: Сад калимаи манзум аз Ҳофиз Одил ибни Алӣ ал-Хуросонӣ зери унвони: Назм-ул-лаоли дар тарҷумаи наср-ул-лаоли.

14: Сад калимаи манзуми ҳазрати Амир-ул-муъминин (а), номаълум. Дор-ул-кутуби ватанӣ дар Техрон, тахти рақаи 2580.

15: Сад калимаи манзуми ҳазрати Муртазо Алӣ (а), номаълум, дар Лондон- Англия (eciffoaidnI). Китобхонаи мактаби Ҳиндустонӣ, тахти рақаи: 2.140.

16: Сад гуфтори ҳазрати Амир-ул-муъминин (а), номаълум, китобхонаи Оятуллоҳ ал-Узмо ал-Маръашӣ дар Қум, тахти рақаи 2/2239 нигоҳдорӣ мешавад.

17: Назми “Сад калима”-и амир-ул-муъминин Алӣ каррама-л-Лоҳу вачҳаху. Таълифи: Рашид Ватвот. Тарҷума ба забони форсӣ-тоҷикӣ ва ба маслаки назм кашидаи Ҳоҷа Рашид Ватвот мебошад [12,151]. Таърихи истинсоҳ: дар қарни 19; адади варақҳо: аз 181а то 188б буда ва рақаи нигоҳдошти дастхат 1788, дар Ганҷинаи дастхатҳои ба номи академик Мирзоев Абдуганӣ дар Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон зери ҳамин рақам 1788 маҳфуз мебошад.

Инчунин поре аз “Сад калима” дар асари арабишиноси тоҷик, профессор Тоҷиддин Мардонӣ, ки ба тадқиқи рӯзгор ва осори арабии Рашидуддин Ватвот бахшида аст, оварда шудаанд.

Дар охир бояд қайд намуд, ки ҳоло нусхаи дастхати “Сад калима”-и Рашидуддин Ватвот тайи омодаи нашр аст, ки аз тарафи Институти Омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ ва Маркази мероси хаттии АМИТ то охири ҳамин сол ба нашр хоҳад расид.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Аҷоибтарин гуфтаҳо дар бораи ҳикмат! Сомонаи Урдун – Аммон «Хаббирнӣ». 27.09.2008. (www.khabberni.com) أروع ما قيل عن الحكمة؟

2. Девони Рашидуддин Ватвот [Матн] / Таҳқиқи Саид Нафисӣ. Чопи Техрон, Шоҳобод, соли 1339. Як муҷаллад бо китоби Ҳадоиқуссеҳр, 738 С-.

3. Донед, ки хирад чӣ фоида дорад. 13.09.2020. сомонаи “Дарвозаи ал-вафд”. (<https://alwafd.news>) تعرف على ما هي فوائد الحكمة

4. Луғатномаи адибон ё ҳидояткунандаи ариб ба шинохти адиб [Матн] // Абуабдуллоҳ Ёқут ибни Абдуллоҳ ар-Румии ал-Ҳамавӣ. Чопи Дор-ул-кутуб ал-илмия, Бейрут, 1411х/1991м, 5 ҷилд. Ҷ 5, 654 С-.

5. Луғатномаи дастнависҳои бостонӣ дар бораи Имом Алӣ ибни Абитолиб (а) [Матн] // Ҳусейни Муттақӣ, нашрияи дафтари ҷамъиятии Оятуллоҳ Маръашӣ, Маркази таҳқиқоти компютери “ал-Қоима”, (www.Ghaemiyeh.com), як ҷилд, 339 С-. معجم الآثار المخطوطة حول الامام على بن أبي طالب عليه السلام، حسين متقى

6. Мақоми Абдулвосеи Ҷабалӣ дар адабиёти асри XII форсу тоҷик [Матн] // Рисолаи илмӣ номзади илми филология. Собиров Ҳамза Юсуфович. Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Душанбе 2018. Як ҷилд дар 202 С-.

7. Матлубу кулли толиб аз суҳанони Алӣ ибни Абитолиб. Рашидуддин ал-Ватвот [Матн] // Ислоҳ ва таваҷҷуҳ: Мир Ҷалолуддин ал-Ҳусайнӣ ал-Урмавӣ ал-Муҳаддис. 1382 шамсӣ. Маншуроти гурӯҳи муаллимони Қум. Як муҷаллад, 49 С-. مطلوب كل طالب من كلام علي بن أبي طالب- رشيد الدين الوطواط

8. Матлубу кулли толиб мин каломи Алӣ ибни Абитолиб (а) [Матн] // Шарҳи Рашидуддин Ватвот (573х-к). Тасҳеҳ ва таълиқоти доктор Маҳмуд Обидӣ. Китобхонаи Дигитал (www.noorfotemah.org). Як ҷилд, 151 С-. مطلوب كل طالب من كلام علي بن ابي طالب- الجديد

9. Тасҳири ҷаҳон бо калимот. Ҷаҳони андешаи Низор Қаббонӣ [Матн]// Маҷаллаи “Адаб”. Маҷаллаи илмӣ, адабӣ ва таълимию маърифатӣ. №3 (67), 2023, 80 С-.

10. Таърихи адабиёти араб [Матн] / Карл Броккельмон. Ҷилди 1. 1/179-180.
11. Ровандӣ, Муртазо. Таърихи иҷтимоии Эрон [Матн] / Муртазо Ровандӣ. Чопи муассисаи интишороти Нигоҳ, Техрон -1374, 12 ҷилд. Ҷилди 8, баҳши аввал - Ҳаёти адабии мардуми Эрон - 649 С-.
12. Ғафуров Бобочон. Тоҷикон, таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна [Матн] / Бобочон Ғафуров. – Душанбе, Ҷ/2. – С. 418.
13. Феҳристи тавсифоти дастхатҳои арабӣ аз рӯи ибтидои матнашон [Матн] / Таълифи Саиднуриддин Шаҳобуддин. Таҳияи Одинаев Абдуҳалим. Нашри Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Маркази мероси хаттӣ. – Душанбе: МН «Дониш» 2020, 220 с.
14. аз-Закрӣ, Абдуллатиф. Хондани адабиёт [Матн] / Абдуллатиф аз-Закрӣ 21.03.2017. Рӯзномаи «ал-Қудс ал-Арабӣ». (www.alquds.co.uk) قراءة الأدب
15. Чӣ гуна мо одати хондан ва завқи чашидани адабиётро меомӯзонем? [Матн] / Доктор Маҳмуд Абу Фана. 24.06.2020. Сомонаи "Омӯзиши ҷадид". (www.new-educ.com) كيف نغرس عادة الإقبال على قراءة الأدب وتذوقه؟

ПАНДНОМАИ «САД КАЛИМА»-И РАШИДУДДИН ВАТВОТ МУАРРИФГАРИ АДАБИЁТИ ТОҶИК ДАР ҶАҲОН

Сад пандномаи Рашидуддин Ватвот бо номи “Сад калима” ё “Сад ҳикмат” миёни забонҳои форсӣ, олмонӣ, туркӣ, арабӣ ва тоҷикӣ гардонида шудааст, ки дар баробари китоби “Ҳадоиқ-ус-сеҳр”-и Рашидуддин Ватвот ҳамчун асарест, ки шаклҳои шеърӣ онвақта, алалхусус образҳо ва санъатҳои шеърӣ дар атрофи ҳикматҳо ва осори ниёгон дақиқона тадқиқ ва тавзеҳ намуда, фикру мулоҳизаҳои хеле муҳими таълимиро дар бар мегирад. Ҳамчунон нақши донишмандони барҷастаи адабиёти тоҷику форс ва арабро иброз мекунад.

Бо омӯختани матни ҳикматҳои араб ва тарҷумаи он ба форсии тоҷикӣ, илова бо абёти Рашидуддин Ватвот, ки сад ҳикмати ҳазрати Алӣ (р)-ро бо назми шеър шарҳ медиҳад, ҳамзамон таҷдиди байтҳои қадимаро бо усули нав сайқал медиҳад, ки ҳифз намудани онҳо барои ҳамагон махсусан ҷавонон осонтар ва хело муҳим арзёбӣ мегардад.

Аз ин лиҳоз ин дастхати адабии осори ниёгон аз ҷониби Одинаев Абдуҳалим омӯхта шуда омодаи нашр гардидааст, ки то охири соли равон пешкаши хонандагон мегардад.

Калидвожаҳо: Сад калима, Рашидуддин Ватвот, форсӣ - тоҷикӣ, арабӣ - тоҷикӣ, Институту Осиё ва Аврупои АМИТ, Ганҷинаи академик Мирзоев Абдулғанӣ, Маркази мероси хаттии АМИТ ва Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаев Абдуҳалим Сиёҳмардович – ходими илмии Институту омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33;

Тел: +992 917-44-53-70;

Е-mail: odinaev45@gmail.com

«СТО НАЗИДАНИЙ» ЛИТЕРАТУРНЫЙ ТРУД РАШИДУДДИНА ВАТВАТА, СВЯЗУЮЩАЯ ТАДЖИКИСТАНА С МИРОМ

Сто назиданий Рашидуддина Ватвата под названием «Стословник» широко распространён в исламском мире. Он представляет собой сборник изречений четвертого праведного халифа Али ибн Абуталиба, собранных известным средневековым арабским энциклопедистом Абуусманом ал-Джахизом. На язык фарси-таджикский сборник перевел видный писатель и поэт Рашидуддин Ватват, снабдивший каждое изречение поэтическим переводом и пояснением. Рукопись этого произведения хранится в Центре письменного наследия НАНТ.

Данное уникальное литературное произведение всесторонне изучено Одинаевым Абдухалимом и до конца года будет представлено к изданию.

Ключевые слова: стословник, Рашидуддин Ватват, рукопись, перевод, Институт Азии

и Европы НАНТ, Фонд рукописей академика Абдулгани Мирзоева, Центр письменного наследия НАНТ, Национальная академия наук Таджикистана.

Сведения об авторе: Одинаев Абдухалим Сияхмардович – научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе пр. Рудаки № 33, тел: +992 917-44-53-70. Email: odinaev45@gmail.com

“HUNDRED WISDOMS” OF RASHIDUDDIN VATVOT - THE REPRESENTATIVE OF TAJIK LITERATURE IN THE WORLD

One hundred wisdoms of Rashiduddin Watwat called "One Hundred Words" or "One Hundred Wisdoms" was translated into Persian, German, Turkish, Arabic and Tajik languages, along with the book "Hadoiq-us-sehr" by Rashiduddin Watwat, is a work that contains poetic forms. At that time, in particular, he carefully researched and explained the images and poetic arts around the wisdom and works of the ancestors, and includes very important educational ideas. It also shows the role of outstanding scholars of Tajik, Persian and Arabic literature.

By studying the text of the Arabic wisdom and translating it into Tajik Persian, in addition to the verses of Rashiduddin Watwat, who explains the hundred wisdom of Hazrat Ali (r) in verse. At the same time, he refines the reproduction of the ancient verses with a new method, which preserves them for everyone, especially youths are considered more important accordingly.

In this regard, this literary manuscript of the ancestors' works has been studied by Odinaev Abduhalim and is ready for publication, which will be presented to readers by the end of this year.

Key words: Hundred wisdoms, Rashiduddin Watvot, Tajik Persian, Tajik Arabic, NAST, Institute of Asia and Europe Studies, Academician Mirzoev Abdughani's personal library, NAST, Center for Written Heritage of National Academy of Sciences of Tajikistan.

Information about the author: Odinaev Abdukhalim Siyahmardovich – Leading Research Fellow, The Institute of study of problems in Asia and Europe of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki prospect №33,

Tel: +992 917-44-53-70; **E-mail:** odinaev45@gmail.com

НОСИРАЛИИ САРХИНДӢ ВА МЕРОСИ АДАБИИ Ӯ

Суфизода Ш.¹

Носиралии Сархиндӣ яке аз бузургтарин шоирони форсигӯи Ҳиндустон мебошад. Ӯ дар яке аз шахрҳои бостонии Ҳинд – Сархинд, ки дар қаламрави вилояти Панҷоб қарор дорад, дар ҳудуди санаи 1047-и ҳиҷрӣ, мутобиқ ба соли 1637 мелодӣ таваллуд шудааст. Дар баъзе манобеъ соли таваллуди ӯро 1048/1638 гуфтаанд. Падари ӯ Раҷабалӣ – шахси муътабар ва донишманди замони хеш буда, бо таҳаллуси «Ҳолӣ» шеър низ мегуфтааст. Аз рӯи ин байти ҳуди Носиралӣ:

Гар аз ҳасаб² бипурсӣ, мо қанбарем, қанбар³,
Гар аз насаб⁴ бипурсӣ, мо оли Мустафоем.

Ин шахр дар замони Муғулони Бузург шахре ободу пурравнақ буда, 360 саройхона, масҷид ва равза дар он ҷаъол будаанд [1, 20-21]. Яке аз бузургтарин орифони замони Акбаршоҳ (салтанаташ 1556-1605 м.) ва писари ӯ Ҷаҳонгиршоҳ (салт. 1605-1627 м.), муассиси тариқати нақшбандияи мучаддадия дар Ҳиндустон, Шайх Аҳмади Сархиндӣ (1564-1624 м.), ки бо номи Ҳазрати Мучаддад Алии Сонӣ машҳур аст, дар ин шахр зодаву мадфун гардидааст. Ҳамчунин, Сархинд зодгоҳи адиб ва мутарҷим Иброҳими Сархиндӣ, Яҳё ибни Аҳмад – муаллифи «Таърихи Муборакшоҳӣ»-ст, ки муаррихони машҳуре чун Абулқосим Фаришта (1570-1620 м.), Абдулқодири Бадоянӣ ва Низомиддин Аҳмад аз таърихномаи ӯ истифодаҳои фаровон намудаанд. Шоирони мумтозе чун Росихи Сархиндӣ, Мир Муҳаммад Аҳсани Эҷод ва орифоне чун Шайх Муҳаммад Маъсуми Сархиндӣ зодагони ин хитта будаанд.

Дар ин муҳити адабпарвар Носиралӣ дар хонаводаи аҳли фазлу завқу шеър ба воя расида, таълимоти аввалияи ҳудро он ҷо фаро гирифт. Аз хурдсолӣ завқӣ баланду ҷӯянда дошта, шӯғли писандидааш пайдо намудани вожаву ибороти тоза ва калимаҳои нобу зебо будааст.

Аз рӯзгору зиндагии Носиралӣ маълумоти чандоне ба мо нарасидааст. Дар асоси ахбори тазкираҳои зиндагиномаи шоирро то дараҷае муайян намудан мумкин аст. Аммо, ҷӣ тавре ки маълум аст, сабку услуби нигориши тазкираҳо қариб яқсон буда, роҷеъ ба зиндагиномаи шуаро маълумоти хеле маҳдуду ночизе медиҳанд, ки барои такмил намудани саргузашти муаллиф кофӣ намебошад. Аз ин сабаб, мо дар чанд маврид ба осори ҳуди шоир, мактубҳо ва дигар санадҳои марбут ба адиб ва осори ҷамърасону дӯстони ӯ, ки ба мо расидаанд, муҷриат намуда, кӯшидем, то андозае раванди зиндагии ин шоири баландпояи форсизабони Ҳиндустонро равшан намоем, зеро шинохти дурусту пурраи шахсияти шоир барои дарку фаҳмиши дурусти осор ва андешаҳои ӯ аҳамияти калон дорад.

Тазкиранависон таърихи таваллуди Носиралӣро зикр накардаанд, аммо муаллифони тазкираҳои «Қаламот-уш-шуаро» ва «Сарви озод» ба шаст сол умр дидани шоир ишора кардаанд [4, 148]. Бо тавачҷух ба ин ки даргузашти ӯ дар соли 1108-и ҳиҷрӣ мутобиқ ба соли 1696/97-и мелодӣ, ки дар шастумин соли умраш рух додааст, метавон соли ба дунё омадани ӯро 1048х./1637 м. баршумурд.

1. Суфизода Шодимуҳаммад – д. и. ф., Директори Китобхонаи марказии илми ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон..

2. Ҳасаб – дар асл ба маънои «қаромат», «шараф»-и пойдор ва он ҷи аз ифтихороти падарону гузаштагон будааст. Баъзеҳо «ҳасаб»-ро ҳар гуна қори нек ва «насаб»-ро шумори гузаштагон (шачараном) донистаанд. Гурӯҳе дигар ба ин ақидаанд, ки «ҳасаб» ва «қарам» мутаалиқ ба ҳуди шахс аст, ҳарчанд ӯ гузаштагоне вочиди бузургӣ надошта бошад. Яъне «ҳасаб» ба ахлоқи шахс бастагӣ дорад. Дар кутуби аҳодис ба маънои шумораи аъзои хонавода низ омадааст.

3. Вожаи «қанбар» маъноҳои зиёд дорад. Дар ин ҷо ишораи тамсилӣ ба яке аз тобеон ва ғуломони ҳосси ҳазрати Алӣ ибни Абутолиб аст, ки бо амри Ҳаҷҷоч ибни Юсуф қушта шуд.

4. Насаб – ба маънои пайванди ҳешовандӣ, бавежа пайванди падарӣ ва ниёкони падарист.

Яке аз манобеи муътабар барои барқарор намудани зиндагиномаи Носиралии Сарҳиндӣ тазкираи «Каламот-уш-шуаро»-ст, ки муаллифи он Муҳаммадафзали Сархуш дӯсти даврони наврасию ҷавонии шоир мебошад. Сархуш дар тазкираи хеш фасли мустақилро ба Носиралӣ ихтисос дода, ўро бо ифтихор «обрўи Ҳиндустон» гуфтааст ва бо сифатҳое чун «соҳибсухани баландҳаёли маъниёб ва зиҳмату-л-камол» шахсияти шоирро тавсиф карда, ба саргузашти рафоқату дӯстии хеш бо Носиралӣ чунин ишора намудааст: «аз хурдсолӣ якҷо бо ҳам машқи суҳан мекардем ва суҳбатҳо медоштем» [14, 132].

Дар овони ҷавонӣ Носиралӣ дар дарбори Мирзо Фақируллоҳ Сайфхон, писари Тарбиятхони Бадахшӣ [4, 248], яке аз машхуртарин амирони замони Аврангзеб, ба хидмат пазируфта шуд ва то охири умри амир дар хидмати ў буд.

Ҷазале комил дар девони Носиралист, ки ба ифтихори расидани Сайфхон ба маснади ҳокими Аллоҳобод суруда шудааст. Чанд байтеро аз он манзуратон менамоем:

Эй Илоҳобод, кун вайронаи мулки фиғор,
Мефиристам Сайфхонро баҳри сайри он диёр.
Он чиҳил абдолро бо ў рафиқи роҳ кун,
Панҷаи золим зи боғи халқи ў кўтоҳ кун.
Эй ту истеъдоди халқам деҳ, гуле бехор нест,
Набздони хештан фаҳмидаам, бемор нест.
Нест беморе, ки набзи хештанро раҳ барад,
Гар барад аз файзи он Мирзо Масеҳуллаҳ барад.

Тамчиду ситоишҳои фаровоне, ки Носиралӣ дар осораи Сайфхон намудааст, далолат бар муносибати самимию хуби он ду мекунад. Масалан, Носиралӣ сурудааст:

Гуфтугўи тўтӣ аз ойина меҳезад, Алӣ,
Гар набошад Сайфхон моро нафас даркор нест.

Бар асоси маълумоти Сайидҳасан Алихон, муаллифи «Субҳи гулшан» марги Сайфхон зарбаи сахте буд ба Носиралӣ. Дар ин иртибот Носиралӣ марсияе навишт мамлу аз сўзу гудоз:

Сайф аз сарам гузашт, диламро дунима кард .

Носиралӣ ба василаи Сайфхон бо дигар ҳукуматдорони замони худ, аз ҷумла бо Ҷаҳонхон Баҳодур, Зулфиқорхони Нусратчанг, Ҳимматхон ошноӣ пайдо намуда, бархоро мавриди мадҳ қарор додааст. Бинобар ахбори тазкираҳо ва абёти девони Носиралӣ, мадҳияҳои ў ҳолисона, дар ҷавоби аъмоли ҳамидаи мамдуҳ суруда шудаанд, на бар мабной ҳирс.

Дар «Каламот-уш-шуаро» омадааст, ки «Рўзе ҳамроҳи Сайфхон ба хонаи хон Ҷаҳонхон Баҳодури Кўкалтош рафт. Чун таклифи шеърхонӣ кард, ин байт хонд:

Аҳли дунёро зи ғафлат зиндадил пиндоштам,
Хуфта доим мурдагонро зинда мебинад ба хоб [14, 132].

Сархуш дар таърифи ҳиммати Носиралӣ рубоии зеринро сурудааст:

Хатм аст ба ҳиммати Алӣ базлу ато,
Аз чехраи ў аён бувад нури саҳо.
Гар сурати одамай гирифтӣ ҳиммат,
Мегашт ба сурати Алӣ чилванамо [14, 132].

Ҳангоми ташрифи Бечопур Носиралӣ қасидае дар васфи Зулфиқорхон иншо намуд, ки матлааш ин аст:

Эй шаъни ҳайдарӣ, зи чабини ту ошкор,
Номи ту дар набард кунад кори зулфиқор.

Ҳокимро аз он бисёр хуш омада, як занҷир фил ва се ҳазор рупия ба шоир инъом бахшид. «Носиралӣ ҳамон соат ҳамаро ба мардум пошид ва тихидаст ба манзили худ баргашт» [4, 248].

Бинобар ахбори тазкираи «Сарви озода», Носиралӣ, пас аз даргузашти Сайфхон, чанд муддат дар хидмати Зулфиқорхон будааст ва соли 1103 ӯро, ки ба тасхири Карнотаки Дакан лашкар кашид, ҳамроҳӣ кардааст.

Дар ҳалқаи ошнӣ Носиралӣ Зулфиқорхон бо Ғазанфархон, ки ҳокими шаҳри Канчи буд, дӯстӣ пайдо карда, дар васфи ӯ мадҳияе сурудааст, ки оғозаш ин аст:

Ҳам чу пили бечигар бигрезад аз майдони мо,
Бишнавад гар кӯҳ овози Ғазанфархони мо [4, 248-249].

Дар ин муддат бо ҳокими Чунҷӣ Ҳамидуддини Маҷзуб, ки суфимашраб буд, низ ошно гардида, нисбат ба ӯ эътиқоди тамом пайдо намуд. Абёти зерин аз девони ӯ далели ин эътиқод аст:

Инак-инак сокии ширин расид,
Навбати ҷоми Ҳамидуддин расид.
Ҳалқаи даргоҳи бечун ҷоми ӯ,
Аз замин то осмон дар доми ӯ [4, 249].

Дар замони ҳукумати Аврангзеб, ки ба ирфону аҳли тасаввуф эҳтироми вежа дошта, дар тарвиҷи тасаввуф ҳадамоти зиёдеро анҷом дод, шеър бештар ранги ифронӣ ба худ гирифт [2, 113]. Носиралӣ, ки дар ҷавонӣ рӯзгори озоду саршор аз шодию нишот дошт, аммо робитаи дӯстӣ бо Набишоҳ аз овони ҷавонӣ дошт ва ҳамчунин, муносибати наздиқаш бо Шох Ҳамидуддин, Шоҳодил ва ошноӣ бо андешаҳои орифоне чун Абдулқодири Гелонӣ, Хоҷа Муинуддини Чиштӣ, Насируддин Чароғи Деҳлавӣ ва дигарон озодаандешии даврони ҷавонии ӯро маҳдуд намуда, дар ҷаҳорҷӯбаи тариқати нақшбандия ҷой кунониданд. Дар ин бора ҳуди ӯ чунин сурудааст:

Аллоҳу Муҳаммаду Алӣ носири мост,
Дар ботини мо ниҳону дар зоҳири мост.
Мо хутбаи ҷаъфарӣ ба каф доштаем,
Фикҳи ҳанафӣ сиккаи пайғамбари мост.

Карамӣ дар мавриди гароиши Носиралӣ ба ирфон чунин менигорад, ки «тариқати Носиралӣ алорағми мазҳаби ӯ қаландария буда бошад» ва пиру муршиди ӯро Шарафуддин Абӯалии Қаландари Понипатӣ медонад, ки дар соли 724 ҳиҷрии қамарӣ ғавтида буд. Ин ориф тибқи маълумоти «Риёз-уш-шуаро» бо Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ ва Шамси Табрезӣ ифтихори ошноии бевосита доштааст.

Зоҳиран, ин андеша бар пояи ривояти Сархуш бархостааст: «Дар авоҳири умраш ба ишораи маҷзубе маслубулъақл гашта, дар дорулхилофа ба даъвои қутбият иқомат варзид, ҷунуни сохта ба ҳам расонд ва дам аз дӯстии Буало Қаландар мезад ва шӯҳихо мекард».

Дар асл пири Носиралӣ дар тариқат Бадеъуззамони Қаландар – орифи ворастаи тариқати нақшбандияи мучаддадия аст. Шоир дар ашъори хеш муқарраран аз пайванди воқе-

ии зинда байни устоду шогирд ва дӯстии самимӣ бо Қаландар сухан ба миён меоварад. Рубоии зер аз он ҷумла аст:

Онам, ки зи фақри аҳмадӣ огоҳам,
Дар анҷумани қабул соҳибҷоҳам.
Маъшуқи қаландарам, ҷаҳон мулки ман аст,
Яъне ки халифаи Расулаллоҳам.

Дар тазкираи «Натоиҷ-ул-афкор»-и Қудратуллоҳи Гупамой омада, ки Носиралӣ дар тариқат шогирди Маъсумалии Сарҳиндӣ будааст: «Носиралӣ хеле сархуш буд, ки Маъсумалии Сарҳиндӣ ўро дид ва хеле хашмгин шуд. Бо пойфишории шайх Носиралӣ аз ин хулқ даст кашида, яке аз пайравони содиқи шайх шуд ва дар ниҳояти кор ба тариқати нақшбандия гаравид» [5, 492]. Эҳтирому иззате, ки Носиралӣ ба устоди хеш дошт, дар мисраъҳои зерин то андозае баён гардидааст:

Чароғи ҳафт кишвар Хоҷамаъсум,
Мунаввар аз фурӯғаш Ҳинд то Рум.
Ридо аз моҳтоби шаръ бар дӯш,
Чу субҳ аз покии ботин қасабпӯш.
Ба базмаш ҷуз сафои дил нагунҷад,
Фурӯғи шамъ дар маҳфил нагунҷад.
Гудозад ҷисму нури дил фазояд,
Муҳит аз резиши соҳил фазояд.
Дил андар синааш – дар чашма маҳтоб,
Танааш дар пираҳан – дар барги гул об.
Ду олам карда худро фарши роҳаш,
Ки шояд зери по афтад нигоҳаш.

Ривояти мазкур низ далел бар он аст, ки Носиралӣ дар тариқати нақшбандияи мучаддадия будааст.

Оид ба ҳаёти хонаводагии Носиралӣ иттилооти кофӣ дар даст нест. Дар ин масъала он чи тазкиранигорон рӯшанӣ андохтаанд, доир ба се писари ўст, ки ба мисли падар табъи шоирӣ доштаанд. Писари калонияш Алӣ Азим, бино ба маълумоти «Сафинаи Хушгӯ» шоири хубе буд. Дар охири ҷаҳони умри хеш Носиралӣ ин фарзандашро даъват карда, бо арзи дилсӯзию андуҳи зиёд байти зеринро ба забон меовард:

Азимуддин Муҳаммад, соҳиби хуш,
Ману ту – ҳар ду як хоби фаромӯш.

Намунаҳое аз ашъори Алӣ Азим дар тазкираҳои «Гули раъно»-и Лачҳмӣ Наройин Шафӣ, «Маҷмаъ-ун-нафоис»-и Сирочиддин Алихони Орзу ва «Сафинаи Хушгӯ»-и Биндробан Дос зикр гардидааст. Ба хоҳири таъйиди завқи латифи шоирии ў чанд байтеро аз ин тазкираҳо намуна меварем:

Ба завқи санги тифлон аз биёбон мерасад Маҷнун
Ба ошӯбе, ки дар бозори расвой намегунҷад.
Байти дигар:
Най дамад ҷойи гиёҳ аз сари хокам паси марг,
Баски дар дил ҳаваси нола кашидан боқист.

Писари дувуми Носиралӣ Алӣ Алим ном дошта, дар яке аз шеърхояш шиква мекунад, ки шухрати ӯ зери сояи бузурги падар пинҳон монд:

Чавҳарам аз шухрати номи падар пӯшида монд,
Васфи нури мардумак пинҳон зи васфи дида монд.

Писари савуми Носиралӣ Алӣ Карим ном дошта, дарвешмаслак буд. Ҳангоми ғавти падараш 11 сол доштааст. Алӣ Карим умри хеле кӯтоҳ дида, дар 20-солагӣ вафот кардааст. Бо муаллифи «Сафинаи Хушгӯ» робитаи дӯстӣ дошта, ҳамчун бародаронаш шеър месурудааст. Хушгӯ намунаҳое аз ашъори ӯро низ дар тазкираи хеш овардааст.

Носиралӣ бо аҳли завқу шеъри замони худ тамосҳо доштааст. Сархуш, Муиззи Фитрат, Шерхони Лудӣ аз зумраи дӯстони наздики ӯ будаанд. Аз шоирони муосири Носиралӣ, ки бо ӯ дидор доштаанд, аз инҳо метавон ном бурд:

Мирзомуҳаммад Рафеъ маъруф ба Рафеъхон ва мутахаллис ба Бозил аз умаро ва пор-сигӯёни шибҳи қораи Ҳинд дар қарнҳои XVII-XVIII аст. Гузаштагонаш аз Эрон будаанд. Падараш дар рӯзгори Шохҷаҳон аз Машҳад ба Ҳинд рафт ва дар ҳукумати Шохҷаҳон ба мақомте даст ёфт. Зодгоҳи Бозил Шохҷаҳонобод (Дехлии кунунӣ) аст. Дар соли 1123 дар ҳамин шаҳр аз олам даргузашт. Ӯ марде хушахлоқ буда, дасти кумакаш ба ниёзмандон ҳамвора мерасид. Шухраташ бештар ба сабаби шоирияш буд, ғазалу маснавӣ месуруд. Бозил бо Носиралии Сарҳиндӣ мусоҳабат дошт, аммо Носиралӣ ӯро дар маҷлиси худ мавриди писханду масҳара қарор дод.

Орзу дар «Маҷмаъ-ун-нафоис» овардааст, ки Носиралӣ аз Рафеъхони Бозил, муаллифи маснавии «Ҳамлаи Ҳайдарӣ» хоҳиш мекунад, то шеъре бихонад ва Бозил байти зеринро меҳонад:

Дил доштем додем, чон буд арз кардем,
Чизе, ки ёр хоҳад, сабр асту мо надорем.

Носиралӣ ба шӯҳӣ гуфт: «Соҳиб назм аз худ бихонанд ва ба гап мегузоранд» [12, 119]. Чунон ки аз мусоҳибаи мазкур бар меояд, Носиралӣ, ки завқи душворписанду таъби ҳаёлбанд дорад, абёти содаи ошиқонаро писхандомезона «гап», яъне сухани маъмулии пешипо-афтада мешуморад.

Мирзо Абдулқодири Бедил. Носиралӣ чандин бор бо шоири хушному пуровоза Мирзо Абдулқодири Бедил мулоқотҳои аҷиб доштааст. Дар ҳамаи ин дидору тамосҳое гуфтомонҳои аҷиб байни онҳо сураат гирифтааст.

Хушгӯ доир ба дидору гуфтугӯи Бедилу Носиралӣ нақл мекунад, ки «рӯзе Мирзоро дар маҷлиси Наввоб Шукруллоҳон бо шайх Носиралӣ иттифок афтод, ки бо ҳам сухбат карданд ва ин ғазал (ғазал бо матлаи «Нашуд оинаи кайфияти мо зохиророе // Ниҳон мондем чун маънӣ ба чандин лафзи пайдое), ки маркум шуд, дар миён омад. Шайх дар он матлаъ суҳан карду гуфт: «Маъние, ки шумо мегӯед тобеи лафз аст. Ҳар гоҳ лафз пайдо гардад, маънӣ албатта зохир мегардад. Мирзо табассум карду гуфт: Маъние, ки шумо тобеи лафз медоред, он низ лафзе беш нест. Аммо он чи минҳайс ҳй-ҳии маънист, ба ҳеҷ лафзе дарнамеояд. Масалан, ҳақиқати инсон, ки бо ин ҳама шуруҳу тафсил дар кутуб мундариҷ аст, ҳеҷ макшуф нагардида. Шайх соқит шуд. Аммо бар аксар аз абёти дигар вачд кард» [16]

Шералихони Лудӣ дар тазкираи хеш мукотибаи хешро бо Носиралӣ пурра оварда, дар идома намунае аз ғазалиёти Носиралиро меоварад:

Ту чун дар чилва ойӣ, мағзи чон симоб мегардад,
Таҷаллӣ мекунад барқе, ки оташ об мегардад.
Диле дар сина дорам, аз катон як парда нозуктар,
Ки бар захмаш намак то мезанам, маҳтоб мегардад.

Ниёзи оламеро қиблай, чун аз миён рафтӣ,
Тихӣ аз хештан ҳар кас, ки шуд, меҳроб мегардад.
Намуди орзу аз синаи ошиқ намеояд,
Дар ин ойина тимсол аз ҳарорат об мегардад.
Алӣ, аз шӯҳии тарзи суҳан оромҳо дорам,
Ки то бар гӯши ҳосид меҳурад, симоб мегардад .

Дар идома чунин омадааст: «Чун шайх Носиралӣ ин ғазалро бигуфт, дар Шохчахонобод овоза дарандохт, ки ҳар кас ин ғазалро ҷавоб тавонад расонид, агар дар мулки суҳан даъвии ҳудой кунад, ман ба вай имон меоварам; аз иттифоқот ҳеҷ яке аз мавзунон лаб ба ҷавоб накушоданд, магар Аҳмади Иброт ба ишораи Мирзо Абдулқодири Бедил ғазале, ки дар девонаш марқум аст, бигуфт ва шайх баъд аз истимои он сукут варзид, он ғазал ин аст:

Шаб, ки аз кайфийяти май барқи ҳуснаш тоб дошт,
Аз шикасти ранги гул саҳни чаман маҳтоб дошт.
Ранг бар рухсори ҳубон аз тамошояш намонд,
Шоҳи гулро ҳиҷлат аз мавҷи арақ сероб дошт.
Нақши дунё дар дили бетоқатам сурат набаст,
Об дар ойинаам ҳосияти симоб дошт.
Шаб, ки барқи ғайраташ мезад ба рӯйи ҳарфу савт,
Нола аз ҳокистари дил бистари санҷоб дошт» [8, 249].

Сархуш, чуноне ки дар «Қаламот-уш-шуаро» менависад, ба ишораи Носиралӣ ба тариқи танз ба ҷанде аз абёти Бедил ҷавоб гуфтааст, ки дар натиҷа боиси озурдахотирии Бедил гардидааст.

Носиралии Сарҳиндӣ бо Сармад низ дидор доштааст. Сармад аз шоирони номдори вақт ва дар тариқати қаландария будааст. Муддате бо Дорошуқуҳ ҳамнишинӣ доштааст. Дар замони ҳукумати Аврангзеб ба тухмати илҳод бо фатвои уламои замон ба қатл расидааст. Дар «Қаламот-уш-шуаро»-и Сархуш омада, ки «як рӯз ману Носиралии Сарҳиндӣ ва Мирзо Абдулқодири Дехлавӣ дар наздики ҳавзи масҷиди ҷомеи Дехлӣ нишаставу шеърхонӣ доштем, ки Сармад омад, моёнро дид, табассумкунон ин байтро бихонд:

Умрест, ки афсонаи Мансур куҳан шуд,
Ман аз сари нав ҷилва диҳам тору расанро [17].

Шоири дигаре, ки Носиралӣ бо ӯ мулоқот кардааст, Абдулҷалил ибни Аҳмад Ҳусайнии Воситии Билгиромӣ (1071-1138), шоири порсигӯи Ҳинд аст, ки дар қарни XVIII дар соли 1104-и ҳиҷрии қамарӣ озими сафар ба Дакан шуд ва дар Аврангобод бо Носиралӣ мулоқот кард [16, 157]. Билгиромӣ дар улуми замони хеш маҳорати хос дошта, ба забонҳои арабӣ, туркӣ, форсӣ ва ҳиндӣ шеър месуруд [5, 492]. Дар шеър «Тарзӣ», «Воситӣ», баъдтар «Абдулҷалил» ва «Мирҷалил» таҳаллус мекард [7, 26]. Ӯ бавежа дар сурудани модаи таърих маҳорат дошт ва ба муносабатҳои гуногун модаи таърих месуруд. Аз ҷумла, ҳодисаи пирӯзии Аврангзеб бар яке аз қалъаҳои маъруфи Дакан бо номи Ситора дар соли 1111-и ҳиҷрии қамариро дар ҳаҷми ёздаҳ китба модаи таърих ба забонҳои порсӣ, арабӣ, туркӣ ва ҳиндӣ суруд, ки бо номи «Гулзори фатҳи Шоҳи Ҳинд» ва «Тавинома» («Ҷашннома»)-и пирӯзии шоҳ Оламгир машҳур аст [13, 265]. Осори манзум ва мансури мутааддиде аз Воситӣ мерос мондааст. Девони ашъор ва маснавиҳо дорад. Аз ҷумлаи ин маснавиҳо достони «Ҷавоҳир-ул-фирдавс» мебошад, ки аз назари таърихӣ ҷомеашиносӣ бисёр аҳамият дорад, зеро шоир илова бар тасвири воқеаҳои таърихӣ расму оини баргузориҳои ҷашни арӯсии замони хешро ҳеле муфасссал ва бо забони сода ба силки назм даровардааст. Маснавии дигари ӯ «Падмоват» достони муламмаъ, ба забони порсӣ хиндӣ буда, яке аз қиссаҳои машҳури

бостонии ҳиндӣ дар бораи мочарои ишқи Ратаннасино ва Падмоватӣ мебошад [18, 93-94]. Воситӣ, ҳамчунин, фарҳанги бисёрзабона таҳти унвони «Қавохир-ул-калом» ба забонҳои порсӣ, туркӣ, арабӣ ва ҳиндӣ таълиф кардааст.

Шоирӣ дигаре, ки тазкираҳо дар бораи муносибати Носиралӣ ба ӯ ҳамвора мутазакир шудаанд, Зебуннисо (1407 ҳ.қ.) – духтари Аврангзеби Оламгир мебошад. Ин шоираи ширинкалом дар бадеҳагӯӣ хеле хунарманд буд ва дар мушоираҳо ҳамвора барандаи ҷои-заҳо будааст. Баъзе тазкиранигорон роҷеъ ба мулоқоти ин ду шоирӣ замон чунин маълумот овардаанд, ки рӯзе Носиралӣ дар ҷавоби мисрае аз сурудаҳои Зебуннисо мисраи дигаре суруд ва дар он бо вай шӯҳӣ кард. Зебуннисо дар посухи ҷасорати Носиралӣ ин байтро суруд:

Носиралӣ, ба номи Алӣ бурдаӣ паноҳ,
В-арна ба Зулфӣқори Алӣ сар буридамаст.

Носиралӣ 20-уми моҳи Рамазони соли 1108-и ҳиҷрӣ мутобиқ ба 2-юми апрели соли 1697 дар синни шастсолагӣ ҷашм аз зиндагӣ бааст. Муҳаммад Афзали Сархуш, дӯсти ӯ таърихи даргузашти шоирро бад-ин гуна ба риштаи назм кашидааст:

Вораста Алӣ ба ҳиммати бепарво
Аз роҳату ранҷи ҳастӣ мустағно рафт.
Доим чу таваҷҷуҳаш сари маънӣ буд,
Дил канда зи сураткадаи ҳастӣ рафт.
Сархуш зи худ соли вафоташ пурсид,
Гуфт: – «Оҳ, Алӣ ба олами маънӣ рафт».

Оромгоҳаш дар ҳаволии марқади Низмуддини Авлиё (634-725), яке аз машҳуртарин орифони қарни 14-и Ҳинд аст.

Ғулумалихони Озод аз гуфтаи Саййидҷаъфар Рӯҳии Ранбирпурӣ чунин овардааст: «Рӯзе бо ҷамъе аз ёрон ба зиёрати хоки шайх Носиралӣ рафтем ва бо ҳам суҳбат дштем. Ёре рӯ ба қабри шайх Носиралӣ оварда гуфт: «Боре, он қавли шумо ҷӣ шуд, ки:

Хок гардидему мерақсад ҳанӯз афғони мо,
Хум шикаст, аммо намерезад майи ҷӯшони мо».

Гуфтам: «Бар забони шумо ин афғони Носиралист, ки ба рақс даромадӣ». Ёрон таҳсин карданд» [4, 250].

Мероси адабии Носиралии Сарҳиндӣ аз як девони ашъор ва чанд маснавӣ иборат аст.

Қобили зикр аст, ки гароиш ба маснависароӣ ва эҳёи дилбастагии шоирони мусалмони Ҳинд ба забони ҳиндӣ аз вежагиҳои барҷастаи шеърӣ порсии даврони Аврангзеб ба ҳисоб рафта, маснавӣҳои Носиралӣ намунаи бехтарини ин жанр дар адабиёти форсизабони Ҳинд шумурда мешудаанд.

Маснависароии Носиралиро бештари тазкиранигорон ва муарриҳини адабиёт ситудаанд. Чунончи, муаллифи «Шамъи анҷуман» бо ин ки ғазалҳои ӯро меситояд, мегӯяд: «дар маснави яди байзо мекунад» ва дар «Гулзори Аъзам» омадааст, ки «ҳарчанд бархе маснави-гӯён роҳи ӯ рафтанд, ҳеч кас ба ӯ нарасид ва хатти аҷз ба байни қалам кашид».

Бар асоси маълумоти тазкираҳо, маснавӣҳои Носиралӣ берун аз доираи сарзамини Ҳинд низ шуҳрат доштаанд. Дар ин маврид муаллифи «Ҳизонаи омира» чунин менависад: «Аҳли Бағдод забони арабию форсӣ – ҳарду медонанд ва суфиёни он ҷо дар маҷолиси завқу самоъ аз забони арабӣ бештар ашъори Ибни Форизи Мисрӣ ва аз забони форсӣ аксар маснавии Носиралӣ мехонанд» [10, 68-69].

Яке аз бехтарин офаридаҳои Носиралӣ маснавие таҳти унвони «Наққошу сурат» аст. Ин маснавӣ дорои мазомини ирфонӣ буда, аз ду дафтар иборат аст. Носиралӣ маснавии

мазкурро ба номи Аврангзеб назм карда, соли 1100 ҳичрии қамарӣ, баробар бо соли 1689 ба поён расонидааст.

Маснавии «Наққошу сурат» дар баҳри ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф ё мақсур навишта шуда, бо байти зерин оғоз мешавад:

Илоҳӣ, зарраи дурде ба ҷон рез,
Шарар дар пунбазори устухон рез.

Сархуш дар «Каламот-уш-шуаро» аз маснавии «Наққошу сурат» ёд карда, чунин менависад: «маснавие дар вазни «Юсуф ва Зулайхо» (Ш.С.-яъне ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф ё мақсур) бисёр рангин ва ба тарзи тоза гуфта».

Ишорае, ки Сархуш нисбат ба вазни маснавӣ мекунад, боис шудааст, то бархе, аз он ҷумла Шафеии Кадканӣ ба он андеша биафтанд, ки Носиралӣ маснавии «Юсуф ва Зулайхо» низ доштааст. Чунончи, Шафеии Кадканӣ нигоштааст: «ва аз маснавиҳои ӯ, ки шухрати бисёр дорад, ҳеҷ кадом дар ин девон наёмадааст, аз ҷумла «Юсуф ва Зулайхо»-и ӯ, ки Сархуш аз он бо эъҷоб ёд мекунад».

Бино бар маълумоти Биндробан Доси Хушгӯ, Хоҷамӯҳмад, бо таҳаллуси «Ғофил», аз наводағони шайх Аҳмади Ҷом, ки дар Сунипати Шоҳчаҳонободи Ҳинд зиндагӣ мекард ва дар олами шоирӣ қаламфарсоӣ мекард, дар таърифи наққош ба татаббуи маснавии «Наққошу сурат»-и Носиралӣ хуб таъъозмӯй кардааст:

Чу наққоше, ки дар ҳангоми тасвир
Кашидӣ бе муқаддар нақши тақдир.
Чу бастӣ нақши шамъи хонаҳоро,
Аз он пар сӯхтӣ парвонаҳоро.
Кашидӣ нақши тӯтӣ гар ба дебо,
Шудӣ аз диданаш ойина гӯё.
Дарахтеро бад-он сон нақш мебаст,
Ки баргаш ҳар нафас аз бод меҷаст [16, 507].

Дигар аз офаридаҳои Носиралӣ маснавие таҳти унвони «Мадҳумалат ва Мануҳар» аст, ки асли он намоишномае аз адабиёти санскрит мебошад ва ба унвони «Малтамаду» маъруф аст. Нависандаи ин асари драмравӣ Бовабутист, ки дар қарни ҳаштуми мелодӣ мезистааст. Намоишномаи номбурда ҷунон мавриди писанди оммаи мардум қарор гирифт, ки дар асрҳои миёна ба бисёре аз забонҳои маҳаллии Ҳинд, аз ҷумла чандин мартаба ба забони ҳиндӣ тарҷума шуд. Яке аз ин тарҷумаҳо аз ҷониби Шайх Замони Понипатӣ сурат гирифта, таҳти унвони «Мадҳаванал ва Камкандала» машҳур буд. Маҳз ҳамин тарҷумаро Носиралӣ дар шакли мавзун ба забони форсӣ суруд. Баъдтар Мирзо Абдулқодири Бедил онро бо ҷомаи ирфон пероста унвонашро «Комде ва Мадан» гузошт. Ба ақидаи муҳаққиқин, аз дидгоҳи адабию фалсафӣ достони мазбур ба ирфон ҷунон ачин шуда, ҷунон зебӣ пайдо кард, ки танҳо асли матн метавонад баробари он гузошта шавад.

Агарчи ҳунари маснависароии Носиралӣ борҳо мавриди ситоиши таъкиранигорон қарор гирифтааст, аммо гоҳе мавриди хурдагириҳои муосирони шоир низ қарор доштааст. Ин хурдагириҳо асосан бар мабной ихтилофи писанди муҳитҳои адабии Эрон ва Ҳинд сар задаанд. Барои ин ки ин нуктаро беҳтар дарк кунем, метавонем, назари Озари Бегдилиро дар бораи маснавӣ ӯ бихонем, ки мегӯяд: «аз қасрати истиорот аз маснавӣ ӯ матлабе мушаххас намешавад».

Сархуш низ аз хурдагирии нафаре бар байти аввали маснавии «Наққошу сурат» ривоят мекунад: «Марди пире аз ёрони қадими ӯ, ки номаш бурдан боиси ришхандӣ ӯ то абад аст, дар матлаби ин маснавӣ тасарруфе карда, пеши фақир хонд ва фақир, он чи ҷавобаш гуфта, ба назм дароварда:

Алӣ, он пешвои хушхаёлон,
Чу шуд дар маснавӣ килкаш дурафшон,
Расондаш поя дар маънии меъроҷ,
Бувад ин матлаъ онро дуррат-ут-тоҷ:
“Илоҳӣ, зарраи дурде ба чон рез,
Шарар бар пунбазори устухон рез».
Дар ин матлаъ намуд аз аҳмақиҳо
Як аз пирони чоҳил дахли бечо,
Ки бошад пунба нарму устухон сахт,
Кучо ин нармро нисбат ба он сахт?
Ба тағйири ҳуруфе чанд филфавр
Дурусташ кард дар зуъми худ ин тавр:
“Илоҳӣ, зарае дурде ба тан рез,
Шарар дар пунбазори мӯйи ман рез».
Ман ин ҳарф аз забонаш чун шунидам,
Чу гул хандида бар рӯяш бигуфтам:
– «Чаро он хочат аз Ҳақ хоҳӣ, эй ёр?
Тавонам кард ман ҳам он қадар кор»!

Бино ба гуфтаи муаллифи «Сафинаи Хушгӯ», нахустин бор девони Носиралиро дӯсти даврони наврасии вай Муҳаммадафзали Сархуш, муаллифи тазкираи «Каламот-уш-шуаро» мураттаб кардааст.

Сирочуддин Алихони Орзу мунтахаби ашъори Носиралиро тадвин карда, бар он пеш-гуфторе навиштааст [10, 66]. Девони Носиралии Сарҳиндӣ, ки соли 1281-и ҳиҷрии қамарӣ, баробар бо соли 1844-и мелодӣ дар шаҳри Лақҳнави Ҳинд ба чопи сангӣ расида ва чандин бор дар чопхонаҳои махталифи Ҳинд таҷдиди чоп шудааст, зоҳиран бар асоси мунтахаби ашъори шоир мураттаб гардидааст. Шафеии Қадқанӣ дар мавриди чопи сангии девон чунин менависад: «Мутаассифона, девони чопшудаи ӯ, ки ағлоти бисёре дар он вучуд дорад, баругузидааст аз ғазалҳои ӯ, он ҳам бо милоки хос дар писанду интиҳоб, ки бояд онро «гузинушу интиҳоби ҳиндӣ» хонд» [6, 30-35].

Девони Носиралӣ иборат аз ғазалиёт, рубоӣёт, соқинома ва қасидаҳост. Қисмати асосии ин девон аз ғазалиёт иборат аст. На танҳо дар девони Носиралӣ, балки ба таври умум, дар адабиёти форсии асрҳои XVI-XVIII ғазал муҳимтарин жанри адабӣ ба шумор мерафт. Байти зерини Бедил ифодагари ҳамин матлаб аст:

Бедил, гуҳари назм касерост, ки имрӯз
Дар баҳри ғазал киштии андеша давонад.

Ғазалиёти Носиралӣ идомадиҳандаи анъанаи қуҳани адабист, ки аз Ҳанзалаи Бодғисӣ оғоз шуда, то замони Носиралӣ ҳанӯз ҳам он шурангезию дилфиребии хешро зинда нигоҳ дошт.

Ғазалиёти Носиралии Сарҳиндӣ аз ҷиҳати таҷассуми масоили мухталиф ва доираи мавзӯӣ гуногунранг буда, муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоиву фалсафӣ, ахлоқӣ, ирфонӣ ва ишқӣ дар сурудаҳои шоир ҷилвагар мебошанд.

Аммо, масъалаи маҳорати шоирӣ ва ҳунарнамоии шоирона барои ӯ муҳимтар будааст. Ӯ ба маънои нав хеле таваҷҷуҳ дорад ва тамоми талошҳояш барои эҷоди маънову мазмуни нав равона гардидааст. Худи ӯ дар бораи сиришти зотии хеш, ки маъниёбист, чунин мегӯяд:

Ба оби маънии нозук сиришта шуд гили мо,
Чу ойина ба нафас доғ мешавад дили мо.

Дар иртибот ба мавзуи хунари шоирӣ масъалаи дигаре, ки Носиралӣ дар ғазалҳояш ба он ишора мекунад, сирқоти адабист. Дар бораи дуздии маонӣ, ки миёни шоирон ҳамвора роиҷ будаст, бо бакоргирии шакли дигаре аз зарбулмасали «Офтобро ба доман наметавон пӯшид» таъкид меварзад:

Кай тавон дар зери доман кард пинҳон нури шамъ?
Дузди маъниҳои равшан зуд расво мешавад.

Алӣ, ман мешиносам, ин куҳандуздони ҳикматро
Фалотун, оҳ, агар медид, Юноне, ки ман дорам.

Дигар аз масоили муҳими назариёти адабӣ, ки дар ғазалиёти Носиралӣ мавриди баррасӣ қаро гирифтааст, муносибати лафз ва маънӣ мебошад. Носиралӣ ба масъалаи таносуби лафзу маъно саҳт пойбанд буд ва бино ба маълумоти тазкиранигорон чанд бор бо муосирони хеш дар ин мавзӯ гуфтмонҳои ҷиддие ороштааст. Шоир таносуби лафзу маъниро бо ташбеҳоти хеле рӯшан арзёбӣ мекунад. Ба назари ӯ, маънии баландро наметавон бо алфози суст баён намуд, ҳамон гуна ки наметавон обро дар пахта нигаҳ дошт:

Маънии сероб натвон баст дар алфози суст,
Ин гуҳар аз пунба берун метаровад ҳамчу об.

Айби ботин нашавад зоҳири шоистаи мо,
Маънии байти қач аз мистари қачмистар нест.

Мавзӯи асосии навъи ғазал дар адабиёти гузаштаи мо ишқ будааст. Дар сурудаҳои шоирони сабки ҳиндӣ низ ҷойгоҳи ишқ ба таври махсус намоён аст. Ғазалиёти Носиралӣ бо забоне шурангез аз айёми ҷавонӣ, тасвири ишқу ҳолатҳои отифӣ қисса мекунанд. Тасвири зебоиҳои маъшуқу шикоят аз ҳичрон мундариҷаи асосии ашъори ғиноии шоирро ташкил медиҳад. Дар ғазалиёти Носиралӣ таронаҳои маҳаллӣ ва сурудҳои омиёна чехраи ғазалро дилфиребтару ботароват кардаанд:

Ҳар кучо бошам, асири доми оғӯши туам,
Баски наздики туам, аз дил фаромӯши туам.
Мекунӣ ёдам, вале ёдат намеоям ҳанӯз,
Мисраи дилчаспи аз хотир фаромӯши туам.

Аммо муҳимтарин вежагии ашъори ошиқонаи Носиралӣ он аст, ки эҳсоси отифии шоир дар коргоҳи андеша рангу бори мавъиза ба худ мегиранд ва шоир ахлоқи муайянеро барои ишқ тарҳ мекунад:

Ғубори хотири ошиқ муддаоталабист,
Ба хилвате, ки манам, ёди дӯст беадабист.

Амри собитшуда аст, ки дар шеърӣ гузаштаи мо ишқ аз ду шева баррасӣ мешавад ва бар пояи ин маънишиносӣ ғазалиёти шуаро ҳам ба ду навъ тақсимбандӣ шудаанд: ғазали ошиқона ва ғазали орифона. Дар шинохти ғазалиёти ирфонӣ бештар шеваи корбурди истилоҳоти ҳоси ирфонӣ дар шарҳи мафҳумҳои орифона ё истилоҳоти тасаввуф нақши муассир дорад, ки ин хусусиятро дар шинохти ғазалиёти Носиралӣ низ метавон ба мушоҳида гирифт.

Дар баробари тасвири мазмунҳои ишқӣ орифона дар ғазалиёти Носиралӣ муҳимтарин мавзӯҳои аҳли ирфон, аз ҷумла муҷоҳада бо нафси саркаш, факр, самоъ, дурӣ ҷустан аз та-

аллуқоти дунявӣ ва амсоли ин мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта, ҳамагӣ ба ҷойгоҳи ахлоқи инсонӣ ва ташаккули мақоми маънавии инсон дар ашъори шоир ишорат мекунад. Далели дигари таваҷҷуҳи шоир ба мавзӯҳои мазкур қорбурди истилоҳоти фаровони ирфоние чун «май», «майхона», «фақр», «таваккул», «ишқ», «тахлил», «ниёз», «фано», «ачз» ва мондани ин мебошад, ки бар асоси онҳо шоир тавонистааст, ки мазмунҳои орифонаро шарҳу тафсир намояд. Ба чанд намуна аз ин абёт мурочиат хоҳем намуд:

Нест ғайр аз як санам дар пардаи дайру ҳарам,
Кай шавад оташ дуранг аз ихтилофи сангҳо.
Ҷодаи роҳи фано аз дасти ҳар мазҳаб ҷудост,
Каъбаро гум кардаанд ин қавм дар фарҳангҳо.

Дар баробари ин, дар ашъори Носиралӣ масоили фаровони иҷтимоиву ахлоқӣ, фалсафӣ ва амсоли ин шарҳу тафсир шудааст, ки ба нуфузи доираи мавзуии ашъори шоир таъкид меварзад.

Яке аз масоили меҳварӣ дар ахлоқ назди Носиралӣ масъалаи ҳиммат аст. Шоир ба ҷуз ифтихор аз маънии баланди ашъораш танҳо ба ҳиммати баландаш фаҳр мекунад:

Дар бутаи фақр хуш ба созам карданд,
Сад ранги ҳавас сарфи гудозам карданд,
Кашкӯли гадоиям даме боз нагашт,
Ҳиммат доданду бениёзам карданд.

Ин аст, ки Сархуш ўро бо лафзи «зуҳимматулкамол» меситояд. Шоири баландҳиммат тамаъро аз ҷумлаи бадтарин хислатҳои инсонӣ мешуморад:

Ҳубоб мешиканад коса бар лаби дарё,
Тамаъ зи мардуми бообрӯ намеояд.

Ҷолиб аст, ки аксаран дар баррасии мавзуи мазкур шоир тасвири ҳубобу дарёро ба қор мегирад. Ҷунонки дар мавриди дигар бо истифода аз ҷиноси «тангчашм» ва «чашми ҳубоб» гунаи дигареро аз зарбулмасали «Чашми танги дунёдорро ё қаноат пур кунад ё хоки гӯр» ба нази даровардааст:

Тангчашм аз неъматӣ олам нахоҳад гашт сер,
Пур намегардад ба дарё косаи чашми ҳубоб.

Ба андешаи шоир, ифтихор қардан ба падар низ хислати озодагон набуда, нишони пастҳимматист. Инсоне, ки фаҳр ба номи падар мекунад, шабеҳи қатраест, ки ниёзманди дарёст:

Иззати арбоби маънӣ нест аз номи падар,
Бениёз аз баҳр гардад, қатра чун дарё шавад.

Зиёда аз ин, тибқи мақоли «Мушк он аст, ки худ бибӯяд, на аттор бигӯяд», назди «арбоби маънӣ» ифтихор аз ҳунар ва ситоиши маҳорати худ низ писандида нест. Шоир изҳори ҳунар қарданро шабеҳи занг зандани ойина медонад:

Ғубори хотири доност изҳори ҳунар қардан,
Сафо бархезад аз ойина чун ҷавҳар шавад пайдо.

Шоистатарин хислат хоксорист, ки инсонро ба қуллаҳои мурод мебарад:

Аз тавозуъ метавон кардан мусаххар оламе,
Хотами дасти Сулаймонӣ ҳамин пушти дутост.

Шоир ононеро, ки риёкориву зӯҳди намоишкорона пеша кардаанд, мавриди интиқод қарор медиҳад ва изҳор мекунад, ки аз сухбату гуфторҳои намоишкоронаи зоҳидон дилгирам, зеро дар сухани онон самимияту сидқ ва ихлосу иродат дида намешавад, балки зухди эшон аз рӯи аҷз аст:

Гӯшагирии азизон ҳама аз бебаргист,
Мурғ ҳам майли паридан накунад, то пар нест.

Шоир таъкид мекунад, ки ин ҳама зухди намоишкоронаву дурӯғӣ метавонад ба дилмурдагӣ бирасонад:

Гуфтугӯи беҳақиқатро асар марги дил аст,
Хобро дар парда дорад шӯҳии афсонаҳо.

Хулоса, доираи мавзуии ғазалиёти Носиралии Сарҳиндӣ васеъ буда, дар баробари тараннуми ишқи поки инсонӣ муҳимтарин масоили ахлоқи ирфонӣ, иҷтимоӣ ва фалсафӣ дар қолаби таркибу тасвирҳои шоирона баён гардидаанд.

Носиралӣ аз ҳама зиёд (90 ғазал) дар баҳри ҳазаҷи мусаммани солим ғазал эҷод кардааст. Вазну оҳанги шеър андешаи хонандаро вусъат мебахшад ва бар авотифу эҳсосоти вай меафзояд. Бинобар ин, вазну баҳри шеър барои шоир ва муҳотаби вай бисёр муҳим мебошад. Ҳазаҷи мусаммани солим вазни ором ва бо матонати вежа аст. Оромӣ дар оҳанги ин вазн бар асари дурии ҳичоҳи кӯтоҳ ва пайиҳам омадани ҳичоҳи дароз ба вучуд омадааст. Шеъри Носиралӣ чун ҳосили андеша аст ва панду насиҳат дар меҳвари он қарор дорад, шӯри шоирона дар он камтар ба назар мерасад. Ин аст, ки баҳри ҳазаҷ дар ифодаи мазомини мавъизагараонаи ғазалиёти Носиралӣ бисёр муносиб уфтодааст.

Мавзуи асосии қасидаҳои Носиралӣ мадҳ буда, дар ситоиши пайғамбар, аҳли ирфон, муршидони шоир ва ҳокимону вазирони замони шоир, аз ҷумла Сайфхон, Зулфиқорхон, Ғазанфархон, Набишоҳ ва дигарон суруда шудаанд ва ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабии Ҳинд дар давраи ҳукумати Муғулони Бузургро инъикос мекунанд.

Аксари пижӯҳишгарони осори Носиралии Сарҳиндӣ ба ин ақидаанд, ки вежагиҳои шеъри ӯ иборатанд аз доштани ҳаёлотӣ борику бисёр дақиқ, диққати зиёд дар ёфтани мазмунҳои тозаю печида, доштани забони содаи мутамоил ба забони гуфтугӯии омиёна.

Мирабдуразоқи Хавофӣ дар ин иртибот нигоштааст: «Ӯ дар дорулмулки баландҳаёлию нозукбандӣ кӯси «лиманулмулкӣ» навохт... ва алҳақ санъати ҳаёлро ба дараҷаи аъло сууд бахшид» [15, 15].

Ҷазои фарҳангию иҷтимоӣ ва суннатҳои фалсафию адабии Ҳиндустон яке аз омилҳои муҳим дар тағйири сабки шеъри ин кишвар будааст. Андеша ва баёни Носиралӣ низ ба муҳити зиндагиаш саҳт алоқаманд буда, яке аз омилҳои муҳим дар созмон ёфтани мафкура ва бинишҳои зебоишинсонаи ӯ гардидааст. Замон, макон ва вежагиҳои забонӣ дар шеваи шеъри Носиралӣ хеле равшан мушоҳида мешавад. Ҳаммон гуна, ки Маликушшуарои Баҳор мушоҳида кардааст, «Иқлими Ҳинд ва обу ҳавои он ҷову тарзи маишат ва фалсафаву диёнати Ҳинд соҳибони афкори дақиқу шуарои ҳаёлбофу рақикулқалб ба вучуд меоварад» [3].

Суннатҳои адабиёти ғании порсии тоҷикӣ низ дар шаклгирии биниши зебоишинсонаи шоир омили муҳим ба ҳисоб меравад. Дар ташаккули сабки ҳосси Носиралӣ ва тарвиҷи маҳорати шоирӣ ӯ аз шуарои пешин беш аз ҳама Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва Ҳофизӣ Шерозӣ таъсиргуздор будаанд.

Носиралӣ борҳо исми мубораки Мавлоноро зикр кардаву фаровон аз ӯ баҳраҳо бурдааст. Дар поре аз маснавии хеш, ки аз ҳафт байт иборат аст, бо сабки соқиномасароён мутрибро мухотаб қарор дода, чунин сурудааст:

Ба тарзи Мавлавӣ оҳанг пардоз,
Ҳадиси дигарон кун пардаи роз.

Байти мазкур ишораест ба байти машҳури «Маснавии маънавӣ»:
Хуштар он бошад, ки сирри дилбарон
Гуфта ояд дар ҳадиси дигарон.

Дар ғазале, ки ба илҳом аз ғазали Мавлоно сурудааст, бо ишора ба нисбаи шоир – Румӣ ва муқобилгузории Зангу Рум гуфтааст:

Оқибат, Носиралӣ, гаштам муриди Пири Рум,
Гуфт: Хуш маншин, сипоҳи Занг барҳам мекунам.

Носиралӣ нисбат ба Хоча Ҳофизӣ Шерозӣ таваҷҷуҳи хоса дошт. Нахустин ғазали девони ӯ истиқбол аз аввалин ғазали девони Ҳофиз буда, бо байти зерин оғоз мешавад:

Муҳаббат ҷодае дорад ниҳон дар хилвати дилҳо,
Чу тори субҳа гум гардид ин раҳ зери манзилҳо.

Ҳамон гуна, ки Ҳофиз бо ифтихор мегуфт, ки «Қудсиён гӯӣ ки шеърӣ Ҳофиз аз бар мекунамд», Носиралӣ низ фармудааст:

Қудсиёро нашъаи фикри Алӣ аз даст бурд,
Борҳо соғар зи дасти соқии Кавсар кашид.

Носиралӣ андешҳои шоироне чун Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ ва дигаронро гоҳ ошкор ва гоҳе чун «матни пинҳон» (intertext) дар ғазали худ меоварад, ки ба осонӣ онҳоро наметавон дид. Масалан, дар ду намунаи зерин бо ишорае пинҳон ба мисраи Ҳофиз – «Киштинишастагонем, эй боди шурта, бархез» гуфтааст:

Ба зӯри ақл натвон шуд ҳарифи ишқи бепарво,
Инон дар қабзаи дарё бувад киштисаворонро.

Дар ғазали дигар:

Ман, эй киштинишинон, дидаам тарзи хиромашро,
Намояд дар давидан сайри дарё соҳили моро.

Тазминҳои Носиралӣ аз шоирони овозадори форсӣ ҳамчун Мавлоно ва Ҳофиз нишон медиҳад, ки ба суннатҳои адабӣ диққати назар дошта, бо таваҷҷуҳ ба таасвирпардозӣ, мазмунофаринӣ ва забони шеърӣ онҳо кӯшиш мекунад, ба услуби баёни онҳо наздик шавад.

Аз шоирони порсигӯӣ Ҳинд Зухурии Туршезӣ ва Назирии Исфохонӣ мавриди таваҷҷуҳи Носиралӣ будаанд. Ба қавли Шерхони Лудӣ, Носиралӣ муътақид будааст, ки «Бар рӯӣ замин беҳтар аз Зухурӣ наёмада».

Бино ба гуфтаи муаллифи «Сафинаи Хушгӯ» мисрае аз Назириро (Файзи суҳбат то сахар нагсаст аз дунболи ҳам // То кавокиб субҳа гардонид, мо соғар задем.) тазмин кардааст:

Бо Назирӣ шайхи худ мастона сар кардам, Алӣ,
То кавокиб субҳа гардонид, ман соғар задам [16, 723].

Пайравии Носиралӣ аз шуарои дигар тақлиди сирф набуда, балки татаббуе халлоқона аст. Чунонки аз хилоли девони ӯ бармеояд, аз тозагии ашъори худ ифтихор дошта, «дар чанби шоирии худ ҳеҷ шоиреро ба хотир намеоварда ва муосиринро вақъе намениҳода» [9, 222]. Бино бар ҳамин ҳисси ифтихор, пайравияи татаббуъ аз муосиронро ба худ ор медони-стааст. Чунонки гӯяд:

Барнатобад дили равшангуҳарон ҳарфи касе,
Нафаси субҳ бар ойинаи ахтар занг аст.

Мувофиқи маълумоти «Тазкираи Ҳусейнӣ», вақте Бедил аз Носиралӣ хоҳиш мекунад, то шеърӣ ӯро тазмин кунад, дар ҷавоб мегӯяд: «Қобили он нест, ки ман мисраи хеш тазмин кунам» [9, 222].

Шоир дар ҷавоби онҳое, ки ӯро пайрави Ғании Кашмирӣ донистаанд, мегӯяд:

Алӣ, ба гулшани Кашмир рафта нам айб аст,
Ки ҳамсафири ман он андалеби Табреш аст.

Ибораи «андалеби Табреш» ишора ба Соибӣ Табрешӣ буда, дар ин байт Носиралӣ худро дар шоирӣ ҳампояи ӯ донистааст. Аксари тазкиранигорон низ ҳунаро шуҳрати шоирии ӯро бо Соиб қиёс кардаанд ва ба унвони «Соибӣ сонӣ» аз ӯ ёд кардаанд. Чунонки Сархуш гӯяд: «аз аҳли Ҳинд, суҳанвари баландҳаёли маъниёби зиҳимматулкамол ҳамчу ӯ барнахоста, ҳар байташ чун абрувони дилбарон ба хубиҳо масал ва ҳар мисрааш чун қомати маъшукон ба раъноӣ мумтозу бебадал, ашъори балоғатшиораш оламгир ва фикрҳои тозааш яке аз яке беназир, дар Эрон Соиб асту дар Ҳинд Носиралӣ» [14, 133].

Шоире аз Ҳинд дар бартарии ашъори Носиралӣ бар Соиб мегӯяд:

Туро дидем соибро шунидем
Шунида қай бувад монанди дида [16, 255].

Агарчи дар байти фавқуззикр Носиралӣ худро бо Соиб ҳамсафир донистааст, дар мавридҳои дигар мақоми худро бартар медонад. Маълум аст, ки Соибӣ Табрешӣ яке аз сермахсултарин шоирон аст ва ҳафт девони калонҳаҷми ғазалиёт дорад. Сарфи назар аз ин, Носиралӣ, ки ҳатто девони хешро хангоми дар қайди ҳаёт будан таълиф накардааст, ҳар байти хешро баробари девони Соиб меҳисобад:

Ҳар байти ман баробари девони Соиб аст,
Азбаски аҳли табъ муқаррар навиштаанд.

Робитаи равшану дақиқ миёни мисраҳои ҳиссӣ бо мисраҳои зеҳнӣ, ки Соиб дар сабки тамсилгӯию услуб муодиласозӣ ҳунармандона ба қор мебарад, дар назари Носиралӣ содаву тақрориро беруҳ менамуд:

Хун аст, Алӣ, синаам аз мисраи Соиб,
Дар пераҳани гунча ҷӣ хор аст, бубинед.

Ба ин мазмун дар девони Носиралӣ абёти зиёдеро метавон пайдо намуд. Бо овардани чанд байт иқтифо меварзем:

Ин ғазал, Носиралӣ, эҷози Ҳиндустони мост,
Соиб ин ҷо мениҳад бар хок то маҳшар ҷабин.

Алӣ, шеърам ба Эрон мебарад шуҳрат, аз он тарсам,
Ки Соиб хун бигиряд, об дар дафтар шавад пайдо

Надорад боғи олам булбуле, тарки Сифоҳон кун,
Биё, дар хонаи Носиралӣ гулгашти Эрон кун.

Аз ғазалиёти Соиб абётеро метавон пайдо намуд, ки далели огоҳӣ доштани ӯ аз вучуди «наҳзати соибситез»-и Ҳиндустон мебошанд. Байтҳои зерин аз он ҷумлаанд:

Чун ба Ҳиндустон гуворо нест Соиб тарзи нав,
Беҳ, ки бифристу ба Эрон нусхаи ашъорро.

Мебарӣ, Соиб, зи Ҳиндустон ба Исоҳон суҳан,
Гавҳари худро зи беқадри ба маъдан мекашӣ.

Гарчанде Носиралӣ даъвои бартарӣ аз Соиб дорад, қасрати ёдоварӣ аз ин шоири баном далолат бар он мекунад, ки шеъри Соиб дар тарвиҷи маҳорати шоирии ӯ таъсиргуздор будааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Hunter, William Wilson. The Imperial Gazetteer of India (2nd ed.). Vol. XXIII. Oxford: at the Clarendon Press, 1908. – P. 452. // <https://archive.org/details/imperialgazettee23greauoft/page/n3/mode/1up>
2. Oveisi, Abdolali. An Introduction to the Life and Works of Naser Ali Sarhendi // Journal of Subcontinent Researches University of Sistan and Baluchestan. Vol. 3, No.7, summer 2011. – PP. 107-116.
3. Баҳор, Муҳаммадтақӣ. Сабкшиносии забон ва шеъри форсӣ [Матн] / Муҳаммадтақӣ Баҳор.- Техрон, 1377. — 420 с.
4. Билгиромӣ, Мирғуломалӣ Озод. Сарви Озод [Матн] / Мирғу-омалӣ Озоди Билгиромӣ. Таҳқиқ, тадвин, тасҳех, тартиб, муқаддима, ҳавошии дутур Заррина Хон. – Дехлӣ, 2013. – 699 с.
5. Гупомӯй, Муҳаммад Қудратуллоҳ. Натоиҷ-ул-афкор [Матн] / Муҳаммад Қудратуллоҳи Гупомӯй. Ба қўшиши Ардашери Набишоҳӣ. – Бомбай, 1339. – 800 с.
6. Кадканӣ, Ш. Носиралии Сарҳиндӣ [Матн] / Ш. Кадканӣ // Шеъри порсӣ дар он сӯи марзҳо. Давраи 7, № 79. – с. 30-35.
7. Қосимӣ, Шарифхусайн. Маснавии Абдулҷалили Билгиромӣ дар баёни арӯсии Фаррухсияр, подшоҳи Темурӣ [Матн] / Шарифхусайн Қосимӣ // Маҷаллаи равобити фарҳангии Ҳинду Эрон, 1978. Ҷ. 31, шумораи 1-2, саҳ. 19-31.
8. Лўдӣ, Шералихон. Миръот-ул-хаёл [Матн] / Шералихони Лўдӣ. Ба эҳтимоми Ҳамид Ҳасанӣ, бо ҳамкориҳои Беҳрӯз Сафарзода. Чопи аввал. – Техрон: Интишороти равзана, 1388. – 370 с.
9. Мир Ҳусейндўст. Тазкираи Хусайнӣ [Матн] . – Нувал Кишур, 1875. – 375 с. // <https://www.sufi.ir/books/download/farsi/tazkareh/tazkareh-hussaini.pdf>
10. Муҳаммад Ғафсхони Баҳодур. Гулзори Аъзам [Матн] . – Матбааи Саркорӣ, 1856. – 428 с.
11. Носиралӣ, Сарҳиндӣ. Девони ашъори Носиралии Сарҳиндӣ [Матн] / Носиралии Сарҳиндӣ. Тасҳеҳи Ҳамид Карамӣ. – Техрон: Илҳом, 1388. – 810 с.
12. Орзу, Сирочуддиналихон. Тазкираи “Маҷмаъ-ун-нафоис” [Матн] / Сирочуддиналихони Орзу. Ба қўшиши Зебуннисо Алихон. (Султоналӣ). – Ҷ.1 – Исломобод (Покистон),

2004. – 493 с.

13. Раҳмоналӣ. Тазкираи уламои Ҳинд [Матн] . – Лакхнав, 1913. – 456 с.

14. Сархуш, Муҳаммад Афзал. Каламот-уш-шуаро [Матн] / Муҳаммад Афзал Сархуш. Мураттиб: Муҳаммад Ҳусейн Маҳвии Лакхнавӣ. – Мадрас, 1901. – 309 с..

15. Хавофӣ Аврангободӣ, Мирабдураззоқ. Баҳористони сухан [Матн] / Мирабдураззоқ Хавофии Аврангободӣ. – Мадрас, 1958. – 391 с.

16. Хушгӯи Деҳлавӣ, Биндробиндос. Сафинаи Хушгӯ [Матн] / Биндробиндос Хушгӯи Деҳлавӣ. Ба эҳтимоми Сайидшоҳ Муҳаммад Атоур-рахони Кокуӣ, силсилаи интишорот идораи таҳқиқот арабӣ ва форсӣ. - Патна, 1959 м. – 400 с.

17. Ҳакам, Абдулшакур. Мухтасари ёде аз шоири шаҳир Сармад [Матн] / Абулшакури Ҳакам // <https://www.jame-ghor.com/archive/>

18. Этте, Ҳ. Таърихи адабиёти форсӣ [Матн] / Ҳ. Этте. Тарҷима бо ҳавошии Ризозода Шафақ. Техрон, 1351. – 301 с.

НОСИРАЛИИ САРҲИНДӢ ВА МЕРОСИ АДАБИИ Ӯ

Дар мақола рӯзгору осори Носиралии Сарҳиндӣ, яке аз шоирони тавоноии порсизабони Ҳинд мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Носиралӣ шояд беш аз ҳар шоири дигари замони худ аз обрӯи бузурге бархурдор буд. Гурӯҳе аз шоирон дар пайравӣ аз вай шеър сурудаанд. Дар баъзе маноabei таърихӣ ўро соҳибмақтаб шумурдаанд. Носиралӣ чандин бор бо Мирзо Абдулқодири Бедил, шоири хушному пуровоза мулоқотҳои ачибе доштааст. Дар ҳамаи ин дидору тамосҳое гуфтомонҳои ачибе байни онҳо роҷеъ ба моҳияти шеърӯ шоирӣ сурат гирифтааст. Тазкиранигорон Носиралии Сарҳиндиرو дар қатори шоироне чун Соибӣ Табрезӣ, Мирзо Ҷалолӣ Асир, Калими Қошонӣ соҳиби сабки шахсӣ мешумурданд, ки дар замони зиндагӣаш мавриди тақлид қарор мегирифт.

Калидвожаҳо: Носиралии Сарҳиндӣ, ғазал, девон, маснавӣ, сабки ҳиндӣ, сабки шахсӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур, д.и.ф., профессор, директори Китобхонаи марказии илмии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷуҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.

Тел.: +992(90)7701111.

E-mail: sufizadeh@gmail.com

НОСИРАЛИ САРХИНДИ И ЕГО ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ

В статье рассматривается жизнь и творчество Насирали Сархинди, одного из самых ярких персоязычных поэтов Индии. Насирали пользовался большой репутацией, возможно, большей, чем любой другой поэт своего времени. Ему подражали многие поэты. В некоторых источниках он считается основателем поэтической школы. Насирали вел ряд интереснейших диспутов с Мирзо Абдулкадир Бедилом, одним из выдающихся и влиятельных поэтов-современников. Во всех этих дискуссиях между ними происходили изысканные, заслуживающие внимания беседы о сути поэтического слова. Авторы поэтических антологий считали, что Насирали Сархинди наряду с такими поэтами, как Саиб Табрези, Мирза Джалол Асир, Калим Кашани, обладали индивидуальным поэтическим стилем, которому подражали при его жизни.

Ключевые слова: Насирали Сархинди, газель, диван, маснави, индийский стиль, индивидуальный стиль.

Сведения об авторе: Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур, д.ф.н., профессор, директор Центральной научной библиотеки Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.

Тел.: +992(90)7701111.

E-mail: sufizadeh@gmail.com

NOSIRALI SARHINDI AND HIS LITERARY HERITAGE

The article deal with the life and literary heritage of Nasirali Sarhindi, one of the most prominent Persian poets of India. Nasirali enjoyed a great reputation, perhaps greater than any other poet of his time. Many poets imitated him. In some sources he is considered to be the founder of a poetic school. Nasirali conducted a number of interesting debates with Mirzo Abdulkadir Bedil, one of the outstanding and influential poets of his time. In all these discourses took place refined and noteworthy conversations about the essence of the poetry between them. The authors of poetic anthologies believed that Nasirali Sarhindi along with such poets as Saib Tabrezi, Mirza Jalol Asir, Kalim Kashani, had an individual poetic style that was imitated during his lifetime.

Key words: Nasirali Surhindi, ghazal, sofa, masnavi, Indian style, individual style.

Information about the author: Sufizoda Shodimuhammad Zikriyopur, Doctor of Philology, Professor, Director of the Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33.

Tel.: +992(90)7701111.

E-mail: sufizadeh@gmail.com

МАҲБУБТАРИН ШОИРИ ДАВРОНИ МАШРУТАИ ЭРОН

Хоҷамуродов О.¹

Дар адабиёти қарни XX Эрон адиберо суроғ надорем, ки мисли Саид Ашрафиддини Гелонӣ дар даврони зиндагиаш, бо вучуди ба авҷи шухрат расидан, аз ҳама анҷуману маҳфилҳо канора гирифта, зиндагии фақирона ба сар бурда, билохира дар тангдастиву фақр рӯзҳои вопасини умри худро дар бемористони бемориҳои рӯҳӣ, дар гумномӣ ба поён расонида бошад. Воқеан, чунин зиндагӣ танҳо насиби шоиру рӯзноманигори аҳди Машрута (1905-1911) Саид Ашрафиддини Хусайнӣ, маъруф ба Гелонӣ, гардидааст. Ё суҳансарое буд, ки ба қавли устод Ҳабиб Яғмоӣ "...дар замони хеш овозаи шухраташ саросари Эронро фаро гирифта буд ва ҳар гурӯҳ, аз орифу омӣ, бо саводу бесавод, хурду бузург ўро мешинохтанд ва рӯзномаашро даст ба даст мегардониданд ва шеърашро азбар мекарданд. Аммо дар охири умр ҷунон ба сахтӣ ва бадбахтӣ афтод ва ҷунон ба гӯшанишиниву гумномӣ зист, ки на касе ҳолашро пурсид ва на дастгириву тафаккуде дид, то дар ниҳояти тангдастию бенавоӣ ҷон дод. Ва акнун аз мазораи ҷуз дар синаҳои мардуми ориф нишон наметавон ёфт." [4, 26]

Ин сарнавишти аксари инқилобиён аст, ки ҳосили дастоварди онҳо насиби дигарон гардида, ҳудашон дар гирдоби фаромӯшӣ аз байн рафтаанд.

Хидмати Саид Ашрафиддини Хусайнӣ (Гелонӣ) ва рӯзномаи ӯ, "Насими Шимол" дар густариши ҷунбиши машрутаҳои ва инъикосу интиқоди воқеоти сиёсӣ ва иҷтимоии он даврони Эрон басо бузург аст. Ё тавассути рӯзномаи "Насими Шимол"-аш дар бедории афкори тӯдаҳо ва раванди инқилоби Машрута саҳми босазо гузошта аст.

Ба қавли аксари адибону муҳаққиқони эроние, ки бо Саид Ашрафиддин мулоқот кардаанд ва ё ўро мешинохтаанд, фурӯтанӣ, бепарво ба ҷоҳу моли дунё будан ва канорагирӣ ўро аз ҳар гуна маҳфилу нишастҳо хотирнишон мекунад. Аз ин рӯ, аз зиндагиномаи ӯ иттилои кофӣ дар даст нест. Ягона сарчашмаи муътамади зиндагиномаи шоир рӯзномааш "Насими Шимол" ва куллии шоир аст, ки солҳои охир бо саъйи кӯшиши Хусайни Яминӣ дар Техрон чанд дафъа таҷдиди ҷоп шудааст. Хидмати Хусайни Яминӣ дар он аст, ки дар қисмати аввали куллии шоир мақолоти ёддоштиҳои донишмандони эрониву хориҷиро перомуни зиндагӣ ва эҷодиёти Саид Ашрафиддин ҷой дода, онро бо номи "Куллии ҷовидонаи Насими Шимол" бори нахуст дар соли 1371 х.ш/1993 м ба таърифи расонидааст.

Соли таваллуди Ашрафиддинро соли 1287х.к. (1870 м.) меҳисобанд. Ё дар Қазвин ба дунё омадааст. Аз шарҳи ҳоли манзуме, ки ҳуди шоир навиштааст, маълум мегардад, ки дар 6-моҳагӣ аз падару модар ятим монда, дар кӯдакиаш хонаву ҷойи аз волидон ба мерос мондашро хешовандонаш ғасб кардаанд ва ӯ дар тангдастиву фақр ба воя расидааст. Дар айёми наврасиву ҷавонӣ 5 сол дар Карбалову Начаф зиндагӣ мекунад, аммо ҳубби Ватан ўро дубора ба Эрон бармегардонад. Чанд муддат дар Қазвин зиндагӣ карда, дар синни 22 солагиаш ба Табрез меравад ва бо пири равшанзамире ошно мешавад, ки худ ин мулоқотро чунин ба қалам додааст:

Дар раҳи Табрез бо сӯзу тааб,
Хидмати пире расидам нимашаб.
Он қаландар чун маро девона дид,
Маст аз ҷоми майи ҷонона дид.
Кард таълимам ҳама асрори Ҳақ
Гашт рӯшан рӯҳам аз анвори Ҳақ.

[4]

1. Мухаммадиев Шамсиддин – ходими пешбари илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ. .

Дар Табрэз Саид Ашрафиддин ба омӯзиши сарфу нахви арабӣ, илмҳои ҳайат, ҷуғрофия, мантиқу ҳандаса ва дигар илмҳои мутадовили замон мебардозад. Баъд аз муддате ба вилоти Гелон меравад ва дар Рашт иқомат ихтиёр мекунад. Маҳз дар Рашт ба эҷоди шеър ва интишори рӯзномаи “Насими Шимол” мебардозад. Дар бораи таъсиси рӯзномаи “Насими шимол” чунин гуфтааст:

Дар ҳазору сесаду бисту чаҳор
Чун шудӣ Машрута ин шаҳру диёр.
Кардам эҷод ин насими нағзро,
Атр бахшидам зи бӯяш мағзро!
[4]

Рӯзнома дар Рашт таъсис ва шумораи нахустини он 2 шаъбони 1325х.қ. (20.09.1907.м) дар он шаҳр аз чоп баромада ва баъд аз соли 1912 дар Техрон интишор ёфт ва чун дар ҳаҷми чаҳор саҳифаи кӯчак буд, танҳо худ Саид Ашрафиддин мебаровард. Ва матолби рӯзномаро бо номҳои мухталиф, аз ҷумла Лотулут, Фақир, Харобалӣ Мирзо, Ҳўп – Ҳўп, Маҳрум – ул – ҳуқуқ ва амсоли он имзо мекард. Тамоми мақолоту маводи рӯзномаро худаи менавишт ва бештари мазомин ба назм таълиф шуда буд. Воқеаҳои рӯз ва ҳаводиси даврон бо ашъори соддаву равону ширин анбошта, бо ҳаҷви зарифонаву дилчасп баён мешуданд, ки аз он бехтар гуфтан амри муҳол буд. Ба қавли Ҳабиби Яғмоӣ “киноёти латифу муассири рӯзномаи “Насими Шимол”-ро дар ҳеҷ як аз ҷароиди он аср наметавон ёфт” (4, 28).

Аз он ҷо, ки Саид Ашрафиддин ба ҳеҷ кадом гурӯҳҳои сиёсӣ шомил набуд, дар миёни тӯдаҳои мардум маҳбубияти зиёде дошт ва ашъораш низ зарбаи кӯбандае бар муҳолифони инқилобу мардум буд. Аз ин рӯ, ашъораш шӯре дар миёни тӯдаҳо меангехт. Ин марди ростгӯву бегалугаш ва фарзонаи далер сеҳре дар суханаш дошт, ки дар ҳеҷ як аз шоирони замонаш набуд.

Ба қавли устод Саид Нафисӣ “Ин мард ҷодугаре буд, ки бо арвоҳи мардуми табақаи сеюми ин кишвар, ин мардуме, ки ханӯз зиндаанд ва ҳаргиз нахоҳанд мурд, бозӣ мекард. Рӯҳи мардум зери дасти ӯ ҳамирмояе буд, ки ҳар гуна ки меҳост, онро дармеовард. Ҳар шакле, ки меҳост ба он меод [4, 12]”.

Аз ин рӯ, ҳар як шумораи рӯзномаи “Насими Шимол”-ро мардуми Техрон ҷабби бе-саброн мунтазир буданд.

Бояд ёдовар шуд, ки агарчи Саид Ашрафиддини Гелонӣ ба тайиди муосиронаш ба ҳеҷ аз гурӯҳҳои сиёсӣ шомил набуд, мунтаҳо дар ибтидои ҷунбиши машрутаҳои дар Рашт дар ҳаёти иҷтимоӣ ва афкори сиёсии ӯ таҳаввули бунёдӣ сурат гирифт. Маҳз дар Рашт Ашрафиддини Ҳусайнӣ бо роҳбарони машрутаҳои Гелон ошно шуд ва бо рӯзноманигорӣ даст зада шумораи нахустини ҳафтаномаи ҳешро мунташир сохт ва дар давраи “истибдоди сағир” [ниг: 7; 8 - 10] ба узвияти “Кумитаи Саттор”, ки дар он 46 нафар машрутаҳои гелонӣ ва ғайригелонӣ дар он замон дар Рашт буда, ба хоҳири барқарории Машрутият ташкил карда буданд, шомил гардид. Шояд бо ҳузур дар ин маҳфил андешаҳои иҷтимоӣ ва самтгирии сиёсии ӯ пайрезӣ шуда бошад. Зеро дар ин давра Саид Ашрафиддин рӯзномаашро ба наشري афкори “Кумитаи Саттор” ихтисос дод [6, 88]. Аммо баъд аз накли макон кардани ба Техрон, аз ҳама гуна гурӯҳҳои сиёсӣ канорагирӣ кардааст. Дар мавриди номгузории ҳафтаномааш “Насими Шимол” гирифтани он шуда аз шеъри Ҳофизӣ бузург мебошад, ки гуфтааст:

Хушхабар бошӣ, эй насими шимол
Ки ба мо мерасад замони висол.

Тибқи шохидии устод Саид Нафисӣ Саид Ашрафиддин ҳар рӯзу шаб шеър мегуфт ва ашъори ҳафтанома, ки ҳама ба мавзӯи рӯз буд, дар саҳафоти “Насими Шимол” чоп мекард

ва дар ихтиёри мардум мегузошт. Ў наздик ба бист сол рӯзномаашро дар матбааи бисёр хурди яҳудиёни Техрон дар чаҳор саҳифаи кӯчак ба чоп мерасонид, ки дар пойтахт ва дигар шаҳристони кишвар паҳн мешуд ва рӯзе набуд, ки матолиби ин рӯзнома валвалае дар кишвар наандозад. Ҳукуматҳо муқаррар аз дасти ӯ ба сутӯҳ омада буданд. “Зану мард, пиру ҷавон, босаводу бесавод ин рӯзномаро даст ба даст мегардониданд. Босаводҳо барои бесаводҳо меҳонданд ва мардум ҳалқа мезаданду рӯйи хок менишастанду гӯш мекарданд” [4, 13].

Бо вучуди ин ҳама шуҳрат ӯ бисёр марди муаддаб, фурутан, афтодаву меҳрубон, некӯкор, ватанпараст ва безътино ба мансабу моли дунё будааст. Саид Ашрафиддини Гелонӣ ба таъйиди Саид Нафисӣ “аз миёни мардум берун омад, бо мардум зист ва дар миёни мардум фуру рафт... ӯ на вазир шуд, на раиси идора шуд, на пуле ба ҳам зад, на хона сохт, на мулк харид, на моли касеро бо худ бурд, на хуни касеро ба гардан гирифт. Шояд рӯзи валодати ӯро ҳам касе ҷашн нагирифт ва... дар марги ӯ ҳам хатм нагузоштанд” [4, 15].

Тавре ки зикр шуд, бо ин ҳама Саид Ашрафиддин фақирона мезист, сарпаноҳи муайяне надошт ва бештари вақтҳо дар ҳуҷраҳои мадрасаҳо зиндагӣ карда, тақрибан тамоми умр мучаррад будааст (муддате чанд бо бевазана издивоҷ мекунад ва он зан ба зудӣ мефавтад). Чунонки Яҳёи Оринпур менависад, “соли 1345 ҳ.қ. (1926) шоеъ шуд, ки Саид Ашрафиддини Гелонӣ ба бемории чунун мубтало шудааст ва ӯро ба темористони (бемористони – О.Х.) рӯхӣ бурдаанд [5, 64]”.

Ба иртиботи хилоли рӯҳии Саид Ашрафиддин Ҳабиб Яғмоӣ дар ёддошти хеш роҷеъ ба дидораш бо Саид Ашрафиддин хотирнишон месозад, ки дар ҳудуди соли 1309 ҳ.ш. (1930-31) яке аз эроншиносони маъруфи Ҳиндустон, профессор Муҳаммад Исҳоқ, ки дар он айём тазкираи маъруфи хеш “Суҳанварони Эрони асри ҳозир”-ро дар дасти таълиф дошт, барои чанд моҳе ба Техрон меоянд ва дар қатори дигар адибони маъруф, меҳоҳад бо Саид Ашрафиддин низ мулоқот кунад. Бад-ин робита профессор Муҳаммад Исҳоқ аз Ҳабиб Яғмоии ҷавон хоҳиш мекунад, ки мулоқот ӯро ҳамроҳӣ кунад. Устод Ҳабиб Яғмоӣ ин дидорро чунин ба қалам додааст: “Пас аз пурсишҳо ва ҷустуҷӯҳо маълум шуд, ки манзили Саид Ашрафиддин дар интиҳои хиёбони Ноибуссалтана (Гуте), ҷануби сарбозхонаи қадимист. Пурсон-пурсон ба он ҷо рафтем ва хонае буд, ҳақир аз гилу хишт ва тақрибан бе асосот (мебелҳо – О.Х.) ва бе фарш. Шаҳси кӯтоҳқаду фарбеҳ, ки мӯйи сару сураташ сапеду нопироста буд, бо сари бараҳна ва либоси жанда ба девораи коҳилини хона така дода буд. Ин шахс ҳамон шоири машҳури Эрон Саид Ашрафиддин буд.

Мо, ду тан низ дар канори девор паҳлӯи ӯ нишастем ва қариб як соат бо Саид ҳарф задем. Ҳарчанд ҷавобҳои, ки ба пурсишҳои мо меодод оддӣ маъмулӣ ва марбут буд, аммо маълум мешуд, таровиши андешааш ошӯфтаву парешон аст. Аз ӯ дархост кардем, шеър ба ёдгори ин мулоқот бигӯяд. Қитъа қоғазе гирифт ва бетааммул чанд байте сохту навишт. Ин ёдгорро банда дорам ва тасаввур мекунам, охири он шеъраш бошад, чӣ пас аз ин мулоқот ба муддате кӯтоҳ даргузашт” [4, 27 - 28].

Мавзуи бемории рӯҳии Саид Ашрафиддинро Саид Нафисӣ мармуз меодонад, зеро аз назари ӯ ҳеҷ гуна нишонаи чунун дар вай дида намешуд. Саид Нафисӣ менависад: “ӯро ба темористони шаҳри нав бурданд ва утоқе дар ҳаёти ақиб ба темористон ба ӯ ихтисос доданд... Ман намефаҳмидам чӣ нишонаи чунун дар ин марди бузург буд! Ҳамон буд, ки ҳамеша буд. Мақсуд аз ин кор чӣ буд? Ин яке аз бузургтарин муаммоҳои ҳаводиси ин даврони зиндагии мост! Хабарӣ марги ӯро ҳам ба касе наоданд. Оё ростӣ мурд? [4, 14]”.

Ба ҳар тавре буд, Саид Ашрафиддини Гелонӣ дар ҳоли бемориву фақру тангдастӣ ва гумномӣ моҳи зилҳиҷаи 1352 ҳ.қ. (март 1934) зиндагиро падруд гуфт.

Аз Саид Ашрафиддин Гелонӣ беш аз 20 ҳазор байт боқӣ мондааст. Маҷмуаи ашъори ҳешро Саид Ашрафиддин ҳангоме, ки ҳоло хилоли димоғ надоштааст, дар ду ҷилд дар матбааи яҳудиёни Техрон (он ҷо ки рӯзномаашро ба чоп мерасонид) ба таъби мерасонад, ки бинобар гуфтаи Саид Нафисӣ “бо суръати аҷиб нусхаҳои он тамом мешавад”. Ҳамчунин он зери унвони “Насими Шимол” ду мартаба дар Бомбей низ ба чоп мерасад. Гарчанде ағлаби

навиштаҳои Саид Ашрафиддин асосан дар сафаҳои “Насими Шимол” дарҷ гардидаанд, аммо ҳаминро ҳам бояд ёдовар шуд, ки ӯ як асари ишқӣ-ахлоқии мансури музайян бо шеър бо номи “Азизу Ғизол” таълиф карда, соли 1309 ҳ.ш. (1930 м.) дар Техрон ба таъб расонидааст. Ва ҳамчунин як китоби таълимӣ-тарбиявӣ ба номи “Гулзори адабӣ” низ тартиб дода, ки аз тарафи вазорати маорифи вақт ба ҳайси китоби дарсии қироат барои синфҳои ду ва сеи мактабҳои ибтидоӣ пешниҳод шуда буд ва дар замони шоир ду дафъа аз тарафи идораи маорифи Гелон дар Техрон мунташир гаштааст. Дар пешгуфтори мухтасари ин манзумаи тамсилӣ, муаллиф дар бораи ҳадафи китоби мазкур чунин нигоштааст:

“Соҳибони илму маърифат медонанд, ки яке аз лавозими таълимоти мадориси чадида, хусусан, мубтадиён ҳифзи ашъоре аст, ки на танҳо боиси издиёди қувваи ҳофизаи шогирдон аст, балки ин қабил ашъор ҳовии матолиби ахлоқӣ мебошад. Як дарси ахлоқии хеле саҳлу сода ба атфол таълим менамояд, ки ҳаргиз фаромӯш намешавад ва ҳамеша дар зехну хотир аст”. Сипас муаллиф бо таассуф зикр мекунад, ки то ба имрӯз “китобе, ки чомеи ҳикоёти манзума ва ашъори осон бошад, дастраси шогирдони мадорис” нест ва онҳо аз ин таълим бебаҳра мондаанд. Ба ин мулоҳиза, зикр мекунад шоир, ба тартиби ин китоб даст задам. Ҳамчунин таъкид кардааст, ки ҳикоёти он ҳама аз забони ҳайвонот баён шуда, зеро барои атфол бештар қобили дарк ва ҷанбаи тарбиявии бештаре дорад. Ва муаллиф иқрор шуда, ки қитъаҳои манзуме, ки аз забони ҳайвонот оварда шуда, тарҷумаи манзуме аз навиштаҳои адибони фаронсавии қарни XVII мебошанд. Дар ин бора Саид Ашрафиддин чунин гуфтааст: “Умедворам, ки муҳаққиқини аҳли назару соҳибони манзар қабул фармоянд. Аглаби ин ҳикоёт аз қиссаи Лофонтен ва Фонтонел, ки аз қитъанависони фаронсавӣ ва машҳури чомеи фарангистон мебошанд, истихроҷ шуда ва ба форсӣ манзум кардам” [4, 797]. “Гулзори адабӣ” аз сиюсе ҳикоёти манзуми ибратомӯзу ахлоқӣ иборат буда, ҳар як ҳикоят аз номи як ҳайвон ё дар бораи он ривоят шудааст.

Мутаассифона, то чое, ки мо иттилоъ дорем перомунӣ ин ду асари Саид Ашрафиддин ҳам дар Эрон ва ҳам дар эроншиносии ҷаҳон ба ҷуз ёдоварӣ аз “Азизу Ғизол” ҳамчун асари ишқӣ дар ёддоштҳои Ҳабиб Яғмоӣ чизи дигаре гуфта нашудааст. Ҳол он ки асари Саид Ашрафиддин “Азизу Ғизол” як асари лирикӣ-романтикиест, аз ишқи поки ду дилдодае, ки хонаводаҳояшон ба ҳам адовати ҷандинасра дошта, мочарои достон низ дар перомунӣ ин зиддиятҳо тору пуд метанад, эҷод шудааст. Дар асари адовати ҷандинасраи хонаводагӣ ишқи ин ду дилдода ба фоҷиа меанҷомад ва ба ивази ин талафоти бузург, билохира ин тоифаҳо бо ҳам сулҳу созиш мекунанд. Гарчанде ин асар аз лиҳози мазмуну муҳтаво ва қимати бадеӣ дар адабиёти форсӣ ва ҷаҳон тозағие надорад, аммо аз нигоҳи сабки насри соддаву равонаш, ки омезише ба назм асту андешаҳои равшангароёна дорад, дархурди таваҷҷуҳ аст. Дар ин асар насри биёр зебову бепирояи Саид Ашрафиддин бо сабки хоси шеъри омиёнаш, ки ҳамон сабки ашъори “Насими Шимол” аст, ҷанге ба дил мезанад. Барои ошноӣ аз ин сабки Саид Ашрафиддин мисоле аз достон оварда мешавад:

“Ҳамон ки қоғазӣ Ғизол расид, Азиз қоғазро бўсид ва даври қоғаз гардид. Зоҳиди коркушо ва Азиз ҳар ду моту ҳайрон аз илму маърифату шеъру хати Ғизол шуда буданд.

Зоҳид гуфто: – Воқеан агар духтарҳои дунё ҳама дорои хатту маърифату илм шаванд, бар ҳусну ҷамолашон як бар ҳазор меафзояд” [4, 660].

Тавре ки зикр шуд, эҷодиёти Саид Ашрафиддин ва ҳунари шоириву рӯзноманигории ӯ бо ҷаридаи “Насими Шимол” сахт бастагӣ дорад. Зеро аксари маводи рӯзномаи мазкурро бо назм таҳия ва ҳудаш саҳифабандӣ ва ба ҷоп мерасонид. Аз ин рӯ, мундариҷаи аслии рӯзномаи “Насими Шимол”, ки хидмати босазое дар пешрафти инқилоби Машрута кардааст, иборат аз ашъори интиқодӣ, фақоҳӣ, равшангароӣ ва таблиғотие буданд, ки ҳама аз ҳомаи Саид Ашрафиддин таровиш кардаанд.

Ин рӯзнома бо матолиби ҷолибу ифшоғаронаи хеш беш аз бист сол аз шуҳраташ нақоста, яке аз пурҳонандатарин (албатта, бештар дар миёни қишри поинии чомеа) рӯзномаи Эрон будааст. Шуҳрати беандозаи Саид Ашрафиддин ва “Насими Шимол”-аш, ки дар замонаш аксари мардум ӯро ба номи оқои Насими шимол ном мебуданд, дар ҷӣ будааст?

Шояд дар рӯҳияи мардумӣ ва шакли фолклории ашъору матолиби чолибу занандаи рӯзнама бошад, ки “на чашмпуркун буду на хушчоп”, аммо “мардум онро меписандиданду номаш ба сари забонҳо буд” ва ашъори мундариҷаи он “валвалае дар Техрон меандохт”. Ва ё шояд ин шуҳрат ба поктинативу безътиноии шоир бо молу мансаби дунё буд, ки ўро маҳбуи ҳама гардонида буд. Ба ҳар ҳол Саид Ашрафиддин яке аз чехраҳои асосии ҷунбиши маршрутаҳои Эрон буда, “Насими Шимол” оинаи тамомнамои ин инқилоб маҳсуб мешавад. [1, 205].

Аз ин нигоҳ омӯзиши ҳаёту эҷодиёти Саид Ашрафиддини Гелонӣ, ҳамчун чехраи намоёни адибони аҳди маршрута, ба вижа мубаллиғини он муҳим аст. Ашъори “Насими Шимол”-и Саид Ашрафиддин дар адабу фарҳанги қарни XX Эрон, қабл аз ҳама, аз нигоҳи таърихӣ, яъне инъикоси ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии ибтидоӣ қарни XX, махсусан ҳаводиси даврони Маршрута, бо ҷузъитарин воқеиёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва таърихӣ он ва ҳатто, дар баъзе аз ашъораҳ аз лиҳози арзиши бадеӣ низ, қобили таваҷҷуҳ аст.

Пуршӯртарин ва интиқодитарин сурудаҳои шоир, ки ўро ба авҷи шуҳрат расонидааст, дар садри Маршрута ба миён омада, дар пирӯзии инқилоб ва танвири афкори тӯдаҳо мусоидат кардаанд. Масалан, мустазоди “Эй вой, Ватан вой”-и шоир, ки дар №9, 27 ҷиҳаи 1325 ҳ.қ. (6.12.1907) “Насими Шимол” мунташир шудааст, саршор аз рӯҳияи ватанпарастӣ буда, тӯдаҳои мардумро ба бедории миллӣ ва начоти Ватан аз вартаи ҷаҳолату ҳалокат даъват менамояд. Оё мешавад, ки ин мисраъҳоро хонду ба вазъияти кишвар бетафовут буд:

Гардида Ватан гарқай андӯхӯ миҳан вой,
Эй вой Ватан, вой!
Хезед, равед аз паи тобуту кафан вой,
Эй вой Ватан, вой...
Ку ҳиммату ку ғайрату ку ҷӯшу футувват?
Ку ҷунбиши миллат?
Дардо, ки расид аз ду тараф сели фитан вой,
Эй вой Ватан, вой.
[4, 431]

Дар зимн, бояд ёдовар шуд, ки бештари ашъори иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ҳаҷвӣ-интиқодии Саид Ашрафиддин бо сурудаҳои туркии шоири маъруфи озарбойҷонии замони шоир, Собир (1882 – 1911) аз нигоҳи шаклу мазмун қаробату ҳамоҳанגיע дорад. Дар ин бора муҳаққиқи пуркор Яҳё Оринпур [2, 36-60] таҳқиқоти васеъ анҷом дода, ба муқоисаи густардаи осори Собир ва Саид Ашрафиддин ба натиҷае расидааст, ки бештари сурудаҳои дар даврони садри Маршрута гуфтаи Саид Ашрафиддин тарҷумаи озоду бадеии ашъори туркии Собир будааст, ки дар саҳафоти рӯзнамаи “Мулло Насриддин” бо имзои мустаори “Хуп-хуп” мунташир мешуд. Ба ин нукта Маликушшуаро Муҳаммадтақии Баҳор низ дар зимни номаи манзумаш ба Содиқ Сарманд, бо эътирофи шеваи тозаву марғуби Саид Ашрафиддин, ба интиҳол ё сирқати адабии ӯ ишорати малех кардааст:

«Аҳмадо»-и Саид Ашраф хуб буд,
Аҳмадо гуфтан аз ӯ матлуб буд.
Шевааш марғуб буд.
Сабки Ашраф тоза буду бебадал,
Лек “Хуп-хупнома” будаш дар бағал.
Буд шеъраш мунтаҳал.

[2, 237]

Албатта, илҳомпазирии Саид Ашрафиддин аз матолиби рӯзнамаи ҳаҷвӣ-интиқодии “Мулло Насриддин”, ки аз соли 1906 дар Тифлис ба забони туркӣ ба ҷоп мерасид, ҷойи тар-

диде нест. Зеро Саид Ашрафиддин забони туркӣ-озарбойҷониро хуб медонист. Ба назари мо ин ҳамоҳангии ашъор ва ё илҳомпазирии Саид Ашрафиддини Гелонӣ аз шеърҳои мундариҷ дар рӯзномаи “Мулло Насриддин”-ро, пеш аз ҳама, дар ваҳдати мавзӯ бояд ҷустуҷӯ намуд. Зеро “Мулло Насриддин”, бар асоси таҳқиқоти Яҳё Оринпур дар саҳафоти хеш ба масоили иҷтимоӣ-сиёсии Эрон бештар таваҷҷуҳ зоҳир мекард. Ва ҳам Собир ва ҳам мудирӣ рӯзномаи “Мулло Насриддин” Ҷалил Муҳаммадқулизода (1869 -1932) ба раванди Инқилоби Машрута ва, умуман, масоили Эрон ҳусни таваҷҷуҳи зиёд доштанд.

Воқеаи ба тӯп бастанӣ Маҷлиси Миллӣ ва пароканда сохтани он аз тарафи Муҳаммадалишоҳ қаҳру ғазаби озодихоҳону машрутахоҳонро барангехт. Дар мазамати ин кирдори ноҷавонмардонаи ӯ шеърӣ мақолаҳои зиёде ба ҷоп расидаанд. Саид Ашрафиддин низ ба иртиботи ин воқеаи нанговари таърихӣ 12 июли соли 1909 дар №45 рӯзномаи “Насими Шимол” дар жанри мусаддас шеърӣ ҳаҷвӣ-интиқодиеро ба номи “Ҳароҷ” ба таъъ мерасонад.

Тавре ки Яҳё Оринпур дар асараш “Аз Сабо то Нимо” овардааст, дар маҷаллаи “Мулло Насриддин” як моҳ қабл аз он, яъне 7 июни соли 1909 шеърӣ туркие зерӣ унвони “Сотирам (мефурӯшам)” бо имзои мустаורי Ҳуп-ҳуп ба ҷоп расидааст. Дар шеърӣ Собир аз номи шоҳ Эрон ба фурӯш гузошта шуда, дар шеърӣ Саид Ашрафиддин Эрон аз номи шайх Фазлуллоҳи Нурӣ, аз рӯҳониёни саршиноси муҳолифини Машрутаи Эрон ба ҳароҷ монда шудааст. Ба назари мо ин як навъи шеърӣ назира ва ё ҷавобия аст, на дуздӣ. Зеро мавзӯ ва ҳодиса ҳама заминаи эронӣ дошта, ба замми он шеърӣ мазкур дар рӯзҳои фатҳи Техрон аз тарафи машрутахоҳон бо роҳбарии Сипахдор гуфта шуда, аз нигоҳи ҳунари шеърӣ ва муҳтавиёти бадеӣ аз шеърӣ Собир болотар меистад. Чун заминаи шеър эронист, аз он ҳеҷ бӯю рӯҳи тарҷума намеояд. Инак, барои ошноӣ ва қазоват он шеър бо ихтисор оварда мешавад:

Ҳоҷӣ, бозор ривоч аст, ривоч,
Ку харидор! Ҳароҷ аст, ҳароҷ!
Мефурӯшам ҳамаи Эронро
Арзу номуси мусулмононро,
Рашту Қазвину Қуму Кошонро,
Бихаред ин Ватани арзонро,
Язду Хонсор ҳароҷ аст, ҳароҷ,
Ку харидор? Ҳароҷ аст ҳароҷ!
Душмани фирқаи аҳрор манам
Қотили зумраи аброр манам.
Шайх Фазлуллоҳи Самсор манам,
Динфурӯшанда ба бозор манам.
Моли мурдор ҳароҷ аст, ҳароҷ!
Ку харидор? Ҳароҷ аст, ҳароҷ!
Бо ҳама халқ адоват дорам,
Душманӣ бо ҳама миллат дорам.
Аз худӣ шоҳ ваколат дорам
Ба ҳароҷ аз ҳама даъват дорам.
Вақти ифтор ҳароҷ аст, ҳароҷ!
Ку харидор? Ҳароҷ аст, ҳароҷ!...
Ҷадди маҳруми шаҳ аз меҳру видод,
Ҳафдах шаҳр зи Қафқозия дод.
Он ҷӣ аз моли падар монда зиёд
Мефурӯшад ҳамаро, бодо бод!...
Гургу қафтор, ҳароҷ аст, ҳароҷ!
Ку харидор? Ҳароҷ аст, ҳароҷ!

[4]

Албатта, дар ин шеър ғояи аслии аз Собир аст, тавре ки гуфта шуд, аммо он сад дар сад

эҷоди худи Саид Ашрафиддин ва агар тарҷума ҳисобем, тарҷумаи хело озоду моҳиронае маҳсуб мешавад.

Бо вучуди он ки Яҳё Оринпур ҳама ҷо аз таъсирпазирии Саид Ашрафиддин аз афқору андеша ва ашъори танзӣ-фақоҳии Собир ҳарф мезанад, аммо хушбахтона ин қабил ашъор дар эҷодиёти шоир андак аст. Аксари сурудҳои шоир натиҷаи таровиши андешаи ҳоси ўст ва дар онҳо бештар рӯҳи инқилобии мардум ва шӯру шаафи созандагиву равшангароии кишри муборизу озодихоҳ ва ватанпарастии Эрони он давра, ки аз Инқилоби Машрута умеди зиёде доштанд, эҳсос мегардад. Дар ин қабил ашъор истеъдоди шоири мубаллиғ ва рӯзноманигори оташинсухан будани Ашрафиддини Гелонӣ баръало ба чашм меҳӯрад. Намунаи беҳтарини ин гуна сурудаҳо мустазоди маъруфи ў “Дарди Эрон бедавост”, ки дар №10 “Насими Шимол” аз таърихи 16 зилҳиҷаи 1325 ҳ.к. (Браун ин таърихро 20.01.1908 нишон додааст) мунташир шудааст. Дар ин шеър воқеаҳои моҳи декабри соли 1907 ва январи соли 1908 мунъакис шудааст, ки Э. Браун онро “кудетои ақим” номида буд. Ин шеър дар давраи ҳассоси Инқилоби Машрута, яъне кашмакашиҳои шоҳу машрутаҳоҳон, эҷод шуда, ки ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоии он давраро хело хуб ба қалам додааст:

Дӯш мегуфт ин сухан девонае бебозхост,
Дарди Эрон бедавост.
Оқиле гуфто, ки аз девона бишнава ҳарфи рост,
Дарди Эрон бедавост.
Мамлакат аз чор сӯ дар ҳоли бухрону хатар,
Чун маризи мухтасар.
Бо чунин дастур ин ранҷур маҳҷур аз шифост,
Дарди Эрон бедавост.
Подшоҳ бар зидди миллат, миллат андар зидди шоҳ,
З-ин мусибат оҳ-оҳ!
Чун ҳақиқат бингарӣ, ҳам ин хатост, ҳам он хатост,
Дарди Эрон бедавост.
Ҳар касе бо ҳар касе ҳасм асту бадҳоҳ асту зид(д).
Гӯяд ўро мустабид.
Бо чунин шакл, эй басо хунҳо ҳадар, чонҳо ҳубост,
Дарди Эрон бедавост.
“Сури Исрофил” зад субҳи “Саодат” дардамид,
“Мулло Насриддин” расид.
“Маҷлис”-у “Ҳаблул матин” сӯи “Адолат” раҳнамоист,
Дарди Эрон бедавост.
Бо вучуди ин ҷароид хуфтае бедор нест,
Як раге хушёр нест.
Ин ҷароид ҳамчу шайпуру нафиру корност,
Дарди Эрон бедавост.
Шукр мекардем чамъе корҳо мазбута шуд,
Мамлакат машрута шуд.
Боз мебинем, он коса-сту он ош асту мост,
Дарди Эрон бедавост!

[4]

Ин мустазод 26 мисраъ буда, ҳама воқеоту кашмакашиҳои машрутаҳоҳону мустабидон, ба вижа мавзёғириҳои шайх Омуливу шайх Фазлуллоҳи Нурӣ хело устодона бо танзи малех баён шудааст.

Ашъори дар саҳафоти “Насими Шимол” сурудаи Саид Ашрафиддини Гелонӣ мубайини талошҳои машрутаҳоҳону озодандешон, интиқоди дастгоҳи давлативу намояндагони

дурӯяву мунофиқи Маҷлиси Миллӣ, ҳаҷву мазоқи кишварҳои хориҷии Аврупову ҷаҳлу ҳуруфоту ақибмондагии иқтисодиву маънавии кишвараш мебошад. Тавре ки қаблан зикр шуд, чун Саид Ашрафиддин ба ҳеҷ ҷиноҳу дору дастаҳои сиёсӣ ҳамроҳ набуд ва эҳтиёҷе ҳам ба пуштибониву кӯмаки қудратҳои сиёсӣ давлаташ надошт, сухани худро бепарда ва назарашро ошкоро баён мекард, аз ин сабаб дар шеъри “Як арбадаи мастона” гуфтааст:

На боке аз қазо дорам, на аз тақдир метарсам,
На хавфе аз фалак дорам, на аз таъсир метарсам.
На аз олам, на аз одам, на аз тағйир метарсам,
На аз куштан, на аз бастан, на аз занҷир метарсам...
[4]

Аз ин ба ҷапу рост тозиёнаи интиқод заданҳояш буд, ки ҳукуматҳои вақт аз дасти ӯ ва рӯзномааш ба дод омада буданд, зеро дар саҳафоти рӯзномааш ҳафтае набуд, ки парда аз рӯи расвоиву хоинии вакилу вазир бардошта нашавад. Аз ин рӯ, дар номаи таҳдиде, ки шоир аз номи хонандаи “эҳтиёткор” дар сабқу шеваи сурудҳои оммиёна дар рӯзнома мунташир кардааст, хитоб ба “ба Насими Шимол” мегӯяд:

Оҳой-оҳой “Насими Шимол” мисоли шери аржана
Гоҳе занӣ ба майсара, гоҳе занӣ ба маймана.
Зилзилаҳо фикандаӣ ба кӯҳу дашту домана
Оҳиста биё, оҳиста бирав, ки гурба шохат назана!

Аввал бигӯ барои ман ту кистӣ, чӣ корай?
Муқобили суханварон ту тифли ширхорай.
Ба пеши офтобу маҳтоб камтар аз ситорай
Эй боракалло, марҳабо, ба ин қиёфаву тана
Оҳиста биё, оҳиста бирав, ки гурба шохат назана!

Зи зореини ранҷбор боз ҳам ҳимоят мекунӣ,
Зи золимони муфтхӯр боз ҳам шикоят мекунӣ.
Зи аҳди шоҳи виз-визак боз ҳам ҳикоят мекунӣ,
Таънаи шеъри худ занӣ ба соҳибони тантана,
Оҳиста биё, оҳиста бирав, ки гурба шохат назана!...

Мадраса чӣ, улум чӣ? Мактаби духтарона чӣ?
Ин кураи замин бувад ба шакли ҳиндувона чӣ?
Миёни рӯзнома ин гуфтугуи занона чӣ?
Пур аст рӯзномаат зи қавли холаву нана,
Оҳиста биё, оҳиста бирав, ки гурба шохат назана!...
[4]

Аз ин намунаи андак тавре ки мулоҳиза шуд, шеъри Ашрафиддин ҳамеша бо тору пуди танзу ҳаҷвии намакин омехтааст. Тозиёнаи танзи шоир ба паҳлӯҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии кишвар, ашхоси ҷудогона, ҷаҳолату ҳуруфотпарастӣ ва амсоли он, фурукаш аст. Масалан, дар шеъри “Хитоб ба Фарангиён” танбалию танпарварӣ, ҷаҳолату бесаводии мардуми мусулмон бо як танзи зарифона ба мазок гирифта, пешравию тараққиёти аврупоӣ ба руҳашон кашида мешавад:

Эй фарангӣ, мо мусулмонем, ҷаннат моли мост,

Дар қиёмат хуру ғилмон, нозу неъмат моли мост.
Эй фарангӣ, иттифоку илму санъат моли ту,
Адлу қонуну мусовоту адолат моли ту,
Нақли оламгириву ҷангу ҷалодат моли ту,
Ҳирсу бухлу кинаву бугзу адоват моли мост.
Хоби роҳат, айшу ишрат, нозу неъмат моли мост...

Ихтирооти ҷадиду илму санъат з-они ту,
Аз замин бар осмон рафтан зи ҳиммат з-они ту,
Мақтабу ташвиш бар атфоли миллат з-они ту,
Ғӯта хурдан андар ин дарёи зиллат моли мост.
Хоби роҳат, истироҳат, ҷаҳлу ғафлат моли мост!...

[4]

Ин шеър дар зеҳни хонандаи тоҷик, пеш аз ҳама ғазали маъруфи “Таксими мерос”-и Абдурраҳмони Мушфиқро ҷилвагар месозад. Ин талхгӯиҳои шоир ҳама ба дард ва ин ҳама мазоқи ӯ аз пушти пардаи ашки андӯху ҳасрат аст, ки чаро дар хоби ғафлату дар дарёи зиллат ғарқаем?! Аз ин ҷост, ки ба сутӯҳ омада фарёд мезанад:

Имрӯз чу мо ҳеч кас ангуштнамо нест,
Зеро, ки касе ҷоҳилу бе илм чу мо нест.
Дар илму саноеъ ҳамагӣ очизу лангем,
Дар мағлатаву фитнаву ошӯб зарангем.
Бар ҷони ҳам афтода шабу рӯз ба ҷангем,
Шарме зи Каломуллоҳу тарсе зи Худо нест!

[4]

Аз мутолиаи дақиқи куллии Саид Ашрафиддини Гелонӣ чунин андешае даст ме-
диҳад, ки гарчанде шоир яке аз мунодиёни сарсупурдаи садри Инқилоби Машрута буд,
аммо ҳеч гоҳ тарафдори ғасби иҷбории қудрати сиёсӣ, ки паёмади он ҷангҳои шахрвандист,
набудааст. Ӯ меҳостааст, ки ҷомеаи Эронӣ ва миллати Эрон аз тариқи фарогирии илму маъ-
рифат, ҳудогоҳии миллӣ, кӯшишу талоши созанда ба ҷодаи тамаддуни башарӣ ворид шуда,
кишвари ободу босаодат бошад. Аз ин рӯ, орзу мекунад:

Миллати мо гар шавад доно, шавад кораш дуруст,
Оҳ, аз он нодонии ин миллати меҳнатқарин.

[4]

Аксари ашъори Ашрафиддини Гелонӣ дар қолаби мусаммат, мустазод, тарҷеъбанду таркиббанд, ки ҳама то ҳаде жанрҳои ба фарҳанги омма наздику дорои авзони сабук ва оҳангҳои халқиянд, эҷод шудаанд. Забони назми Саид Ашрафиддин низ содаву омиёна буда, ҳадафи шоир бештар тӯдаҳои авом ва мардуми заҳматкашу ҷафокаши бесаводи эронӣ будааст. Аз ин рӯ, аксари ашъори ӯ бо забони омиёна эҷод шуда, ташбеҳоту истиороте, ки қорбаст шудаанд, омиёна ва наздик ба зеҳни тӯдаҳост.

Ба таври хулоса бояд зикр кард, ки ашъори Саид Ашрафиддини Гелонӣ, агарчи аз нигоҳи маҳорати шоирӣ ва суҳансанҷӣ ба пояи шеъри классикии форсӣ намерасад, аммо аз нигоҳи шоирона ва сабки баён аз бисёри ашъори ҳаҷвӣ, сиёсӣ ва таблиғиву шиории он замон, ки ба пайравии Эдвард Браун мо онро “шеъри матбуотӣ” номидем, боло меистад. Илова бар он, бо вучуди он ки Саид Ашрафиддин инқилобӣ ва сиёсатмадори касбӣ набуд, аммо дар ашъори хеш мудоеи истиклоли Эрон, душмани таҷовузқорони он ва вассофи Инқилоби Машрута ба шумор мерафт. Ӯ рисолати шоирӣ ва рӯзноманигории худро дар бармало сохтани нуқси ҷомеа, фисқу фучури дастгоҳи давлатӣ, бедор сохтани азҳони мар-

дум дар амри худогоҳии миллӣ ва созандагии чомеаи шукуфон медонист. Аз ин рӯ, дар ашъори хеш, ки пур аз танзи малеху дар айни ҳол кӯбанда буд, ватанфурӯшон, душманони озодӣ ва куллияи касони фосику дурӯя, ки дар фикри кишвару мардум набуданд, ба банди истехзову тамасхур гирифтааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдурраҳим, Зокир Хусайн. Адабиёти сиёсии Эрон дар асри Машрутият. Аз истикрори Машрутият то ҳалъи Қочор (1285-1304 ҳ.ш) [Матн] / Зокир Хусайн Абдурраҳим. Ҷилди аввал. – Техрон, 1377ҳ.ш.
2. Баҳор, Муҳаммадтақӣ, Маликушшуаро. Девони ашъор [Матн] / Маликушшуаро Муҳаммадтақӣ Баҳор. Ҷ.2, чопи сеюм, 1345 ҳ.ш.
3. Браун Эдвард. Таърихи матбуот ва адабиёти Эрон дар даврони Машрутият [Матн] / Эдвард Браун. Ҷилди аввал. Техрон, Конуни маърифат. 1957.
4. Гелонӣ, Саид Ашрафиддин. Куллияти ҷовидонаи Насими шимол. [Матн] / Саид Ашрафиддин Гелонӣ. Ба кӯшиши Хусайн Яминӣ, Техрон, чопи дувум, 1371 ҳ.ш.
5. Оринпур Яҳё. Аз Сабо то Нимо (таърихи 150 сол адаби форсӣ) [Матн] / Яҳё Оринпур. Ҷилди 2. Техрон, чопи аввал. 1350 ҳ.ш.
6. Фаҳроӣ Иброҳим. Гелон дар ҷунбиши Машрутият, [Матн] / Иброҳим Фаҳроӣ. Техрон 1356ҳ.ш.
7. Хоҷамуродов Олим. Адабиёти аҳди Машрутаи Эрон [Матн] / Олим Хоҷамуродов. Дафтари аввал. Душанбе, 2002.

МАҲБУБТАРИН ШОИРИ ДАВРОНИ МАШРУТАИ ЭРОН

Мақола ба зиндагӣ ва фаъолияти шоирӣ ва рӯноманигории яке аз чехраҳои маҳбубу маъруфи аҳди Машрутаи (1905 – 1911) Эрон Саид Ашрафиддини Гелонӣ маъруф ба “Насими Шимол” ихтисос дода шудааст.

Аҳамияту арзиши ашъори иҷтимоӣ, сиёсӣ, интиқодӣ ва ҳаҷвӣи Ашрафиддин Гелонӣ, ки аксаран дар ҳафтаномаи маъруфи “Насими Шимол”, ки ҳудаш муассис ва гардонандааш буд, ба ҷоп расидаанд, дар бедории афкори тӯдаҳо ва раванди ҷунбиши машрутахоӣ нақши вижаеро доро будааст.

Муаллифи мақола дар асоси ёддоштҳои донишмандони маъруфе чун Саид Нафисӣ, Ҳабиб Яғмоӣ ва масоли эшон, ки аз наздик шоирро мешинохтанд, таҳқиқоти доир ба адабиёти даврони Машрутаи Эрон дар Эрон ва хориҷ аз он анҷом шуда ва куллияти ҳуди шоир зиндагинома ва вижаҳои ашъори ӯро мавриди арзёбӣ қарор дода, сабаби маҳбубияти ашъори ӯро дар қишрҳои гуногуни чомеаи Эрон нишон додааст.

Калидвожаҳо: Инқилоби Машрута, Насими Шимол, Ашрафиддин Гелонӣ, “Мулло Насриддин”, Собир, “шеърӣ матбуотӣ”, Маликушшуаро Баҳор, Саид Нафисӣ, Ҳабиб Яғмоӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хоҷамуродов Олимҷон Ҳамроевич, д.и.ф, профессор, сарҳодими илмӣ Маркази Мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Суроға: 734025. ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Хусейнзода, 35

Тел: +992 915-05-46-64.

E-mail: khojamurod@mail.ru.

САМЫЙ ЛЮБИМЫЙ ПОЭТ ПЕРИОДА КОНСТИТУЦИОННОЙ РЕВОЛЮЦИИ ИРАНА

Статья посвящена жизни и поэтическому творчеству одного из популярных поэтов периода Конституционной революции (1905-1911 гг.) Ирана, издателя известного в свое время еженедельника «Насими Шемал (Северный ветерок)» Саида Ашрафиддина Гелани в народе

известного по прозвищу «Насими Шемал».

Важность и значимость социально-политических и остросатирических стихов Ашрафиддина Гелони заключаются в направленности их на злободневные проблемы жизни иранского народа и революционного движения.

Ашрафиддин Гелони свои стихи в основном печатал в своем еженедельнике «Северный ветерок». Данный еженедельник в течении 20 лет имел огромный успех в столице (Тегеране), и во всех провинциях страны как разоблачитель пороков общества и пламенный пропагандист идей конституционных реформ в Иране.

Автор статьи на базе воспоминаний известных ученых и литераторов, таких как Саид Нафиси, Хабиб Ягнои, а также сочинений самого поэта и исследование иранских и зарубежных авторов по литературе периода конституционной революции Ирана предпринял попытку восстановить биографию поэта и выявить особенности и секреты популярности его поэзии среди народных масс.

Ключевые слова: Конституционная революция, Насими Шемал, Ашрафиддин Гелони, «Мулла Насреддин» Собир, Маликушшуаро Бахор, Саид Нафиси. Хабиб Ягмои.

Сведения об авторе: Ходжамуродов Олимджон Хамроевич, д.ф.н., профессор, главный научный сотрудник Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Ш.Хусейнзода, 35.

Тел: +992915054664;

E-mail: khojamurod@mail.ru

THE MOST FAVORITE POET OF THE PERIOD OF THE CONSTITUTIONAL REVOLUTION OF IRAN

The article is devoted to the life and poetic work of one of the popular poets of the period of the Constitutional Revolution (1905-1911) of Iran, the publisher of the once famous weekly “Nasimi Shemal (North Breeze)” Said Ashrafiddin Gelani, popularly known by his nickname “Nasimi Shemal”.

The importance and significance of the socio-political and sharply satirical poems of Ashrafiddin Geloni lie in their focus on topical problems in the life of the Iranian people and the revolutionary movement.

Ashrafiddin Geloni mainly published his poems in his weekly “Northern Breeze”. For 20 years, this weekly magazine was a huge success in the capital (Tehran), and in all provinces of the country as an exposé of the vices of society and an ardent propagandist of the ideas of constitutional reforms in Iran.

The author of the article, based on the memoirs of famous scientists and writers, such as Said Nafisi, Habib Yagnoi, as well as the works of the poet himself and a study of Iranian and foreign authors on the literature of the period of the constitutional revolution of Iran, attempted to restore the biography of the poet and identify the features and secret of the popularity of his poetry among the people.

Key words: Constitutional revolution, Nasimi Shemal, Ashrafiddin Geloni, magazine “Mulla Nasreddin” Sobir, Malikushshuaro Bakhor, Said Nafisi, Habib Yagmoi.

Information about the author: Khojamurodov Olimjon. Doctor of Philology, Professor, Chief Researcher at the Center of the Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Science of Tajikistan. Address: 734025, Dushanbe, st. Sh. Huseinzoda, 35.

Tel: +992915054664;

E-mail: khojamurod@mail.ru

МУҲАММАД ИҚБОЛ– САРОЯНДАИ ОЗОДӢ

Раҷабов Ҳ.¹

*Маёро базм, дар соҳил, ки он ҷо
Навои зиндагонӣ нармхез аст.
Ба дарё галту бо мавҷаи даровез,
Ҳаёти ҷовидон андар ситез аст!
Муҳаммад Иқбол*

Шоири тозабаёни беҳамто, нобиғаи олами адаб Муҳаммад Иқбол (1877-1938) дар таърихи ниҳоят ғании адабиёти форсизабони Ҳиндустон ҳамчун охири намояндаи барҷаста мебошад, ки бо асарҳои ҷовидонаи бебаҳояш дар таърихи адабиёти ҷаҳонӣ соҳиби мақоми махсус ва миёни дӯстдорони каломи бадеъ сазовори маҳбубияти беандоза шудааст. Вай табъу завқ ва фаҳмишу талаботи хонандаи асилу мушкилписанди замони худро хуб медонист. Ба талаботи бисёр ҷиддиву қатъии вақт, яъне замони чунбишҳои пайёпаи мардумӣ дар асорат монда ва ҳокимони даврони зистанаш низ хуб ошно буд. Аз ҳамин сабаб ба онҳо чунин хитоб карданаш табиист:

Зи шоир нолаи мастана дар машҳар чӣ меҳохӣ?!
Ту худ ҳангомай, ҳангомай дигар чӣ меҳохӣ?!
Ба баҳри нағма кардӣ ошно табъи равонамро,
Зи чоки синаам дарё талаб, гавҳар чӣ меҳохӣ?!
[5,290]

Ин ҷо калимаи дарё ба маънои баҳр омадааст, зеро дар забони ҳозираи форсии эронӣ вақте дарё мегӯянд баҳрро дар назар доранд ва барои ифодаи калимаи дарёи тоҷикӣ калимаи рудхонаро истифода мебаранд. Дар воқеъ, олами ашъори Муҳаммад Иқбол баҳри бепояест, ки пур аз гавҳар мебошад. Чанде аз ин гавҳарҳо ҳамон шеърҳои шоир аст, ки ба масъалаи озодӣ бахшида шудаанд. Тавре олими варзидаи ҳиндустонӣ Саид Эҳтиҳом Ҳусейн зикр кардааст: “Шоир ба тамоми масъалаҳои муҳим дахлат кардааст ва гумон аст, ки боз ягон мавзӯе монда бошад, ки Иқбол кӯшиши ба он дахлат карданро зарур надониста бошад. Ё, махсусан, дар бораи нерӯҳои маънавии инсон, дар бораи дониши инсонӣ, ки дорои тамоми сифатҳои комил аст, дар бораи ҳокимии ӯ аз болои табиат, дар бораи муносибати инсон ба дин, шахсият ва ба ҷомеа, дар бораи фалсафаи Шарқ ва Ғарб ва ғайра зиёд асарҳо офаридааст [9, 175].

Аз он вақте ки яке аз маҳбубтарин ва машҳуртарин шоири форсу тоҷикзабон ва урдузабони шибҳиқораи Ҳинд Муҳаммад Иқбол, ки имрӯз мардуми Ҷумҳурии Ислонии Покистон аз ӯ ифтихор доранд, ин оламро тарк намуд, 85 сол гузашта бошад ҳам, бисёр масъаласохое, ки аллома дар замони худ муҳим медонисту баёншонро ҳатмӣ мешуморид, дар замони мо низ бисёр мубрам мебошанд. Муҳаммад Иқбол дар замоне умр ба сар бурдааст, ки Ҳиндустон мустамликаи Британияи Кабир буд. Шоир мидид, ки миллионҳо ҳамватанонаш дучори истисмори дутарафа мебошанд. Аз як тараф, мустамликадорони англис халқро тороч ва гирифтори ҷабру ситам мекарданд аз ҷониби дигар, торочгарони маҳаллӣ. Пас ӯ ба ҳайси як фарди бофарҳанги инсондӯст, ки ҳам кишварҳои Аврупоро дидасту ҳам аз аҳволи ҳамватанони худ огоҳ аст, ҳамеша дар фикри он буд, ки чи бояд кард, то ҳамин инсонии заҳматкаши дучори бадбахтӣ аз дасти зулмофарону торочгарони бераҳм озод шавад: Муҳаммад Иқбол бо дарду алами бисёр дар маснавии “Асрор ва румуз” чунин нидо кардааст:

1. Раҷабов Ҳабиб – д.и.ф., профессори ДМТ, сарҳодими илмии ИОМДОА АМИТ.

Баҳри инсон чашми ман шабҳо гирифт,
То даридам пардаи асрори зист.

[5, 58]

Ба дараҷаи баланд ва бемуболиға инсондӯсти асил будани Муҳаммад Иқболро дар ҳамаи асарҳои ӯ баралло дида метавонем. Дар давоми тақрибан 40 соли фаъолияти адабӣ Муҳаммад Иқбол ҳар як маҳфили муносиби адабӣ ва истеъдоди ғавқуллодаи асарофарии худро истифода бурда, ба мавзӯҳои доғи вақт муроҷиат намуда, як лаҳза ҳам фаромӯш накардааст, ки миллионҳо одамон дар дунё ва алаҳусус дар мамлакатҳои Шарқ, аз ҷумла дар Ҳиндустон маҳрум аз озодӣ ва гирифтӣ ба бадбахттарин рӯзгор мебошанд. Ин ҳолати нанговар шоирро осуда намегузошт ва ӯ вазифаи худ ва вазифаи ҳар шахси дар ҷомеа мавқеи назаррас ва ба инсонии очиз раҳму шафқат доштаро дар пуштбонии мардуми зери зулму асорат монда медид. Ин эътибори Муҳаммад Иқболро миёни аҳли заҳмат хеле зиёд карда буд. Шеърҳои гуногунмавзӯ ва гуногунҳадафи ӯ байни мардум ва аҳли адаб зуд паҳн мешуданд ва мавриди муҳокимаву арзёбии ҷиддӣ қарор мегирифтанд.

Аксарияти муҳаққиқоне, ки ба сӯйи осори Муҳаммад Иқбол бештар ва ё ҳеч набошад ақалан заррае чашм дӯхтаанд, ҳамин тавр нашудааст, ки ба миён гузоштани масъалаҳои озодиҳоиро аз ҷониби шоир надида ва ишорае ба он накарда бошанд, зеро ин масъала ҳамчун хати сурх дар ҳар навиштаи Иқбол акси худро ёфтааст. Яке аз аввалин муҳаққиқони осори форсии Муҳаммад Иқбол дар Тоҷикистон шодравон Абдуллоҷон Ғаффоров дар рисолаи илмӣ худ “Муҳаммад Иқбол”, ки бахшида ба садсолагии рӯзи таваллуди шоир навишта ва соли 1977 ба таърифи расонда буд, нисбат ба масъалаи озодиҳои шоир чунин гуфтааст: “Иқбол то дақиқаҳои охири ҳаёташ мазлумони Ҳиндустон ва мамлакатҳои дигари Шарқро даъват мекунад, ки дар роҳи озодӣ ва бахту саодати худ мубориза баранд. Вай тамоми умр ояндаи хуби мардумони ҷафокаши Шарқро самимона орзу мекард ва бо-варӣ дошт, ки онҳо бо роҳи мубориза, албатта, ба озодӣ ва хушбахтӣ расида, истиқлолияти миллӣ хоҳанд ба даст овард” [4, 115]. Муҳаққиқ дар фасли “Ақидаҳои озодиҳои”-и рисолаи ёдшуда аслан ба он эътибор додааст, ки Муҳаммад Иқбол озодии мардумони тамоми Шарқро меҳост, яъне шоир дар ин масъала ниҳоят дурбин ва фаррохназар буд. Корманди Институти шарқшиносии Иттиҳоди Шуравӣ дар шаҳри Маскав Ғазанфар Алиев, ки худ яке аз аввалин пажӯҳишгарони адабиёти форсиабон дар шарқшиносии рус мебошад, дар китоби “Адабиёти форсиабони Ҳиндустон” (Очерки мухтасар) як фаслро бо номи “Иқбол” ҷудо карда, зикр менамояд, ки инсон, бо ақидаи Иқбол, бояд талоши озодии ботинӣ намояд. [1, 229]. Шарқшинос – Иқболшинос Аникиев Н. П. [2]. низ дар рисолаи “Муҳаммад Иқбол – мутафаккири барҷаста ва шоир” ба инсондӯстии шоир эътибор дода, нақши инсон ва дифоъ намудани мақоми инсонро дар фалсафаи ӯ равшан мушоҳида кардааст. Ғулом будани мардуми кишвари мустамликашударо дида шоир хулоса кардааст, ки:

Чашми бедорам кабуду кӯр бех,
Ай Худо, ин хокдон бенур бех!
Аз ғуломӣ дил бимирад дар бадан,
Аз ғуломӣ рӯҳ гардад бори тан.
Аз ғуломӣ зафӣи пирӣ дар шабоб,
Аз ғуломӣ шери ғоб афканда ноб,
Аз ғуломӣ базми миллат фард-фард,
Инӯ он бо инӯ он андар набард.

[5, 353]

Муҳаммад Иқбол пас аз андешаҳо дар чандин шабу рӯз, пас аз пурратар дидану омӯхтани зиндагии ноосудаи садҳо ҳазор мардуми нодору ҷафодида ва пас аз дарки масъалаи ақибмонии шууру ҷаҳонбинии одамони табақаҳои поёнии ҷамъият, ба хулосае меояд, ки

аввал бояд халкро огоҳ кард, ки ӯ худ огоҳ бошад, худро шиносад ва ба қадри худ расиданро дарк кунад шароф донад, худро бо ҳукми тақдир ночизу нобино нашуморад. Аз қаноатҷӯию қаноатпешагӣ нисбат ба ҳамон рӯзгори талхе, ки дорад, бояд даст бикашад. Аз ин ҷо ӯ борҳо савол додааст, ки ба ризқи ночизе чаро тоқат ва қаноат то кай? Магар беҳ он нест, ки барои беҳбудиву хушбахтии худ бо ҷуръат амалу талоше кунӣ. Шоир барои инсон мӯр шуданро не. шоҳин шуданро пешниҳод мекунад:

Қабои зиндагонӣ чок то кай?!
Чу мӯрон ошён дар хок то кай?!
Ба парвоз ову шоҳинӣ биомӯз,
Талоши дона дар хошок то кай?!
[5, 205]

Муҳаммад Иқбол ба мисли ғуломони ҳалқабаргӯш сарфарориро, ки боиси бадбахтии инсон мешаваду нангу номусдориро аз байн мебарад, бадтарин хислати мутеъшудагон ҳисоб мекард ва ба ғуломшудагони хомӯшу итоаткор ва сустирода ҷасурина тарки ин пеша карданро таъкид менамуд:

Ту донӣ, ки бозон зи як ҷавҳаранд,
Дили шер доранду мушти паранд.
Накӯшеваю пухтатадбир бош,
Ҷасуру ғаяру калонгир бош.
Маёмез бо кабку турангу сор,
Магар ин ки дорӣ ҳавои шикор!
Чӣ қавме фурӯмоёи тарснок!
Кунад минқори ҳудахро ба хок.
[5, 217]

Иқбол ҳамчун шоири озодаи ҷаҳон ва ғаяриву матонатро пеша карда, орому бепарво, ба тақдир тан дода ва ба балоҳои паёпайи ба сар омада тоқат карда нишастанро барои ҳар инсон ва алаҳхусус барои он инсоне, ки дар ҷомеа ҳастию нуфузашро ҳуҷаинҳои аҷнабию маҳаллӣ кайҳо ҳеҷ кардаанд ва пуртоқативу хомӯширо пеша бинмо гуфтаанду ҳудашон аз ин истифода мебаранд, раво намебинанд:

Чу мавҷ масти худӣ бошу сар ба тӯфон каш,
Туру кӣ гуфт, ки биншину по ба домон каш.
Ба қасди сайди паланг аз ҷамансаро бархез,
Ба кӯҳ рахт кушо, хайма дар биёбон каш.
Ба меҳру моҳ каманди гулӯфишор андоз,
Ситораро зи фалак гиру дар гиребон каш.
Гирифтам ин шароби худӣ басте талх аст,
Ба дарди хеш нигар, захри мо ба дармон каш!
[5, 304]

Муҳаммад Иқбол дар ғазали “Донаи субҳа ба зуннор кашидан омӯз” сабаке додааст, ки дарвоқеъ, ҳатто ҳар як фарди бепарвои маҳдудандеша, пас аз дарки маъниҳои олиии пуртаъсири ҳар як мисраи ин ғазал маҷбур мешавад хушёр шавад, табдили андеша кунад, маҷбур мешавад қасд бинмояд, ки назари ҷиддиву танқидие ба фаъолияти камсамари худ дошта бошад. Албатта, ин гуфтаҳои шоир ҳатман ба ӯ таъсир мерасонанду эҳсоси нангу номус доштаниш ва инсон буданиш боло мегирад:

Донаи субҳа ба зуннор кашидан омӯз,
Гар нигоҳи ту дубин аст, надидан омӯз.
По зи хилваткадаи гунча бурун зан чу шамим,
Бо насими саҳар омеzu вазидан омӯз.
Офариданд агар шабнами бемоя туро,
Хезу бар доғи дили лола чакидан омӯз.
Агарат хори гули тозарасе сохтаанд,
Поси номуси чаман дору халидан омӯз.
Боғбон гар зи хиёбони ту барканд туро,
Сифати сабза дигарбора дамидан омӯз.
То ту сӯзандатару талхтар ойӣ берун,
Узлати хумкадае гиру расидан омӯз.
То кучо дар таҳи боли дигарон мебошӣ,
Дар ҳавои чаман озода паридан омӯз?!

Дари бутхона задам, муғбачагонам гуфтанд:
“Оташе дар Ҳарам афрӯзу тапидан омӯз”!

[5, 247]

Шоир чунин мешуморад, ки шарт нест, инсон мансабдоре бошад, рутбае дошта бошад, ё шахси маъмулӣ бошад, лекин дар ҳар сурат, вобаста ба ҳамон шугле, ки ӯ дорад, бояд ба қадри имкониятҳои худ амал намояд. Агар адиб номус доштанро ниҳоят муҳим ва беҳтарин ҳислати инсон намедонист, пас магар ба чунин хулоса меомад, ки “Хезу бар доғи дили лола чакидан омӯз”, “Поси номуси чаман дору халидан омӯз”, ё “Сифати сабза дигарбора дамидан омӯз” мегуфт.

Адибони пешқадами Ҳиндустон, тавре академик Е.П. Челишев –яке аз ҳиндшиносони намоёни Иттиҳоди Шуравӣ, ки дар асарҳо ва мақолаҳои сершуморааш ҳамеша аз Муҳаммад Иқбол ёдовар мешавад, чунин зикр кардааст: “Масъалаи инсон, сарвати олами маънавии ӯ, тасдиқи бузургии ӯ, имкониятҳои номаҳдуди ақл ва зебоии ҳиссиётро дар адабиёти Ҳинд Тҳаккур ва баъд аз ӯ чунин шоирони барҷаста, поягузорони адабиёти навинии Ҳиндустон ба мисли Муҳаммад Иқбол, Кешавсут, Субраманиа Барадӣ ва Валатол хеле пеш аз озод шудани Ҳиндустон гузоштаанд.” [11, 181]. Лекин бояд гуфт, ки чун дурусттар менигарем, дар байни ҳамаи инҳо маҳз Муҳаммад Иқбол ба масъалаи мақоми инсон бештар таваҷҷуҳ зоҳир кардааст.

Асарҳои манзуми Муҳаммад Иқбол дар ду “Куллиёт” –форсӣ ва урду гирд оварда шудаанд. Дар “Куллиёт”-и форсии шоир як шеърӣ ӯ “Дигар омӯз” ном гирифтааст. Ҳадаф аз иншои ин шеър аз он иборат аст, ки ҳамватанонаш нисбат ба мушкилоте, ки ба сарашон бор кардаанд, агар ягон кӯшише барои раҳой аз онҳо карда бошанд, дилхоҳу натиҷаовар набудаст. Барои ҳамин бояд тарзи эътирозу тарзи мубориза комилан дигар карда шавад. Вақте ҳар як мисраи ин шеъри олимазмунро кироат мекунем, касро аҷаб эҳсосе фаро мегирад. Худро дар рӯ ба рӯи шоир мебинед. Ин панд, ин сабак, ин фармудаи ӯ чун ба эътибор гирифта мешавад, худро ғайру тавоно ва қодир барои иҷрои ҳама корҳо эҳсос мекинему шоирро бузургтарин носеҳу бузургтарин мубориз. Ин шеър аз 8 банди семисраи иборат аст. Барои андак иқтибос аз он бисёр душвор аст интиҳоби як ё ду чунин банд. Барои ҳамин ҳам мо онро ин ҷо ба пуррагӣ иқтибос менамоем:

Монанди сабо хезу вазидан дигар омӯз,
Домони гулу лола кашидан дигар омӯз,
Андар дилаки гунча хазидан дигар омӯз!
Мӯина ба бар кардиву бе завқ тапидӣ,
Он гуна тапидӣ, ки ба чое нарасидӣ,
Дар анҷумани шавқ тапидан дигар омӯз!

Кифир дили овора дигарбора ба ӯ банд,
Бар хеш кушо дидаву аз ғайр фурӯ банд,
Дидан дигар омӯзу надидан дигар омӯз!
Дам чист? Паём аст! Шунидӣ? Нашунидӣ!
Дар хоки ту як чилваи ом аст, надидӣ!
Дидан дигар омӯзу шунидан дигар омӯз!
Мо чашми уқобу дили шаҳбоз надорем,
Чун мурғи саро лаззати парвоз надорем,
Ай мурғи саро хезу паридан дигар омӯз!
Тахти Ҷаму Доро сари роҳе нафурӯшанд,
Ин кӯҳ гарон аст, ба коҳе нафурӯшанд,
Бо хуни дили хеш харидан дигар омӯз!
Нолидаву тақдир ҳамон аст, ки буда-ст,
Он ҳалқаи занҷир ҳамон аст, ки буда-ст,
Навмед машав, нола кашидан дигар омӯз!
Восӯхтай як шарар аз доғи дигар гир,
Якчанд ба худ печу найистон ҳама дар гир,
Чу шуъла ба хошок давидан дигар омӯз!
[5, 307]

Ҳамин даъво ва таъкиди чизеро омӯхтан, ҳадафе доштан, пайи ин ҳадаф талош кардан, бо шуҷоат зи ҷой бархостан, шуълаи беадолатихоро сӯхтан аз тарафи шоир ба маънои ҷасурӣ пайдо кардан борҳо садо додааст. Шоир бовар дорад, ки инсон ҳамон вақт озодиро эҳсос мекунад, ки агар мустақилона ва огоҳона кореро бе ҳарос ба анҷом расонда тавонад, лекин барои мустақилона амал кардан аввал бояд дарси пурҳикмати ин гуна хунарро аз худ кард. Барои ҳамин ҳам шоир омӯхтани ҳар навъ хунарро дар зиндагии инсон фаъолияти ниҳоят муҳимму аввалдараҷа мешуморад. Паёнай гӯшрас мекунад, ки кас ба умеди дигарон нашуда, бояд дар талоши интиҳоби роҳи устувор намудани мақому пояи худ бошад, Ин ҳам ишора ба тарбияи худшиносӣ ва қавииродагӣ аст:

Мисли оина машав маҳви ҷамоли дигарон,
Аз дилу дида фурӯ шӯй ҳаёли дигарон.
Оташ аз нолаи мурғони Ҳарам гиру бисӯз
Ошён, ки ниҳодӣ ба ниҳоли дигарон.
Дар ҷаҳон болу пари хеш кушудан омӯз,
Ки паридан натавон бо ҷару боли дигарон.
[5, 255]

Дарвоқеъ, акнун пас аз озодиву истиқлолобият ба даст даровардан дар соли 1947, Ҳинду Покистон дар муддати бештар аз 70 сол бо ҷару боли худ дар инкишофи ҳамаҷонибаи кишвари озод ин қадар парвози баланд кардаанд, ки мислаш дар асрҳои аср нашуда буд.

Фалсафаи Муҳаммад Иқбол саросар ифодагари таълимоти худист. Муҳаммад Иқбол гоҷаҳои худиро яке аз шартҳои асосии бедоршавии инсонии зерин бори гарони нодониву дар ғафлат мондагӣ ҳисоб мекард. Ба ақидаи шоир барои ба озодӣ расидан нахустин қадам ин кашфи сиру асрори худӣ мебошад. Дар манзумаи “Ҳикояти тоире, ки аз ташнагӣ бетоб буд” омадааст:

Ғофил аз ҳифзи худӣ як дам машав,
Резаи алмос шав, шабнам машав.
Пухтафитрат сурати куҳсор бош,
Ҳомили сад абри дарёбор бош.

Хешро дарёб аз аз эҷоби хеш,
Сим шав аз бастани симоби хеш.
Нағмае пайдо кун аз тори худӣ,
Ошкоро соз асрори худӣ.

[5, 91]

Тавре маълум аст масъалаи “худӣ”-ро Муҳаммад Иқбол қабл аз ҳама дар маснавии машҳури худ бо номи “Асрори худӣ” ба миён гузоштааст. Ҳанӯз дар оғози ин маснавӣ шоир вазифаи худро барои ифодаи андешаи “худӣ” муайян кардааст:

Чашми аҳли завқро мардум шавам,
Чун садо дар гӯши олам гум шавам.
Қимати чинси суҳан боло кунам,
Оби чашми хеш дар коло кунам.

[5, 56]

Муҳаммад Иқбол дар шинохти худӣ на маҳв шудан, маҳдуд шудан, ғарқи парастии худ шудан, балки ҳаёти ҷовидониро мебинад, яъне он чизро, ки агар дар зиндагӣ ҳангоми талоши иҷроӣ ҳавасе, ё ҳадафе насиби ҳар касе гардад, аз ин баландтару шоистатар ҳушии таскиновар ва барои дигарон ибратбахш нест:

Дилат меларзад аз андешаи марг,
Зи бимаш зард монанди зарирӣ.
Ба худ боз о, худиро пухтатар гир,
Агар мирӣ, пас аз мурдан намири!

[5, 191]

Ба вучуд омадани воқеаҳои гуногуни таърихӣ, дигаргун шудани вазъи сиёсӣ, тағйир ёфтани вазъи иқтисодӣ, дигар шудани мазмуну симои фарҳанг ва ҳатто хислату ғайри-яъни шахси ҷудогона ҳамааш дар ҳама замонҳо маҳал бо ягон рангу наъс ба ҷиғунагии худ-шиносии халқ саҳт вобаста аст. дар ҳама мавридҳо дарки мақоми худӣ нақши ҳалқунандаро мебозад. Инсон кист ва ба иҷроӣ кадом амал қодир ҳаст, инро низ Иқбол хуб медонад, вале шоир даъвои онро мекунад, ки инсон набояд бо ҳама чизе, ки табиатан насиби ӯ шудааст, қонеъ бошаду ба сӯи нерумандтару оқилтару ҳушёртар шудан боҷуръатона гомҳо нагузорад, исён набардорад. Зеро аз даст додани худӣ боиси шикасти инсон мешавад:

Чун бирӯяд одам аз мушти гиле,
Бо диле, бо орзуе, дар диле.
Лаззати исён чашидан кори ӯст,
Ғайри худ чизе надидан кори ӯст.
З-он ки бе исён худӣ н-ояд ба даст,
То худӣ нояд ба даст, ояд шикаст!

[5, 479]

Кишвари Ҳинду Покистон, ки имрӯз Муҳаммад Иқбол барин шоире доранд, ки суҳанаи оламгир, нигоҳаш созандаи зиндагии пурифтиҳор аст, пас аз 9 соли ин оламо па-друд гуфтани ин нобиғаи адаб бо қимати ниҳоят гарон, талафоти беандозаи моливу қонӣ, валангор шудани садҳо шахру деҳотҳо, соли 1947 соҳибистиклол шуда буд. Иқбол ин пешомадро эҳсос мекард ва мехост, ки ин лаҳзаи дилхоҳу фараҳбахш, яъне озодӣ, он чизе ки миллионҳо ҳамватанонаш орзу мекарданду интизор буданд, зудтар бирасад ва барои зудтар расиданаш даъватҳо намудааст. Баробари ин Иқбол инчунин андешаи бунёди як давлати мусулмониро аз ҳисоби як қисмати Ҳиндустон кардааст. “Аз ин ҷост, ки Поки-

стон Иқболро аз бузугтарин фарзандони хеш ва воқеан саҳиҳ ҳам ҳаст, чаро ки Иқбол зо-
даи Сиёлкути музофоти Лоҳури Покистон мебошад. Ва ӯ дар қатори Сэр Саид Аҳмадхлн,
Муҳаммадалӣ Чиноҳ ва дигарон аз барпокунандагону ташаббускорони бинои сарзамини
Покистони имрӯза мебошад”[10, 210]. Вале бояд гуфт, ки ӯ орзу мекарду аммо оқибатҳои
даҳшатангези тақсими шудани Ҳиндустонро ҳато тахмин ҳам карда наметавонист. Гумон
надошт, ки тақсими намудан бархурдҳои шадиди мазҳабиро ба вучуд меораду миллионҳо
ҳиндувону мусулмонҳо гирифтори дигар навъ бадбахтиҳо мешаванд. Ба ҳар ҳол ҳама чу-
нин даъватҳои Иқбол саривактӣ буданд:

Вақти он аст, ки оини дигар тоза кунем,
Лавҳи дил пок бишӯему зи сар тоза кунем.

[5, 262]

Тезтар шав, то фитад зарби ту саҳт
В-арна бошӣ дар ду гетӣ тирабаҳт.

[5, 464]

Боз бар рафтаву оянда назар бояд кард,
Ҳала, барҳез, ки андеша дигар бояд кард.

[5, 309]

Ҳамин тариқ, Муҳаммад Иқбол аввал сабақ медиҳад, то ҳислату рафтори инсоне, ки бо
ҳамватану ҳамнафас аст дигар шавад, ҳамон чизеро бояд аз худ кунад, ки вай пас барои ди-
гар қадамҳои устувори манфиатовар гузоштан ёрирасон бошад. Шоир ҳар омӯзишу кӯши-
ше, ки барои тавоно шудан сарф мешаваду худиро қавӣ менамояд, онро пояи пурқуввате
барои бебоконе амал кардан меҳисобад. Иқболшиноси рус Наталия Пригарина маҳз ба ҳа-
мин паҳлуи ҳадафи масъалаи “худӣ”-и Муҳаммад Иқбол ишора карда гуфтааст: “Вакте ки
одам нисбат ба худ ин қадар серталаб аст, вай бар қувваҳои берунӣ ҳокимият пайдо меку-
над” [7,119]. Пас чун ба ин ҳадаф пурра расиданро мушоҳида мекунад, навбати даъватҳои
мерасад, ки онҳо акнун ба хоҳири омӯзиши худӣ нестанд. Ин даъватҳо барои бо ҷуръат ва
бо боварии комил ба нерӯи худ далерона амал кардан аст. Барои баёни ин ҳадаф шоир чан-
дин шеърҳо, аз ҷумла шеъри “Аз хоби гарон ҳез”-ро иншо намудааст. Аз ин манзумае, ки аз
ҳафт банди шашмисрай иборат аст, кофист фақат ду бандашро мисол биёрем, то бузургиву
айни мудао будани даъватҳои барои озодӣ намудани Муҳаммад Иқбол равшан гардад:

Ай ғунҷаи хобида, чу наргис нигарон ҳез!
Кошонаи мо рафт ба торочи ғамон ҳез!
Аз нолаи мурғи чаман, аз бонги азон ҳез!
Аз гармии хангомаи оташнафасон ҳез!
Аз хоби гарон, хоби гарон, хоби гарон ҳез!
Аз хоби гарон ҳез!

Хуршед, ки пироя ба симои саҳар баст,
Овеза ба ғӯши саҳар аз хуни ҷигар баст.
Аз дашту чабал қофилаҳо раҳти сафар баст,
Ай чашми ҷаҳонбин, ба тамошои ҷаҳон ҳез!
Аз хоби гарон, хоби гарон, хоби гарон ҳез!
Аз хоби гарон ҳез!

[5, 308]

Агар ба таърихи на чандон дури он сарзамине, ки имрӯз Ҳинду Покистон мегӯем, яъне
Шибҳи қораи Ҳинд нигарем, пас мебинем, ки аврупоӣҳои истилогар, хусусан мустамлика-
дорони англис бо нияти ғасби он, бо азми торочи сарватҳои бебаҳои он ва аз ҳама бадта-
раш дар ғуломию дастнигарӣ нигоҳ доштани мардуми он, тамоми нерӯи худро макорона ва

ҳатто ваҳшиёна истифода бурдаанд. Машхуртарин ва далертарин намоёндагони адабиёти ин сарзамин, ки яке аз онҳо Муҳаммад Иқбол мебошад, чигунагии симои аслии аҷнабиёни бераҳму мардумфиребро хуб дарк кардаанд. Муҳаммад Иқбол ба халқи худ рӯ оварда, симои аслии онҳоро бисёр дақиқ муайян карда, гуфтааст:

Туро нодон, умеди ғамгусориҳо зи Афранг аст,
Дили шоҳин насӯзад баҳри он мурғе, ки дар чанг аст.

[5, 325]

Барои ҳамин дар шеърӣ “Аз ҳоби гарон хез” мардуми азияткашидаро “Бо хиркаву сачҷодаву шамшеру синон хез” гуфта, афрангиҳоро чун ашхоси вайронкору харобиовар тасвир намудааст. Бесабаб нест, ки бедодгариҳои онҳоро ба бедодгариҳои Чингиз баробар медонад:

Фарёд зи Афрангу диловезии Афранг,
Фарёд зи Шириниву Парвезии Афранг
Олам ҳама вайрона зи Чингизии Афранг,
Меъмори Ҳарам! Боз ба таъмири ҷаҳон хез!
Аз ҳоби гарон, ҳоби гарон, ҳоби гарон хез!

Аз ҳоби гарон хез!

[5, 309]

Муҳаммад Иқбол роҳи озодиро, роҳи наҷотбахши даврони дигарро аз ҳар навъ ҷабру ситам ва вазъияти мудҳиш, ки ҳудаш шоҳид буд, аслан дар гузарондани инқилоб мебинанд. Дар маҷмӯаи шеърҳои “Забури Аҷам” манзумаеро мебинем, ки ҳарчанд аз лиҳози ҳаҷм бисёр хурд бошад. Ҳам саросар даъват ба бардоштани инқилоб аст. Инқилоб ба хотри раҳой ёфтани аз ҳамаи он чизе, ки монеаи роҳи пешравӣ, монеаи хушбахтӣ ва монеаи худро чун инсонӣ озоду комилҳуқуқ дидан, мешавад:

Хоча аз хуни рағи муздур созад лаъли ноб,
Аз ҷафои деҳхудоён кишти деҳқонон хароб.
Инқилоб!
Ай инқилоб, ай инқилоб!....
Ман даруни шишаҳои асри ҳозир дидаам,
Ончунон заҳре, ки аз вай морҳо дар печу тоб.
Инқилоб!
Ай инқилоб, ай инқилоб!

[5, 313-314]

Ин ҷо ба маврид аст оид ба шиори “”Инқилоб зинда бод” шарҳу бидиҳем. Дар аввалин даҳсолаҳои асри XX саросари Ҳиндустонро ҳаракатҳои милли-озодихоҳӣ фаро гирифта буд. Барои озодиро ба даст овардан тамоми мардуми гуногунзабони Ҳиндустон дар ин ҳаракатҳо иштирок менамуданд ва шиорҳои гуногунро бо забонҳои мухталиф ба кор мебарданд. Калимаи инқилоб, ки ба забонҳои ҳиндустонӣ, аз ҷумла ҳиндӣ ва маратҳӣ ҳамчун “крантӣ”, урду - “инқилаб”, бангоӣ - “вишлаба”, тамилӣ - “пуратсӣ”, панҷобӣ - “инакалаба” вучуд дораду садо медиҳад, вирди забонҳои қавмҳои гуногуни Ҳиндустон буд, вале маҳз шакли урдуяш, ки аз форсӣ-тоҷикӣ гирифта шудааст, дар саросари ин кишвар шиори оммавӣ шуд. Шиори “Инқилаб зинда бод” (Инқилоб зинда бод)-ро бори аввал соли 1921 шоири шинохтаи урдузабон, муборизи роҳи озодии Ҳиндустон, роҳбари намоёни Конгресси миллии Ҳиндустон ва яке аз асосгузори Ҳизбӣ коммунистии Ҳиндустон Мавлоно Ҳасрат Моҳанӣ (1875-1951) ба миён гузошта буд. Аз ҳамон вақт инҷониб он ин шиор ба

яке аз нидоҳои гирдиҳамоии чунбиши озодихоҳони Ҳиндустон табдил ёфт. Дар ашъори Муҳаммад Иқбол инқилобу озодӣ мафҳумҳое мебошанд, ки ҷаҳонбинии шоирро ифода мекунанд.

Масъалаи такмил додани нерӯи худӣ, дарёфти озодиву истиклолият, танқиди мустамликадорон ва мурочиат ба инқилоб дар “Куллии урду”-и Муҳаммад Иқбол низ ҷои намоёнро гирифтааст. Манзумаҳои адиб бо номҳои “Инқилоб”, “Марғи худӣ”, “Озодии фикр”, “Зиндагии худӣ”, “Оозодӣ”, “Илҳом ва озодӣ” ва “Озодии афкор” аз ҷумлаи онҳоянд. Дар манзумаи “Инқилоб”, ки дар қисмати “Зарби Калим”-и “Куллии урду”-и Муҳаммад Иқбол ҷой дорад, шиори мардумӣ шудани мафҳуми “инқилоб” равшан ишора шудааст:

На дар Осиёву на дар Аврупо сӯзу сози ҳаёт нест,
Ин якеро марғи худӣ ҳасту дигарро марғи замир.
Дар дилҳо валвалаи инқилоб пайдо шудааст,
Шояд қариб омада бошад марғи ҷаҳони пир!

[6, 649]

(Тарҷумаи таҳтуллафзӣ аз урду)

Урдушиносони варзидаи рус Н. В. Глебов ва А. С. Сухочев, аввалин муҳаққиқоне, ки очерки мухтасари адабиёти урдуро навиштаанд, дар муборизаи озодихоҳонаи мардуми Ҳинд нақши муҳим доштани Муҳаммад Иқболро махсус зикр кардаанд: “Муҳаммад Иқбол дар давраи пурташвиш, ки халқи Ҳиндустон барои аз ҳукмронии бегонагон озод кардани ватани худ диловарона ва мардонавор мубориза мебуд, зиндагӣ ва кор кардааст. Эҷодиёти у ҷун оинаи ин айёми қаҳрамононаро инъикос намудааст ва бе муболиға гуфтан мумкин аст, ки шоири боистеъдоди ватандуст бо қувваи санъати худ назми урдуро дар мубориза барои истиклолият ба аслиҳаи тавоно табдил дод” [3,136-137].

Тавре мебинем, Муҳаммад Иқбол дар дар ашъори ба забони форсӣ-тоҷикӣ ва урду эҷод кардааш борҳо ба мавзӯи озодиву худшиносӣ огоҳона баргашта, хеле зиёд ва бисёр боҳикмату пурмаъно суҳанҳо гуфтасту таъкид кардааст, ки ҳар халқро озодиаш, бахташ ва рӯзгори беҳтараш дар дасти худӣ ӯст. Ва дар охир дар охири маснавии форсӣ-тоҷикии худ “Пас чӣ бояд кард ай ақвоми Шарқ” бори дигар на танҳо мардуми Шибқи қораи Ҳинд, балки тамоми мардуми ҳамонвақтаи зами бори гарони мустамликадорони Ғарб мондаи Шарқро хушдор медиҳад, ки азбаски соҳиби нерӯи тақдирчунбони зиёд ҳастанд, метавонанд бо боварии қавию воқеӣ ба худ аз ин нерӯ истифода баранду худро заифу нотавон нишон надиҳанд:

То кучо ин хавфу васвосу ҳарос,
Андарин кишвар мақоми худ шинос!
Ин ҷаман дорад бисе шоҳи баланд,
Бар нагуншоҳ ошёнӣ худ мабанд.
Нағмадорӣ дар гулӯ, ай беҳабар,
Ҷинси худ бишносу бо зоғон мапар.
Хештанро тезии шамшер деҳ,
Бози худро дар қафи тақдир деҳ.
Андаруни туст сели бепаноҳ,
Пеши ӯ кӯҳи гарон монанди коҳ.
Селро тамкин зи ноосудан аст,
Як нафас осуданаш нобудан аст.

[5, 514]

Ҳамин тариқ, Муҳаммад Иқбол ҳамчун адиби мубориз, ғамхори сарсупурдаи миллат, сарояндаи озодии инсон ва таблиғгари қадри инсон, дар дили миллионҳо одамон бо ҳамон ҳиссаи бузурге, ки дар ҷодаи озодихоҳи Ҳиндустон ва мамолики Шарқ гузоштааст, бо шухрати камнашаванда макони абадӣ гирифтааст. Онҳое, ки худро имрӯз ҳамчун

сохиби воқеии мероси адабии ин суҳанвари беҳамто меҳисобанд, албатта, хуб огоҳанд, ки сохиби чи гуна сарвати бебаҳоянд. Сарвате, ки дар ин хазина мафҳуз аст, агар даҳҳо насли дигар сарф намоянд, боз барои наслҳои дигар боқӣ мемонад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алиев Г. Ю. Персоязычная литература Индии [Текст] / Г.Ю. Алиев. -М., 1968. – 248 с.
2. Аникеев Н. П. Выдающийся мыслитель и поэт Мухаммад Икбал [Текст] / Н. П. Аникеев. - М., 1959. – 48 с.
3. Глебов Н. Сухочев А. Литература урду [Текст] / Н. Глебов . А. Сухочев. - М., 1967, – 232 с.
4. Ғаффоров А. Мухаммад Иқбол. [Матн] / А. Ғаффоров. – Душанбе, 1977. – 224 с.
5. Иқбол, Мухаммад. Куллииҳои форсӣ. [Матн] / Мухаммад Иқболи Лоҳурӣ. Таҳияи матн ва таҳқиқи илмии Алии Мухаммадии Хуросонӣ ва Шарафнисо Пӯлодова. – Душанбе: Дониш, 2013. – 672 с.
6. Мухаммад Иқбол. Куллииҳои урду. [Матн] / Иқбол Мухаммад. – Лоҳур, 1998. – 754 с.
7. Пригарина Н. И. Поэзия Мухаммада Икбала [Текст] / Н. И. Пригарина, - М., 1972. – 194 с.
8. Раҷабов Ҳ. Мухаммад Иқбол – шоири абадзинда. [Матн] / Ҳ. Раҷабов. Душанбе, 2019. – 180 с.
9. Саид Эҳтишом Хусейн. Таърихи адабиёти урду [Текст] / Хусейн Саид Эҳтишом. – Оллоҳобод, 2002, (ба забони ҳиндӣ). – 276 с.
10. Холов Ҷ. Таърихи адабиёти урду. [Матн] / Ҷ. Холов. – Душанбе, 2016. – 384 с.
11. Чельшев Е.П. Индийская литература; вчера и сегодня [Текст] / Е.П. Чельшев. М., 1989. – 384 с.

МУҲАММАД ИҚБОЛ – САРОЯНДАИ ОЗОДӢ

Мухаммад Иқбол (1877-1938) – маъруфтарин шоири Ҳинду Покистон, охири намояндаи барҷастаи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Ҳиндустон мебошад. Вай бо асарҳои беаваҷи худ ҳамчун шоири ширинкалому озодинхоҳу ватандӯст дар бисёр мамлакатҳои Шарқу Ғарб шуҳрати зиёд дорад. Ё бо забонҳои форсии тоҷикӣ ва урду асарҳо эҷод кардааст, ки онҳо дар ду куллии ӯ – “Куллииҳои форсӣ” ва “Куллииҳои урду” гирд оварда шудаанд, Иқбол ба муҳимтарин масъалаҳои мубрами ҳалталаби замони худ муроҷиат намуда, назари худро бочураи изҳор намудааст. Мухаммад Иқбол дар замони мустамликаӣ Британияи Кабир будани Ҳиндустон таваллуд шуда, ба воя расидааст. Даврони асарофарии ӯ ба замони ҷунбишҳои мардумӣ барои истиқлолият рост омадааст. Дар мақолаи мазкур кӯшиш рафтааст, то Мухаммад Иқбол ҳамчун шоири муборизу озодинхоҳ нишон дода шавад. Дар мақола дар оғоз назари шоир оид ба масъалаи “худӣ”, дарки “худӣ”, мавқеи “худӣ” ва истифодаи оқилонаи “худӣ” суҳан меравад. Пас дар бораи он суҳан меравад, ки инсонии “худӣ”-ро дарк намуда, чи гуна нерӯро соҳиб мешаваду барои хушбахтии худ чӣ гуна корхоро карда метавонад. Ба миён гузоштани масъалаи барои озодин Ватан мубориза бурдан ва ба ин мубориза тобиши инқилобӣ додан, мардумро аз ҳоби гарон бедор кардан – ҳамааш муҳимтарин ва намоёнтарин паҳлуи эҷодиёти шоир мебошад. Андешаҳои ҳақимонаи Мухаммад Иқбол оиди ба масъалаҳои тарбияи “худӣ” ва мубориза барои ба даст даровардани озодин, дар ин мақола бо иқтибосҳо аз эҷодиёти Мухаммад Иқбол тасдиқи худро ёфтаанд.

Калидвожаҳо: Мухаммад Иқбол, шоир, форсии тоҷикӣ, урду, куллийӣ, Ҳиндустон, Покистон, мубориза, ғуломӣ, озодин, истиқлол, адабиёт, назм, худӣ, инқилоб.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳабибулло Раҷабов, д.и.ф., профессори ДМТ, сармутахассиси кафедраи Осиеи Чанубу Шарқии ИОМДОА АМИТ. Индекс: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17,

Тел. 907-96-30-00.

МУУХАММАД ИКБАЛ – ПЕВЕЦ СВОБОДЫ

Мухаммад Икбал (1877-1938) – самый известный индо-пакистанский поэт, последний яркий представитель персидско-таджикской литературы в Индии. Он широко известен во многих странах Востока и Запада как сладкоречивый, свободолюбивый и патриотичный поэт. Он создал свои произведения на персидском и урду языках, которые собраны в его двух куллиятах «Куллияти фарси» и «Куллияти урду». Мухаммад Икбал родился и вырос в британской колонии Индии. Его творческая карьера совпала с всенародным движением за независимость. В данной статье предпринята попытка показать Мухаммада Икбала как истинного борца за свободу. В начале статьи рассматриваются взгляды поэта по проблеме «Я», восприятия «Я», позиции «Я» и рационального использования «Я». Далее речь идет о том, какую энергию приобретает человек, когда он понимает свое «я» и что тогда он может сделать для своего счастья. Поднятие вопроса о борьбе за свободу Родины и придание этой борьбе революционного тона, пробуждение людей от глубокого сна - все это важнейшая и наиболее зримая сторона творчества поэта. Мудрые взгляды Мухаммада Икбала на проблемы самосознания и борьбы за свободу в данной статье обоснованы цитатами из произведений самого Мухаммада Икбала.

Ключевые слова: Мухаммад Икбал, поэт, персидско-таджикский язык, урду, Куллият, Индия, Пакистан, борьба, рабство, свобода, независимость, литература, поэзия, личность, революция.

Сведения об авторе: Хабибулло Раджабов, д.и. ф., профессор ТНУ, главный научный сотрудник Отдела Юго-Восточной Азии ИИПСАЕ НАНТ. Индекс: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17,

Тел. 907-96-30-00

MUHAMMAD IQBAL - SINGER OF FREEDOM

Muhammad Iqbal (1877-1938) is the most famous Indo-Pakistani poet, the last prominent representative of Persian-Tajik literature in India. He is widely known in many countries of the East and West as a sweet-tongued, freedom-loving and patriotic poet. He created his works in Persian and Urdu languages, which are collected in his two kulliyats "Kulliyati Farsi" and "Kulliyati Urdu". Muhammad Iqbal was born and raised in the British colony of India. His creative career coincided with the nationwide movement for independence. This article attempts to show Muhammad Iqbal as a true freedom fighter. At the beginning of the article, the poet's views on the problem of "My self", the perception of "My self", the position of "My self" and the rational use of "My self" are discussed. Next we talk about what kind of energy a person acquires when he understands his "My self" and what then he can do for his happiness. Raising the issue of the struggle for the freedom of the Motherland and giving this struggle a revolutionary tone, awakening people from deep sleep - all this is the most important and most visible side of the poet's work. The wise views of Muhammad Iqbal on the problems of self-education and the struggle for freedom in this article are substantiated by quotes from the works of Muhammad Iqbal himself.

Key words: Muhammad Iqbal, poet, Persian language, Urdu, Kulliyat, India, Pakistan, struggle, slavery, freedom, independence, literature, poetry, personality, revolution.

Information about the author: Khabibullo Radzhabov, Doctor of Philology, professor TNU, chief researcher of the Department of Southeast Asia of the Institute of IPSAE NANT. Index: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17,

Tel. 907-96-30-00

НУСХАИ НАВИ РИСОЛАИ АҲМАДИ ДОНИШ «ТАЪРИХИ САЛТАНАТИ ХОНАДОНИ МАНҒИТИЯ»

Мусоев М.С.¹

Яке аз сарчашмаҳои асосии таърихи халқи тоҷик, ки ҳамчун маъхази калидӣ муҳим арзёбӣ мегардад, ин дастнависҳо мебошанд. Маҳз аз тариқи чамъоварӣ, ҳифз, тармиму таҳким ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи дастхатҳо имкони дастрас шудани адабиёти нави илмӣ перомуни гузаштаи халқҳои Осиёи Миёна, махсусан мо тоҷикон вучуд дорад.

Маҳз дарки дурусти ин муҳимият дар замони Истиқлоли давлатӣ боиси он гардид, ки дар сартосари мамлакат ба осори хаттии гузаштагон ҳамчун ёдгории нодири пешиниён таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардад. Дар натиҷаи ин сиёсати фарҳангӣ осорхонаҳо низ дар баробари марказҳои таҳқиқотӣ ва китобхонаҳои кишвар ба чамъоварӣ ва таҳқику баррасии осори мазкур пардохтанд, ки ин раванд то Истиқлоли давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон камназир будааст.

Ба ҳамагон маълум аст, ки аксарияти нусхаҳои дастнависи минтақа ба забони форсии тоҷикӣ тасниф шудаанд. Ва ин нуктаро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ дар баромадҳои худ борҳо ёдоварӣ намудаанд², ки мақсад аз он ҷалби таваҷҷуҳи пажӯҳишгарони ватанӣ ба дастнависҳои берун аз кишвар мебошад.

Шумораи зиёди нусхаҳои дастнависи форсии тоҷикии берун аз кишвар, махсусан дар ганҷинаҳои тиллоии марказҳои таҳқиқотӣ, китобхонаҳо ва осорхонаҳои Осиёи Миёна ва ҷаҳон ниғадорӣ мешаванд. Ва қисмае аз чунин нусхаҳо дар мавзуи таърихи давлатдорӣи Бухорои асрҳои XVI-XIX тасниф шудаанд, ки барои омӯзиши ҳаёти маданӣ ва сиёсии халқи тоҷик дар замони ҳукумронии сулолаҳои он давра, муҳим доништа мешаванд. Аммо бо вучуди ҳама қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар бобати тарҷума, таҳқиқ, ворид сохтан ба доираҳои илмӣ ва нашри осори ниёкон мутассифона кам қор қарда шудааст. Дар самти таҳқику омӯзиш ва ба ҷоп омода кардани матни дастнависҳои таърихӣи форсии тоҷикӣ пеш аз ҳама саҳми профессор А. Семёнов хело ҷашмгир мебошад. Маҳз бо талоши ӯ бори нахуст соли 1956 тарҷумаи «Таърихи Муқимхон»-и Муҳаммад Юсуфи Шибирғонӣ машхур ба Муншӣ, соли 1957 «Таърихи Убайдуллоҳхон»-и Мир Муҳаммадамини Бухорӣ, соли 1959 «Таърихи Абулфайзхон»-и Абдурахмони Давлат аз ҷоп баромадаанд.

Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки яке аз сабабҳои асосии рӯй овардани муҳаққиқони рус ба тарҷума ва баргардони осори таърихӣи халқҳои Осиёи Миёна аз ҷумла тоҷикон, пеш аз ҳама ба хоҳири дастрасӣ ёфтанишон ба сарчашмаҳои таърихӣ нисбат ба шинохти ёдгориҳои таърихӣи Осиёи Миёна буд. Онҳо аз ин тариқ дар як муддати кӯтоҳ тавонистанд то андозае бо истифода аз маълумоти таърихӣ, саргузашти дақиқи минтақро ба хубӣ омӯхта, пояҳои давлатдорӣи худро дар ин манотиқ дар асоси шинохти заъф ва қуввати давлатдорӣи маҳаллӣ устувортар намоянд.

Нусхаҳои дастнависи рисолаҳои таърихӣи асрҳои XVI-XIX мавриди таваҷҷуҳи махсуси ховаршиносони рус қарор гирифта буданд. Онҳо хуб медонистанд, ки барои омӯзиши афкори халқҳои Осиёи Миёна нисбати забткориҳои Русияи подшоҳӣ ва ба нестӣ кашидани давлатдорӣи маҳаллӣ, асарҳои мутафаккирони Шарк ҳамчун адабиёти дасти аввал аҳамияти вежа доранд. Ҳамзамон ба тарҷумаву таҳияи матни он рисолаҳо бештар мепардохтанд, ки нисбати амирони Бухоро ҷанбаҳои танқидӣ дар онҳо бештар буд.

Яке аз асарҳои муҳимме, ки дар ибтидои асри XX ҳамчун сарчашмаи нави таърихӣ мавриди таваҷҷуҳи ховаршиносони рус қарор гирифта буд, рисолаи «Таърихи мухтасари амрони манғитии Бухоро»-и Аҳмади Дониш мебошад.

1. Мусоев Муҳаммадҷон Салоҳидинович – сармутахассиси шуъбаи мероси хаттӣ ва тарҷумаи МД “Осорхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

2. Аз суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷорабинии фарҳангии рӯзи забони давлатӣ, дар таърихи 05.10.2010.

Дар робита ба ин рисола дар адабиёти илмӣ асри XX қайд шудааст, ки гӯё дар миёни ҳамасронӣ Аҳмади Дониш нисбати рисолаи мазкур ба муддати дароз маълумоти дақиқ дастрас набудааст[4, 12-13]. Ҳамчунин омадааст, ки унвони асар ҳам дар ҳеҷ як аз тазкираҳои замони ҳаёти нависанда қайд нашуда мебошад. Ва устод С. Айни, ки шахсан бо Аҳмади Дониш ошноӣ дошта, дар ҳеҷ ҷойе аз асарҳои худ маълумот нисбати ин рисола ироа нанамудаанд[12, 4].

Бори нахуст соли 1936 Е. Бертелс дастнависеро пайдо намуд, ки онро ҳамчун рисолаи нави Аҳмади Дониш муаррифӣ намуд[15]. Ва бинобар сабаби зикр нашудани унвони асар дар муқаддима аз ҷониби муаллиф, муҳаққиқ номашро «Саргузашти амирони Бухорои шариф» гузоштааст[12, 5].

Сипас С. Улуғзода бо пайравӣ аз Е. Бертелс рисолаи мавриди назарро соли 1946 аз сари нав бознашр намудааст. Пас аз ин ки ҷомеаи илмӣ бо эҷодиёти А. Дониш ошноӣ пайдо кард, ҷустуҷӯҳои дақиқ боиси пайдо шудани чанд нусхаи дастнависи дигари рисола гардидааст. Соли 1959 аввалин наشري ҷопии асари А. Дониш бо хатти нави тоҷикӣ ба таъриф расид, ки онро Р. Ҳодизода дар асоси яке аз дастхатҳо бо як қатор ихтисорҳо омода кардааст. Ва соли 1960 Академик А. Мирзоев матни пурраи танқидиро аз рӯи панҷ нусхаи дастнависи асар ҷоп намуд. Нашри дуюм аз наشري якум ба кулӣ фарқ мекард. Зеро дар он нуктаҳои нави ҷолиб бештар буд.

Маҳз ҳамон нуктаҳои нави ҷолиб, ки аз ҷониби А. Мирзоев дар лобалои нусхаҳои ҷади-ди рисола муайян гардида буданд, аҳамияти илмӣ таҳқиқоташро бештар сохт. Таҳқиқи А. Мирзоев аз он ҷиҳат комилтар маҳсуб меёфт, ки ӯ мустақиман бо панҷ нусхаи дастнависи рисолаи таърихӣ Аҳмади Дониш кор кардааст.

Дархури ёдоварист, ки аз мавҷудияти нусхаҳои нави дастнависи рисолаи таърихӣ Аҳмади Дониш, ки ба гунаи ихтисор перомунӣ таърихи кашф, таҳқиқ ва таҳияи матнаш дар асри XX инҷо маълумот дода шуд, муайян гардид, ки то боздиди камина аз Осорхонаи адабии Садриддин Айни дар соли 2022 дар доираҳои илмӣ минтақа ва ҷаҳон маълумоти илмӣ бештар нисбати нусхаҳои нави рисола дастрас набудааст.

Соли 2022 дар доираи мавзӯи таҳқиқотӣ худ бо иҷозаи расмӣ роҳбарияти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллои Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба таҳқиқи нусхаҳои китобхонаи шахсии устод Айни дар Осорхонаи адабии Садриддин Айни ноил гардидам. Дар ин боздид нусхаҳоро вохӯрдм, ки пас аз вафоташон аз ҷониби касе ба таври зарурӣ таҳқиқу баррасӣ нашудаанд.

Пас аз таҳқиқ ва ташҳиси комили китобхонаи шахсии устод Айни маълум гардид, ки нусхаҳои мавриди назар то чанд сол қабл аз замони ташҳиси мо, дар хонаи наберашон Эраҷ Айни ниғадорӣ мешудаанд. Сипас мавсуф бо мақсади ғанӣ гардонидани бойгонии осорхонаи бобояшон шумораи зиёди нусхаҳои дастнавис ва ҷопи сангии мазкурро ба муассиса тақдим намудаанд.

Қисми зиёди нусхаҳои ин китобхонаро ҳуди устод Айни ташҳис ва мутолеа кардааст. То ҳол навиштаҳои ӯ дар ҳавошии аксарияти нусхаҳои мавриди назар аз қабилӣ тавзеҳот, тасҳеҳи матн, хотираҳо аз ҷиғуна ба дасти устод Айни расидани нусхаҳо ва муайян сохтани унвони асарҳо мушоҳида мешаванд. Албатта, ин нишонаи он аст, ки бештаре аз нусхаҳо аз ҷониби ҳуди С. Айни бори нахуст таҳқиқ шудаанд.

Дар натиҷаи ин боздид, аз миёни нусхаҳои китобхонаи мазкур дастнависи нави рисолаи машҳури Аҳмад Маҳдуми Дониш, ки ҳамчун “Рисолаи таърихӣ” шинохта шудааст, аз ҷониби камина муайян гардид. Ин нусха бо фарқ аз дигар нусхаҳои бойгонии Осорхонаи адабии Садриддин Айни дар худ ҳеҷ навъе аз таълиқоти устодро надорад.

Дар миёни коллексияи шахсии китобхонаи С. Айни якчанд нусхаҳое ба назар мерасанд, ки аз ҷониби шахсони гуногун барои ташҳис пешниҳод шуда буданд, вале бинобар сабаби шиддат гирифтани беморияшон пурра таҳқиқношуда боқӣ мондаанд. Шояд нусхаи нави рисолаи таърихӣ Аҳмади Дониш ҳам монанди нусхаҳои мазкур бо сабабҳои муайян аз назари устод Айни дур монда бошад. Зеро дар ҳеҷ ҷойе аз ҷониби С. Айни нисбати мавҷудияти нусхаи мавриди назар маълумот дода нашудааст.

К. Айнӣ ҳам ба чамъоварии осори хаттӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамудааст. Ва ба эҳтимоли зиёд қисме аз ин нусхаҳо пас аз вафоти Айнӣ чамъоварӣ гардидааст.

С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо»-и худ аз таърихи чамъоварӣ ва харидории якчанд адад дастнависҳо, махсусан аз дасти китоб-фу-рӯшони Бухорои шариф, монанди нусхаҳои дастнавис аз «Девонҳо»-и Мирзо Абдулқодири Бедил, Ҳофизи Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва якчанд «Баёзҳо» маълумот додааст, вале аз мавҷудияти чунин нусха дар китобхонаи шахсияш ишора накардааст.

Танҳо ин нуктаро аз гуфтаҳои С. Айнӣ метавонем пайдо намоем, ки «Дар асоси асарҳои ҳуди Аҳмади Дониш ва ҳамзамонони ӯ пурра навиштани тарҷумаи ҳоли ӯро ба оянда мавқуф мегузорам[16]». Вале бинобар сабабҳои номуайян рисолаи мазкур дар ҳеҷ як аз таснифоташ ҳамчун асари Аҳмади Дониш ёдоварӣ нашудааст.

Умуман, дар тамоми сарчашмаҳои дасти аввали бойгонии Осорхонаи адабии Садриддин Айнӣ то боздиди мо, дар робита ба будани чунин нусха дар таркиби китобхонаи шахсии нависанда, ки аини замон дар бойгонии Осорхонаи адабии Садриддин Айнӣ таҳти №25 нигоҳдорӣ мешавад, маълумот дастрас набуд.

Ба ҷуз тавсифи нафаре бо номи Эшназаров Абдумалик, ки бо хоҳиши роҳбарияти осорхона дар таърихи 28. 06. 2022 нусхаҳоро пурра аз назар гузаронида, феҳристеро низ таҳти унвони «Рӯйхати маводҳо» тартиб додааст.

Азбаски Эшназаров Абдумалик бо эҳтимоли зиёд ба забони арабӣ ва хатти ниёгон тасаллути комил надошта, дар муайян намудани бисёре аз асарҳо ба хато роҳ додааст. Масалан, унвони нусхаи нави дастнависи «Мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития»-и Аҳмади Донишро чунин тавсиф менамояд: «Осоре ба забони арабӣ ба назар мерасад, ки дар бораи тиб аст[6, 10]».

Дар ин тавсифнома ҳаҷму андоза ва ҷузъиёти нусхаҳо бо ҳатову иштибоҳоти зиёд оварда шудаанд. Аз ҷумла, мавзӯи асари Аҳмади Дониш, ки ҳеҷ ба илми тиб ва забони арабӣ нисбате надорад, хато муаррифӣ шудааст.

Нусхаи нави рисолаи таърихӣ Аҳмади Дониш дастнавис буда, аз 180 varaқ иборат мебошад. Пеш аз матни рисола аз varaқи 1Б то 12А чадвали ҳисоби абҷад, ҳамли тазъиф, амалиёти риёзӣ ва тилисмот навишта шудаанд. Матни рисола аз varaқи 13Б шуруъ шуда, дар varaқи 164Б ба охир мерасад. Шумораи сатрҳо дар як саҳифа гуногун мебошад. Матни «Рисолаи таърихӣ» дар ду шакл; уфуқӣ 18 сатр ва амудӣ 16 сатр нигошта шудааст. Ҳар як баргаи нусха дар баробари рикобанависӣ боз бо рақам таъйин гардидааст, ки ин шакл тарзи истифодаи нусхаро барои муҳаққиқон хело осон мегардонад. Аз varaқи 8Б то 17А атрофи матн чадвалкашӣ шуда, бо зарҳал ориш ёфтааст.

Дар китобати матни нусха навъҳои настаълиқӣ содда ва настаълиқӣ шикаста мушоҳида мешаванд. Аз аввал то охир се навъи ранг ба кор рафтааст: сиёҳ, сурх ва обии худкорӣ. Матни нусха дар рӯи ду навъи қоғазӣ шарқӣ; ҳуқандӣ ва самарқандӣ навишта шудааст. Ҷилдаш аслии ғайризарбӣ буда, гулмуҳрҳояш рӯи муқавво бо ширеш часпонида шудаанд. Яъне, бо усули қадима туранҷҳо зарб нашудаанд. Абраи ҷилд аз қоғазӣ сабз ва туранҷҳояш аз сурх омода шудааст. Остари ҷилд қоғазӣ оддӣ мебошад. Аз аввал то охири нусха 38 varaқ бидуни матн боқӣ мондааст. Дар саҳифаи 167 саргузаште аз рӯзгори Маҳмуд Маҳдуми Фароизӣ мушоҳида мешавад. Ҳаҷмаш 24×18×2 см.

Котиби нусха дар тарҷимаи рисола бо забони арабӣ чунин менигорад: «Мусаввиду ҳазихи-р-рисола Аҳмад-ул-аҳмадӣ мутахаллис би Дониш ал-Бухорийи-с-сиддиқийи-л-ҳанафӣ / таммат китобатуҳу фӣ балдати-л-Бухоро фӣ шаҳри муҳаррам саната 1347 ҳиҷрӣ» [6]. (Нависандаи ин рисола Аҳмади Аҳмадӣ бо тахаллуси Дониши Бухории Сиддиқии Ҳанафӣ, китобаташ дар моҳи муҳаррами соли 1347 ҳиҷрӣ мутобиқ ба соли 1928 дар шаҳри Бухоро ба анҷом расидааст).

Ин қисмати матнро котиб айнан аз рӯи нусхаи дастнависи ҳуди А. Дониш китобат намудааст. Ӯ дар varaқи 140А пас аз хотирае аз рӯзгори маорифпарвар чунин қайд мекунад, ки «Таммат, аз баёзи ҳуди Аҳмад Маҳдум навишта шудааст».

Котиб номи худро дар тарқимаи рисола қайд накардааст, вале дар варақи 185Б дар зери матни ҳикояти Абдулқодири Баззоз ном нафаре, айнан монанди соли анчоми китобати рисола, соли навиштани ҳикояти мазкурро дар шакли мелодӣ 1928 навишта, сипас дар қисмати чапи сана номи худро ҳамчун Муҳаммадҳасан зикр мекунад. Танҳо бо ин фарқият, ки санаи анчоми китобат дар тарқимаи нусха дар шакли ҳичрӣ ва дар варақи 185Б соли мелодӣ навишта шудааст. Ӯ худро аз хонадони Муфтий Шаҳобуддини Бухорӣ дониста, маҳалли зисташро Меҳтар Анбар номидааст.

Нуктаи ҷолибе, ки аҳаммияти нусхаро бештар мекунад он аст, ки дар тарқима насаби нависанда изофатан Аҳмадии Аҳмадӣ[7]. зикр ёфтааст, ки дар дигар осори Аҳмади Дониш он мушоҳида намешавад.

Масалан, Аҳмади Дониш дар яке аз мусаввадаҳои “Наводир-ул-вақоеъ”, ки китобати он соли 1293 ҳ. / 1876 м. мебошад ва таҳти рақами 314 дар фонди захиравии дастнависҳои Институти Шарқшиносии Ўзбекистон нигохдорӣ мешавад, ном ва лақаби худро Аҳмаду-с-сиддиқи-юл-Ҳанафӣ зикр кардааст. Дар нусхаи дигари асари мазкур, ки китобати он солҳои 1296-1299 ҳ. / 1878-1882 м. иттифоқ афтадааст, номи муаллиф ба ин тарз сабт шудааст: Аҳмад ибн ан-Носир ас-Сиддиқӣ ал-Бухорӣ ва дар рисолаи дигар Аҳмад ибн ан-Носир ал-Ҳанафӣ ас-Сиддиқӣ ал-Бухорӣ[10].

Ва дар муҳри мудавваре, ки дар вақти қозигии Аҳмади Дониш канда шуда буд, номи ӯ ба тарзи Қозӣ Мулло Мир Аҳмади Ёроқ ибни Мулло Мир Носири Сиддиқӣ” дарҷ гардидааст[11, 112].

Садри Зиё дар “Тазкор-ул-ашъор” насаби ӯро ҳамчун Мулло Мир Аҳмад Махдуми Ёроқ Муҳандис Хаттоби Бухорӣ қайд мекунад[13, 96].

Аҳмади Дониш дар хушнависиҳои худ, низ ному насабашро ҳамчун Аҳмад Махдуми Ёроқ, Аҳмад Махдуми Дониш ва Аҳмад ал-котиб, ал-мусаввир, ал-муҳандис, ал-мунаҷҷим Ас-Сиддиқии Ҳанафии Бухорӣ[14,3]. навиштааст. Махсусан дар намунаи хушнависии “Китобхонаи миллӣ” -и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз навиштаҳои Аҳмади Дониш махсуб меёбад, ному насабаш ҳамчун Аҳмад Махдуми Уроқ қайд гардидааст. Ин хушнависӣ низ дар натиҷаи силсилаи таҳқиқоти камина дар Китобхонаи миллӣ соли 2022 пайдо гардид буд[10, 248].

Чигунае, ки мебинем қариб дар ҳеҷ яке аз ин сарчашмаҳои замони ҳаёти шоир ва асарҳои ӯ шакли Аҳмадии Аҳмадӣ дар насабаш дида намешавад.

Котиб Муҳаммадҳасан дар чанд қисмате аз варақҳои нусха рубоиётеро низ ба А. Дониш нисбат додааст.

Масалан, дар зери саҳифае, ки аз хотираи рӯзгори Аҳмади Дониш қисса менамояд, рубои зерин бо навиштаи “Рубоиюн ва лаҳу афо анху” (Рубоие аз ӯ, биомурзадаш Худованд) мушоҳида мегардад:

Дунёи данӣ, ки мартаъи говон аст,
Ҷойи ғукону маҷмаъи девон аст.
Ғайри Ҳақу кори ҳақ дар ин дайри хароб,
Ҳар кор кунӣ, ба гарданат товон аст[6, 10].

Ин рубой дар “Тазкират-уш-шуаро”-и Муҳтарами Бухорӣ низ ба Аҳмади Дониш нисбат дода шудааст[6, 248].

Нусхаи Осорхонаи адабии Садриддин Айни аз лиҳози комил будани бахшҳои ҷудогонаи матни он, махсусан дар зикри ҷузъиёти ҳаводиси таърихӣ, назар ба нусхаҳои қаблӣ комилтар ба назар мерасад. Зеро дар натиҷаи таҳқиқоти муқоисавӣ муайян гардид, ки матни қалами мазкур нисбат ба нусхаҳои Е. Бертелс, С. Улуғзода, Р. Ҳодизода, А.М. Мирзоев, М.Н. Усмонов, И.А. Начафова ва таҳияи Далер аз чанд ҷиҳат комилтар мебошад.

Аз лиҳози маъно ва баёни муфассали ҳаводиси таърихӣ дар қисматҳои ҷудогонаи матни рисола, миёни нусхаҳо фарқияти зиёд дида мешавад. Масалан, дар нусхаи С.Айни вобаста

ба зулм ва пархоши зиёди навкарони амир дар Ҳисор сатрҳое оварда шудаанд, ки дар нусхаҳои қаблӣ умуман дида намешаванд.

Ҳодисаи ҳучуми лашкари манғитиён ба водии Ҳисор дар нусхаҳои таҳияшудаи асри XX бисёр фишурда баён гардидааст, дар ҳоле, ки дар нусхаи С. Айни ҷузъиёти ҳодиса ба тафсил чунин қайд мегардад: “Ҳатто дар Дехнави Ҳисор баъд аз ғалабаи Ҳисор ҳар қадар асире, ки ба даст афтода бошад, аз зану кӯдакону тифл бераҳмона дар ҳавз андохта аз болои онҳо об монда тақрибан духазор зану тифли бегуноҳро бад-ин ҷабру зулм ҳалок намудааст, ки мардумони ба ҷашм дидагӣҳо ҳоло ҳам ҳастанд ва мегӯянд” [6].

Монанди ин дар боби ба муҳосира афтодани Тошканд аз ҷониби лашкари рус ва юриши амир бар сари ўзкандиён чунин ҳолатро мушоҳида менамоям. Дар нусхаҳои таҳқиқ намудаи А. Мирзоев ин ҳодиса чунин омадааст: “Ин маслаҳатро ба амир маъқул карда натавониста ба болои Ҳўқанд рафтанд ва онро фатҳ намуда, то Ўзканд юруш намуда, ҷамоаи мусалмонро асир ва наҳбу ғорат намуда, зуд баргаштанд” [1, 12-13].

Дар нусхаи С. Айни пас аз ибораи “наҳбу ғорат” аз кушта шудани аҳли Фарғона бо дасти амир Музаффару Мансур маълумот дода шудааст, ки дар нусхаи А. Мирзоев ин ҷузъиёт дида намешаванд.

Ҳамчунин, мавридҳоеро низ метавонем қайд намоем, ки дар нусхаҳои қаблӣ ҳаводис ба ҳокимон бо лақабҳои расмӣ бештар нисбат дода шудаанд. Дар ҳоле, ки нусхаи нави рисола ба таври мушаххас дар аҳди қадом амир ба вуқӯъ омадани ҳодисаро зикр менамояд. Масалан, дар нусхаҳои қаблӣ омадааст, ки “Чун ду-се фатҳи мутақиб аз ғайри ҷангу ҷидол амирро даст дод, нахвати фиръавнӣ ба димоғи ў роҳ ёфта, аҳадеро ғайр аз худ дар ҷаҳон намедид” [6]. Дар нусхаи С. Айни айнан дар ҳамин ҷумла номи амир ба таври мушаххас “... амир Музаффарро даст дод [6, 20].” омадааст.

Қолиб аст, ки дар нусхаи С. Айни бо фарқ аз нусхаҳои қаблӣ унвони фаслҳо ба таври ҷудогона оварда нашудаанд. Ва силсилаи мавзӯбандии рисола бидуни таъйин намудани фаслҳо китобат шудааст. Албатта, ин нишонаи он буда метавонад, ки дар воқеъ нусхаи мавриди назар рӯйнависест аз сиёҳнависи рисола, ки ин нуктаро котиб ҳам дар тарқима қайд намудааст.

Қаблан ёдовар шудем, ки гӯё то соли 1936 (таҳқиқи Е. Бертелс) ин асар дар миёни ҳамасронии Аҳмади Дониш маъруф набудааст. Вале дар натиҷаи таҳқиқ маълум гардид, ки аз мавҷудияти чунин рисола доираҳои муайяни илмии Бухорои шариф оғаҳии доштаанд. Зеро ҳуди котиб Муҳаммадҳасан, ки аз аҳли Бухоро мебошад, ин рисоларо ҳаштсол пеш аз таҳқиқи Е. Бертелс аз рӯи мусаввадаи Аҳмади Дониш бознависӣ намудааст.

Ин дар ҳолат, ки дар бештаре аз мақолаҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ чигунае, ки қаблан ёдоварӣ гардида буд, омадааст, ки аз мавҷудияти чунин асар ҳатто ҳамасронии нави-санда, махсусан С. Айни хабар надоштаанд.

Қолиб аст, ки чигуна имкон дорад, ки чехраҳои саршиноси халқи тоҷик аз мавҷудияти ин асари Аҳмади Дониш то омадани Е. Бертелс беҳабар мондаанд. Дар ҳоле, ки як котиби маҳаллӣ Муҳаммадҳасан соли 1928 рисоларо ба таври комил китобат менамояд ва онро ҳамчун рӯйнавис аз мусаввадаи ҳуди Аҳмади Дониш унвон медиҳад. Ва дар воқеъ пас аз 70 сол пайдо шудани нусхаи нави рисолаи Дониш аз Осорхонаи адабии Садриддин Айни як муаммо менамояд.

Қобили зикр аст, ки нусхаи нави рисолаи мазкур аз вежагӣҳо ва ҷузъиёти қолиб иборат аст, ки дар нусхаҳои қаблӣ дида намешаванд. Монанди вежигӣҳои зерин:

1. Баёни ҷузъиёт андар боби наҳбу ғорат шудани аҳолии Дехнави Ҳисор аз ҷониби манғитиён.

2. Кам истифода шудани калимаи ибораҳои арабӣ дар матн.

3. Ба ҷойи истифодаи унвонҳои расмӣ давлатӣ, зикр шудани номи амирон.

4. Мусолаҳа дар умури шаръӣ ва зулму пархоши амир бар ходимони дин.

5. Бераҳмона кушта шудани аҳолии Фарғона.

Вежагӣҳои ин нусха на танҳо бо хусусиятҳои матни рисола ба анҷом намерасанд.

Дар асл ин нусха дафтари ёддоштҳо ва завқӣҳои котиб махсуб меёбад. Зеро дар он маълумоти зиёд аз рӯзгори шоирон, нависандагон, орифон, амирон ва шахсони маъруф дар

асоси сарчашмаҳои таърихӣ, баёзҳо, сафинаҳо ва мушоҳидаҳои худи котиб навишта шудааст. Масалан, дар қисмати ёддоштҳо унвони асарҳои «Баҳр-ул-асрор»-и Сайид Маҳмуди Валӣ, «Зубдат-ут-таворих»-и Хоҷа Абулфайзи Миёнкалӣ, «Тазҳиб-ул-қулуб»-и Ҳамидуллоҳи Муставфӣ, «Низом-ут-таворих»-и Қозӣ Носируддини Байзовӣ, «Ибрат-ул-яқзон фӣ ҳаводис-из-замон»-и Абдуллоҳи Ёфёии Яманӣ, «Комил-ут-таворих»-и Ибни Асир, «Таърихи Ҳинд»-и Хоҷа Ҳасани Деҳлавӣ ва «Насоих-ул-мулук»-ро мебинем, ки қариб аз ҳар яки ин асарҳо, маълумоти таърихӣ китобат шудааст.

Ҳазалиётро низ аз шоироне чун Сайиди Насафӣ, Саъдӣ Шерозӣ, Муҳаммадочизи Бухороӣ, Қозӣ Мулло Идрисхоҷа машҳур ба Рочӣ, Аҳлии Шерозӣ ва Соиби Табретӣ ба гунаи махсус китобат намудааст. Ва дар мавриди орифоне чун Мавлавӣ Исматуллои Самарқандӣ, Мавлавӣ Исомуддин, Охунди Ҳалвоӣ, Хоҷа Аҳрори Валӣ, Хоҷа Муҳаммадҷусуфӣ Қуйборӣ ва дигарон низ маълумот дида мешавад.

Пас аз зикри фазоил ва маноқиби чехраҳои саршиноси Бухорои шариф, котиб нисбати рӯзгори Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Алишер Навоӣ пардохта, ба Ҷомӣ 44 рисола ва ба Навоӣ 18 асари комилро нисбат медиҳад.

Як баҳши муҳимми нусхари навиштаҷоти кӯтоҳ дар мавриди мавзёҳои таърихӣ ташкил медиҳад. Монанди «Таърихи Ҳафзи Ҷозиён», «Таърихи Ҳавзи Девонбегӣ» ва «Таърихи таъмири Меҳмонхонаи Раҳимхонӣ».

Ҳамзамон, нисбати катибаҳои рӯйсангии қабрҳои Самарқанду Бухоро, махсусан, мақбараи Амир Темур додаҳои таърихӣ аз ҷониби котиб дар нусха навишта шудаанд, ки ҳамаи ин вежагӣҳо аҳамияти сарчашмавии нусхари дучанд менамоянд.

Дар воқеъ пайдо шудани чунин нусхаҳо дар замони мо ифодагари он аст, ки то ҳол тамоми пахлуҳои ҳаёт ва фаъолияти Аҳмади Дониш ва дигар чехраҳои саршиноси халқи тоҷик, махсусан нусхаҳои дастнависи асарҳояшон ба пуррагӣ таҳқиқ ва баррасӣ нашудаанд. Ва дар мисоли нусхаи Осорхонаи адабии Садриддин Айнӣ, ки ҷузъиёти ҳаводиси сиёсии Осиёи Миёнаро ба таври ҷузъӣ, назар ба нусхаҳои қаблии рисолаи таърихии Аҳмади Дониш, пеш аз ҳучуми русҳо ва баъд аз он васеътар ба тасвир қашидааст, метавонем гӯем, ки идомаи таҳқиқ ва омӯзиши фонди муассисаҳои илмӣ ва фарҳангии кишвар аз ҷумла, хона-музейҳо гӯшаҳои норавшани ҳаёти мутафаккирони барӯманди миллати тоҷикро равшантар менамояд.

Аз ин рӯ, моро зарур аст, ки бо истифода аз имкониятҳои замони пурбори Истиқололи давлатӣ, нисбати гузаштаи таърихи миллати худ бетаваҷҷуҳӣ накарда, дар асоси додаҳои нави таърихӣ гӯшаҳои норавшани ҳаёти пешиниёнаморо омӯхта, муайян намоем. Зеро дар фазои таҳҷуми фарҳангӣ, ки минтақаро хатари таҳрифи ҳақиқатҳои таърихӣ таҳдид менамояд, донишмандони ҷузъиёт ва куллии гузашта имкониятҳои илмӣ ва сиёсии моро бештар менамояд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития [Матн] / Бо тасҳеҳи А. Мирзоев. – Сталинобод, 1960. – С. 12-13.
2. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития [Матн] / Таҳияи Далер. Душанбе, 1992. – С. 20 с.
3. Аҳмади Дониш. Меъёр-ут-тадайюн [Матн]. – Душанбе: 2010. – С. 15.
4. Аҳмедова З.А., Турсунов К.С. Интеграционный процесс в рамках Европейского союза [Матн] / З.А. Аҳмедова, Турсунов К.С. // Наука, техника и образование. 2020. № 5 (69).
5. Аҳмедова З.А., Чориева М.А. Труд Аҳмади Дониша «История мангитских государств» как ценный источник по истории бухарского ханства второй половины XVIII - первой половины XIX вв. [Матн] / Аҳмедова З.А., Чориева М.А. // Наука, техника и образование. – 2020. № 2 (14).
6. Бойгонии ҷории Осорхонаи адабии Садриддин Айнӣ. Солҳои 2015-2022 [Матн] / Рӯйхати маводҳо аз Эшназаров Абдумалик. – С. 10.
7. Бойгонии ҷории Осорхонаи адабии Садриддин Айнӣ. Солҳои 2015-2022. Нусхаи №25 [Матн].

8. Васюков А.И., Горшков В.В., Колесников В.И. Бумажные денежные знаки России и СССР. [Текст] / А.И. Васюков, В.В. Горшков //СПб: Политехника, 1993. – С. 215. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С. 112.
9. Мусоев М. Арзишҳои адабии «Меъёру-т-тадайюн»-и Аҳмад Махдуми Дониш [Матн] / М. Мусоев. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С. 108.
10. Мусоев М., Меликиён Э. Бозёфти хушнависи Аҳмад Махдуми Дониш аз Тоҷикистон. Маводи форуми байналмилалӣ хушнависон [Матн] / М. Мусоев. – Душанбе, 2023. – С. 248.
11. Махмудов Д.А. Понятие центрального Согда и его сущность. Сокроишница науки [Текст] / Д.А. Махмудов // Вестник Института, 2021, №2. – С. 340.
12. Начафова И.А. Рисолаи Аҳмади Дониш “Таърихи салтанати Манғития” [Матн] / И.А. Начафова. – Душанбе: Дониш, 1967. – С. 4.
13. Сиддиқов С. Садри Зиё ва Аҳмади Дониш / С. Сиддиқов // Садои Шарк, 1969. – 96 с.
14. Шарифов М. “Тазкират-уш-шуароӣ” Муҳтарам – манбаи муҳим дар омӯзиши адабиёти асри XIX ва ибтидои асри XX [Матн] / М. Шарифов // Суханшиносӣ, № 1. – Душанбе, 2016. – С. 93.
15. Е. Э. Бертельс. Рукописи произведений Ахмада Каллэ [Текст] / Бертельс Е.Э. // Тр. Таджикистанской базы, т. 3, Лингвистика, М. –Л., 1936.

НУСХАИ НАВИ РИСОЛАИ АҲМАДИ ДОНИШ «ТАЪРИХИ САЛТАНАТИ ХОНАДОНИ МАНҒИТИЯ»

Муаллиф дар мақола оид ба нусхаи нави дастнависи «Рисолаи таърихӣ»-и Аҳмад Махдуми Дониш аз Осорхонаи адабии Садриддин Айни, ки соли 2022 аз бойгонии муассисаи мазкур пайдо шуда буд, маълумот медиҳад. Дар қисмати муқаддимавии мақола аз таърихи омӯзиши рисола ва нусхаҳои дастнависи он додаҳои илмӣ оварда шудаанд. Ҳамзамон муаллиф кӯшидааст, ки вежагиҳои махсуси нусхаи нави мазкурро дар муқоиса ба нусхаҳои қаблӣ рисола баён намояд.

Ин нусха то боздиди муаллиф дар ҳеҷ ҷойе аз маводи бойгонии Осорхонаи адабии Садриддин Айни ва таснифоти ҳуди нависанда ёдоварӣ нашудааст. Таҳқиқи муаллиф аввалин омӯзиши нусхаи мавриди назар дониста мешавад.

Муаллиф пас аз муқоисаи матнҳои баргардон ва тарҷумашудаи «Рисолаи таърихӣ»-и Аҳмад Махдуми Дониш дар ибтидои асри XX ба он хулоса омадааст, ки нусхаи нав дорои ҷузъиёти махсус буда, аҳамияти сарчашмавӣ назар ба нусхаҳои қаблӣ бештар мебошад.

Ба ғайр аз маълумоти марбут ба рисолаи мазкур муаллиф кӯшидааст, ки дар мақола вежагиҳои ҳунари, саҳҳофӣ ва сарчашмавии нусхари баён намояд. Ва дар ин росто аз қисмати ёддошти котиб намунароеро низ ба унвони мисол овардааст.

Калидвожаҳо: Рисолаи Аҳмади Дониш «Таърихи салтанаи хонадони Манғития», бойгонии Осорхонаи адабии Садриддин Айни, Китобхонаи шахсии Садриддин Айни, Китобхонаи миллӣ, Осорхонаи китоб, Садриддин Айни, Е. Бертелс, А. Мирзоев, амирони манғит, ҳуҷуми русҳо, ҳоваршиносони рус, хушнависӣ, хатнигорӣ, муҳри вақф, мистара, Бухорои шариф, Самарқанд, ғазалиёт, ҳаводиси таърихӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: – сармутахассиси шӯбаи мероси хаттӣ ва тарҷумаи МД “Осорхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734025. Ҷумҳурии тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 33,

Тел. (+992) 886.61.80.08.

E-mail: musoevmuammad@gmail.com.

НОВЫЙ КОПИЯ «ТРАКТАТ АХМАДА ДОНИША «ИСТОРИЯ МАНГИТСКОЙ ДИНАСТИИ»

В статье автор приводит информацию о новом экземпляре трактата Ахмада Дониша «История мангитской династии», который был найден в результате его посещения Лите-

ратурном музее Садриддина Айни в 2022 году.

Во вводной части статьи представлены научные данные из истории изучения ранних рукописных экземпляров трактата. При этом автор попытался объяснить особенности новой версии по сравнению с предыдущими вариантами.

До исследования автора этот экземпляр не упоминался нигде в архивах Литературного музея Садриддина Айни и в собственном творчестве писателя. Исследование автора считается первым исследованием рассматриваемой версии.

Сравнив тексты переводов «Исторического трактата» Ахмада Дониша начала XX века с новым экземпляром, автор пришел к выводу, что новая версия имеет особые детали и ее первоначальное значение больше, чем у предыдущие версии.

Помимо информации, относящейся к этому трактату, автор постарался описать в статье технические, редакционные и справочные детали нового экземпляра. И в связи с этим он привел примеры из раздела записки писца что имеет особое значение для изучения данного экземпляра.

Ключевые слова: Трактат Ахмада Дониша «История мангитской династии», архив Литературного музея Садриддина Айни, Личная библиотека Садриддина Айни, Национальная библиотека, Музей книги, Садриддин Айни, Э. Бертельс, А. Мирзоев, мангитские эмиры, русское нашествие, русские востоковеды, каллиграфия, фундаментальная печать, мистара, Бухара, Самарканд, газелы, исторические события.

Сведения об авторе: Мусоев М.С., главный специалист отдел посмерного наследия Национального музея Таджикистана. 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр., Рудакки, 33,

Тел. (+992) 886.61.80.08.

E-mail: musoevmuammad@gmail.com.

NEW COPY OF AHMAD DONISH'S TREATISE "HISTORY OF THE MANGITS DYNASTY"

Abstract: In the article, the author provides information about a new copy of Ahmad Donish's treatise "History of the Mangit Dynasty," which was found as a result of his visit to the Sadriddin Aini Literary Museum in 2022.

The introductory part of the article presents scientific data from the history of studying early manuscript copies of the treatise. At the same time, the author tried to explain the features of the new version in comparison with previous versions.

Prior to the author's research, this copy was not mentioned anywhere in the archives of the Sadriddin Aini Literary Museum and in the writer's own work. The author's study is considered the first study of the version under consideration.

Having compared the texts of the translations of the "Historical Treatise" of Ahmad Donish of the early 20th century with the new copy, the author came to the conclusion that the new version has special details and its original meaning is greater than that of the previous versions.

In addition to the information pertaining to this treatise, the author has taken pains to describe in the article the technical, editorial and reference details of the new copy. And in this regard, he gave examples from the section of the scribe's note that is of particular importance for the study of this copy.

Key words: Treatise by Akhmad Donish "History of the Mangit dynasty", archive of the Literary Museum of Sadriddin Aini, Personal Library of Sadriddin Aini, National Library, Museum of the Book, Sadriddin Aini, E. Bertels, A. Mirzoev, Mangit emirs, Russian invasion, Russian orientalists, calligraphy, fundamental print, mistara, Bukhara, Samarkand, gazelles, historical events.

About the author: Musoev M.S., 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave,
Tel. (+992) 886.61.80.08. **E-mail:** musoevmuammad@gmail.com

ОМУӢИШИ МАСОИЛИ ФАРӢАНГИИ АФӢОНИСТОН ДАР ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛӢОИ ШАСТУМИ АСРИ XX

Ваҳобова Н.С¹.

СолӢои шастуму ҳафтадуми асри гузашта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як силсила китобҳо ба таърифи расидаанд, ки аз бештар оғоҳӣ ёфтани мардуми тоҷик аз адабу фарҳанги Афғонистон дарак медиҳанд. Севуми марти соли 1962 рӯзномаи “Маориф ва маданият” мақолаи М. Бобочоновро, ки “Оид ба фолклори тоҷикони Афғонистон” ном дорад, ҷоп кардааст. Бояд хотиррасон кунем, ки олимони тоҷик нисбат ба фолклори тоҷикони Афғонистон таваҷҷуҳи хос доранд, зеро дар фолклори мардумони Афғонистон мо ба мазмунҳои шинос мешавем, ки онҳо хоси мардумони тоҷикони Тоҷикистон низ ҳастанд. Дарду аламу ҳасрати рӯзгори тира ва ё шириниҳои зиндагии мардуми афғон ба ҳамагон навиҷа дар фолклори мардумони Афғонистон зикр шудааст, ҳамагон навиҷа дар байни мардуми Тоҷикистон низ ҷой дорад. Ба масъалаи фолклори мардуми Афғонистон боз баъдтар бармегардем. Ҳоло аз рӯи хронология амал карда мебинем, ки боз кадом асарҳо ва мақолаҳо дар бораи адабу фарҳанги Афғонистон дар солҳои шастуми асри XX дар Тоҷикистон нашр шудаанд.

Шоираи тоҷик Гулҷеҳра Сулаймонова пас аз бозгашт аз Афғонистон дар маҷаллаи “Шарқи сурх” намунаи ашъори панҷ шоири машҳур ва намунаи ду ҳикояи Доктор Сухайдро ҷоп намудааст. Нахуст шеъри устод Ҳалилोलлоҳи Ҳалилӣ “Ғуноҳам чист?” оварда шудааст. Ин шеър як навиҷа шикоятӣ талхӣ шоир аст аз тақдир аз замон:

Ба доғи номуродӣ сӯхтам, эй ашқи тӯфоне,
Ба танг омад дилам з ин зиндагӣ, эй марги ҷавлоне.
Дар ин мактаб намедонам ҷӣ рамзи маҳмалам, ё Раб,
Ки на маънӣ шудам, не номае, не зеби унвоне.
Аз ин озодӣ беҳтар буд садди раҳ ба ҷашми ман,
Садои шеваи занҷиру кайди кунҷи зиндоне.
Ба ҳар вазъе, ки гардун гашт, коми ман нашуд ҳосил,
Магар ин шомӣ ғамро марг созад субҳи рахшопе...
[14,52]

Шеъри дигар маҳсули қалами Зиё Қоризода мебошад, ки “Бӯи пирӯҳан” ном дорад. Зиё Қоризодаро дар Тоҷикистон он вақт ҳанӯз хуб наменинохтанд, барои ҳамагон ҳам ба намунаи ашъори ӯ шинос шудан дар айни ҳол бамаврид буд. Ғазали “Бӯи пирӯҳан” ҳам оҳанги шикоят аз тақдирро дар бар гирифтааст:

Об гаштаму зи мавҷи мо садое барнаҳост,
Тор гаштему зи сози мо навое барнаҳост.
Ғунҷаро хун сохтему лоларо дил сӯхтем,
З ин ҷаман як гул ҷу мо доғошноое барнаҳост.
Пути по хӯрдам, агар бархостам, бар рӯи кас,
Гарди ман беҳуда аз ҷое ба ҷое барнаҳост.
Дар ҳазорон қорвон бӯе зи пирӯҳан набуд,
Аз ҳазорон маҳмил овози нидое барнаҳост...
Оҳ бепарво, Зиё, охир диҳад хокам ба бод,
Ҳар кучо бархост тӯфон, бе балое барнаҳост!

[5]

1. Ваҳобова Назира Сатторовна – н.и.ф., ходими пешбари илмӣ Институти омӯзиши масъалаҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Соли 1963 маҷаллаи “Ахбороти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон” роҷеъ ба яке аз шоирони шинохтаи пуштузабони Афғонистон Малангҷон мақолаи Д. Мирзоев ро номи “Назаре ба мавзӯи ватандӯстии шоири халқии Афғонистон Малангҷон” ҷоп кардааст [11]. Ин нахустин ҷунин мақола мебошад, ки ба Малангҷон бахшида шудааст. Дар бораи ин муаллиф берун аз Афғонистон бори аввал муҳаққиқи рус Н. А. Дворянков “Малангҷон – шоири халқии Афғонистон (”Малангджан – народный поэт Афганистана) ном мақоларо навишта ҷоп кардааст [3]. Дар асоси далелҳои ин ду муҳаққиқ равшан мегардад, ки шоири писандидаи мардуми афғон Малангҷон Бобо, ки аслан бо номи Мангалҷон маълум аст, дар солҳои 1914 (1916) 1957 (1958) умр ба сар бурдааст. Мутобиқи баъзе сарчашмаҳо вай соли 1914 дар ноҳияи Бехсуд музофоти Нангарҳор таваллуд шудааст. Тақрибан аз бистсолагиаш шеърхояш ба таъъ расидаанд. Аввалин шеъри ӯ дар маҷаллаи “Да Машрик иттиҳад” нашр шудааст. Аз тарафи ҳокимони ҳамонвақтаи Афғонистон, аз ҷумла Муҳаммад Довудхон ба шаҳри Кобул даъват ва дастгирӣ ёфтааст. Соли 1957 хангоми аз Кобул ба тарафи Нангарҳор, ба самти деҳаи худ бо автобус ҳамроҳи ягона писараш Довудҷон ҳаракат кардан, дар назди деҳаи Латабанд ба садама гирифтормешаванд ва дар натиҷа ҳар ду ба ҳалокат мерасанд. Барои Мангалҷон ҳамчун рамзи эътироф дар Ҷалолобод мақбара сохтаанд. Мутаассифона, аз тарафи муҳаққиқони тоҷик зиндагӣ ва фаъолияти ин адиби пуштузабон дигар мавриди таҳқиқи муфассалтар қарор нагирифтааст, аз ҷониби муҳаққиқони рус ҳам. Дар китоби А.С. Герасимова “Адабиёти Афғонистон ба забони пушту”, (М. 1986) низ номи ин адиб ба ҷашм нарасид. Шояд сабаб дастрас набудани маводи зарурӣ бошад.

Мирзоев Д. як силсила шеърҳои Малангҷонро таҳлил намуда, ба ҳулосае омадааст, ки мавзӯи озодӣ ва ватандӯстӣ мавзӯи меҳварии тамоми ашъори шоир будааст. Дар мақолаи “Маро бародари худам мекушад”, ки дар маҷаллаи “Кобул” ҷоп шудааст ҷунин омадааст: “Ин қоида дар қадом қонун навишта шудааст – хитобан мегӯяд Мангалҷон, – ки ҳар гоҳ ман номи озодиро ба забон бигирам, душманон манро ба зиндон андохта, молу мулкамро мусодира мекунанд” [6].

Бо тақя ба ин гуфтаҳои Мангалҷон метавон гуфт, ки шоир дар бахши ватандӯстиву озодӣ ба шоири номдори Покистон Файз Аҳмад Файз ҳамандешаву ҳамтақдир будаст. Ин шоир ҳам барои озодихоҳу ватандӯсти асил буданаш борҳо зиндонӣ шудааст.

Мирзоев Д. аз ҷумлаи нахустин пуштушиносони Тоҷикистон мебошад, ки кӯшиш кардааст яке аз адибони пуштузабони Афғонистонро дар мисоли Малангҷон ба мардуми тоҷик ҳамчун адиби ватанхоҳу озодидӯст ошно кунад: “Малангҷон озод ва мустақил гардонидани ватанро барои ҳар як пуштун уҳдадорӣ азим ва вазифаи муқаддас шуморида, озодиро як ҷузъи аз вучуди пуштунҳо ба кулӣ ҷудонашаванда ва дастурамали зиндагии онҳо меҳисобад” [12].

Тавре маълум аст мамлакатҳои Ғарб, алалхусус Британияи Кабир мамлакатҳои Шарқро зерӣ даст намуда, аҳолии ин кишварҳоро истисмор ва сарватхояшонро ғорат мекарданд. Воқеаҳои бузурги асри XX, аз ҷумла пирӯзии Инқилоби Октябр дар Русия, ташкилҳои Иттиҳоди Шуравӣ ва Ғалабаи Иттиҳоди Шуравӣ дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ барои ватандӯстони мамолики Шарқ шароитро ба вучуд овард, ки онҳо тавонистанд ватани хешро аз зулми мустамликадорон озод намоянд. Мамлакатҳои Шарқ вақте ба мустамлика табдил меёфтанд, акнун гирифтори истисмори дутарафа мешуданд. Онҳо акнун ҳам аз истисморгарони беинсофи ватанӣ ҷабр медиданду ҳам аз мустамликадорони бераҳми хориҷӣ. Аз ин ҷо ватандӯстони Шарқро лозим меомад, ки эътирози худро алайҳи ҳар ду ҷониб равона кунанд. Малангҷон, ки ҳамаи инро бо ҷашмони худ медид, саҳт азият мекашид ва садо баланд мекард. Ҳамин ҳолатро дида Мирзоев Д. ҷунин зикр кардааст: “Малангҷон, ки дар тамоми давраи ҳаёти худ ҳама азобу уқубатҳои халқашро бевосита мушоҳида намуда, ба нокомию бадбахтиҳои пуштунҳо ҳамдард буд, аз аҳволи тоқатгудоз ва бесомонии онҳо сарфи назар карда наметавонист [12]. Дар ин мақола муаллиф танҳо аз он суҳанронӣ кардааст, ки чи тавр Малангҷон ба хоҳири дифои пуштунҳои Афғонистон ва озодии онҳо талошҳо кардааст. Магар қавмҳои дигари Афғонистон дар ҳамин даврон дигар хел рӯзгору дигар хел

тақдир доштанд? Не, онҳо низ ҳамин хел тақдир доштанд, вале ба ҳимояи онҳо Малангҷон чизе нагуфтааст. Шояд ҳамин сабаб шуда бошад, ки дигар муҳаққиқони адабиёти Афғонистон аз Малангҷон ёдовар нашудаанд. Пуштушинос Орифов Шукрулло дар монографияи худ “Прешаниа афкар” як бор номи Малангҷонро гирифтааст, ки он ҳам ҳавола ба ҳамон мақолаи Дворянков аст, ки болотар ба он ишора кардем. Дар монографияи А. С. Герасимова “Адабиёти Афғонистон ба забони пушту” низ номи Малангҷон ба назар нарасид.

Адабиётшиноси маъруфи тоҷик Носирҷон Маъсумӣ (1915-1974) баробари омӯзиши забону адабиёти тоҷик боз таваҷҷуҳи хос ба фарҳанги мамлакатҳои Шарқ дошт. Яке аз мақолаҳои ӯ бо номи “Ёддоштҳои Сарвари Гӯё дар бораи С. Айнӣ” мебошад, ки соли 1963 дар китоби “Ҷашномаи Айнӣ”, ҷилди 2 нашр шудааст. Афғоншинос Мирзоев Собир бошад дар рӯзномаи “Комсомоли Тоҷикистон” 8 март соли 1963 “Ақидаҳои Маҳмуди Тарзӣ” ном мақоларо chop кардааст. Муаллифи зикршуда дар ҳамин сол боз мақолаи “Баъзе фикру мулоҳизаҳо оид ба назми М. Тарзӣ” ро навиштааст, ки дар рӯзномаи “Маориф ва маданият”, соли 1963, 20 август chop шудааст. Ӯ инчунин мақолаи “Маҳмуди Тарзӣ – адиби маорифпарвари афғон” ро навиштааст, ки дар маҷаллаи “Шарқи сурх”, 1963, № 9 ба таърифи ӯ расида буд. Бояд махсус таъкид кард, ки маҳз бо кӯшиши Мирзоев Собир хонандаи тоҷик нисбатан зиёдтару пурратар ба ҳаёт ва фаъолияти шоири номдори афғон Маҳмуди Тарзӣ шинос шудааст.

Ҳамин тариқ, агар боз ҷустуҷӯ намоем мисолҳои дигарро низ пайдо карда метавонем, ки муштарақоти адабу фарҳанги ду кишвари ҳамсояро, ки ҷӣ аз нигоҳи таърихӣ, ҷӣ аз нигоҳи забонӣ ва ҷӣ аз назари адабӣ-фарҳангӣ монандиҳо доранд, пайдо карда метавонем.

Дар замони шуравӣ дар Тоҷикистон омӯзиши забон, адабиёт, таърих, фолклор ва иқтисодиёти Афғонистон дар марказҳои илмӣ-тадқиқотӣ ба роҳ монда шуда буд. Ҳатто дар До-нишгоҳи миллии Тоҷикистон дар назди кафедраи филологияи Эрон, факултети забонҳои Осиё ва Аврупо шӯъбаи забони пушту кушода шуд, ки он ҷо тайёр кардани мутахассисони пуштушинос ба роҳ монда шуда буд. Олими тоҷик шодравон Савлатшо Мерганов яке аз мутахассисони варзидаи соҳаи пуштушиносӣ на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар тамоми Иттиҳоди Шуравӣ буд. Вай дар тайёр кардани мутахассисони пуштушинос саҳми калон дорад. Мақолаҳо ва рисолаҳои ӯ дар ин бахш назаррас мебошанд.

Дар таблиғи масъалаҳои адабиёт, фарҳанг, забон, таърих ва фолклори Афғонистон дар Тоҷикистон саҳми рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои дар Тоҷикистон нашр мешудагӣ бисёр калон аст. Хонандаи тоҷик маҳз ба воситаи ахбори омма ба бисёр паҳлӯҳои фарҳангу зиндагии мардуми сарзамини Афғонистон ошноӣ пайдо кардааст. Рӯзномаҳои “Маориф ва маданият”, “Комсомоли Тоҷикистон” ва маҷаллаи “Садои Шарқ” (“Шарқи сурх”) дар ин бахш саҳми калон гузоштаанд. Соли 1962 маҷаллаи “Шарқи сурх” дар шумораи рақами 6 мақолаи шоира Гулҷеҳра Сулаймоноваро зерини номи “Аз адабиёти муосири афғон” мухтасар аз chop баровардааст. Тавре аз унвони мақола бармеояд, мақола ниҳоят мухтасар аст. Лекин бояд гуфт, ки ин гуна мақолаҳо ё намунаи ашъори ягон адиби афғон дар он солҳо худ як заминае буд барои ҷиддитар ба Афғонистон шинос шудану онро васеътар омӯختан, хусусан масъалаҳои адабиёти фолклори ин мамлакатро.

Савлатшо Мерганов дар ҳамин соли ёдшуда, тавонистааст ҷуръат намуда, (зеро тавре болотар ишора шуд, тарҷума мустақим аз забонҳои хориҷӣ аз тарафи масъулин дастгирӣ намеёфт) панҷ ҳикояҳои хурд хурди нависандаи пуштузабони афғон Абдулло Бахтониро, ки “Дигар вақти хоб нест”, “Роҳи халосӣ”, “Ман худ ба худ меравам”, “Шарҳи матбуотӣ” ва “Нутқаш оташин буд” ном доранд, бевосита аз забони пушту тарҷума ва дар рӯзномаи Комсомоли Тоҷикистон chop намояд [1]. Худи ҳамон сол Раҷабалӣ Қудратов “Шоирони афғон дар ситоиши сулҳ ва истиқлоли кишвари худ” ном мақоларо дар рӯзномаи “Маориф ва маданият” [7] chop кардааст. Ёдовар мешавем, ки масъалаи сулҳ ва дӯстии халқҳо яке аз муҳимтарин масъалаҳои сиёсати дохиливу хориҷии Ҳукумати Шуравӣ буд. Маҳз бо талоши Иттиҳоди Шуравӣ дар бисёр минтақаҳои ҷаҳон мубориза барои сулҳу оромиву дӯстӣ сол то сол қавитар мешуд ва сафи муборизони воқеии сулҳ дар тамоми ҷаҳон афзоиш меёфт.

Афсӯс, ки имрӯзҳо бештар аз хусуси масъалаҳои ҷангу нооромӣҳо сухан меравад ва масъалаи сулҳ гӯё мубрамияти худро гум кардааст. Агар аз ҳолати воқеӣ чизе гуфтани бошем, мебинем, ки мардуми одии Афғонистон саргардони қору бору мушкили зиндагии худ аст ва азми ҷангҷӯӣ барояшон бемаънист. Муҳиммияти мақолаи номбурда ҳам маҳз дар ҳамин аст. Таҷрибаи бештар аз чил солаи асрҳои охир нишон дод, ки сулҳ барои мардумони Афғонистон чӣ аҳаммияте дораду талош ба ҷангҳои хонумонсӯзу иқтисодшикан монеаи ободиву пешравӣ шуда ба кучо мебарад.

Номи Хушхолхони Хаттак (1613-1689), пешвои қабилаи Хаттак яке аз адибони барҷастаи асримиёнагии Афғонистон, барои хонандаи тоҷик тамоман ношинос буд, лекин ҳанӯз то пайдо шудани маълумотҳо оид ба ин адиб аз тарафи пуштуносони шинохтаи рус Герасимова А. ва Гирс Г. ҷустуҷӯ ва омӯзиши Хушхолхони Хаттак оғоз ёфта буд. Дар Тоҷикистон Савлатшо Мерганов аз тариқи маҷаллаи “Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон” (шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ) мақолаеро бо номи “Чанд сухан дар бораи китоби Маъсумии Исматӣ “Хушхолхон Хаттак кист?” [11] ҷоп намуда, мардуми моро бо ин адиби боистеъдоду сермаҳсул шинос намуд. Хушхолхони Хаттак муаллифи бештар аз 300 асари мансуру манзум мебошад, ки дар “Куллийёт” и ӯ дар ҳаҷми 40 ҳазор байт ҷамъоварӣ шудааст. Маснавиҳои «Фазлнома» ва «Бознома» асарҳои шинохтаи шоир мебошанд. Ҳамин тариқ, Савлатшо Мерганов аввалин тадқиқотчи осори Хушхолхони Хаттак дар афғоншиносии тоҷик мебошад.

Соли 1963 дар Тоҷикистон боз ҳафт маводи дигар оид ба масоили фарҳангиву адабии Афғонистон дар шакли мақолаҳои ҷудогона дар матбуоти даврагии мо ба таъб расидаанд, ки ин худ нишони боз бештар ба сӯи фарҳанги ин мамлакат ҷашм дӯхтани олимони тоҷик аст. Муҳаққиқи адабиёти форсизабони Ҳиндустон шарқшинос Абдуллоҷон Ғаффоров дар рӯзномаи “Маориф ва маданият” роҷеъ ба се шоираи афғон, аз ҷумла Оишаи Афғон, Мастураи Ғурӣ ва Маҳҷубаи Ҳиротӣ мақолаеро бо номи “Шоираҳои афғон” ба ҷоп расондааст [4]. Оишаи Афғонро зодгоҳаш шаҳри Кобул мебошад. Соли таваллудаш номаълум аст, соли вафоташро 1700 муайян кардаанд. Адиба аз синни 20-солагӣ ба эҷоди шеърҳо даст задааст ва зуд диққати аҳли адабро ба худ ҷалб кардааст. Соли 1780 девони ашъори Оишаи Афғон, ки ғазал, рубоӣ ва марсияҳоро дар бар гирифтааст, нашр шудааст.

Пас аз гузаштани 52 сол номи Мастураи Ғуриро дар мақолаи Сайид Муҳаммад Олими Лабиб зеринунвои “Вазъияти иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангии Афғонистон ва ҳавзаи Балх дар асри XIX” мебинем: “Бояд ёдовар шуд, ки Шох Шучоъ-ул-мулк худ шоир буд. Девони ашъори ӯ муштамил бар ҳудуди 5000 байт дар 344 сафҳа нахустин бор дар соли 1327 хичрии қамарӣ (1909) дар шаҳри Лоҳур ба ҷоп расида аст... Дар қисмати шеър илова бар Шох Шучоъ ва Шахзода Абдурраззоқи Дарӣ писари Замоншохи Дурронӣ аз хонаводаи салтанати Сардор Меҳрдилхон (1798-1854) мутахаллис ба Машриқӣ (бародари Амир Дӯстмуҳаммадхон) аз хонаводаи умарои Муҳаммадзоӣ, Хоҷа Мир Саъдуддин мутахаллис ба Бӯсаид аз аҳли Ҷордиҳии Кобул, Мир Воизи Кобулӣ, Миён Абдул Боқии Мучаддадӣ, Домулло Абдулло Мисраъи Бадахшӣ, Калбалехони Шарар, Фониӣ Балхӣ ва аз занон Мастураи Ғурӣ қобили зикр мебошанд” [13, 161].

Пас аз эҷодиёти ин адиба намунаеро чун ғазали ошиқона “аз таъби Хур-ун-Нисо Мастураи Ғурӣ” гуфта, пешниҳод мекунад, ки он ғазал ҷунин аст:

Дили ушшоқ гирди оризат мастана мерақсад,
Бале, чун шамъ равшан шуд, дусад парвона мерақсад.
Ба ҳар ҷо партави нуре зи анвори худо бошад,
Яке дар масҷиду дигар дари майхона мерақсад.
Магар наққош дар майхона зад нақши ҷамоли ту,
Ки аз шавқи ту мебинам буту бутхона мерақсад.
Маро дирӯз воиз ваъзи тарки ишқ мефармуд,
Шикаст имрӯз паймон бар сари паймона мерақсад.

Ки бошад дар паси парда ливои дилбарӣ доро
Зи овозаш, бибин, Мастураро девона мерақсад.
[13,162]

Рочеъ ба Маҳҷубаи Ҳиравӣ (1907-1967) ва ашъори дилнишини ӯ дар Афғонистон ва Тоҷикистон баёни андешаҳо дида мешаванд. Устод Халилуллоҳи Халилӣ ба адиба, бешак, эҳтироми хос доштааст, ки чунин гуфтааст:

Боди сабо хезу зи мо бар салом,
Ҷониби Маҳҷуба ба сад эҳтиром.
[8,164]

Бо эҳтиром салом фиристонидани шоири номӣ ин худ дар адабиёти даризабони Афғонистон як навъ таъкиди мақоми воло доштани шоира Маҳҷубаи Ҳиравӣ мебошад. Маълум мешавад, ки шоира он қадар зиндагии хушҳолона надоштааст, ки зи ҷабри замона гирифтори бадбахтиҳо шуданашро худааш дар шеърӣ “Маҳҷурӣ” чунин ёдовар шудааст:

Гуле будам ба тарфи ҷӯйборон,
Шукуфта ҳамчу лола дар баҳорон.
Фароғат доштам аз халқи олам,
Агарчи андалебам шуд ҳазорон.
Ғаҳе хирғаҳнишин будам чу Лайлӣ,
Ғаҳе Мачнунсифат дар кӯҳсорон...
Ғаҳе бо духтарони сарвқомат,
Нишаста шоддил аз рӯзгорон.
Аз он ғофил, ки айёми ситамгар,
Маро маҳҷур гардонад зи ёрон.
Набинад ҳеҷ кофар дар чаҳаннам,
Ки ман дидам зи дасти девсорон.
Кунун Маҳҷуба аз ҷаври замона,
Зи дида ашк меборад чу борон.
[2,94]

Мо ҳам оид ба ҳаёт ва фаъолияти адиба муддате тадқиқоти илмӣ бурда будем ва ба хулосае омадем, ки Маҳҷуба яке аз булбулони хушнавои боғи назми сеҳрангези Ҳирот мебошад. Вай беҳтарин анъанаҳои назми классикии форсу тоҷикро идома дода, худ низ барои инкишофи назми даризабони Афғонистон ҳиссагузор аст. Вай дар қолаби анъанаҳои назми классикӣ шеърҳо гуфта, кӯшиш намудааст, ки аз имрӯзи зиндагии мардуми Афғонистон низ дур набошад. Шеърҳои Маҳҷуба мисли як ғизои лаззатбахш ва мисли як манзараи дилнавозест, ки ба монанди бисёр шеърҳои адибаҳои тоҷик ба оромиву хушҳол шудани инсон заминасоз аст. Мо натиҷаҳои кори худро дар шакли монография бо овардани намунаҳо аз эҷодиёти адиба, соли 2007 ба муносибати 100 солагиаш чоп карда будем [2]. Намунае аз назми пуртаъсири адиба дар ғазали “Соғари чой” чунин аст:

Чи хуш бошад ба тарфи ҷӯйборе,
Миёни бӯстону сабзозоре.
Нишинӣ бо нигоре дӯш бо дӯш,
Нигоре, сарвқадде, гулғузоре.
Зи қанди лаъли ӯ ширин кунӣ чой,
Бинӯшӣ аз паи дафъи хуморе.
Ҷӣ чойи чои талх, ар заҳр бошад,

Шавад нӯш, ар бувад ширинузоре.
Чӣ хуш бошад, ки гири соғари чой,
Зи дасти сокии симинузоре.
Шакар резад ба чой аз лаъли ширин,
Намак пошад ба захми дилфигорое.
Нашуд Махчубаро рӯзӣ чунин рӯз,
Агарчи буд як умр интизоре.

[2, 107]/

Дар солҳои панҷоҳуму шастуми асри гузашта яке аз маҳбубтарин шоира дар Тоҷикистон Зебунисо, шоираи форсизабони Ҳиндустон буд. Шояд он вақт дар ҷумҳурии мо хонадоне набуд, ки барояш Зебунисо ва ашъори диловезаш ошно набошад. Ин адиба ҳатто пас аз он, ки Абдуллоҷон Ғаффоров дар маҷаллаи “Садои шарк” (1962, № 4) мақолае бо номи “Зебунисо ва муаллифони “Девони Махфӣ” навишта, Махфӣ ин Зебунисо нест гуфта буд, эътибори ин адиба кам нашуд ва имрӯзҳо ҳам адиба шуҳратёр аст. Он вақт ин баҳс идомаи худро наёфт. Аз ҷониби дигар, дар дили муҳаққиқони бевосита ба адабиёти форсизабони Ҳиндустон сару кор дошта, ё хоҳиш набуд, ки баҳс идома ёбад, ё мушкилӣ дар ёфтани дигар далелҳои қотей буд. Ҳадаф аз ёдоварии Зебунисо ин аст, ки чӣ шоираҳои Афғонистон ва чӣ шоираҳои Ҳиндустон, ки ба забони модарии мо шеър гуфтаанд, барои мардуми мо соҳибэҳтиром мебошанд ва ҳар чизе гуфтанд ва мегӯянд, бо алфози барои мо ниҳоят ширину гуворо гуфтаанд, ки мо оид ба он, ки ин адибаҳо аз кучоянд, коре надорем, муҳим осори арзишманди ба мерос мондашон мебошад. Охир, онҳо гӯё ки чӣ гуфтани чӣ хоستانу чи гуна эҳсос доштани моро хуб пай бурдаанд ва мо маҳз ба ҳамин огоҳ будани онҳо мафтун шуда, дигар ба ягон чизе бе сабабу бе зарурат коре надорем. Маҳз дар ҳамин гуна андешаву баёнҳо мо танҳо набудани худамонро мефаҳмем ва умумияти фарҳагӣ доштаниамонро бори дигар равшаниар дарк мекунем. Аз ин ҷо мо ҷонибдори чунин назар ҳастем, ки чӣ аҳаммияту муҳиммияте ин қиматҳо барои адабиёту хонандаи адабиёти форсизабону тоҷикзабону даризабон доранд, бояд фаромӯш нашаванд ва омӯзиши онҳо идома ёбад.

Дар он солҳо, яъне солҳои шастуми асри гузашта, қисме аз муҳаққиқони тоҷик кӯшиш мекарданд, ба хонандаи мо ҳамон адибони Афғонистонӣ ё эрониро шинос намоянд, ки дар Тоҷикистон ё тамоман маълум нестанд ва ё бисёр кам омӯхта шудаанд. Чунончи Малангҷон (1914-1957) аз ҷумлаи ҳамин гуна адибон аст. Аввалин дафъа дар бораи ин муаллиф Мирзоев Д. назари андеша кардааст. Мақолаи ӯ бо номи “Назаре ба мавзӯи ватандӯстии шоири халқии Афғонистон Малангҷон” дар маҷаллаи илмии Академияи илмҳои Тоҷикистон соли 1963 нашр шудааст [12].

Яке аз мавзӯҳои, ки муҳаққиқон ба он ҳамеша эътибор медиҳанд, ин мавзӯи ватандӯстӣ мебошад. Ҳарчанд ин мавзӯ нисбат ба мавзӯи тасвири зебоиҳои беҳамтои маҳбуба дар эҷодиёти адибон камтар дида мешавад, ин ҳанӯз маънои онро надорад, ки адибон инро масъалаи дуҷумдараҷа меҳисобанд. Як умр агар шоир бо ашъори диловез ба тарафи хонандаи худ, роҳ ҷуста бошад, ўро бо ашъори худ мафтун карда бошад, магар ин ҳам ватанхоҳиву ватандӯстдорӣ нест. Ҳамватанонро бо шеърҳои дилписанд ва мутобиқ ба тақозои вақт шод гардондан, магар ҳамаи ин ватандӯстӣ нест. Ҳамин тариқ, ватандӯстӣ бо дар бар гирифтани як ду масъала маҳдуд намешавад. Вақте дар Тоҷикистон бо дастгирии хориҷӣ ҷанги шаҳрвандӣ оғоз ёфт, як қисми мардум ба дигар мамлакатҳо кӯч бастанд (мо гурезаҳои ноилоҷ ба Афғонистон рафтаҳо дар назар надорем). Қасоне, ки дар Тоҷикистон монданду мубориза бурданд, ватандӯст инҳоянд. Ва онҳое, ки иштирокчи ҷанги шаҳрвандӣ набошанд ҳам, танҳо барои он, ки тарки ватан накардаанд, магар ватандӯст нестанд? Онҳо ҳам ватандӯст ҳастанд. Ҳоло мо мебинем, ки чандин намояндагони илму адабу фарҳанги Афғонистон ноилоҷ тарки ватани хеш кардаанд. Мебинем, ки аксарияти онҳо дар хориҷи кишварашон умр ба сар баранд ҳам, ҳар мавриди муносибро истифода бурда, ба ватани худ вафодор буданашонро изҳор мекунанд, на мисли чанде аз шаҳрвандони Руссия, ки чун дар

ватанашон чанг оғоз ёфт, тарки ватан карданду акнун ба сӯи зодгоҳашон санг мепартоянд.

Дар солҳои шастуми асри гузашта дар саҳифаҳои рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои адабии Тоҷикистон бахшида ба адабиёти Афғонистон боз як силсила мақолаҳои ҷолиб нашр шудаанд. Яке аз чунин мақолаҳо маҳсули қалами олими намоён Носирҷон Маъсумӣ буда, чунин ном дорад: “Ёддоштҳои Сарвари Гӯё дар бораи Садриддин Айнӣ” [10]. Мақолаи сеюм мақолаи Собир Мирзоев мебошад, ки “Ақидаҳои Маҳмуди Тарзӣ” унвон гирифтааст ва дар рӯзномаи “Комсомоли Тоҷикистон” 8 март соли 1963 чоп шудааст. “Маҳмуди Тарзӣ (1867 Ғазна 1933 Истамбул) нависандаи маъруф, мутафаккири барҷаста, шоир, ихлоҷотҷӣ ва бунёдгузори равияи маорифпарварии адабиёти Афғонистон аст. Вай ба инкишофи адабиёти ҳозираи Афғонистон ба забонҳои дариву пушту, ба ташаккули идеологияи буржуазияи миллӣ, ба тараққиёти тамоми маданияти ин сарзамин таъсири калон расондааст. Тарзӣ дар назм ва маҳсусан дар насри Афғонистон мактаби нави адабӣ бунёд кард” [8], навиштааст афғоншинос Собир Мирзоев. Собир Мирзоев муаллифи як силсила мақолаҳо бахшида ба Маҳмуди Тарзӣ мебошад. Маҳз аз тариқи мақолаҳои ӯ хонандаи тоҷик ба бисёр паҳлӯҳои ғаъолияти адабии Маҳмуди Тарзӣ шинос шудааст. Яке аз тартибдиҳандагони осори Маҳмуди Тарзӣ, ки дар Тоҷикистон соли 1992 нашр шудааст, Собир Мирзоев мебошад. Олимони тоҷик ҳамеша кӯшиш мекарданд ва ин талошро имрӯз ҳам аз даст надовдаанд, ки нуктаҳоеро дар умумияти фарҳанги мардумони Тоҷикистону Афғонистон пайдо намоянд, ки ояндаи ин муносибатҳоро тақвият бахшад ва аз як насл ба насли дигар гузаштани анъанайи қаробати қавӣ ва илҳомбахши онро идома диҳанд

Собир Мирзоев навиштааст, ки “Ақидаи Маҳмуди Тарзӣ роҷеъ ба забон ва адабиёти миллӣ” мебошад. Ин мақола дар маҷмуаи илмии Институти давлатии педагогии ш. Душанбе ба номи Шевченко, бахши филологӣ соли 1971, чоп шудааст.

Мақолаи чорум ҳам мақолаи Собир Мирзоев мебошад ва “Баъзе фикру мулоҳизаҳои оид ба назми М. Тарзӣ” ном гирифтааст ва дар рӯзномаи “Маориф ва маданият” 20 августи соли 1963 чоп шудааст. Мақолаи панҷум низ мақолаи Собир Мирзоев буда, ба ғаъолияти маорифпарварии Маҳмуди Тарзӣ дахл дорад, ки бо номи “Маҳмуди Тарзӣ – адиби маорифпарвари афғон” дар маҷаллаи “Шарқи сурх” соли 1963, рақами 9 ба таъъ расидааст. Дар ҷодаи маорифпарварӣ талошҳои зиёд кардани Маҳмуди Тарзиро дар ҳар қадами ғаъолияти ӯ дида метавонем. Аз шеъри “Мактаб”:

Илм аст чун ҷон, ҷисм аст мактаб,
Нур аст ирфон, ҷашм аст мактаб.
Файзу саодат, тарфею иззат,
Ғар шавқ дорӣ, ин аст мактаб.
Мактаб ҷӣ бошад, сарҷашмаи илм!
Оби ҳаёт аст ҷорӣ ба мактаб.
Авлоди мактаб авлоди илманд,
Умм аст мактаб, абб аст мактаб! ...
[8,5].

Аз шеъри “Маориф”:

Эй навҳаваси илми дабистони маориф,
Ҷаҳде куну мешав ту сухандони маориф.
Ҷамъ аст маориф, ки шуда ҷамъ зи ирфон,
Шав баҳравар аз муфрази ирфони маориф...
[8, 20]

Ҳамин тариқ, шинохтани шахсият ва паҳлӯҳои гуногуни ғаъолияти Маҳмуди Тарзӣ дар Тоҷикистон бештар тавассути мақолаҳои шодровон Собир Мирзоев сурат гирифтааст.

Ниҳоят, дар солҳои шастуми асри гузашта дар Тоҷикистон барои ба мардуми тоҷик ши-

нос намудани пахлуҳои гуногуни адабиёти Афғонистон олимони тоҷик як силсила корхоро ба анҷом расондаанд. Тавре ишора кардем, чун ба мазмуни ин мақолаҳо шинос мешавем, пӯшида намоёнад, ки умеду орзуҳо ва талошҳои мардумони ду кишвари ҳамсоя ба хоҳири зеботар дидани зиндагӣ ва пайёда кардани оддитарин орзуҳо ҳулосаи баёни муштарақоти фарҳангии Тоҷикистону Афғонистон аст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдулло Бахтонӣ . Ҳикояҳои хурд – хурд [Матн] // “Комсомоли Тоҷикистон”, 22 июли соли 1962.
2. Ваҳобова Н. Махҷубаи Ҳиравӣ [Матн] / Н. Ваҳобова. – Душанбе, 2007. - 124 с.
3. Дворянков Н. А. Малангджан – народный поэт Афганистана [Текст] / Н.А. Дворянков // Краткое сообщения Института востоковедения АН СССР, № 37, М., 1960, стр. 60-75.
4. Гаффоров А. Шоираҳои афғон [Матн] / А. Гаффоров // “Маориф ва маданият”, 1963, 14 декабр.
5. Зиё Қоризода. Бӯи пирӯхан [Матн] // “Шарқи сурх”, 1962, № 6. – С. 53.
6. “Кобул” (мачалла), 1956, № 24, с.73.
7. Қудратов Р. Шоирони афғон дар ситоиши сулҳ ва истиқлоли кишвари худ [Матн] / Раҷабалӣ Қудратов // “Маориф ва маданият”, 1 феввали соли 1962.
8. Маҳмуди Тарзӣ. Ғазалиёт. Мунтахаби нас [Матн] / Маҳмуди Тарзӣ. – Душанбе, 1992 – 256 с.
9. Махҷубаи Ҳиравӣ. Девон [Матн] / Махҷубаи Ҳиравӣ. – Ҳирот, 1347 (ҳичрӣ) – 86 с.
10. Маъсумӣ Н. Ёдоштҳои Сарвари Гӯё дар бораи Садриддин Айний [Матн] / Н. Маъсумӣ // Чашномаи Айний. Ҷилди 2, Душанбе, 1965. – 180 с.
11. Мерганов С. Хушхолхон Хаттак кист? [Матн] / С. Мерганов // Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон (шӯъбаи илмҳои ҷамъиятӣ). Душанбе, 1963, № 4/35.
12. Мирзоев Д. Назаре ба мавзӯи ватандӯстии шоири халқии Афғонистон Малангҷон [Матн] / Д. Мирзоев // Ахбороти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон. 1963, № 4 (35).
13. Сайид Муҳаммад Олими Лабиб. Вазъияти иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангии Афғонистон ва ҳавзаи Балх дар асри XIX [Матн] // Паёми ДМТ, бахши филологӣ. Душанбе, 2015, № 4/2 (163). – С.161.
14. Халилулло Халилӣ. Гуноҳам чист? [Матн] // Шарқи сурх, 1962, № 6. – С. 52.

ОМУЗИШИ МАСОИЛИ АДАБУ ФАРҲАНГИ АФҒОНИСТОН ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ШАСТУМИ АСРИ XX

Адабу фарҳанги Афғонистон бо ҳама хусусиятҳои ба худ хосаш ҳамеша диққати ҳориҷиёро, аз ҷумла мардуми тоҷикро ба худ ҷалб намудааст. Ба баргардондани асарҳои адибони афғон ба ҳатти имрӯзаи тоҷикӣ ва ба омӯзиши забону адабиёти сарзамини Афғонистон ва фолклори он тарҷумонҳо ва олимони тоҷик муддатхост, ки ҷиддӣ эътибор додаанд. Решаҳои кавии қадима доштани муносибатҳои фарҳангии Тоҷикистону Афғонистон, як будани забонҳои тоҷикиву дарӣ, таърихи бо ҳам омехта доштан, монандии урфу одатҳо ва дигар чунин муштарақоти мардуми тоҷикро ҳар замон хотиррасон мекунад, ки ошноӣ бо Афғонистон ҳар чӣ бештар вуҷуд ёбад. Дар солҳои ҳокимияти Шӯравӣ ва дар солҳои соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи омӯзиши фарҳангу таърихи Афғонистон, новобаста аз рӯйдодҳои гуногуни ҳушиовару мудҳиши таърихӣ, қатъ нашудааст. Дар мақолаи мазкур ба ин масъала эътибор дода шудааст, ки дар солҳои шастуми асри XX ин омӯзиш ва нигоҳ ба адабу фарҳанги Афғонистон дар Тоҷикистон ҷи гуна сурат гирифтааст.

Калидвожаҳо: Афғонистон, адабиёт, забони дарӣ, фолклор, мачалла, шарқи сурх, садои шарк, шоир, муҳаққиқ, рӯзнома, солҳои шастум, асри XX.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ваҳобова Назира Сатторовна – н. и. ф., ходими пешбари

илмии Шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики Институти омӯзиши масъалаҳои Осиё ва Арупои АМИТ. Нишонӣ: ш. Душанбе, к. Лоик Шералӣ, 83.

Тел.: 901 11 47 00.

E-mail: Pajavov h@yahoo.com

ИЗУЧЕНИЕ ЛИТЕРАТУРНО - КУЛЬТУРНЫХ ВОПРОСОВ АФГАНИСТАНА В ТАДЖИКИСТАНЕ В ШЕСТИДЕСЯТЫЕ ГОДЫ XX ВЕКА

Литература и культура Афганистана со всеми ее уникальными особенностями всегда привлекали внимание иностранных исследователей, в том числе таджикских. Таджикские переводчики и ученые уделяют серьезное внимание передачи произведений афганских писателей на современную таджикскую письменность а также изучению языка и литературы Афганистана. Крепкие древние корни таджикско-афганских культурных связей, сходство таджикского и дари языков, общность истории, сходство обычаев и другие подобные общие черты всегда напоминают таджикскому народу о том, что знакомство с Афганистаном следует все больше и больше расширять. В годы советской власти и годы независимости Республики Таджикистан вопрос изучения культуры и истории Афганистана не прекращался, несмотря на разные счастливые и страшные исторические события. В данной статье уделяется внимание вопросу о том, как происходило это изучение и взгляд на афганскую литературу и культуру в Таджикистане в шестидесятые годы 20 века.

Ключевые слова: Афганистан, литература, язык дари, фольклор, журнал, красный восток, голос востока, поэт, исследователь, газета, шестидесятые годы, XX век.

Сведения об авторе: Вахобова Назира Сатторовна – к. ф. н., ведущий научный сотрудник Отдела Среднего и Ближнего Востока ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: г. Душанбе, ул. Лоик Шерали 83.

Тел. 901 11 47 00.

E-mail: Pajavov h@yahoo.com h@yahoo.com

STUDYING THE FOLKLORE OF AFGHANISTAN IN TAJIKISTAN

Folklore includes fairy tales, legends, all kinds of poems, musical melodies - in a word, that type of folk art that is initially created and spread orally and is inherited from one generation to another. That is, folklore never disappears, it is always alive and replenishes its treasury year after year, century after century. The study of the folklore of the people of Afghanistan began in the last century. Some Tajik scientists who were engaged in research and analysis of the folklore of the inhabitants of Afghanistan began it even when they were temporarily working in this country. They also prepared samples of the folklore of the Afghan people in Cyrillic and offered them to the Tajik reader. The Tajik reader willingly studies these examples as if they were a product of the folklore of his own country. In the second half of the 20th century, the study and promotion of Afghan folklore was even more observed in Tajikistan.

This article explores the study of the folklore of the Afghan people of Tajikistan, as well as the problem of the common folklore of the peoples of these two countries.

Key words: folklore, people, folk oral poetry, Afghanistan, study, Tajik scientists, research, twentieth century, examples.

Тел. 901 11 47 00.

E-mail: Pajavov h@yahoo.com h@yahoo.com

АНДЕШАҲОИ ИҶТИМОӢ ВА МЕҲАНПАРАСТӢ ДАР ОСОРИ СИМИНИ БЕҲБАҲОНӢ

Амиркулов Н. А.¹

Симини Беҳбаҳонӣ яке аз адибони машхури замони муосири Эрон ба шумор меравад, ки бо шеърӣ баландғоя ва сухани баландпояи худ дар байни мардуми Эрон, кишварҳои форсизабон ва берун аз худуди он шуҳрати арзандаеро касб намудааст. Вай соли 1927 дар шаҳри Техрон дар оилаи Аббос Халилӣ, рӯзноманигору нависанда, муаллифи романҳои маъруфи “Инсон” ва “Рӯзгори сиёҳ” ва Фаҳр Узмои Аргун, омӯзгору шоира ва равшанфикру муборизи роҳи озодии занон ба дунё омадааст. Ӯ тамоми умри худро дар қори омӯзгорӣ ва эҷоди асарҳои ифодакунандаи орзую омили мардуми заҳматкаш сарф намуда, соли 2014 дар синни 87-солагӣ аз олам ҷашм пӯшидааст. Ӯ шоириро аз синни 14-солагӣ бо сурудани ғазалҳо ва ҷаҳорпораҳои классиқию романтикӣ шуруъ кардааст, ки онҳо ғолибан дорои мазмунҳои ошиқона ва отифаҳои занона ва эҳсосоти инсондӯстона буданд. Рафта-рафта бо мурури замон ва касби таҷрибаи фаровон гуфтаҳои воломазмуне аз таровишу парвози таҳайюли шоираи сеҳрнигор буруз намуданд, ки маҷмуаи “Мармар” (1963) нишонгари ин таҳаввул аст ва баъдҳо маҷмуаи ғазали “Растохез”, ки талоши нисбатан муваффақи ӯ бо руҳи тағаззулӣ бо нигаришу муҳтавои иҷтимоӣ буд, ба ҷоп расид. Аз ҷумлаи вижагиҳои ғазалиёти Симин бо ҷасорати шоирӣ баён намудани афкори пешқадам, nobасомониҳои рӯзгор, ифшои нуксону камбудии зиндагӣ, ҳимояи ҳуқуқи занон ва пайваста гом ниҳодан дар баробари руҳи замон ва гоҳо фаротар аз он дар пайкари ғазал аст. Ӯ дар ғазалиёти худ мекушад ба навгарии забону таҳайюли тоза рангу бӯи замона бидиҳад ва шеър аз ҳолати кӯҳнагиву такрор озод шавад.

Далели равшани шуҳрати ҷаҳонии осори Симини Беҳбаҳонӣ дар он ифода мегардад, ки ӯ ду маротиба барои гирифтани Ҷоизаи Нобел дар соҳаи адабиёт пешниҳод гардида, соли 2003 президенти вақти Штатҳои Муттаҳидаи Америка Барак Ҳусейн Обама дар паёми навраӯиаш ба мардуми Эрон пораеро аз шеърӣ ин шоираи нуктасанҷ кироат карда буд, ки ин аст:

“Агарчи пирам, вале ҳанӯз маҷоли таълим агар бувад,
Ҷавонӣ оғоз мекунам канори навбовағони хеш.
Ҳадиси “хубб-ул-ватан” зи шайх бад-он равиш соз мекунам,
Ки ҷон шавад ҳар каломи дил, чу баркушоам даҳони хеш”.
[2, 711-712]

Дар ин иртибот метавон изҳор дошт, ки Симини Беҳбаҳонӣ бо сабабу омилҳои гуногун ба гирифтани ин ҷоизаи арзишманд мушарраф нашудааст ва яке аз ин омилҳо шояд ҷанбаи сиёсӣ дошта, аз қораи Осиё ва бар замми ин аз кишваре бо номи Эрон будани ӯ бошад. Зеро чунин шоираи миллатдӯсту меҳанпарасте, ки султаи бегонагонро таҳаммул надорад ва кишвараш тайи даҳсолаҳо таҳти таҳримҳои миёншиқани абарқудратҳо қарор дорад, ҷи гуна ҳам метавонист ба гирифтани чунин ҷоизаи муътабаре муваффақ гардад?

Яке аз муҳаққиқони варзида Кляшторина, ки осори Симинро хеле дақиқ мавриди таҳқику омӯзиш қарор додааст, ба хулосае омадааст, ки дар ғазалиёти шоира бештар мавзӯҳои иҷтимоӣ тараннум гардида, зиндагии nobасомони мардум ба риштаи тасвир кашида шудааст. Тавре аз гуфтаҳои ин муҳаққиқ бармеояд, Симини Беҳбаҳонӣ дар эҷодиёти солҳои 50-70 –уми худ (яъне давраи бистсолаи эҷодиёташ) бештар ба лирикаи иҷтимоӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст ва рӯзгору зиндагии мушкили мардуми заҳматкаш, меҳнати тоқат-

1. Амиркулов Нуриддин Амиркулович – м/к, Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

фарсо ва азобу машаққати сокинони деҳот, харобу валангоршавии рустоҳо ва ба умеди пайдо намудани рӯзие рӯ ба сӯи шаҳр овардани онҳо таҷассум гардидааст. Воқеан ҳам ин муҳаққиқ хеле дақиқназарона тавонистааст мавзуву муҳтавои осори Симинро ба таври равшану возеҳ баён намояд. Вале гуфтани он нукта мувофиқи мақсад аст, ки танҳо ғазалҳои то солҳои 70-уми асри гузашта эҷодкардаи Симин мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Аз ин лиҳоз бояд иброз дошт, ки шеърӣ Симин ҳамеша дар радифи таҷрибаву рушди ақида ва тавсеаи ҷаҳонбинии шоира дар таҳаввулу тақомул аст. Бо гирифтани таҷрибаи кофии зиндагӣ, мушоҳидаи ҳодисаву воқеаҳо ва омӯзиши рӯзгори мардуми заҳматкаш ӯ чун шахси солоре ба жарфои ҳодисаҳо назар меафканад, дар интиҳоби мавзӯ ва офаридани тимсол бо дарки масъулияти баланд муносибат менамояд. Раванди воқеаҳо тавре ба тасвир оварда мешаванд, ки хонанда худро на ҳамчун мушоҳиди бетарафу бепарво, балки мисли як иштирокчии ғабол эҳсос намуда, ба андеша қардан водор мешавад, кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки баҳри ислоҳи ин камбудиву нуқсонҳо талош варзад.

Соҳати мундариҷа ва муҳтавои ашъори Симини Бехбаҳонӣ ниҳоят васею доманадор буда, мавзӯҳои гуногуни зиндагиро дар бар мегиранд. Яке аз вижагиҳои асосии ғазалиёти ӯ аз он иборат аст, ки шоир аз доираи мавзӯҳои маъмулии ғазали классикӣ берун рафта, ба он муваффақ гардидааст, ки ин жанри зебои адабиро барои ифодаи мавзӯҳои муҳталифи зиндагӣ, ҳолатҳои гуногуни рӯҳию равонӣ ва баёни афкори сиёсӣ иҷтимоӣ мутобиқ созад. Ғазали Симин кохи андешаи тоза ва тафаккури созанда мебошад ва дар тамаддуни ҷаҳон мисли алмоси гаронбаҳое дурахшу ҷилои хосеро молик аст.

Агар мавзӯҳои дар ғазалҳояш фарогирифтаи Симинро аз рӯи мавзуву мундариҷа шартан силсилабандӣ намоем, ба назар чунин мерасад, ки онҳо бидуни шак тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҷомеаро дар худ таҷассум менамоянд ва бо итминони комил метавон изҳор дошт, ки аз нигоҳи алмосии ин шоира ягон масъалаи мубрами зиндагӣ берун намондааст.

Тавре дар боло таъкид гардид, мавзӯҳои иҷтимоӣ, нобаробарии занон дар ҷомеа, яке аз самтҳои калидӣ дар эҷодиёти Симин ба шумор меравад. Дар ин иртибот метавон шеърӣ “Восита”-ро ба тариқи мисол овард, ки дар он масъалаи ҳолати ғочаангези духтаре қисса мешавад, ки зани даллолае ӯро барои якшаба айшу ишрати марди айёшу ғосиқи сарватманде пешкаш менамояд. Чун рӯзи дигар ба назди он духтари маъсума меравад, ҳатто дили он зани бераҳму бешафқат, ки барои ӯ ҷуз пул чизи муқаддасе дар олам вучуд надорад, аз дидани чеҳраи он қурбонии якшаба, фишурда мешавад, бори аввал дар вучуди ин зани бераҳму нобакор як ҳиссиёти ҳамдардӣ пайдо мегардад. Ҳатто ин зане, ки аз оддитарин эҳсоси инсонӣ орӣ аст, пайкари ларзону симои ғамолуда ва гули пажмурдаву рангпаридаро назора қарда, ӯро намениносад ва мутаассир мешавад. Ин қисса бо як маҳорати баланди суҳанварӣ ва назокати шоирона тасвир гардидааст, ки хонанда худро дар умқи ин ҳодиса тасаввур менамояд ва нисбат ба чунин шахсоне, ки барои дилхушии яклаҳзаина тақдири инсонҳоро ба боди ғано медиҳанд, нафрату танаффур ба вучуд меорад:

“... Базме тамом чидаму онгоҳ,
Он мардро ба маърака хондам.
Мушкин ғизоли чашмсияхро,
Наздики хирси пир нишондам!

Гуфтам: “Бибин, ки дар ҳамаи умр,
Ҳаргиз чунин шикор надидӣ.
Аз ҳеч боғу ҳеч гулистон,
Ин сон гули шукуфта начидӣ”.

Посе зи шаб гузашту бурун шуд,
Шодон, ки: “Ваҳ, чӣ сон пурхунарӣ ту.

Ин зар бигир, к-аз сари подош,
Шоёни музди бештарӣ ту!..

Ин гуфтугӯ нарафта ба поён,
Бар духтарак маро назар афтод.
З-он шикваҳо, ки дар назараш буд,
Гуфти ба ҷони ман шарар афтод.

Он гуна гашт ҳол, ки гуфтам,
Кӯбам ба фарқи мард зараширо!
К-эй аждаҳо! Биёву зари хеш,
Бистону боздеҳ гуҳарашро!”
[2, 26-28]

Мавзуи зиндагии сахту nobасомони марди захиаткаш, ки барои пайдо кардани бурдаи нон аз пайи ёфтани коре оворава саргардон мешавад, вале лочарам бо яъсу ноумедӣ ва дасти тухӣ ба назди оилаву фарзандон бармегардад дар шеъри “Шаб ва нон” ба таври возеҳу равшан тасвир гардидааст, ки ҳолати ногувору ноҳинҷори қаҳрамони шеър хонандаро мутаассир мегардонад, дар дили вай ҳисси раҳму шафқатро бедор месозад:

Меҳр бар сар ҷодари мотам кашид:
Осмон шуд абриву ғамгину тор-
Боз хашми осмони кинатуз...
Боз борон, боз ҳам таътили кор...

Қатраҳои аввали борони яъс,
Рӯи рухсори пур аз гарде ҷакид.
Дидае бар осмон андуҳ рехт,
Синае охи пур аз дарде кашид.

Хаставу андуҳгину ноумед,
Бар замин бинҳод дастафзори хеш.
Дар паноҳи нимадеворе ҳазид,
Шуста даст аз кори меҳнатбори хеш.

Боз ангуштони хушке шомгоҳ,
Шармгин оҳиста мекубад ба дар.
Боз ҷашми пурумеди кӯдакон,
Боз дасти ҳолӣ аз нони падар...
[2, 259-260]

Тавре аз мушоҳидаи шеъри болоӣ ба назар мерасад, шоира ҳолати мағшушу навмедонаи қаҳрамони худро ончунон ба ҳубӣ дарк кардааст, ки зимни тасвири он ибораҳои “меҳр бар сар ҷодари мотам кашид”, “осмон шуд абриву ғамгину тор”, “қатраҳои аввали борони яъс рӯи рухсори пур аз дард ҷакидан”, “дида бар осмон андуҳ рехтан”, “синае охи пур аз дарде кашидан”, “дар паноҳи нимадеворе ҳазидан”, “даст шустан аз кори меҳнатбори худ”, “хаставу андуҳгину ноумед” ба кор бурдааст, ки ҳолати равонии риққатбори ранҷбареро, ки шомгоҳ бо дасти ҳолӣ ба назди фарзандони гуруснаву ҷашмбароҳи худ бозмегардад, хеле аёнӣ ба риштаи тасвир кашидаст. Шоир дар ин тимсоли типӣ тавонистааст вазъи ногувори зиндагии қашшоқонаи ҳазорон мардумони захиаткашро бо ҷаззобияти волои сеҳрнӣгорӣ инъикос созад ва ба ин васила бо ҷасорати шеронае бонги изтироб баланд кунад.

Масъалаи тангии маишат, муҳтоҷию дармондагӣ ва афсурдагию ноилоҷии мардуми захматкаш дар шеъри “Фавкулодда” масусан бо эҳсоси баланди изтиробу ҳамдардӣ ва шарик будан ба ғаму ғусса ва ниёзи бечорагон таҷассум ёфтааст, хонандаро ҳеҷ гоҳ бепарвою бетараф намегузорад, дар дили ӯ эҳсоси баланди инсондӯстиро бедор месозад:

... Бар сиришкам дарду ғам мебаст роҳ,
Мешикаст андар гулӯ фарёди ман.
Беҳабар аз ранчи модар хуфта буд,
Дар канорам кӯдаки навзоди ман.

Хира гаштам лаҳзае бар чехрааш,
Бар лабу ба гунаву симои ӯ.
Накши ёронро кашидам дар хаёл,
То магар ёбам яке монои ӯ!

Шармгин бо хеш гуфтам зери лаб:
“Бо чӣ кас гӯям, ки ин фарзанди туст.
В-аз чӣ кас нолам, ки умре ранчи ӯ,
Ёдгори лаҳзае пайванди туст?”

Гар ба домони муҳаббат гирамаш,
Ҳамчу худ олудадомонаш кунам.
Нанги ӯ ҳастам ману ӯ – нанги ман,
Нангро беҳтар, ки пинҳонаш кунам...

Бо чунин андешаҳо бархостам,
Ҷомаву қундоқи нав пӯшондамаш.
Бӯсае бар чехри берангаш задам,
З-он сипас бо ном “Мино” хондамаш.

Соате бигзашту худро ёфтам,
Дар гузаргоҳею дар пушти даре.
Шуста рӯйи чун гули фарзандро,
Бо сиришки гарми чашмони таре.

Аз садои пой сангине фитод,
Ларза бар андоми ман симобвор.
Тифлро афкандаму бигрехтам,
Дил пур аз ғам, шонаҳо холӣ зи бор.

Рӯзи дигар кӯдаке бораи хабар,
Мекашид аз умқи ҷон фарёдро.
Дод мезад: “Ой, фавкулодда, ой!-
Хӯрдани саг кӯдаки навзодро!

[2, 60-62]

Он гуна, ки мушоҳида шуд, дар ин шеър ҳолати фоҷиабори модаре ба тасвир омадааст, ки кӯдаки навзоди худро ба назди дарвозаи сарватманде бурда мегузорад, то ки ўро аз рӯйи шафқату мурувват гирифта парвариш кунанд ва ба ҳамин восита меҳонад худу он тифлро аз вартаи нобудию бадномӣ бирахонад. Аммо чун рӯзи дигар ба кӯча мебарояд, садои кӯдакero мешунавад, ки дар бораи туъмаи сагҳо гардидани тифли ӯ хабар меод.

Дар маҷмуъ Симини Бехбаҳонӣ дар ашъори худ масоили гуногуни мубрами иҷтимоиро ба таври нишонрасу ҳақбинона ба риштаи тасвир кашидааст.

Мавзуи меҳанпарастӣ ва дӯст доштани меҳан низ яке аз мавзӯҳои марказии осори Симини Бехбаҳонӣ ба шумор меравад. Суханвари мумтоз бо як сабку услуби хоси суварнигорӣ ба ин масъала рӯ овардааст. Ғазали “Биравед, то бимонам” бо лаҳни соддаю сабки оммафаҳм дарҷ гардидааст, ки дар дили хонанда ҳиссиёти баланди ватанпарварӣ ва муҳаббати поку беолоиши меҳандӯстиро бедор менамояд:

Биравед то бимонам, биравед, то бимонам,
Ки ман аз Ватан ҷудой, ба Худо, наметавонам.
Чу маҷоли тан шавад тай, чу бирезадам рағу пай,
Ту ҳамон ҳикояти “най” шунавӣ зи устухонам.
Шаби ғурбат арчи рангин зи булӯру нуру озин,
Ба ҷӣ кор оядам ин, ки аз ӯ на шодмонам?
Зи гудозаҳои оташ шабу рӯз дар кашокаш,
Чу ҳаёли ман мушавваш шуда зеҳни осмонам.
Гули равшанӣ ниҳон беҳ, хафа дар чароғдон беҳ,
Ки ба гӯшҳо синон беҳ зи хурӯши газмағонам.
Ҳараме, ки соя мезад, ба сарам агар бирезад,
Дили ман кучо гурезад, ки муқими остонам?
Ману кӯдакону пирон, ғами ҷангҷӯ далерон,
Ба ҳамин ҳамӯши вайрон, ки дар ўст ошёнам.
Ману кунҷи ин парешон, ба диёри сифлакешон,
Наравам, ки меҳри эшон ба гадовашӣ ситонам.
Агар ин кабудайвон на кушода асту хандон,
Зи ман асту шаҳрвандон, ки ба вом соябонам.
Ба умеди рӯзи беҳтар пайи гом-гоми дигар,
Задаам ба сӯйи бовар, биравед, то бимонам.

[2, 621-622]

Гунае аз нигариштан ба шеърӣ болоӣ бармеояд, муаллиф барои ифодаи афкори меҳанпарастонаи худ як лаҳну вазни равон ва оҳангнокии дилнишинеро интихоб намуда, хеле устодона ва бо як латофати ба худ хос ба ашъори Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ (“Бишнава аз най чун ҳикоят мекунад, В-аз ҷудоӣҳо шикоят мекунад”) ва устод Нодири Нодирпур (“Кухан диёро, диёри ёро, дил аз ту канда, вале надонам, Ки гар гурезам, кучо гурезам, в-агар бимонам, кучо бимонам?”) ишора кардааст. Ва таъкид кардани он нукта низ ба маврид аст, ки агар устод Нодири Нодирпур дар шеърӣ худ ба тариқи пурсиш ба муҳотаби худ муроҷиат ба амал оварда бошад, ки дар сурати фирор кардан аз Ватан ба кучо раваду дар сурати мондан дар кучо бимонад, Симин ба таври қотеъона тасмим гирифтааст, ки агар ҳатто эҳтимолияти кушта шудан ҳам мавҷуд аст, вале дар ҳама ҳолат ӯ аз Ватани худ ба ҳеҷ чой фирор нахоҳад кард.

Шеърӣ “Афсонаи зиндагӣ”, ки як навъ хусусияти тарҷумаиҳолӣ дорад, асосан муҳтавои меҳанпарастиро ифода месозад ва таъкид гардидааст, ки новобаста аз мушқилию маҳрумиятҳои замони ҷанг сарбози ватанхоҳ ҳеҷ гоҳ дар назди душмани ман-фур “гардан фуруд наовард”:

Дидам он ранҷҳо, ки миллати ман,
Мекашад рӯзу шаб зи душмани хеш.
Дидам он нахвату ғурури аҷиб,
Ки наёрад фуруд гардани хеш.

[2, 29]

Чӣ хеле мушоҳида шуд, Симин бо эҳсосоти нозуки суханпардозӣ ҳолатҳои риққатбору хузнангези “охири лабханд” ва “вопасин нигоҳ” – и қаҳрамонони миллатро пеш аз марг бо маҳорати эҷодкоронаи даҳои шоирӣ ба тасвир кашидааст, ки нохост дар дили хонанда ҳисси ифтихори ватандорӣ ва интиқомро нисбати душманони ғаддор ба чунбиш меорад, дар ин замина таъкид месозад, ки оташ асту хирмани чаврро хоҳад сӯхт.

Инчунин манзараи сирри ҳарби ро накушода, яъне “муҳр накушода аз лаби хомӯш” ба истикболи марг орому шодмон қадам гузоштани асири

ҳарби ро нишонрасу воқеӣ баён намудааст.

Масъалаи рушду такомули ғурури миллӣ ва ҳисси меҳанпарварӣ дар шеърӣ “Дарси таърих” хеле бошукӯху шаҳомат ва рӯҳбаландсозанда таҷассум гардидааст ва касро ба қаҳрамонӣ фидокорӣ раҳнамун месозад. Он нукта ҷолиб аст, ки шоир усули тозаӣ дар зехни хонанда бедор сохтани эҳсоси ватансозиро дар шакли ҳамчун навор ба маърази тамошо гузоштани саҳифаҳои китоби зиндагиномаи миллатро заковатмандона ба истифода гирифта, ба ин васила хотираи таърихӣ миллатро ба ҷилва овардааст ва аз қаҳрамонӣ абармандон ёдовар шудааст:

Духтарам таърихро такрор кард,
Қиссаи Сосониёро бозгӯфт.
То ба хотир биспарад он қиссаро,
Чун ба поён омад, аз оғоз гӯфт.
[2, 487]

Сохати андешаҳои миллатдӯстӣ ватанпарастӣ Симини Бехбаҳонӣ хеле васеъ ва домандор буда, шоира дар ифодаи эҳсоси воқеӣ меҳансозӣ хештаншиносӣ шеваю усулҳои хосеро ба кор гирифтааст. Ӯ таъкид месозад, ки дар тӯли таърих номдорони зиёде бар зидди номоварони мо лашкар кашиданд, ниҳоят гумном шуданд:

Чашми кӯҳ аст, кӯҳе устувор,
Кӯҳро андеша аз кӯлок нест.
Рӯҳи мо дарёст, дарёе азим,
Ҳеҷ дарёро зи тӯфон бок нест.

Он ҳама селобҳои хонакан,
Сӯйи дарё омаду ором шуд.
Ҳар ки дар сар пухт савдое зи ном,
Пешӣ мо номоварон гумном шуд.
[2, 490]

Махсусан таъкид кардани он нукта ба мақсад мувофиқ шуморида мешавад, ки дар таърихӣ масоили меҳанпарастӣ ончунон муваффақӣ комёб гардидааст, ки бидуни шак дар зехни хонанда як ҳисси ифтихори ватанпарвариро бедору устувор намуда, ба қаҳрамонӣ фидокорӣ дар роҳи ҳифзи Ватан раҳнамун месозад.

Баён доштани он нукта хеле ҳам бамаврид аст, ки Симини Бехбаҳонӣ дар осори худ мавзӯҳои мубрами замонашро; аз қабилӣ ҷавонмардӣ, некӣ, нақдорӣ, мазаммати фиску фасодкорӣ (“Суруди нон”), мавзӯи ҷанги Ироқу Эрон, изтиробу ташвиш аз марги ҷавонони Ватан (“Дидор”), нобасомониҳои рӯзгор (“Таскин”), шикоят аз зиндагии ноорому бесубот, мавзӯҳои носозгории оилавӣ (“Афсонаи зиндагӣ”), тангии маишат, нодорӣ, камбағалӣ (“Дандони мурда”, “Ҷайббур”), мушкилии зиндагии мардуми меҳнаткаш (“Ба сӯи шаҳр”), мавзӯи ахлоқ, миллатпарварӣ (воқуниши вай нисбат ба он, ки достони “Хусраву Ширин”-и Ҳаким Низомӣ ро гӯё бо ахлоқи исломӣ мувофиқ набудан мамнуъ эълон мекунам, ӯ изҳор меорад, ки магар дар муддати зиёда аз 700 сол дар Эрон мардуми исломӣ вучуд надошт, ки

имрӯз ин қиссаи пуршӯри ошиқона манъ карда мешавад, далерӣ, шучоат, саховату ҳиммат-баландӣ бо андешаву суҳанпардозӣҳои воло тараннум намудааст.

Ин ҷо мебояд таъкид кард, ки шоира дар интиҳоби вазну оҳангнокӣ ва зарбу зада низ хеле моҳирона ва устодона муносибат менамояд. Яке аз вижагиҳои маҳсули ғазали Симин низ аз он иборат аст, ки мавзуи интиҳобгардида бо зарбу мусиқии он ниҳоят тавъаму ҳамоҳанг садо медиҳад.

Агар барои ифодаи маъниҳои яъсу ноумедӣ ва рӯҳафтодагӣ маҳзунӣ баҳрҳои солим истифода шуда бошанд, пас баҳри баёни мавзӯҳои ишқию лирикӣ вазнҳои сабуку равон аз ҷиҳати рушди баҳрҳои солим фаровон истифода шудааст. Яъне агар ба таври содда гӯем, барои ифодаи мавзӯҳои иҷтимоӣ сиёсӣ рушди солим истифода шуда бошанд, пас барои ифодаи мазмунҳои лирикӣ ҷиҳати рушди, ки сабук садо медиҳанд, ба кор бурда шудаанд.

Шеърҳои Симини Бехбаҳонӣ шеърҳои андеша ва маънист ва аз лиҳози сохтору пайкараву бакоргирии ороҳои адабӣ низ қобили таҳсину таваҷҷуҳ аст. Чаро ки шоир дар марзи воқоъаҳои ҷаҳонӣ классик ва ҷаҳонӣ наваҷӯро ба як дастоварди тоза аз наваҷӯӣ ва суннат дар шеърҳои форсӣ муваффақ гардидааст. Чӣ аз назари адабиётӣ, чӣ аз нигоҳи шахсияти фарҳангӣ ҳузури тақдирӣ ва пайвастаи ӯ аз соли 1951 то ҳоло қобили таваҷҷуҳ ва эътирофи аҳли шеърӣ адаб мебошад. Симини Бехбаҳонӣ илова бар донишу маърифати зиёде, ки ба матнҳои назму насри қуҳан дорад, бо адабиёти аврупоӣ, хусусан Фаронса, низ ошноӣ қил дорад ва маҷмуае аз ашъори шоирони муосири Фаронса низ тарҷума кардааст. Аз тарафе ашъори ӯ бо забонҳои англисӣ, фаронсавӣ, русӣ, ҳоландӣ, шведӣ ва ғайра тарҷума шудааст ва беш аз сад тан аз мунаққидону шоирону нависандагони Эрон ва ҷаҳон дар бораи Симин нақду назарҳое навиштаанд.

Албатта, дар доираи як мақола баён доштани тамоми мавзӯҳои дар ғазалҳои худ фаро гирифтаи Симини Бехбаҳонӣ аз имкон берун аст ва ин масъала таҳқиқи пажӯҳиши пурраву ҳамаҷонибаро тақозо менамояд. Аз ин лиҳоз мо дар ин мақолаи кӯтоҳ бо гуфтани андешаҳои боло иктифо мекунем

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Бехбаҳонӣ С. Дашти Аржан . Интишороти “Завор”, Техрон 1370. – С.143
2. Бехбаҳонӣ С. Ҷойи по. – Техрон, 1956. – С.229
3. Бехбаҳонӣ С. Чилчароғ. – Техрон, 1957. – С.200
4. Бехбаҳонӣ С. Маҷмуаи ашъор. Муассисаи интишороти «Нигоҳ», Техрон: 2001, С.1380
5. Доктор Аҳмад Маҳбуб. Ғаҳвораи сабзафзо (Зиндагӣ ва шеърҳои Симини Бехбаҳонӣ), Нашриёти «Солис», Техрон, соли 1989. – С.188.
6. Зарқонӣ М.А. Чашмандози шеърҳои муосири Эрон. Нашри «Солис», Техрон, 1386. С.739
7. Маҷаллаи Эроншиносӣ, шумораи 1. – Техрон 1376.
8. Обидӣ Комёр. Тараннуми ғазал. Ношир «Китоби Нодир», Техрон, 1379. – С.187
9. Хунари ва адабиёти имрӯз. Китобсароии «Бобул», Бобул. – 1368.
10. زرین کوب عبد الحسین. شعر بی دروغ شعر بی نقاب. تهران، جاویدان، ۱۹۸۶، ص ۳۳۸

АНДЕШАҲОИ ИҶТИМОӢ ВА МЕҲАНПАРАСТӢ ДАР ОСОРИ СИМИНИ БЕХБАҲОНӢ

Мақолаи маъруз ба таҳлилу баррасии мавзӯҳои иҷтимоӣ ва меҳанпарастӣ дар ашъори шоираи маъруфи адабиёти муосири Эрон Симини Бехбаҳонӣ ихтисос дорад. Қобили қайд аст, ки масъалаҳои иҷтимоӣ ва ватандӯстӣ яке аз мавзӯҳои калидии адабиёти ҷаҳон ва, аз ҷумла, Эрон ба шумор меравад.

Равшан аст, ки дар қарни XX вазъияти иҷтимоӣ заҳматкашон, алаҳхусус мардуми деҳот, рӯ ба инқироз оварда, зиндагии аҳолии камбизоат ба таври фоҷиабор сурат меги-

рифт. Маҳз ҳамин аҳволи нобасомони мардуми заҳматкашро шоира ба риштаи тасвир кашидааст.

Дар мақола ҳамчунин мавзӯи меҳанпарастии ашъори Симини Бехбахонӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар баробари ин кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки масъалаҳои дигари дар эҷодиёти шоира ҷойдошта ба мушоҳида гирифта шаванд.

Калидвожаҳо: суннат, навоварӣ, шоир, ғазал, таҳаввул, адабиёт, ҷараён, арӯз, вазн, жанр.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амиркулов Нуриддин Амиркулович- м/к, Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. Адрес: Тоҷикистон, 734035, ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, Нёмат Қарабаев, 63/2,

Тел: (+992) 919-53-40-01.

E-mail: amiri 51@mail.ru

СОЦИАЛЬНЫЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ В ТВОРЧЕСТВЕ СИМИН БЕХБАХАНИ

Статья посвящена анализу и рассмотрению социальных и патриотических тем в творчестве известной поэтессы современного Ирана Симин Бехбахани. Следует отметить, что социальные и патриотические темы являются ключевыми вопросами мировой литературы, в том числе и литературы Ирана.

Известно, что в 20 веке социальное положение трудящихся особенно жителей деревень существенно ухудшилось, а жизнь малоимущих слоев населения приобрела трагическую окраску. Именно эти вопросы нашли свое отражение в творчестве поэтессы.

Также в статье констатируется относительно патриотические проблемы, рассматриваемые Симин Бехбахани. Наряду с этим рассмотрены и другие моменты, касающиеся иных вопросов жизни в её поэзии.

Ключевые слова: Симин Бехбахани, газель, социальные вопросы, неурядицы, процесс событий, созидательное мышление, содержание, трагедия, человеческое чувство, мастерство, описание.

Сведения об авторе: Амиркулов Нуриддин Амиркулович - с/п, Технологический университет Таджикистана. Адрес: Таджикистан, 734035, г. Душанбе, р. Фирдавси, Нёмат Карабаев, 63/2,

Тел: (+992) 919-53-40-01.

E-mail: amiri 51@mail.ru

SOCIAL AND POLITICAL ISSUES IN THE WORKS OF SIMIN BEHBAHANI

The article is devoted to the analysis and consideration of social and patriotic themes in the works of the famous poetess of modern Iran Simin Behbahani. It should be noted that social and patriotic themes are key issues in world literature, including Iranian literature.

It is known that in the 20th century, the social situation of workers, especially village residents, deteriorated significantly, and the life of the poor became tragic. It is these questions that are reflected in the literary works.

The article also states the relatively patriotic problems discussed by Simin Behbahani. Along with this, other points related to other issues of life in the poetry of the poetess are also considered.

Key words: Simin Behbahani, ghazal, social issues, troubles, process of events, creative thinking, content, tragedy, human feeling, talent, description.

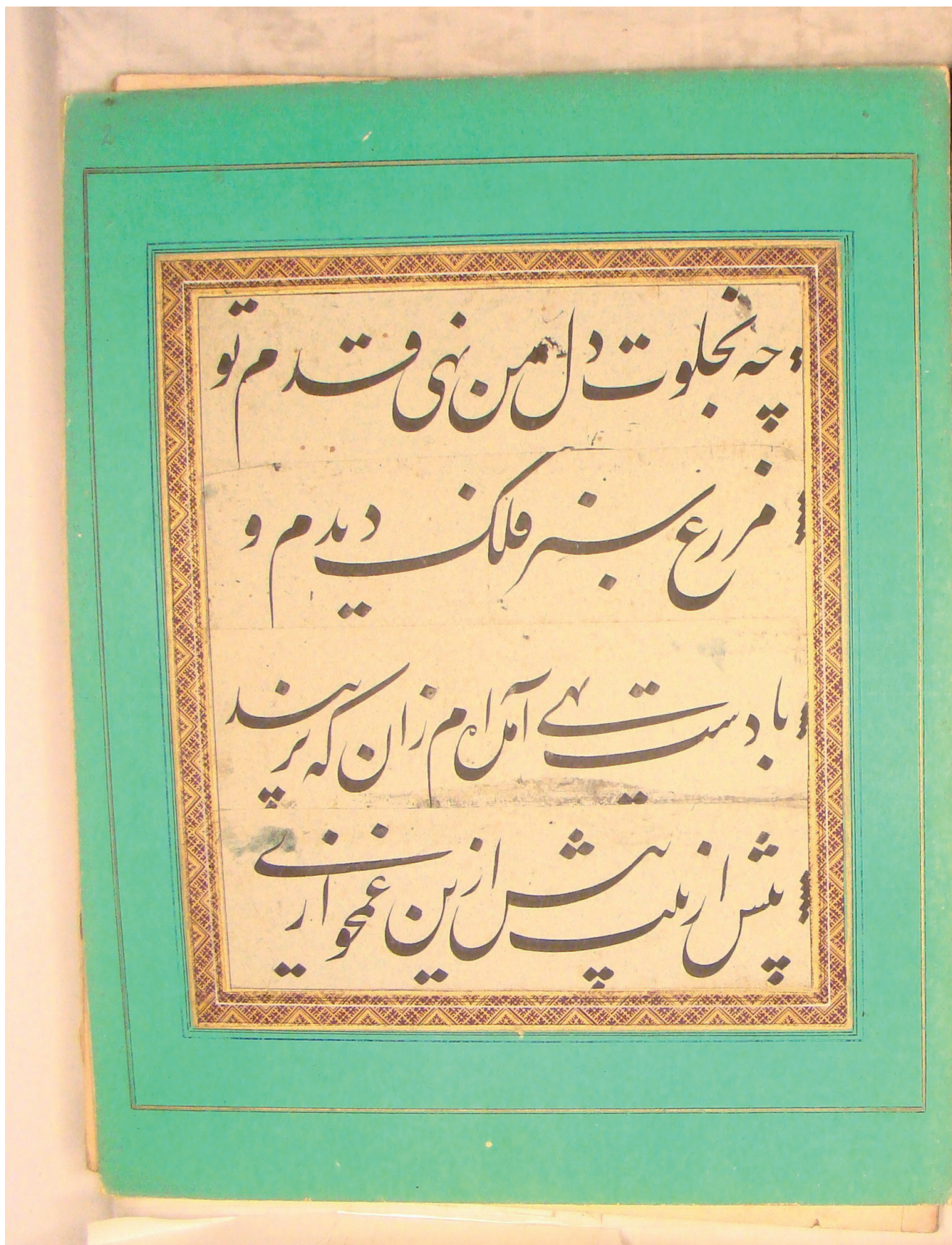
Information about author: Amirkulov Nuriddin Amirkulovich – senior lecturer of the Technological University of Tajikistan. Address: Nemat Karabaev Street, 63/2, Firdavsi district, Dushanbe, Tajikistan.

Tel: (+992) 919-53-40-01;

E-mail: amiri 51@mail.ru

Қитъаи хушнависӣ бо хатти Миралӣ - хатготи машҳури асри XV. Таҳти № 2656
дар Ғанҷинаи дастнависҳои шарқии ба номи А. Мирзоев нигоҳдорӣ мешавад.

Қитъаи хушнавӣи таҳти № 2656/2 аз Ғанҷинаи дастнависҳои
шарқии ба номи А. Мирзоев.

**“Қонуни тибб”-и Абуалӣ ибни Сино. Дар тарчима, пешгуфтор, ҳавошӣ ва
фаҳориси Сайиднуриддин Шихобуддинов.**

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаи илмӣ «МХ»;
2. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣю англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 20 см. ва фосилаи байни сатрҳо 14,4 мм;
3. Ҳаҷми мақола: формати А 4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. Номи мақола;
6. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф (он);
7. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола кору фаъолият менамояд;
8. Матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъҷиб кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25 ҷисди рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. Таваҷҷуҳи муаллиф (он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Мероси Шарк» ба нашр расидааст;
11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ;
12. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. Мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ ё мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
14. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ё доктори илм қабул карда мешавад;
15. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
16. Нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [];
17. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
18. Маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям:

1. Соблюдение публикационной этики научного журнала «Наследие Востока»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 12, поля 2,0 см, межстрочный интервал 14,4 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия и.о. автора (ов);
7. Название организации, где работает(ют) автор (ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора (ов);
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журнала «Мероси Шарк» по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
14. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
15. Информация об авторе (ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
16. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
17. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
18. Представить справку о прохождении системы антиплагиат.

МУНДАРИЧА

ТАЪРИХ

<i>Каримдодов М. З., Саидзода С.</i> Ёдгориҳои кӯшони Тоҷикистон.....	5
<i>Шарифзода А., Шарифзода А. А.</i> Сикказанӣ ва муомилоти пулии давлати сомониён дар баррасиҳои Академик Б. Фафуров	15
<i>Шарифов А.</i> Маълумоти нав аз таърихи Ҳамкории тоҷику қазок	26

ЗАБОНШИНОСӢ

<i>Назарзода С.</i> Пажӯҳиши матнҳои суғдӣ аз назари забоншиносӣ.....	34
<i>Мирзоев С., Сафарзода Х.</i> Вожаи “андаргоҳ” ва хусусиятҳои Сохториву маъноии он	42
<i>Ёраҳматзода Ш.Р.</i> Вожаву истилоҳоти содаи этникӣ дар «Шоҳнома»	49

АДАБИЁТШИНОСӢ

<i>Очилова М.И.</i> Сарчашмаҳои таълифи «табақоту-с-сӯфия»-и хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ	62
<i>Одинаев А. С.</i> Пандномаи «сад калима»-и Рашидуддин Ватвот муаррифгари Адабиёти тоҷик дар ҷаҳон ..	71
<i>Суфизода Ш.</i> Носиралии Сарҳиндӣ ва мероси адабии ӯ	78
<i>Ҳоҷамуродов О.</i> Маҳбубтарин шоири даврони Машрутаи Эрон	95
<i>Раҷабов Ҳ.</i> Муҳаммад Иқбол– сарояндаи озоӣ	106
<i>Мусоев М.С.</i> Нусхаи нави рисолаи Аҳмади Дониш «Таърихи салтанати хонадони Манғития».....	117
<i>Ваҳобова Н.С.</i> Рабиқов Х.М. Омӯзиши масоили фарҳангии Афғонистон дар Тоҷикистон дар солҳои шастуми асри XX	125
<i>Амиркулов Н. А.</i> Андешаҳои иҷтимоӣ ва меҳанпарастӣ дар осори Симиини Бехбаҳонӣ	134

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

<i>Каримдодов М. З., Саидзода С.</i> Кушанские памятники Таджикистана	5
<i>Абдували. Ш., Шарифзода. А. А.</i> Анализ вопросов монетного дела и Денежного обращения государства саманидов В трудах академика Б. Гафурова	15
<i>Шарифов А.</i> Новые сведения из истории Таджикско-казахских взаимоотношений	26

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Назарзода С.</i> Согдийский язык и лингвистическое изучение согдийских текстов.....	34
<i>Мирзоев С., Сафарзода Х.</i> Слово «андаргох» и его структурносемантические особенности	42
<i>Ёрахматзода Ш.Р.</i> Простые этнические слова и термины в «Шахнаме»	49

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Очилова М.И.</i> Источники «Табакоту-с-суфия» Ходжи Абдуллаха Ансари	62
<i>Одинаев А. С.</i> «Сто назиданий» литературный труд Рашидуддина Ватвата, связующая таджикистана с миром ..	71
<i>Суфизода Ш.</i> Носирали Сархинди и его литературное наследие	78
<i>Ходжамуродов О.</i> Самый любимый поэт периода Конституционной революции ирана	95
<i>Раджабов Х.</i> Муухаммад Икбал – певец свободы	106
<i>Мусоев М.С.</i> Новый копия «трактат Ахмада Дониша «История мангитской династии»	117
<i>Вахобова Н.С.</i> Изучение литературно - культурных вопросов Афганистана в Таджикистане В шестьдесятые годы XX века	125
<i>Амиркулов Н. А.</i> Социальные и политические вопросы В творчестве Симин Бехбахани.....	134

CONTENTS

HISTORY

<i>Karimdodov M.Z., Saidzoda. S.</i> Kushan monuments of Tajikistan	5
<i>Sharifzoda A., Sharifzoda. A.A.</i> Analysis of issues of minority And monetary circulation of the samanid State in the works of academician B. Gafurov	15
<i>Sharipov A.</i> New information from the history Of tajik-kazakh relations	26

LANGUSITIK

<i>Nazarzoda S.</i> Sogdian language and linguistics learning of sogdian texts	34
<i>Mirzoev S., Safarzoda Kh.</i> The word “andargoh” and its structural and semantic features	42
<i>Yorahmatzoda., Sh.R.</i> Simple ethnic words and terms in "Shahnameh"	49

LITERATURE

<i>Ochilova M. I.</i> Sources of «tabakotu-s- sufiya » By khoja Abdullah Ansari	62
<i>Odinaev A. S.</i> “Hundred wisdoms” of Rashiduddin Vatvot - the representative of tajik literature in the world.....	71
<i>Sufizoda Sh. Z.</i> Nosirali Sarhindi and his literary heritage	78
<i>Khojamurodov O.</i> The most favorite poet of the period of the constitutional revolution of Iran	95
<i>Khabibullo R.</i> Muhammad Iqbal - singer of freedom	106
<i>Musoev M.S.</i> New copy of Ahmad Donish’s treatise “history of the mangits dynasty”	117
<i>Vakhobova N.S</i> Studying the folklore of Afghanistan in Tajikistan	125
<i>Amirkulov N. A.</i> Social and political issues In the worksof Simin Behbahani	134

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ**

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ**

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE**

МЕРОСИ ШАРҚ

(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)

№ 4 (6), 2023

Мухаррири масъул: А. Муҳаммадӣ
Мухаррири техникӣ: М. Шаҳобиддин
Мусаххех: Д. Валиева
Тарроҳ: Б. Назарзода

Ба матбаа супорида шуд 27.01.2024
Барои нашр имзо шуд 31.01.2024
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ - 18,00 Андоза 60X84 1/8.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №39

ҶДММ “Меҳроч-Граф”,
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни 29/2